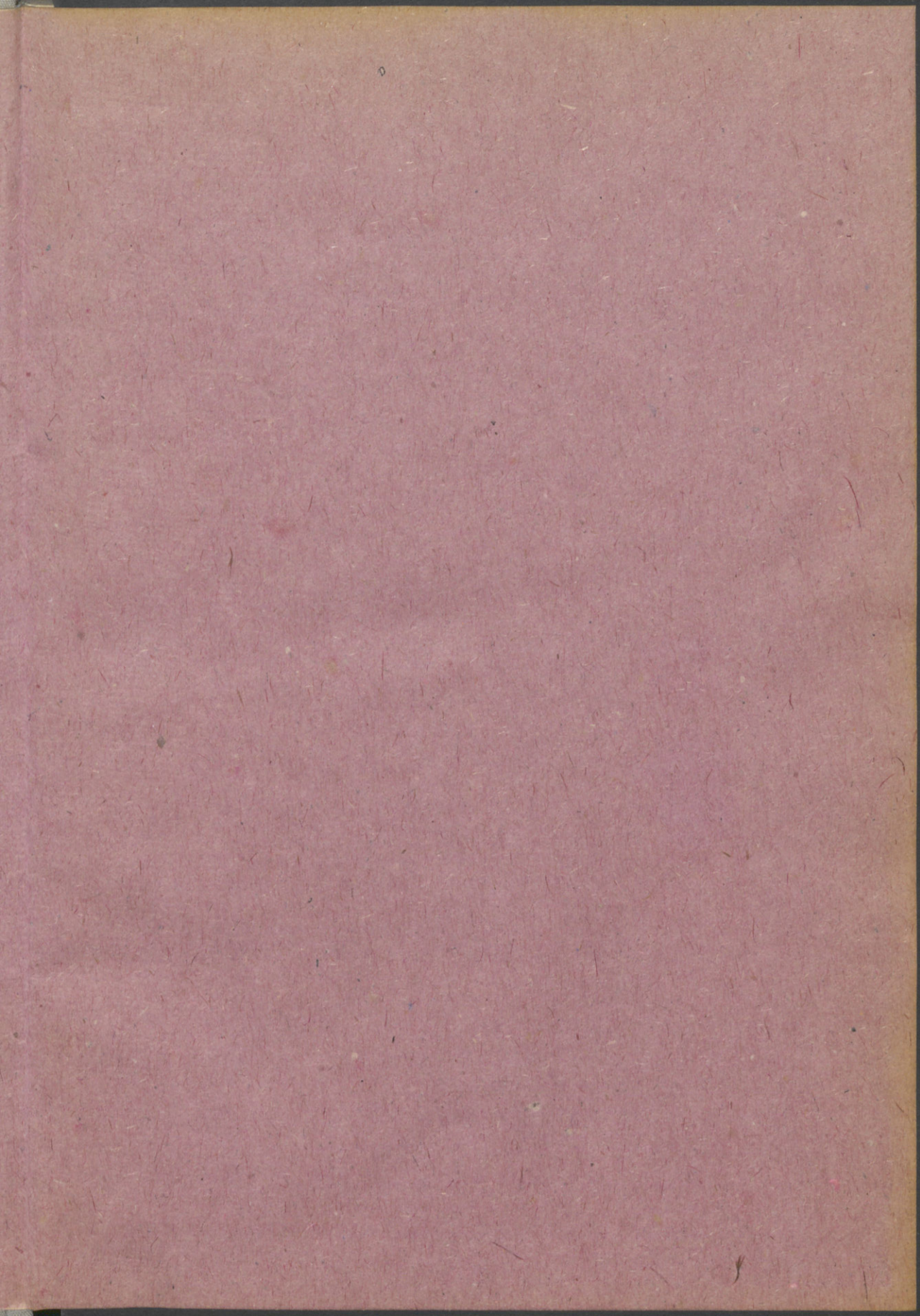
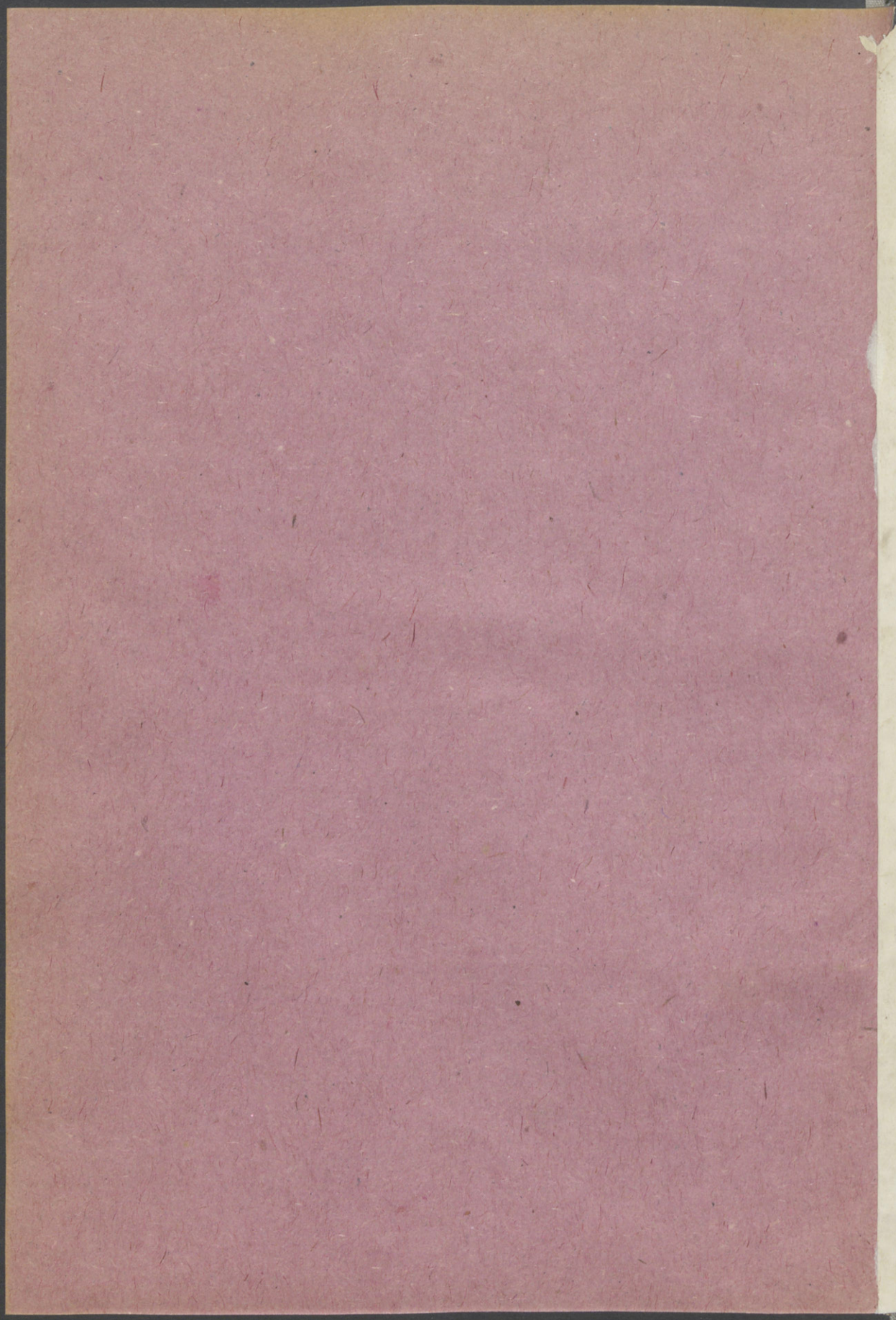

Debreceni Egyetem
Egyetemi és Nemzeti Könyvtár

0 000012 140381

432613

Boikela

EMLÉKKÖNYV

DÓCZI IMRE
TANÜGYI KÖZSZOLGÁLATÁNAK
NEGYVEN ESZTENDŐS
JUBILEUMÁRA.

KIADJA
AZ ORSZÁGOS REFORMÁTUS TANÁREGYESÜLET.

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE:
S. SZABÓ JÓZSEF
AZ ORSZÁGOS REFORMÁTUS TANÁREGYESÜLET ALELNÖKE.

DEBRECZEN SZ. KIR. VÁROS KÖNYVNYOMDA-VÁLLALATA
1917—763.

432613

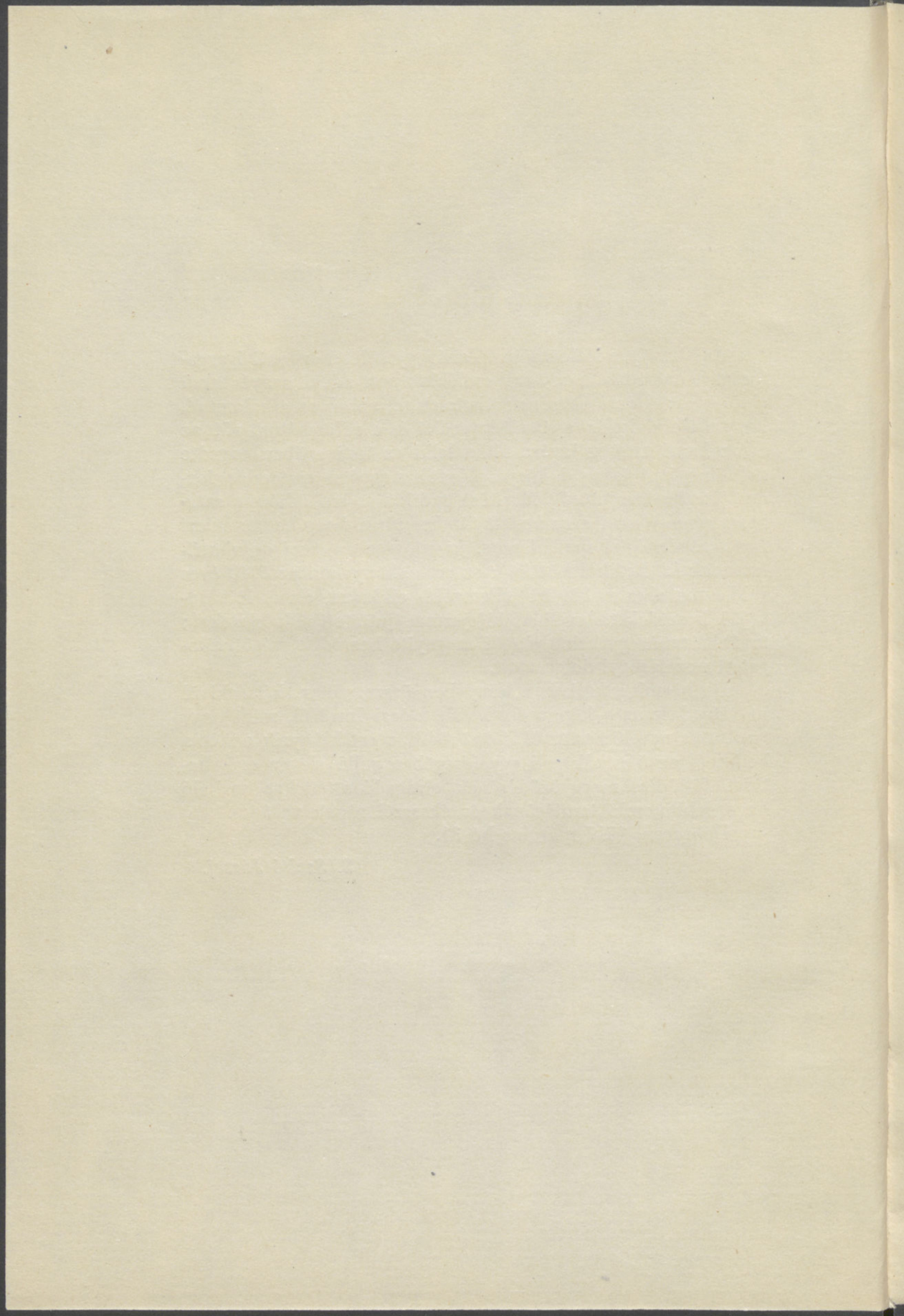
Előszó.

Az Országos Református Tanáregyesület központi igazgatósága elhatározta, hogy egy emlékkönyvet ad ki nagyérdemű elnökének: *Dóczi Imrének* tiszteletére abból az alkalomból, hogy a Gondviselés a tanáregyesület és a református, sőt az egész hazai tanügy javára ritka lelki és testi erőben engedte neki megérni tanügyi közpályájának negyven esztendő fordulóját. Az igazgatóság utasítása szerint ez emlékkönyv szerkesztésénél *főként arra kellett törekednünk, hogy benne Dóczi Imre paedagógiai munkássága, jelentősége és elvei domborítassanak ki.* Ecélből közöljük ez emlékkönyvben az ő 40 éves jubileuma alkalmából írt jellemzőbb cikkeket, elmondott üdvözlő beszédeket, levélben kifejezésre juttatott üdvözlőket; továbbá tanáregyesületi elnöki megnyitó beszédeit, végül válogatott nevelésügyi dolgozatait.

De bármit adunk is e könyvben összegyűjtve, kétségkívül halvány lesz az a kép, mely belőle Dóczi Imréről, mint nagy tanító- és nevelőmesterről, tükröződik, mert hiányzik a néma betűkből az ő rendkívüli egyéniségében rejlő eleven erő, hatásos föllépés, meggyőződésének elragadó s tettekre sarkaló heve, lebilincselő tanításának és ékesszólásának varázsa.

Debrecen, 1917 március hó 31.

S. Szabó József.

Dóczi Imre élete.

Dóczi Imre 1849 szeptember 30-án született *Vilyben* (akkor *Abaúj, ma Zemplén m.*). Szülőfalujában elvégezvén az elemi iskolát, 1860-ban szülei a *sárospataki főiskolába* vitték a gimnázium előkészítő osztályába (progimnázium). Egy év múlva a gimnáziumba íratkozott be, melyet mindvégig kitünő eredménnyel végzett. 1869-ben szintén Sárospatakon a theologiai akadémia hallgatója lett s már akkor kimutatta nagyrahivatottságát. Több pályadíjat nyert s tanulótársai két éven át a magyar irodalmi önképzőtársulat elnöki tisztségével tüntették ki. Negyedéves theologus korában a leckeórák látogatása alól fölmentetvén, a kolerában elhalt *Finkey Pál* tanár helyett a főgimnázium V—VI. osztályában a latin és görög nyelv tanítását reá bízták. A theologiai akadémiából 1873-ban távozott s azután egy évig önkéntesi minőségben katonai szolgálatot teljesített. Majd két esztendeig, mint nevelő, tanította *Rózsavölgyi József* fiát, *Lászlót*, Biharon s közben kitünő lelkészi diplomát szerzett.

Az 1876-ik évben egész életére kiható, nevezetes változás állott be életpályáján. Ekkor hívták meg a *nagykőrösi református főgimnázium görög nyelvi tanszéke*re rendes tanáru. Ettől kezdve tehetségét és tudását teljesen a hazai nevelés- és oktatásügynek szentelte. 1879-ben tanári diplomát szerzett a classica-philológiából. Nagykőrösön szóval, tollal és tettel a város kulturális és közjótékonyági intézményeinek működésében is részt vett. A jótékony nőegylet titkárjává is választotta.

Az 1887-ik évben a *debreceni főiskola főgimnáziumához választották meg tanárnak*. Ezt az állását ez évi szeptember 1-én elfoglalván, itt is azonnal a legnagyobb buzgósággal feküdt hivatásának. A tanórákon kívül is igyekezett az ifjúságot nevelni és művelni. Mindjárt 1887-ben új életre ébresztette a főgimnázium VI. osztályának 1882-ben megszűnt önképző-körét, melynek 3 éven át volt felügyelő-tanára. 1890-ben szervezte az

egységes főgimnáziumi önképző-kört s elkészítette annak alapszabályait. Egyik munkás tagja volt a városban a múlt század 80-as éveinek végén működött felolvasó-egyesületnek is. Az 1893-ik évben részt vett a magyar középiskolai tanárok görögországi tanulmányútjában és tanulmányainak eredményeit több értékes felolvasásban tárta fel a tudományok iránt érdeklődő közönség és szakemberek előtt.

Szélesebb működési tért nyert tehetsége és képzettsége az 1894-ik esztendőben, amikor az egyházkerület őt választotta a *főgimnázium igazgatójává*. Ebben a tisztségben alkotó és rendező szellemi ereje egész nagyságában kezdett kibontakozni. Gyorsabbá és célszerűbbé tette a gimnázium belső ügyeinek vezetését s mindent elkövetett az intézet szellemi és anyagi emelésére. Neki köszönhető, hogy hazánk ezeréves fennállásának ünnepén a debreceni főiskola hozzá méltóképen vehetett részt az országos kiállításon. A szerkesztésében megjelent millenniumi értesítővel pedig ércnél maradandóbb emléket állított a debreceni főiskolánknak.

Joó István halála után, 1898-ban, az egyházkerület egyhangúlag a *tiszántúli református gimnáziumok felügyelőjévé választotta*. Hatáskörét később a felsőbb leányiskolákra és tanítónképzőkre is kiterjesztették s attól kezdve a *középiskolai felügyelő* címet viseli.

Mint középiskolai felügyelő is lankadatlan ügybuzgósággal és nagy sikerrel működik. Gondját főként az 1883. évi középiskolai törvény alapján korszerűen szervezkedett és kiegészült református középiskolák belső berendezésére, megszilárdítására és felvirágoztatására fordítja. Ecélből gyűjtötte össze és adta ki egy nagyobb füzetben a tiszántúli egyházkerület gimnáziumait illető szabályrendeleteket és határozatokat is (1883 óta), melyek nagy részének szerkesztésébe is irányítólag folyt be.

A magyar református tanárság is fölismerte benne hivatott vezérét. Előbb a *Tiszántúli Református Tanáregyesület választotta elnökévé*, majd mikor 1902-ben Debrecenben megalakult az *Országos Református Tanáregyesület*, ez is egyhangú lelkesedéssel őt ültette *elnöki székébe*. Azóta már két ízben nyilvánult meg iránta az egyesület bizalma. A tanáregyesület körében az egész országra kihatólag fejt ki tanügyi téren üdvös munkásságot. Az *Országos Középiskolai Tanáregyesületben* is

régebb idő óta vezérszerepet visz, mint az egyesület *igazgató-ságának és választmányának tagja*. Erdemeiért az egyesület 1899-ben *tiszteletbeli tagjai* közé emelte. Ez egyesület debreceni körének 1896 óta elnöke.

A *magyarországi református egyház* is sokképen igénybe veszi az ő nagy szellemi erejét és bámulatos munkabíró tevékenységét. 1899 óta az *egyetemes tanügyi bizottság alelnöke* s mint ilyen, vezető lelke a református iskoláknak. Kiváló része van az 1901. évi konventi tanterv létrehozásában és az 1901. évben kiadott konventi rendtartásban. Rendes tagja volt az 1891—93., majd 1904—07. években Budapesten tartott *református országos zsinatoknak*. *Utóbbi egyik jegyzőjévé* is választotta. 1901 óta *rendes tagja a református egyetemes konventnek* is. 1912-ben a *tiszántúli egyházkerület* bizalma a *tanácsbírói tisztséget* ruházta rá.

Az országos közoktatási kormány is méltányolja és felhasználja kiváló szakképzettségét. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1896-ban az *országos közoktatási tanács tagjává* nevezte ki. E tanács megbízásából készítette 1903-ban a görög nyelv- és irodalom, úgyszintén a görögpótló irodalom gimnáziumi tantervéhez való utasításokat. Mint a tanács egyik bírálója, számos classica-philologiai munkát bírált meg. A közoktatási miniszter több ízben küldte ki református gimnáziumok meglátogatására s három ízben vett részt a miniszter elnöklése alatt tartott bizalmas tanügyi ankéten, ahol véleménye nagy figyelemben részesült, sőt egy ízben még a tárgyalás alapjául is szolgált. Classica-philologiai munkák bírálatával is nem egyszer bízta meg a miniszter.

Tudományos és irodalmi egyesületek is kimutatják iránta érzett tiszteletüket és nagyrabecsülésüket. A *Budapesti Philologiai Társaság* és a *Debreceni Csokonai-kör* hosszú idő óta választmányi tagsággal tiszteli meg; a *Magyar Paedagógiai Társaság* rendes tagjává, a *Magyar Prot. Irodalmi Társaság Debreceni Köre* pedig alelnökévé választotta.

Ime élete röviden, minden színezés nélkül. Munkásságának és egyéniségének értékelését és jellemzését megtalálhatja az olvasó alább az ő 40 éves jubileuma alkalmából írt cikkekben és elmondott üdvözlő beszédekben.

Dóczi Imre irodalmi működése.

A) A classica-philologia körében.

a) Önálló művek :

1. *Görög nyelvtan* összehasonlító nyelvészeti alapon, első kiadás 1887., második átdolgozott kiadás 1894. (Budapest, Eggenberger kiadása), harmadik kiadás 1904. (Budapest, Athenaeum kiadása), negyedik kiadás 1812. (u. o.)
2. *Praeparatiók* Vergilius Aeneisének I. és II. énekéhez 5 füzetben 1894. (Budapest. Singer és Wolffner kiadása.)
3. *Görög olvasókönyv* a gimn. V. osztálya számára 1908. (Budapest, Athenaeum kiadása.)
4. *Görög olvasókönyv* a gimn. VI. osztálya számára 1911. (U. o.)

b) Tanulmányok és értekezések :

1. *Sophokles drámai jellemei.* (Fővárosi Lapok 1877., 92—93. sz.)
2. *Horatius görög tanulmányai.* (Felolvasás 1880-ban a Budapesti Phil. Társaság ülésén.)
3. *Görög világnézet.* (A debreceni református főgimn. 1887. évi értesítőjében.)
4. *Amphitheatrum.* (Fővárosi Lapok 1881., 273—275. szám.)
5. *A határozók logikája.* (Orsz. Középisk. Tanáregyesületi Közöny 1885—86. évi 1-ső szám.)
6. *Modus obliquus.* (Tiszántúli Református Tanáregyesület 1888—89-iki évkönyve.)
7. *Schliemann.* (Debreceni Csokonai-kör 1890—93. évi évkönyve és Fővárosi Lapok 1891., 76—79. sz.)
8. *Dionysos színháza.* (A magyar tanárok görögországi útjáról kiadott emlékkönyvben, 1893.)
9. *Olympiában.* (Tiszántúli Református Tanáregyesület 1893—94-iki évkönyvében.)
10. *Számos class. philologiai munka bírálata és ismertetése,* melyeket legnagyobb részben mint az orsz. közoktatási tanács külső bírálója, majd pedig, mint a közoktatási kormány megbízottja írt. (Az Egyetemes Phil. Közönyben, Orsz. Középisk. Tanáregyesületi Közönyben, Magyar Paedagógiában, Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban, Debreceni Protestáns Lapban.) Munkatársa volt az Ókori Lexikonnak, melybe hadi régiségekre vonatkozó cikkeket írt.

B) A nevelés és oktatás körében.

a) Tanulmányok és értekezések:

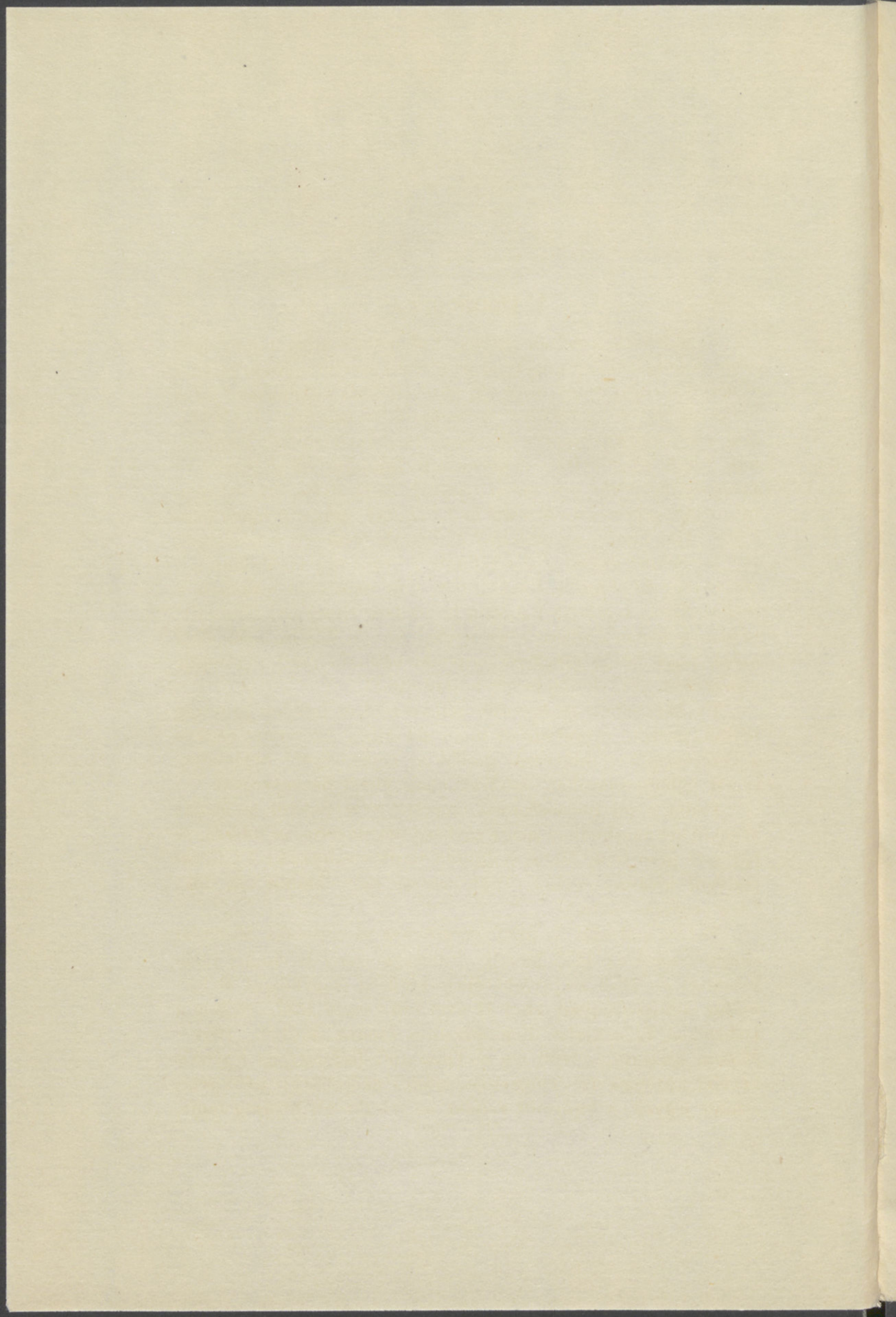
1. *Jellemképzés a nevelésben.* (Nagykőrös, 1880. évi 17—18. sz.)
2. *A középiskola egysége és az irodalmi képzés ügye.* (Sárospataki Lapok 1882., 11—15. sz.)
3. *Tanügyi szemle az 1890—91. évi európai tanügyi viszonyokról.* (Tiszántúli Református Tanáregyesület Évkönyve 1890—91. évfolyam.)
4. *Irodalmi képzés a class. phil. oktatásban.* (Magyar Paedagogia 1892., 8. sz., Tiszántúli Református Tanáregyesület Évkönyve 1892—93. évf.)
5. *A debreceni rézmetsző tógás diákok.* (Magyar Paedagogia 1892., 6—7. sz., Debreceni Református Főgimn. Értesítője 1894—95. évre.)
6. *A debreceni református főgimnázium története 1850—1894.* (Debreceni Református Főgimn. Értesítője 1894—95. évre)
7. *A tantervrevízió kérdéséhez.* (Orsz. Középisk. Tanáregyesületi Közlöny 1895.)
8. *A magyar gimnáziumi oktatásügy iránya.* (Orsz. Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 1898.)
9. *Allamsegély és autonómia.* (Tiszántúli Református Tanáregyesületi Évkönyv 1897—98. évf.)
10. *Vélemény a középiskolai tantervrevízió ügyében.* (Magyar Paed. 1897.)
11. *Egységes jogosítású középiskola.* (Orsz. Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 1898.)
12. *Utasítások a görög nyelv és irodalom gimn. tanításának az attikai nyelvjárással kezdődő tanmenetéhez és a görögpótló irodalom tanításához.* (Az orsz. közoktatási tanács megbízásából készítve és a vallás- és közokt. miniszter által 1903-ban kibocsátott gimnáziumi tantervi utasítások közt kiadva.)
13. *A debreceni prot. egyetem berendezése.* (Református Egyetemes Konvent 1905. évi novemberi gyűlésének jegyzőkönyvében.)
14. *A középiskolai nemzetközi értekezleten megvitandó tanügyi kérdések.* (Készítette gr. Apponyi Albert vallás- és közokt. miniszter felhívására s más 3 szakvéleménnyel együtt kinyomatván, az 1909. évi március 1—2. napjain tartott miniszteri szakértekezlet tárgyalási alapjául szolgált.)
15. *Református tanárképzőintézet szervezete és berendezése.* (Debreceni Prot. Lap 1912.)
16. *A leánygimnázium szervezete.* (Debreceni Prot. Lap 1912.)
17. *Báró Eötvös József, mint a magyar közoktatásügy szervezője.* (Magyar Paed. 1913.)

18. *Nevelésügyi feladatok a református egyházban.* (Értekezések és egyéb kisebb dolgozatok a theologia köréből. I. k., 4. sz. Debrecen, 1916.)
19. *Alkalmi tanügyi cikkek, felügyelői jelentések és könyvismertetések.* (A Debreceni Prot. Lapban, Orsz. Középisk. Tanáregyesületi Közlönyben, Egyetemes Phil. Közlönyben, Tiszántúli Egyházkerület Jegyzőkönyveiben.)

b) *Beszédek :*

1. *Kossuth.* Emlékbeszéd Kossuth Lajos halála alkalmából. Kiadta a debreceni református főiskola a főiskolai Kossuth-alap javára. 1894.
2. *Emlékbeszéd Klamarik János felett.* (Orsz. Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1899.)
3. *Az egységes jogositású középiskoláról.* (A dr. Lukács György vallás- és közokt. miniszter elnöklete alatt 1906 január 29—31. napjain tartott szakértekezletről kiadott jegyzőkönyvben.)
4. *Elnöki megnyitó beszédek és iskolai ünnepeleken tartott beszédek.* (Tiszántúli Református Tanáregyesület 1898—1901. évi, Országos Református Tanáregyesület 1902—1914. évi Évkönyveiben, Debreceni Prot. Lap 1914. és 1917. évi folyamában, a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Tanügyi Bizottságának 1916. évi jegyzőkönyvében.)

DÓCZI IMRÉT
ÜDVÖZLŐ CIKKEK ÉS BESZÉDEK.

1. Dóczi Imre.

Periklesnek a peloponnesusi háborúban hősi halált halt athénei polgárokra vonatkozó gondolata szerint: „Nagy feladat eltalálni a célra vezető utat ott, ahol különös nehézséggel jár a hallgatóságot a mondottak igazságáról meggyőzni. A jóindulatú s a tárggyal ismerős közönség természet szerint bágyadtan tartja az előadást, egybevetvén tulajdon óhajtaival és meggyőződésével; míg aki a tényeket nem tudja, túlzást gyanít, irigységében, ha olyasmit kell hallania, amire ő maga képtelen“. Hát még ha az ünnepezt az igazak örömeire a felvilágosítást jár, ha velünk együtt gyönyörködik a rózsaujjú Hajnalban s a szerénység köpenyébe burkolózva, míg másokkal szemben a méltányosság legszélső határáig jóindulatú elnézéssel viseltetik, magának kérlelhetetlen, könyörtelen bírója, hallani sem akar arról, hogy öneki magának érdemei vannak, mert ő mindig, mindenben csak kötelességét teljesítette?!

Ily helyzetben az egyedüli célravezető út minden szóvirág nélkül, pusztán rámutatni az illető pályájára, rámutatni azokra a vezéreszmékre, kikeresni azokat az egyéniségébe belégyőke-rezett jellemvonásokat, amelyek egész életét besugározzák.

Pedig a mi bensőségesen szeretett vezérünkről, a férfias erényekkel ékeskedő, a maga egyenes újáról soha, se jobbra, se balra le nem térő, biztos tekintetű tanítómesterünkről: *Dóczi Imréről* szólván, nehéz Anakreonnal nem kiáltanunk föl: „*Άγε ζωγράφων ἄλιστε!*“

Tanári pályáját — nem számítva a sárospataki főiskolai előljáróságtól az 1873 január—júliusára nyert h. tanári megbízását — 1876 szeptemberében kezdi a Nagykovácsi Református Gimnáziumban, ahol 11 évet tölt; majd 1887—1898-ig a Debreceni Református Főgimnázium tanára, közben: 1894—1898-ig igazgatója. 1898 óta a Tiszántúli Református Egyházkerület középiskolai felügyelője, zsinati és konventi képviselő, zsinati jegyző, a konventi rendes és rendkívüli bíróság tagja,

az egyetemes tanügyi bizottság alelnöke, az iskolaügyi konventi bizottság előadója. Ugyancsak 1898 óta a Tiszántúli Ev. Református Középiszkolai-, 1902-től kezdve Országos Református Tanáregyesület elnöke. Ugyancsak ő tölti be az Országos Középiszkolai Tanáregyesület debreceni körének elnöki tisztét a kör megalakulása, 1895 óta. Alelnöke a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság ez évben alakult debreceni körének s 1891 óta tagja az Országos Közoktatásügyi Tanácsnak.

Ily sokoldalú elfoglaltságában lankadatlan munkakedvvel, erős értelmén keresztül szűrt lelkes szeretettel fejt ki immár 40 év óta áldásos működést a nemzeti köznevelés, közelebbről a református nevelés érdekében. Ez idő alatt a református tanárság hivatásos vezérének bizonyult, az ifjabb tanári nemzedék előtt nevelés- és tanításügyi nyilatkozatai az *αὐτὸς ἔφα* erejével ható kinyilatkoztatások.

De hogy is lehetne másképen, mikor talán senki szebben nem hirdeti a tanári hivatás eszményi voltát, mint ő e megkapó szavaiban: „*A tanár nem hivatalnok, hanem alkotó, teremtő lelke az iskolának, aki egész érzés- és gondolatvilágát viszi át munkájába, hogy az ifjú lelkekben is világnézetet teremtsen*“. És Dóczi Imre ilyen volt, mint tanár. Mi, tanítványai, bizonyosságot teszünk róla, hogy előttünk, akik az ő Homeroshoz, Xenophonhoz, Herodotoshoz, Platonhoz, Horatiushoz fűzött magyarázatait hallgattuk, egészen új világ nyílt meg, ethikai világnézetet teremtett lelkünkben. Az ő ihletett szavai életünk végéig visszacsengenek lelkünkben, valahányszor a görög *kalokagathia* és a római *virtus* gondolatainkban megjelennek. Vagy lehet-e elfelejtenünk azt, mikor a horatiusi „*Si fractus illabatur orbis...*“-szal kapcsolatban Kálvin törhetetlen jellemét, hajthatatlan akaraterejét, heroikus bátorságát és nagy-szerű önmegtagadását állította elénk követendő mintaképül?

S míg így, ékesen szóló ajkáról a nagy Kálvin gloriificatiója hangzott, ő maga mindig hű maradt a református iskolák ősi szelleméhez, a felekezeti korlátokon fölüllemelkedő szabad-
elví, nemzeti irányú neveléshez.

Voltak egyesek, akik tanítói működésének értékét lejjebb igyekeztek szállítani azzal, hogy kedvelt görög nyelvvel túlterheli az ifjúságot más tárgyak rovására. Valóban, tompa nyilakkal lövöldöztek ez ijászok a talpig páncélba öltözött baj-

nokra! Igaz, hogy ezer sort hagyott föl az Iliasból magánszorgalmi olvasmányul, de ez ezer sorból (például nálunk, de más osztályokból is ily arányban) már egy hét múlva kilenc tanuló jelentkezett a VII. osztályból. Igen, mert Dóczi Imre beleoltotta az ifjúság lelkébe a munkaszeretetet ezzel a tanításával: „*A munka szabadságra és boldogságra vezérel*“. De nem is volt nehéz neki a pontosságot, kötelességérzetet, akaratot, jellemzilárdságot belenevelnie a gondjaira bízott fejlődő lelkekbe, mert hiszen tanítványai látták, hogy szája azt beszéli, amit szíve érez, ő maga a pontosság, kötelességérzet, akarat, jellemzilárdság példaképe. Már akkor, fiatal diákkorunkban vallottuk és valljuk ma is, hogy Dóczi Imrét csak egyszer kell megszeretni, mert ő mindig, minden körülmények között, rebus in arduis, non secus in bonis ugyanaz volt, ugyanaz maradt és ugyanaz lesz: vas logikájú, nemesen érző, egyenes jellemű, jó ember, akinek sohasem kell félnie az idők mohától.

De talán nagyon is halvány volna a kép, ha egyházkerületi, konventi és zsinati építő munkájáról, magvas fölszólalásairól nem is szólva, említetlenül hagynók Református Tanáregyesületi elnöki megnyitói beszédeit, amelyek e gyűléseknek mindenha legkimagaslóbb pontjai voltak. Mint Cato minden egyes beszédében ott büszkélkedett szállóigévé lett híres: „*Ceterum Carthaginem*“-je, az ő megnyitóiban is, ha más-más szavakkal is, ismét és ismét ott ragyog a református iskolák hagyományos szelleme iránti szeretetéből fakadó íge: „*Bele kell plántálnunk az ifjúság lelkébe a vallásos nevelés mellett a felvilágosultságot, a szabadelvű gondolkozást és hazafias nemzeti törekvéseket!*“ Mikor az ultramontanizmus sötét fellege igyekszik ráborulni a szellemi világra, mily megrázó erővel hirdeti: „*A mi ideálunk nem az egyház aegise alatt igazságtipró Orbán pápa, hanem az igazságot a felekezeti korlátain felül is meggyőződéssel hirdető Galilei!*“ A liberalizmust fenyegető ama jelenségek ellen — úgymond: — „*Ha Gigások nem támadnak, a Pygmaeusoknak kell táborba szállni a szabadelvű eszmék diadaláért, mert a nemzet üdve ez eszmék győzedelmében rejlik*“. A református szellem, a tanári közszellem ápolására buzdító szavai fölhangzanak megnyitóiban nemcsak a debreceni kollégiumban, ahol szerinte: „*Minden kődarab a nemzeti közművelődésnek szentelt oltár*“, nemcsak Nagyenyeden, Bethlen Gábor iskolájában, ahol: „*A fejedelmi bőkezűség minden időre*

fényes példát adott a nemzeti állam kiépítésére irányuló törekvéseknek“, nemcsak Sárospatakon, ahol: „Lehetetlen, hogy a magyar református tanárság szíve meg ne dobbanjon s ne érezze, hogy szent a föld, amelyen járunk, ahol a Rákócziak s Comenius szelleme leng körül bennünket“, hanem az évi közgyűlések minden egyes helyén. Már egy, ifjú tanárkorában megjelent értekezésében hirdeti, hogy: „Egy maroknyi jellem fölér egy kéve tudománnyal“, s ugyanez eszme alapján köti lelkére a református tanárságnak harminc év múlva is: „Az erkölcsi jellem képzése legeszményibb feladata az iskolának“. S ezt a klasszikus irodalmi nevelés útján tartja elérhetőnek. Mikor a korszellem a gimnázium falait döngeti, ő a reális, természettudományi képzéssel szemben Dubois—Reymond szavaival hön óhajtja, hogy „A hellenismus tartsa tőlünk távol az americanismust“, mert szerinte: „Csak az erő jogosultságát hirdeti a természettudomány, emberszeretet, jog, igazság kívül esnek körén, míg az irodalmi képzésre alapított nevelés erkölcsi embert nevel a társadalomnak. A szakismeretet meg lehet szerezni a fejlettebb korban is, de nem a jellemet.“

Imé az ember! Merengjen bár Altis romjain, ahol a két évezredes műkincsek omladékainak láttára így sóhajt föl: „E romok hatása az emberi sorsnak, a nagyságnak és múlandóságnak összeolvadt borongó érzése“, vagy áldozzon a hála szavaival egyes nagyjaink, Klamarik és Jókai szellemének, kik a protestáns, kálvinista iskolákkal szemben megható kegyelettel viseltettek, álljon bár a tanári katedrán, vagy hirdesse tanári gyűléseken nemes lendülettel a magyar nemzeti nevelés megváltó eszméit, mindig és mindenben úgy áll előttünk, mint meleg szívű, egyenes jellemű, nagy tudású nevelő, akinek mindenkoron volt: „*magasra vívó szenvedelme*“.

Jól mondja róla a Nagykőrösi Református Főgimnázium 1887—8-iki értesítője, mikor onnan a Debreceni Református Főgimnázium hívja el jelesei közé: „Dóczi Imre eltávozása, ki tizenegy éven át volt intézetünknek szakavatott, ... közöttünk áldásosan s legszebb sikerrel munkálkodó és egyenes jellemű tanára, — érzékeny veszteség a mi iskolánknak, értékes nyeresége lesz Debrecennek“. Hogy ez így van, szívvel-lélekkel tanúságot teszünk róla s nyíltan merjük hirdetni, hogy református tanárnak őt követni nem szolgálalkúság, hanem egyenesen kötelesség, s megközelíteni dicsőség. Ha a kálvinista tanár

szobrát meg kellene alkotni, az ő nemes alakját kellene érche önteni, hogy mint hajdan az Athén felé közeledő utasnak Athena Polias mutatta már messziről a biztos irányt, úgy irányítsa ő a meg-megújuló református tanárnemzedék tekintetét az ígéret földje, — a fölvilágosodott, szabadelvű, nemzeti nevelés útján megerősödött új Magyarország felé.

Órizzze meg őt nekünk a Gondviselés teljes testi és szellemi rugékonyságában még hosszú éveken át, soká, nagyon soká!

Barcza József.

Megjelent a Debreceni Prot. Lap 1916 szeptember 9-iki 37-ik számában.

2. A református tanár.

„Ha van a magyar középiskolai tanárságban protestáns szellem, — az van a magyar református egyháznak minden ingerenciája nélkül, az van a magyar református egyház indolenciája dacára a tanárainkban“.

Ezek a súlyos szavak a legutóbbi zsinatunkon hangzottak el és némi vihart is keltettek. Holott jobb lett volna akkor is, azóta is zajtalanul mellünkre ütni az öklünkkel és legfontosabb életérdekeink meg nem látásának beismerésével elmondani a mea culpa-t. Mert ma is teljes alapossággal lehet föltenni a kérdést: „Tett-é ez alatt a harminc (— most már negyven —) esztendő alatt a magyar kálvinista egyház egyetlen lépést is abban az irányban, hogy protestáns szellemet ébresszen, keltessen és képezzen középiskolai tanárságunkban?“

Ne legyünk igazságtalanok. Egy néhány nagy emberünk akart ilyen lépést tenni. Az ő szívós, lankadatlan kitartásuk folytán történtek is, — bár nem az egyház egyeteme, hanem ezen kitünőségeink vezetése alatt álló kerület részéről, — bizonyos lépések, melyeknek rendeltetése tanárainknak protestáns szellemben nevelése volna. Ám, hogy ezek a lépések mit érők lesznek, azt a háború és egyéb szerencsétlen körülmények felettébb problematikussá teszik.

Ma még ott vagyunk, hogy tanáraink protestáns szellemű nevelés nélkül kerültek iskoláinkba s ha van közöttük — mint a zsinaton mondták: irmagul — egynehány, egyházunkhoz törhetlenül ragaszkodó, azt a családi, meg a régi középiskolai nevelésnek köszönhetjük s amint hanyatlik középiskolánk pro-

testáns szelleme, úgy száll alább az azokból kikerülendő majdani tanárok egyházas érzése is.

Súlyos, nagy gond ez úgy egyházunk jövője, mint iskoláink, sőt tanáraink helyzete szempontjából is. És annál súlyosabb, mert az egyháziasság — természetesen a nevelés gyarlósága folytán — tanáraink egy részének szemében valóságos deklasztárságot jelent. „Tessék megnézni, — mondta egyszer panaszkodásaimra egyik középiskolai tanár, — az úgynevezett egyházas tanárok általában a kisebb értékűek közül kerülnek ki. Én is szeretem a vallásomat és ragaszkodom az egyházamhoz, melyben a magyar szellemi haladásnak egyik legnagyobb tényezőjét látom, de engem elfoglal a tudományom s ha szabad idő marad, inkább egy jó könyvet olvasok, mint elmenjek a 48-as körök borgőzös levegőjébe, az enyémtől lényegesen különböző műveltségű emberekkel komázni, avégből, hogy presbiterré választathassam magamat. Ahhoz, hogy az ember a mai viszonyok közt az egyház körül munkálkodó legyen, elsősorban az kell, hogy jobb legyen a torka, mint az orra“.

Finnyás ítélet biz ez, de nem mondhatom, hogy alapnélküli. És tán szórtlanul ballagok tovább, nem tudván megfelelő cáfolatot találni, — ha nem áll módomban hivatkozni egy kimagasló példára, a tanárnak is, az egyház hű szolgájának is méltó mintaképre: *Dóczi Imrére*.

Azok a szempontok, melyek középiskolai tanáraink legnagyobb részénél az egyház iránti elkedvetlenedést okozzák, senkinél sem érvényesülhetnének inkább, mint ő nála. Ha a nemzeti kulturának az a szürke napszámosa, ki az oklevél úgy, ahogy megszerzése után robotolja a naponkénti leckét, összehasonlításokat tehet a maga, meg a hasonló képzettségű állami tanár helyzete között, — nem juthatna-e Dóczi Imrének is eszébe, hogy állami szolgálatba állván, mennyire másként alakulhatott volna az ő külső előhaladása? Most bizonyára tanterületi főigazgató volna, méltóságos címmel s legalább évi 3000 koronával több fizetés élvezetében; vagy benn volna a miniszteriumban az ő rendkívüli képességeinek megfelelő irányító munkakörrel. Ám ő nem erre gondol, hanem azt látva, hogy egyháza — a maga szerényebb viszonyai szerint szerényebben — megadja neki a tőle telő elismerést és azt tudva, hogy ennek az egyháznak az állam magyar nemzeti tartalommal teljessége idején is megvan a maga külön becses hivatása

a nemzeti kultúra és erkölcs szolgálatában, áldozza nagy lelkének s nagy elméjének minden nemes áldozatát azért az egyházért, melynek lobogója alatt indult eszményeiért küzdelembe.

Aki végig nézi a legutóbbi zsinatnak, — melynek Dóczi Imre rendes tagja és jegyzője is volt, — a naplóját, meghallgatja az egyetemes konventnek, — melynek hosszú idő óta rendes és nagybuzgóságú tagja, — vagy a tiszántúli egyházkerületnek, — melynek világi tanácsbírája, — a tanácskozásait, némi csodálkozással tapasztalhatja, hogy Dóczinak aránylag nagyon ritkán lehet szavát hallani a fórumon. Pedig az ő mindig tartalmas, mindig választékos és mindig lebilincselő felszólalásait mindenütt méltó figyelem kíséri. Dehát, lám Dóczit nem az a gyönyörűség viszi e testületekben intenzív munkálkodásra, melyet a saját hangjának hallatása okoz. Ő a kevés beszéd és sok munka embere. Az Egyetemes Tanügyi Bizottságban, melynek alelnöke s melyben a tárgyalások vezetése több ízben lett feladata, nagyon is szembeszökő hatalmas egyéniségének irányító ereje. A tiszántúli egyházkerület tanügyi bizottságában pedig laikusoknak is valóságos élvezet hallani azokat az összefoglaló jelentéseket, melyeket az egyházkerület középiskoláinak állapotáról évente ad. A protestáns tanárképzés és azzal kapcsolatban a debreceni bölcsészeti fakultás érdekében végzett nagyobb szabású munkásságát egyrészt az egyházunkért és iskoláink református szellemének fenntartásáért lobogó lelkesedés, másrészt a komoly, mindent mérlegre tevő és a versenyképesség biztosítását is mindig számba vevő reális megfontoltság jellemzik.

Ismerek embereket, kik a közügynek komoly és értékes szolgálatokat teljesítenek, de oly módon, hogy e szolgálatok egyszersmind az ő maguk előbbhaladásának is biztosítékai legyenek. Nem tudom ezeket kárhoztatni, — hiszen a közérdek előbbre vitele még akkor is jó eredmény, ha ahhoz egyesek magánérdekének kielégítése csatlakozik. Ám az igazi lelki nagyságok mégis csak azok, kik a közérdekért munkálkodni készek úgy is, hogy abból rájuk se haszon, se dicsőség ne háramoljék. S ha a készség a teljes képességgel egyesül: akkor kapjuk az igazi lelki értéket. Ebből a fajtából — sajnos — nem igen sokat látunk a közéletben, de Dóczi Imre e keveseknek is a legjavából való.

Az a tiszta, nemes, eszményi felfogás, mely Dóczi Imrét

minden cselekvésében vezet s mely öt református egyházunk legbuzgóbb, legtöbbet dolgozó s legkevésbé előtérbe álló munkásai közé helyezi, — némelyek szerint (s tán ő maga is így hiszi) : a görög klasszikus világnézet eredménye. Én úgy vélem, nem az : *a valódi keresztyénség*. A nagy Názáretinek hűséges követése : szolgálni másoknak.

A görög klasszikusokról lehet mondani, — bár felfogásom szerint igen helytelenül, — hogy elavultak. De a keresztyénség lelkének uralmát köteles elfogadni mindenki, aki keresztyén egyház szolgálatában áll. Református tanártársaim : kövessétek hűséggel legjobb vezérünket, legkitűnőbb példaképünket : Dóczi Imrét !

Dr. Kun Béla.

Megjelent a Debreceni Prot. Lap 1916 szeptember 9-iki 37-ik számában.

3. Dr. Kardos Albert debreceni áll. főreáliskolai igazgató üdvözlő beszéde a debreceni tanári kör nevében.

— A Kör 1916 november 19-én tartott gyűlésén. —

Tisztelt Tanári Kör! A mi Körünk sohasem üzte a személyi kultuszt. Sem szolgálalkúen nem bókolt fölfelé, sem pajtáskodva nem hizelgett egyik vagy másik tagjának. De tisztelettel üdvözölte a magyar közoktatás hivatott és érdemes országos vezetőit, valamint tisztelettel megadta a kartársi elismerés, a baráti megbecsülés adóját a tanügy helybeli munkásainak, mikor arra kellő alkalmat és okot látott.

Tanári Körünknek ritkán volt nagyobb oka és méltóbb alkalma a tisztelet és nagyrabecsülés, az elismerés és hála érzelmeit kifejeznie, mint a mai napon, mikor a Kör az én csekélységem által, az én akadozó szavaim segítségével meg akar emlékezni a magyar közoktatásnak egy országos nevű vezető férfiaról, a debreceni középiskolai tanügynek leghivatottabb munkásáról, Körünk elnökéről, Dóczi Imréről fényes tanári pályájának negyvenedik évfordulóján.

Mélyen Tisztelt Elnök Úr! Kedves és Nagyrabecsült
Barátom!

A háború előtt is sokat példázgattak arra, hogy tanuljunk a németektől, a most folyó világháborúban pedig untig hangoztatják, ha kell, ha nem kell, hirdetik: járjunk iskolába a németekhez, vegyük például a németeket, utánozzuk a németeket, kivált ha rendre, komolyságra, kötelességtudásra akarjuk a magyart rászoktatni.

Elismerem, hogy sokat tanulhatunk tőlük, többek között elsajátíthatjuk ezt az életigazságot is:

Willst du in die Ferne schweifen?
Sieh! das Gute liegt so nah.

Nekem ez a német szólás gyakran járt eszemben és különösen most látom át az igaz, a helyes voltát, mikor Rád nézek és Rád gondolok, igen tisztelt Elnök Úr, Kedves Barátom!

A rend- és munkaszeretet, a választott hivatásnak megbecsülése, a tudományos foglalkozásba való elmélyedés, a rendíthetetlen kötelességteljesítés, az életfeladatoknak komoly felfogása, a jellembeli férfias méltóság nem olyan erények, amelyekért a szomszédba kellene mennünk, amelyeket derék szövetségesünktől kellene kölcsönkérnünk, megtaláljuk azokat itt-hon is, megtaláljuk, ha másutt nem, a Te személyedben, mely mintegy megtestesülése mindezeknek a nemes tulajdonságoknak.

Könnyű volna kimutatnom, hogy ezek az erények, amelyeket sokan csak a németekben akarnak meglátni, hogyan érvényesültek egész életed folyásában, az iskola és egyház szolgáltatásban, szaktudományi és tanügyi munkásságodban, köz- és magánéletedben, de ezt elvégzik nálamnál hivatottabb emberek, nagyobb és fényesebb gyülekezetekben, mint a mi szerény Körünk; nekem elég lesz tanári körbeli működéseden végig tekinteni, annyival inkább, mivel tudásod és jellemed, világfelfogásod és nemzeti érzésed, szóval elméd és szíved e kis területen is annyiszor és annyiszor ragyogtatta magát, hogy aki meg akart ismerni, e körön belül is teljesen megismerhetett.

Mikor az Országos Középiskolai Tanáregyesület 1893-ban újjászervezte magát, sokan kétségeskedtek, hogy az újjászervezés elve, a decentralizáció gondolata képes lesz-e elegendő életető erőt önteni az Egyesületnek tespedésbe süllyedt és bom-

lásnak indult testébe; sokan bizalmatlankodtak, hogy az új alapszabályok értelmében alakuló vidéki körök életrevalók lesznek-e és fognak-e bőséges friss vért juttatni az elevenebb munkára tehetatlenné vált központnak.

A kétséget és bizalmatlanságot hamar eloszlatták az egymás után létesülő körök, közöttük a Debreceni Tanári Kör, amely alig hogy megalakult, 1895-ben, csakhamar vezető szerepre jutott és országos súlyt szerzett magának. A vezető szerepet, az országos súlyt neked köszönheti, Tisztelt Barátom, aki az első pillanattól a mai napig, tehát több mint húsz éven át elnöke és igazi szellemi irányítója voltál Körünknek, az abban egyesített debreceni és debrecenvidéki tanári társadalomnak.

A Debreceni Tanári Kör a Te bölcs vezetésed alatt teljes mértékben megfelelt annak a kettős kívánalomnak, melyet az alakuláskor hozzája fűztünk. Egyrészt kiformaló műhelye lett minden időszerű tanügyi kérdésnek, másrészt forrása volt a testületi érzésnek, az egészséges tanári közszellemnek.

Az utóbbi húsz évben nem vetett felszínre a magyar közoktatás olyan nevezetesebb tárgyát, melyhez Körünk hozzá ne szólott volna, sőt nem egyhez maga adta a vezérhangot. A középiskolai tanítási terv módosítása, a Közoktatási Tanács újjászervezése, az érettségi felmentések ügye, az egyenlő jogosítás nagy problémája, a polgári és középiskola viszonya, a leányiskolák, általában a nőnevelés reformja, a középiskolai igazgatás javítása, az előnyelvtanítás módszere mind olyan tárgyak voltak, melyek Körünkben a legalaposabb fejtegetésre találtak és amelyekre nézve a Te elméleti belátásod és gazdag tanári tapasztalatod felhasználásával rendszerint olyan határozatokat hozott a Kör, amelyek országos visszhangra találtak és amelyek gyakran kiindulópontokul szolgáltak a kérdések végleges megoldásához, az ügyek hivatalos szabályozásához.

Hogy Körünk a Te bölcs vezetésed alatt milyen súlyra és tekintélyre emelkedett, mi sem bizonyítja inkább, mint, hogy az Országos Tanáregyesület a mi Körünk fennállásának harmadik évében Debrecent választotta 1898. évi közgyűlése színhelyül. Tartott is városunkban a Tanáregyesület olyan közgyűlést, amely a megjelent tagok nagy számánál, az érdeklődés rendkívüli élénkségénél, az előadások magas színvonalánál, a

legkülönbözőbb rendű, minőségű és felekezeti tanárok testvéri összeforrásánál fogva örökké emlékezetes marad a magyar tanárság történetében s mély és áldásos nyomokat hagyott maga után Debrecen városában is.

Tanári Körünk másik irányban is megtette a maga kötelességét. Erkölcsi bátorsággal, de józan mérséklettel emelte fel szavát mindannyiszor, amikor a tanárságot a maga érdekeiben, a maga jogaiiban, szabadabb mozgásában sérelem érte vagy veszély fenyegette. Az állami tanárok tisztos mellékfoglalkozásáért, a felekezeti és községi tanárok anyagi helyzetének javításáért, az egész tanári pálya és társadalom méltó megbecsüléséért mindannyiszor síkra szállott, amikor csak szükségesnek mutatkozott. Hogy mikor mit kell tennünk, hogy az erkölcsi és anyagi javainkért való küzdelemben meddig lehet mennünk, a jelszót, az irányt Te adtad meg, Tisztelt Barátom, a célt nem tévesztő mértéket a Te belátásod szabta körünk elé.

Körünkben híven ápoltad a kartársi összetartozás érzését és kifejlesztetted bennünk a tanári öntudat jogos büszkeségét. Mikor áldatlan felekezeti viszályok az anyaegyesületet majdnem darabokra tépték, s midőn a mérges viharok nagyérdemű elnökét, *Beöthy Zsoltot*, leszorították díszes helyéről, a mi Tanári Körünk hajóját ebből a veszedelemből minden nagyobb rongálás nélkül vitted ki és Te rendületlenül maradtál tovább is a mi tisztelt és szeretett fejünk. Mikor pedig néhány évvel később a radikálizmus, a progresszió jelszavaival akartak az Országos Tanáregyesületben rendet bontani, a küzdő felek Debrecenre, a mi Tanári Körünkre választották ki a próba helyül és itt a mi egészséges levegőnkben a Te higgadtságodra hallgatva, az ellentétek kiegyenlítésében mesterei kezű intését követve csillapították le hevüket és ismerték fel egymásban nem az engesztelhetetlen ellenfeleket, hanem a megbecsülésre méltó bajtársakat és kartársakat.

Ilyen bölcs belátással, ilyen higgadt megfontolással, ilyen bőséges sikerekkel vezettél bennünket, Tisztelt Barátom, mint a kör elnöke 21 éven át. S nem lehet Debrecennek s Debrecen vidékének olyan tanára, főképp Körünknek olyan tagja, aki ezért irántad elismeréssel és hálával, szeretettel és ragaszkodással ne viseltetnék, hiszen látnia és éreznie kell, hogy ha az utóbbi két évtizedben anyagi helyzetünk javult, tanári pályánk megbecsültebb lett, ha hivatásunk iránt nagyobb az érdeklő-

dés és több a szeretet, ha a kartársak között erősebb az összetartás, ha a tanári társadalom külső és belső értékgyarapodásban szinte nem remélt fokra emelkedett, mindebben Neked is nagy részed van, Nagyrabecsült Elnökünk!

A múltért járó, mondhatnám köteles hálánk és tiszteletünk nyilvánításához hadd fűzzek most egy jövőre vonatkozó kérést, amellyel szintén csak szeretetünket és változhatatlan bizalmunkat akarjuk tolmácsolni.

Negyven évi olyan munka, amilyennel Te, Tisztelt Barátom, szolgáltad az iskolát és a tudományt, az egyházat és a társadalmat, természetesen felköltheti az emberben a nyugalom utáni vágyat. Ha arra határoznád magad a jövőben, hogy széles munkameződ terhesebb részeiről visszavonulsz, ha hivatali és tiszteletbeli állásaid egyikéről-másikáról lemondanál is, arra kérünk, hogy ebből a téged szerető, megbecsülő, a családi érzés melegével körülvevő környezetből ne távozz! Arra kérünk, maradj tovább is elnöki tisztségedben, tartsd meg ezután is kipróbált kezvedben e családi körnek atyai kormánypalcáját; engedd meg ennek a Tanári Körnek, hogy mint a mai örömnapon, úgy a világháború viharán túl az áldásos békében is még sokáig, még sok ünnepi alkalommal szólhasson Hozzád és Rólad a klasszikus költő szavaival: „O et praesidium et dulce decus meum!”

4. Dóczy Imre üdvözlése a tiszántúli református egyházkerület közgyűlésével kapcsolatban rendezett ünnepségen.

A) *Dr. Baltazár Dezső püspök üdvözlő beszéde a volt tanítványok nevében.*

Báránfyelleges szép tavaszi idők emlékeivel teljesedik meg a lelkünk. Visszagondolunk ifjúságunk derűs, boldog idejére. A virágfakadásra. Az álmokra, merész vágyakra, sejtelmes kilátásokra. Visszavágyunk. Visszaálmodjuk magunkat.

Látjuk magunkat előtted állani, mint tanítványokat. Az idők, viszonylatok változtak. Az érzések megmaradtak. A tisztelet ma is olyan fénylő, a szeretet ma is épen olyan meleg irántad, mint volt akkor régen. Hiszen te is ugyanaz maradtál, kedves professzorunk. S vajjon lehetnél-e te más? A te nagy egyé-

niséged a múló porsátorban is dacol minden változással. — Munkád, életed áldásos eredményei általmennek anyaszent-egyházunk, hazánk örökké tartó életébe.

Tanítványaidnak vallani magunkat büszkeségünk, boldog örömünk ma is és háládatos emlékünknél lesz mindenkor. Ha volt s van az életünkben valami érték és hasznos alkotás, ott érezzük benne tényezőképen azt a lelket, azt az erőt és ihletet, amelyet tőled vettünk. A classicus mélység és keresztyén emelkedettség gyönyörű összhangját megmutattad a te tiszta, szabatos és hatalmas egyéniséged példaadó típusában. A görög bölcs és keresztyén evangélista egyeztek össze abban a hatalomban, amellyel magadhoz bűvöltél s az élet kemény harcosáivá edzettél bennünket.

Egyetlen emlék sincsen, amely közéd s közénk állva feltartóztathatná a mélységes tisztelet és rajongó szeretet áradatát, mellyel körülveszünk, felmagasztalunk és áldunk. Fogadd kedvesen tisztességadásunkat és ne bocsáss el, míg meg nem áldasz újra bennünket : tanítványaidat.

B) *Dr. Lencz Géza kollégiumi igazgató üdvözlő beszéde a debreceni kollégium nevében.*

Nagyságos Felügyelő Úr !

Szeretett egykori Kartársunk !

Mikor a tanítványok köre megmozdult, hogy igazi plátói viszonyban megismert egykori mesterének tiszteletet tegyen, mikor egész kerületünk igyekszik „Tiszántúl praeceptorá” iránt hálaadókat leróni, sőt ezen kereteken túl országos méreteiben kezd kibontakozni Nagyságod tanügyi munkásságának hatása, íme, megdobbant a debreceni református kollégium szíve is, valami büszke öröm töltötte el s az hozta mozgásba. Hiszen abból a 8 lustrumból, melyet most hálásan ünneplünk, 6-ot közöttünk töltött Nagyságod ; 11 évig volt ennek a most hódolatát bemutató tanári-karnak egyik, késő időkre fényt árasztó dicsekvése, 4 esztendeig a Mártonfalviak s Maróthiak szellemében vezetője, e most fényes helyet cserélt főgimnáziumunk igazgatója.

Én hiszem, hogy mint a sasnak, bármily magasan szárnyal is, jólesik kiröppenésének csendes pihenőjét közben-közben

felkeresni, úgy Nagyságodnak is jól esik közben-közben visszatérni a régi ismerősökhöz, ismerős helyekhez; országos tanügyünk egyik vezető munkása, Tiszántúl praeceptora mégis csak a debreceni kollégiumban van otthon. Mert a gyökerek itt nyúlnak mélyen a talajba, melyek azt a lombkoronát táplálják, melyre egyetemes nevelésügyünk számára hoz áldásos gyümölcsöket.

Eme jubileumi ünnepség alkalmából tanári karunk a kegyelet felgyújtott oltárához egyfelől a hála érzelmeivel közeledik azért a puritán rendért, melyet meghonosítani, azokért az alkotásokért, melyeket közöttünk létesíteni méltóztatott; másfelől a legigazibb tisztelettel állja azt a 40 évi munka fényében magasan lángoló oltárt körül, melyen a legnemesebb idealizmus, a humanisztikus eszmények törhetetlen szolgálata képezik az áldozatot s végre a legőszintébb szeretettel adóz mindama szívjóságért, nemességért, férfiúi állandóságért és hűségért, melyet Nagyságodtól egyen-egyen múltban és jelenben tapasztalni szerencséje volt. Legyen mindemez érzelmeknek jelzője eme tisztelgésünk s maradandó kifejezője az a csekély összeg, mellyel tanári karunk a „*Dóczi jubileumi alaphoz*“ járulni kíván.

Kollégiumunk tanári kara zászlóját meghajtva áll itt, hogy elismerésével adózzék az előtt, ki köréből kinőtt. Nagyságod munkában eltöltött élete példa lesz előttünk, mely példát már vezető egyéniségénél fogva is követni akarunk; egykori kartársi összeköttetésünk pedig a szeretet melegével veszi körül emlékét. Így lehet csak a hatás igazán átalakító. Pusztá eszmény visszariaszt, a szeretet melegétől átizzasztva magához vonz, követésre buzdít. Nagyságod jóindulatát, viszontszeretetét nem szükséges kérni, kérjük azonban a kegyelem Urát, hogy szeretetben élővé lett példája sokáig világoljon előttünk! Debreceni református kollégiumunk mindig büszke lesz egykori tanárára s gazdát kíván további munkásságára.

C) *Nagy Elek hajdúnánási főgimnáziumi igazgató üdvözlő beszéde a tiszántúli egyházkerületi középfokú iskolák tanárkarainak részéről.*

A tiszántúli református egyházkerület főhatósága alatt álló főgimnáziumok, felsőbb leányiskolák és tanítóképző-intézetek

tanári testületeinek a képviselőjében mi is megjelentünk előtted, szeretve tisztelt Mesterünk, hogy sok oldalú és sikerekben gazdag nemzetnevelő munkásságod 40 éves fordulóján mi is bizonyosságot tegyünk hozzád való törhetlen ragaszkodásunkról, irántad érzett határtalan tiszteletünkről és őszinte, meleg szeretetünkről.

Ragaszkodunk hozzád törhetlenül és igaz bensőséggel, mert — bár tudjuk s hálásan ismerjük el, sőt fennen hirdetjük, hogy a te két évtizedes felügyelői működésed alatt egyházkerületünk minden egyes középfokú tanintézete bámulatos fejlődésnek indult és — talán kivétel nélkül — versenyképes színvonalra is emelkedett immár, — de másrészt meg vagyunk győződve szívünk-lelkünk mélyéből arról is, hogy e tanintézetek között még ma sincs, csak egyetlen egy is, mely a te bölcs tanácsaidat és napról-napra fokozódó energia kifejtésre sarkaló szakszerű útmutatásaidat saját károsodása nélkül huzamosabb ideig nélkülözhetné.

Ez a gondolat, ez a meggyőződés vezérelte kétségen kívül a főtiszteletű és méltóságos egyházkerületi közgyűlés nagyérdemű elnökségét, tanügyi bizottságát és egész egyetemét is akkor, amikor (nehány évvel ezelőtt — s azóta is több ízben, úgyszólván évről-évre megújulva) a legőszintébb elismerés hangján arra kért téged, hogy ne akard még letenni a te vezéri pálcádat.

És ez a kérés bizonyára jólesett még a te minden külső ünnepléstől idegenkedő puritán kálvinista lelkednek is... De, ha jólesett a felülről jött — és a mai napon oly sok oldalról feléd áramlott elismerés, melynek megnyilatkozását még a nemzetünkre oly váratlanul szakadt óriási gyász sem birta megakasztani... szinte lélektani, lehetetlenség az, hogy még inkább szívedre ne hatna a mi hozzád való bensőséges ragaszkodásunk, mikor nem felülről és nem kívülről, hanem a te közvetlen munkatársaid köréből, vagy hogy a valóságnak még inkább megfelelően szóljak: a Mester köré gyűlt tanítványok zsámo-lyairól hatol fel hozzád — *clara voce maximoque ominus consensu* — a szívből fakadó buzgó kérés: Maradj! óh, maradj közöttünk mind az időknek végéig s ne szállj le a te kuruliszi székedből! — mert bizonyal mondom: sem a magunk szerény körében, sem a rajtunk kívül állók nagy tömegében nem ismerünk, nem találunk mi csak egyetlen egy férfit is olyat,

aki azt a széket, a te székedet hozzád méltóan, a te múltadhoz és jelenedhez méltóan képes lenne betölteni.

És midőn mi erről a nemzeti kultúra e fényes és új hajlékában ünnepélyes alkalommal nyílt vallomást teszünk, nem akarunk mi neked hízelgő szavakat mondani, sem a magunk, — vagy a mások férfias önértetén rabszolga módra csorbát ejteni. — Pusztán csak arról akarunk a szívbeli meggyőződés hangján bizonytságot tenni, s minden tartózkodás nélkül a nagyvilágnak is tudomására hozni, hogy a *M. Porcius Cato Censoriusok* rég letűnt klasszikus ideje benned és általad derült új fényre közöttünk. Mert te voltál és te vagy az, o et praesidium et dulce decus nostrum! akinek szeplőtlen, *tiszta erkölcsi élete*, minden feltűnést, avagy hívalkodást kerülő *józan vallásssága*, nem hangzatos jelszavakban, hanem gazdagon gyümölcsöző tettekben és szótalan áldozatkészségben megnyilatkozó *hazaszeretete*, — a protestáns liberálisizmus legmagasztosabb eszményeinek szolgálatában jóval több, mint egy emberöltőn át kifejtett *fáradhatatlan buzgólkodása*, széleskörű és alapos *tudása*, nagy és kis dolgokban egyaránt megbizonyosodott *bölcsessége*, minden körülmények között érvényesülő, tiszteletet parancsoló *higgadtsága*, megalkuvást és lankadást soha nem ismerő *kötelességérzete* s bizonyára ebből is táplálkozó bámulatos *munkabírása*, nemes szerénységgel párosult *férfias önértete* és soha meg nem tántorodó *jellemszilárdsága*, minden akadályt leküzdő *akaratereje*, szigorú *önbírálata* és részrehajlást nem ismerő *igazságérzete*, eszméinek és gondolatainak, érzelmeinek és óhajainak tolmácsolásánál pedig elragadó, *csodás szónoki ereje*: tehát a tudományosan képzett igazi férfiút... s egyben a vezéri szerepre hivatott kálvinista magyar tanár típusát is ékesítő erények egész légiója már régen, évtizedekkel ezelőtt messze-magasra kiemelt közülünk és senki mással nem helyettesíthető vezérünkkel avatott tégedet.

Hogyne ragaszkodnánk tehát mi tehozzád, szeretve tisztelt Mesterünk és édes büszkeségünk — a hálás elismerés, — a határtalan tisztelet és az őszinte baráti szeretet szent érzelmeivel, mikor igaz tisztelőidnek óriási táborában talán épen mi tudjuk legjobban, — hiszen nekünk volt és van erre legtöbb alkalmunk — hogy a fentebb érintett erények mindenikének teljes és csorbítatlan birtokában vagy te még ma is... és szent áhítattal eltelve, bizván bizakodunk a mi jó Istenünkben,

hogy amiként idáig, úgy ezután is, egy szép és hosszú emberi életen át veled marad, megőríz és megtart tégedet minékünk.

Fogadd, kérlek, szívesen szívből jövő érzelmeink erőtlen tolmácsolását s tarts meg minket továbbra is nagyon megtisztelő barátságodban!

D) *Dóczi Imre válasza ez üdvözetekre.*

Méltóságos Püspök úr! Nagyságos Igazgató urak!

Megindult szívvel és lélekkel mondok hálás köszönetet azokért a megtisztelő és meglehangú nyilatkozatokért, melyekkel 40 éves tanügyi közszolgálatomat és szerény működésemet érdemem fölött méltatva, hajdani kedves tanítványaim és mostani munkatársaim nevében igénytelen személyemről megemlékezni, szíves üdvözetükkel és jó kívánatukkal megtisztelni méltóztattak. Kedves és szívhez szóló szavaik szinte az elfogódásig elérzékenyítvén, öregkoromnak is, melynek gyöngeségeit különben is mélyen érzem, még jobban tudatára ébresztettek; azért ne vegyék rossz néven, ha megilletődésemben köszönetemnek és hálámnak is csak töredékes szavakban tudok kifejezést adni.

Nem vártam s nem is kívántam e megtiszteltetést, mert teljes életemben inkább a görög *λατὴ βίωσας* életelvét követve, feltűnni sohasem vágytam, sőt a tüntető alkalmakat is lehetőleg kerülni igyekeztem; éltem hivatásomnak s az óvilág nagy bölcsének, Sokratesnek önmagáról tett nyilatkozatát tartva szem előtt, bárhova állított sorsom, kötelességemet igyekeztem hiven betölteni. Mélyen érzem, hogy 40 évet közpályán eltölteni: a Gondviselésnek nem mindennapi kegyelme. S ha hosszú közpályám alatt hazai és református tanügyünk újabbkori fejlődésében csak egy porszemnyivel is közremunkálhattam, ha egyházkerületi tanintézeteink előmenetelében a sorsnak én is igénytelen eszköze lehettem: áldom érte a Gondviselést, ki arra kegyelmet, erőt és alkalmat nyújtott.

Tanügyi szolgálatom, miként az előttem nagybecsű üdvözetek is kiemelték, főként három területen: a tanári katedrán, az igazgatói és felügyelői tiszt körében folyt le. Megvallom, legkedvesebb emlékeim, melyek életemet ma is a leszálló nap színes sugaraival vonják be, tanári katedrához fűződnek. Ahhoz a katedrához, amelyen az emberiség ifjú korának

eszmévilágát, a görög eszményi világnézetet oltogatva a fogékony ifjú lelkekbe, őket az örök emberi, az örök szép eszméiért lelkesedni s az élet szennyes érdekharcain felülemelkedve, eszményekért küzdeni tanítottam. Soha annyi megértéssel és összeforrott érzéssel nem találkozhatom az életben, mint egykor tanítványaim seregében, akik — magam is ifjú lévén — velem együtt lelkesedtek Homeros derűs világáért. S ha van pályámnak némi büszkesége, a legnagyobb az, hogy tanítványaim ezrei között olyan ifjak jellemének alakítását bízta rám a Gondviselés, akik férfiakká fejlődve, egyházunk, társadalmunk, közigazgatásunk és igazságszolgáltatásunk terén nemzeti életünk vezetőivé váltak s a lelkükbe oltott hellenizmussal a mai érdekvilág amerikanismusával szemben közéletünknek is megtermékenyítői lehetnek.

Ha igazgatói és felügyelői tisztemben némi sikert értem el, azt jóformán a megújult tanári közszellemnek s kartársaim buzgóságának köszönhetem, mely az én törekvéseimmel teljes összhangban igyekezett református gimnáziumainkat a kor színvonalára emelni. Hiszen életem és korom a magyar középiskola renaissanceával s olyan korszak liberalismusával esik össze, mely a református iskolai szellem és nevelési irányzat érvényesülésére a legkedvezőbb feltételeket biztosította. Az 1883. évi XXX. t.-c., az ú. n. középiskolai törvény európai színvonalával és liberalismusával nemcsak korszakalkotó volt hazai közoktatásunk történetében, de a magyar középiskolát régi chaotikus állapotából kiemelve, úgyszólván megszervezte s fejlődését messze jövőre biztosította. E törvény végrehajtásának módozataiban csekély tehetségem szerint igyekeztem közreműködni tanulmányaimban, miniszteri megbízatásaimban s az országos közoktatási tanács körében a tantervi utasítások kidolgozásában. S talán megbocsátható, ha pályámnak e határdombján némi önérzettel gondolok rá, hogy legalább egy középiskolai tantárgy tanítására nézve kálvinista tanár adhatott tantervi utasításokat az állami tanárságnak is.

De, ha a kínálkozó alkalmak szerint igyekeztem szolgálót tenni az állami tanügynek is, élni, mindig református tanügyünknek éltem s csekély tehetségemet és erőmet református köznevelésünk ügyének szenteltem. Mikor debreceni főgimnáziumunk élére kerültem, ráfért az intézetre, hogy egy kissé a modern paedagógia szellője érintse s mikor egyházkerületünk

bizalma összes középiskoláink felügyeletét reám ruházta, tanügyi berendezés, egységes szellem, egyöntetű rendtartás, tanítási módszer dolgában elég kívánni való forgott fenn tanintézetekben. Rajta voltam tehát kartársaimmal együtt, hogy a középiskolai törvény rendelkezései megvalósuljanak, áldásai gyümölcsözőkké váljanak iskoláinkban. Legtöbbször nem is kezdeményezője, csak támogatója voltam az újító törekvéseknek, „úszója voltam csak a kornak, nem vezére“. S boldogító érzéssel láttam, hogy az utolsó évtizedek alatt mint újhodnak meg gimnáziumaink, mint emelkednek a tudomány fényes csarnokaivá s miként rendezkednek be a kor paedagógiai kívánalmai szerint. És ha ma egyházkerületünk gimnáziumai tanügyi berendezésükkel, tanáraik szakképzettségével, belső rendtartásukkal, nevelő- és tanítói eljárásukkal nemcsak bátran kiállják a versenyt az állami tanintézetekkel, de közülök nem egyet el is homályosítanak : Istené a dicsőség, ki közös munkánkat megáldotta, közös törekvéseinket célra segítette ; egyházkerületi kormányzatunké, fentartó és tanári testületeinkké az érdem, kiknek összhangzó törekvése és egyetértő akarata új korszakot nyitott gimnáziumaink történetében.

Szeretett tanítványaim és pályatársaim ! Önök, amint halom, nevemre tett alapítvánnyal is meg akarják örökíteni az én igénytelen tanügyi szolgálatom emlékét. Hálásan köszönöm e gyöngéd figyelmet is, miként kedves megemlékezésüket. Ez alapítványnak bizonyára nem lehet más rendeltetése, mint református nevelésügyünk előmozdítása. Hadd legyen ez is egy tégladarab a református iskolai szellem építésében, református iskoláink pedig erősödjenek, virágozzanak és hassanak ezután is közre nemzeti közműveltségünk emelésében ! Ajánlom magamat továbbra is szíves jó emlékezetükbe.

5. S. Szabó József üdvözlő beszéde.

— Az Országos Református Tanáregyesület központi igazgatóságának nevében az 1916 december 17-én tartott gyűlésén. —

Szeretett, Kedves Elnökünk! Ünnepi érzésekkel állunk meg előtted, mikor téged azon a magas piedestálon látunk, mely a 40 éves tanügyi közpályádon szerzett dús érdemeidből emelkedik föl. Ez ünnepélyes percben lerakjuk elődbe mindazt, amit lelkünk neked csak nyújtani tud : tiszteletünket, szeretetünket,

elismerésünket, köszönetünket, hálánkat és legjobb kívánságainkat. Kérlek, fogadd tőlünk olyan kedvesen, mint amilyen tiszta szívből fakadnak és áradnak feléd érzéseink!

Másként óhajtottuk volna kifejezésre juttatni egyesületünknek irántad érzett nagy tartozását és hozzád való törhetlen ragaszkodását. Szélesebb körben és ünnepélyesebb formában. A te kivételes egyéniséged, messze világló tehetséged és munkásságod kötelezett bennünket, hogy ritka eredményes és hűséges szolgálatod 40 esztendő határvívénél kidomborítsuk azt az országos jelentőséget, amelyet munkásságoddal nemcsak egyesületünkben, hanem azon kívül is a magyar nemzeti tanügy és kultúra egész mezején kivívtál magadnak. Fájdalom, emez óhajításunkat, közbejött események és akadályok miatt, meg nem valósíthattuk. A te ismert szerénységed és puritán erkölcsi érzéked is idegenkedett az ünnepeltetéstől. De azt meg nem tilthatod, hogy most itt, a magunk bizalmas, szűk körében el ne mondjuk, ami a szívünkön fekszik.

Kevés híján 20 esztendeje, hogy a *Tiszántúli Református Tanáregyesület* élére állított a közbizalom. Nemsokára ezután a te folyvást emelkedő alakod oszlop, neved zászló lett, mely körül lelkesedve sereglett a *magyar református tanárság egész egyeteme, mely immár másfél évtized óta dicsekedéssel és büszkeséggel vall téged vezérének*. Ez a félezret meghaladó tábor, a magyar nemzeti geniusnak, a magyar kulturának, a független, liberális gondolkozásnak, az önálló meggyőződésnek, a közmondásos kálvinista nyakasságnak legjellegzetesebb képviselője, melyre méltán alkalmazható a Kollonich-féle karakteristikon: *iugae impatiens* és amely csak egy valódi uralmat ismer: a *szellemi aristokrátiát*. S ez a kemény nyakú és szilárd lelkű tábor meghajlik előtted, önként és jó kedvéből adja magát a te vezérséged alá, mert lebilincseli jellemednek ereje, szívnednek nemessége, tudományodnak fénye és szellemednek ragyogása.

Másfél évtizedes vezérleted megteremtette ennek a seregnek összetartását, lehetővé tette harmonicus együttműködését és magasra fokozta egyetértő közszellemét, melyet nyomatékosan hirdetni s melyért példaadó tettekkel előljárni soha nem szüntél meg. Személyednek imponáló föllépésével, tehetségednek hathatós latbavetésével, pihenést alig ismerő munkásságoddal küzdöttél mindenütt, ahol a Gondviselés munkába

állított, a református tanári állás erkölcsi, szellemi és anyagi emeléséért, tisztességéért, jó híréért, becsületéért és méltóságáért. A zsinati, konventi, egyházkerületi jegyzőkönyvek, egyesületünk évkönyvei hirdetik, a tanárság közhangulata és a tanári állás folyton növekvő tekintélye bizonyítják, hogy ebbeli nemes törekvéseidet milyen szép siker koronázta.

Az iskolai életben magasztos oktatási és nevelési elvek, nemkülönb tündöklő ideálok kultuszának emeltél oltárt. Mint egy valódi humanista, az ókori classicismust a folyvást haladó élet követelményeivel párosítva, tanítod a testi és szellemi harmonicus kiképzést, a görög καλοκαγαθία-t, a megingathatatlan antik jellemek fejlesztését, a magas irodalmi képzettséget, az eszmékért való lelkesedést és szilárd alapra fektetését a tiszta ethikai erőnek, mely „minden ország támasza s talpköve”. Lelked kigyúlt tüzével ostoroztad előttünk a jövő nemzedékeket megmételvező iskolai, laza erkölcsi felfogást, de ugyanazzal a nemes tüzrel buzogtál a józan munkára és életre nevelés mellett, míg hazafias érzéstől duzzadó szíved, minden felekezeti ségen és elválasztó korlátan felülemelkedve, ihletett szavakkal tűzte feladatunkul a magyar nemzeti genius ápolását és az egységes magyar nemzeti kultúra művelését.

Református tanügyünk történetében irányító paedagógiai elveiddel és eljárásoddal a legmélyebb nyomokat vágtd. — Szinte suggeráló erővel hangoztattad újra, meg újra az iskolánk ősi tradícióihoz való ragaszkodást és a református intézmények igazi, benső szeretetét. Az ifjúság református szellemű nevelése s ezzel kapcsolatban a református tanárképzés ügye a legbuzgóbb apostolára talált benned, aki ilyen lapidaris axiómában adtál hangot meggyőződésednek: „Míg tanintézeteinkben a református szellem él és hat, addig ezek az intézetek mindeztől a mieink maradnak”. S ez intézetek fejlesztéséért, a kor színvonalára emeléséért, külső és belső reformjáért, berendezéséért, megújulásáért az utóbbi időben nálunk senki annyit nem tett, mint te a te önfeláldozó és önemésztő munkásságoddal, úgyannyira, hogy a magyar református tanügy a te neveddel elválaszthatatlanul összekapcsolódott.

Eszméidet, elveidet nemcsak szóval hirdeted, hanem életeddel és példáddal igazolod s ez a titka bámulatos hatásodnak és sikereidnek. A te nagy classicusaid lebegnek előtted. Azt a Platónától kitűzött legjobb életutat követed, melyen az

igazságot és erényt gyakorolva élsz és halsz (Gorgias); a *Sokrates* τῆς φρονῆς ἡθους-át, mely a legmegkapóbb, legkellemesebb és legkívánatosabb. Az igazi fenköltlelkűségnek, a μεγαλοφροσύνης megtestesülését látjuk benned, melynek jellemvonásait mintha csak rád szabta volna *Aristoteles*, mikor így írja le *Ethikájában*: „A fenkölt lelkű nem szeret másokra szorulni, de kész másoknak szívességet tenni; nem töri magát a becsvágy közönséges tárgyai iránt; nehezen és habozva indul, hacsak nagy dicsőség vagy nagy tett nincsen szóban; szükségképen őszinte barát és őszinte ellenség; az igazsággal inkább gondol, mint az emberek véleményével; másoknak akaratahoz lehetetlen alkalmazkodnia, mert ez szolgálai eljárás; nem szól meg senkit, de magáról se szeret beszélni; nem törődik vele, hogy őt dicsérik vagy gáncsolják; ő sem dicsérget, sem nem gyaláz másokat“. Ime, ilyen a nagy lélek! — kiált fel a bölcs; ilyen vagy te is, kedves elnökünk!

Fenkölt lelked előtt hódolattal hajlunk meg s örömet ismerünk el téged vezérünknek, míg a Gondviselés kegye bennünket veled megajándékoz. Boldogok vagyunk, hogy a te vezérlő fátylád fénye mellett haladhatunk a mi nehéz, de magasztos hivatásunktól kijelölt életpályán. Mint díszes ékességünket, mint fejünk koronáját üdvözlünk e napon, amikor 4 évtizedes nemzetnevelői pályádra tekinthetsz vissza azzal a nyugodt öntudattal, melyet a híven és jól végzett kötelesség érzete fakaszt a lélekben.

A költő valamikor azt énekelte, hogy „nem magyar földön terem a borostyán“. Talán igaza is van. Te sem kapod meg érdemeidnek méltó jutalmát. De amit mi, az oktatásnak, a nevelés tudományának napszamosai, a kálvinista puritán iskolák egyszerű, szürke tanítómesterei nyújthatunk neked, mindazt elhoztuk s odaadjuk jó szívvel. És arra kérünk, hogy maradj mivelünk, míg jótékony életed napja leáldozik! Forró imádsággal esedezőnk a Mindenhatóhoz, hogy ez minél később következék be! Azzal a köszöntővel végzem üdvözlötünket, melyet a te kedvelt *Homerosod* ad *Odyseüs* ajkára:

Χαῖρέ μοι, ἡγήτωρ, διαμπερές, εἰσοκε γῆρας
ἔλθῃ καὶ θάνατος, τὰτ' ἐπ' ἀνθρώποισι πέλονται.

(Légy örökké boldog, mi fejünk, valameddig a vénség
És a halál utolér, mi közös végzetje nemünknek.)

6. Dóczi Imre elnök válasza ez üdvözlésre.

Tisztelt Igazgatóság!

Hálás szívvel és megilletődéssel mondok köszönetet azokért a kedves, meleg hangú és megtisztelő szavakért, amelyeket 40 éves tanügyi közszolgálatom alkalmából, szerény tanügyi működésemet nagy jó akarattal és érdemem fölött méltatva, Igazgatóságunk nevében tisztelt elnöktársam és kedves barátom hozzám intézni szíves volt. Fölemelően hat reám a megtisztelő elismerés azon testület részéről, amellyel pályafutásom jelentékeny időszakát, tanügyi működésem legkiemelkedőbb mozzanatait a legszorosabb kapocs fűzi össze s amelynek tagjaival együtt érezni és együtt munkálkodni életemnek mindig fő törekvése volt.

Ha a hiúság érzelve irányítaná működésemet s legkisebb szikrája is égetné lelkemet, az elhangzott magasztaló nyilatkozatokra hamis önérzetnek kellene dagasztania keblemet, olyan eredményeket tulajdonítva munkásságomnak, amelyeket csak a tanári közszellem összetett ereje hozott létre s megvalósításukban én az idők szellemének csak igénytelen eszköze lehettem. Tudom is, hogy e megtisztelő figyelem nem annyira csekély munkásságon eredményeinek, mint inkább református tanügyünk emelésében kifejtett jóakarató törekvéseimnek a méltatása, mert hát a propertiusi szállóige szerint in magnis et voluisse sat est.

De nem burkolódzom az álszerénység palástjába sem, amely gyakran a legnagyobb hiúságot takarja. Tettem, amire benső sugallatom indított. S miként *Themistoklest* nem hagyta nyugodni a *Miltiádes* dicsősége, engem is munkára sarkalt egyik-másik kortársamnak bámulva szemlélt nagy munkabírása. A munkára számos tér kínálkozott; hiszen az én korom a magyar középiskola renaissance-ának kora volt. Tanügyi szervezet, tanterv, tankönyvek, paedagógiai elvek újultak meg hosszú pályafutásom alatt. S látva ősi református kollégiumaink avitikus szellemét, csatlakoztam azokhoz, akik a modern paedagógia levegőjét igyekeztek az ősi falak közé bevinni; érezve iskoláink épületeinek és tanügyi fölszerelésének hiányait, agítáltam a törvény-nyújtotta államsegély igénybe vétele mellett, hogy új erőforrást nyissunk tanintézeteink fejlődésének; ta-

pasztalva tankönyveink fogyatkozásait, törekedtem a tudomány haladását az iskolára nézve ez úton is értékesíteni s tanulmányaimban és tankönyveimben egyaránt rajta voltam, hogy a mi tanári generációnk is nyomot hagyjon a református tanügy történetében.

De mindazon alkotások között, melyeket a kor szelleme és református tanárságunk megerősödött öntudata létrehozott s amelyeknek létesítésében magam is igyekeztem közreműködni, hatásaiban legjelentékenyebb volt *református tanár-egyesületünk megalkotása*. Az ifjabb tanári nemzedék alig méltányolhatja eléggé e szervezkedés jelentőségét, mert csak közvetve, a múlt hagyományaiból ismeri tanintézeteinknek 2—3 évtized előtti közállapotait. Református tanárságunk egyesületünk megalkotása előtt a századok folyamán soha össze nem jött, egységesen soha meg nem nyilatkozott, iskolai kormányzatunkban — az erdélyi kollégiumok kivételével — semmi helye nem volt, a közokt. kormánnyal nem érintkezett s nemcsak az állami tanársággal szemben állott nagy inferioritásban, de javadalmazása a mai napság elérhető tanári javadalomnak felére is alig emelkedhetett. Ha e viszonyokban az utóbbi évtizedekben lényeges változás állott be, ha anyagi helyzetünk javulása mellett tanárságunk erkölcsi reputációja is emelkedett, az jóformán egyesületi föllépésünknek, egyházi hatóságainkhoz és az államkormányhoz, egyházi és állami törvényhozásunkhoz intézett fölterjesztéseinknek eredménye volt. Egyesületi föllépésünk súlyát semmi sem illusztrálja jobban, mint az iskoláink életében szinte korszakos jelentőségű állami fizetéskiegészítés liberális irányzata. Már elkészült s a kibocsátás stádiumában volt az erre vonatkozó miniszteri szabályzat, mely a fizetéskiegészítés mértéke szerint mintegy recompensatióul gimnáziumi tanszékeink betöltésére is befolyást akart biztosítani az államkormánynak, midőn tanár egyesületünk közbelépésére a recompensatio elvének elejtésével olyan szabadelvű irányt öltött, hogy iskolai önkormányzatunk legkisebb sérelme nélkül minden gimnáziumunk részesülhetett áldásaiban. E mellett az sem kicsinylendő dolog, hogy közgyűléseink mindannyiszor egy-egy megbecsülhetetlen alkalmat nyújtottak tanárságunk érintkezésére, ahol pedig tartottuk, városaink társadalmában a közműveltség iránti érdeklődést fokozva, igazi kulturális ünnepek voltak.

Mi leraktuk az alapokat, amelyekre az utánunk következő tanári nemzedék bizvást építhet s református tanügyünk további fejlődését biztosan munkálhatja. Hogy pedig e mozgalmakban tehetségem szerint én is igyekeztem részt venni, sőt egyikben-másikban állásomnál fogva vezető szerepet is kellett vinnem, azzal csak kötelességemet teljesítettem, ami életemnek mindig vezérelve volt. Egész lelkületem úgy volt berendezve, hogy hivatalos tisztemben a mások fogyatkozásait is könnyebben el tudtam nézni, mint saját mulasztásaimat önmagamnak megbocsátani. Mindezért azonban ünneplésre nem vágyom, mert a legünnepesebb érzés a kötelességteljesítés nyugodt öntudata; de a megnyilatkozott szíves figyelmet ismételtelen is hálásan köszönöm. Isten áldása legyen egyesületünk munkáján, hogy köznevelésünket nemes céljai szerint szolgálhassa!

7. Karai Sándor debreceni református főgimnáziumi igazgató üdvözlő beszéde

— 1917 február 16-án, a felügyelői iskolalátogatás alkalmával tartott tanárkari értekezleten. —

Mélyen tisztelt Felügyelő úr!

Midőn tanári karunk nevében hálás köszönetemet fejezem ki intézetünk iránt ez alkalommal is tanúsított meleg érdeklődéséért, a tanári karnak adott szakszerű útmutatásaiért és a tanári kar munkássága iránt kifejezett elismeréséért, méltóztatásuk megengedni, hogy, miután a tervbe vett ünnepibb formájú alkalomtól elestünk, ezt az alkalmat használjam fel arra, hogy tanügyi pályája negyvenedik évének betöltése alkalmából tanári karunk nagyrabecsülését, ragaszkodását és háláját néhány töredékes szóval tolmácsoljam.

E negyven éves munkásság hatása a nagykőrösi főgimnázium és a debreceni kollégium keretén túl, sőt tiszántúli egyházkerületünk határain is túl, kiterjed a magyar református tanügynek és a magyar nemzeti közoktatásügynek egész területére. De az a gravitációs középpont, amely ennek a fényes pályának irányát és körét a Felügyelő úr egyéni értékein kívül megszabta: a mi iskolánk, a debreceni református főgimnázium volt, amelyben 1887-től kezdve hét éven át mint rendes

tanár, majd négy éven keresztül mint igazgató működött s amelynek kormányzásában, mint igazgatótanácsának tagja, ma is tevékeny részt vesz.

Amikor a középiskolai törvény létrejöttével a magyar középiskolára új korszak derült, a mi főgimnáziumunk e korszak elején mindjárt abba a szerencsés helyzetbe jutott, hogy a Felügyelő úr igazgatása alá kerülve, a Felügyelő úr rendező és szervező erejének hatása alatt a protestáns iskolák patriarchalis viszonyai közül elsőnek emelkedett fel az újabb paedagogia magasabb színvonalára. A Felügyelő úr igazgatása alatt készülnek itt első ízben a tanítás munkáját előre megtervező tanmenetek; ekkor kezdődik meg az igazgatók rendszeres tanóralátogatása s a tanároknak egymás óráin való hospitálása; ekkor tartatnak először módszeres értekezletek a tanárok szétágazó munkájának párhuzamossá tételére s általában a tanító és nevelő munka nagyobb sikerének biztosítására. Ettől fogva válik tudatossá a tanári karban az arra való törekvés, hogy az intézet berendezésében, tanulmányi rendjében, fegyelmező és tanító eljárásában, egyszóval életének minden jelenségében a tudományos paedagogia elvei érvényesüljenek.

Ezen időbe esik az iskola történetének a Felügyelő úr vezetésével és részvételével való megírása: maradandó és idővel még fokozódó becsű alkotása e kornak; továbbá a tanárok anyagi ellátásának első korszerű rendezése és a kollégiumi igazgatótanács szervezése is.

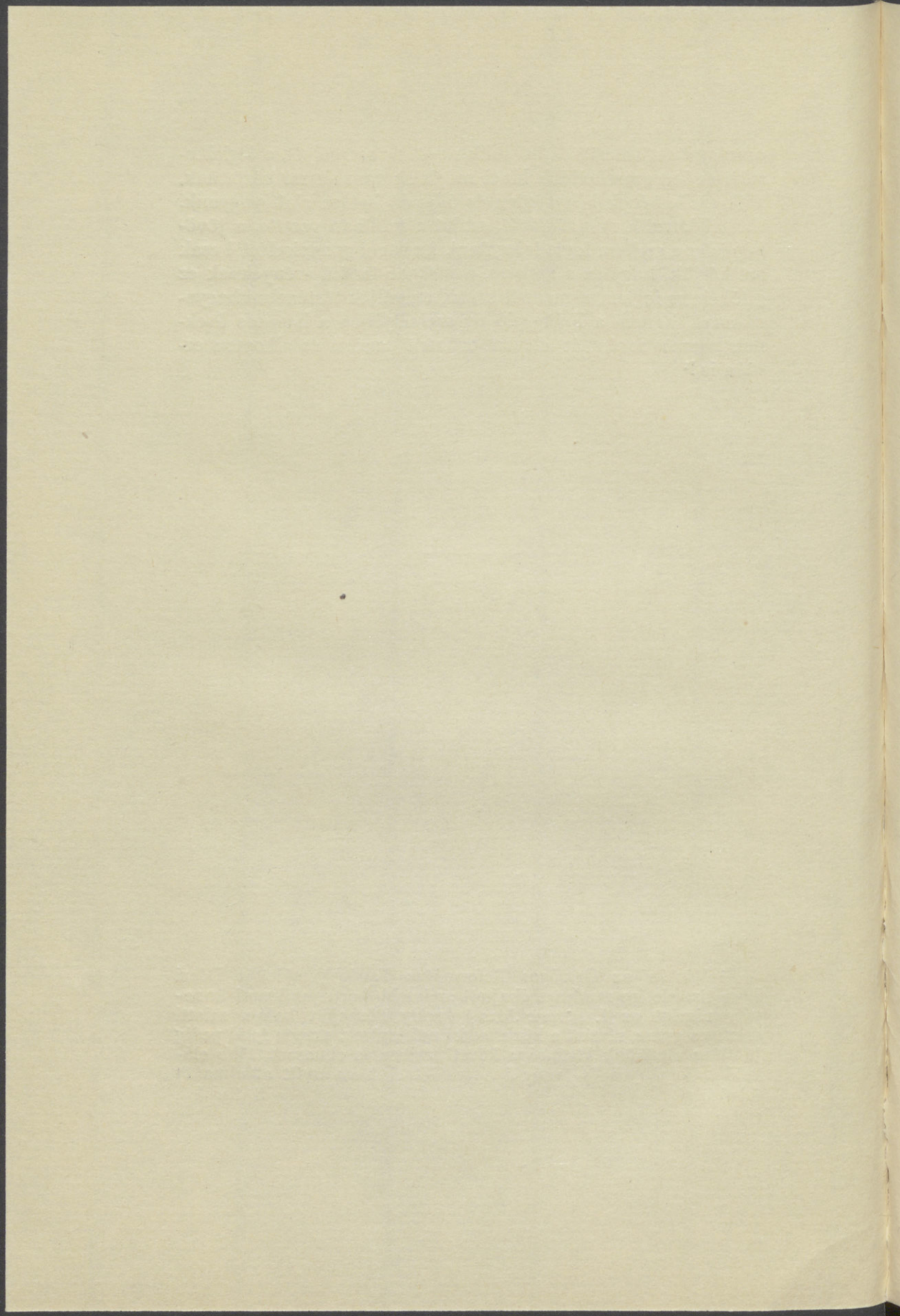
E rendező és alkotó munka mellett a Felügyelő úr követendő példakép világot a tanári kar előtt tudományban, kötelességteljesítésben, a tanári munka minőségében és az iskola érdekének minden egyéb érdek fölé helyezésében. Erkölcsei alapon nyugvó tekintélye előtt — szinte szokatlan jelenség közéletünkben s talán csak az iskola eszményi levegőjében lehetséges — a testületnek mindegyik tagja egyaránt meghajolt.

E kiváló tulajdonságok később szélesebb körökben érvényesülve, országos tiszteletet szereztek a Felügyelő úr nevének. Mint középiskolai felügyelő, mint református tanáregyesületi elnök, mint az országos középiskolai tanáregyesület igazgatóságának tagja és debreceni körének elnöke, mint a református egyetemes konvent tanügyi bizottságának ügyvezető elnöke és mint az országos közoktatásügyi tanács tagja, mindezen minőségében vezető tényezője volt tanügyünk fejlődésének. De bár

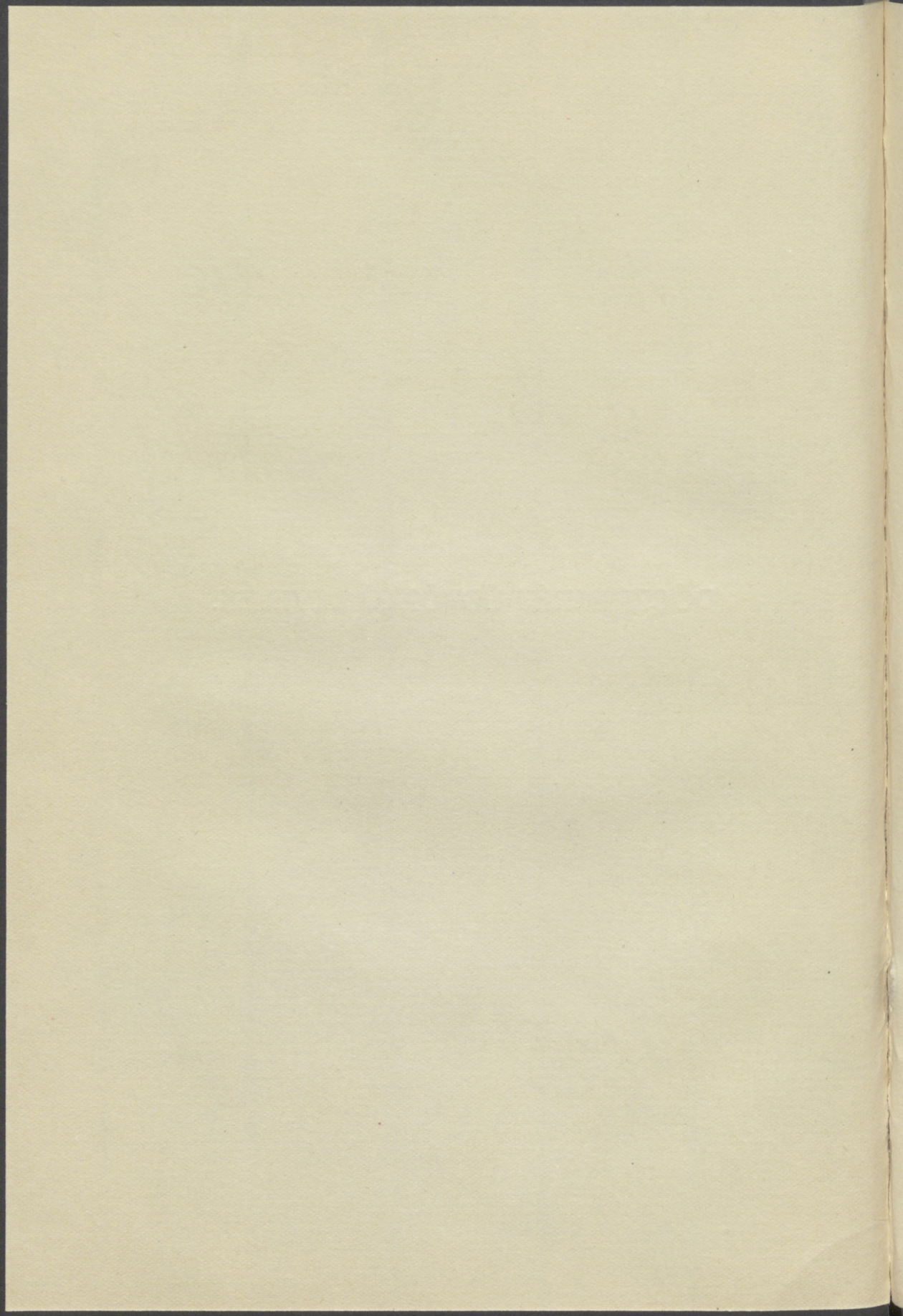
országszerte ismerik és becsülik nevét és személyét, a leglelkesebb és legragaszkodóbb hívei mégis itt vannak mi közöttünk, akik szellemének közvetlen és állandó hatása alatt vagyunk. Tanári karunk munkásságát, amint a múltban vezette, a jövőben is ez a szellem fogja irányítani. Az isteni gondviseléstől csak azt kérjük, hogy ez a szellem, a magyar tanári erényeknek ez a tökéletes foglalata, mennél később váljék történelmi hagyománnyá, hanem a Felügyelő úr személyében a hasznos éveknek hosszú során át eleven erőként hasson és alkosson ezután is!¹

¹ Miután az Országos Református Tanáregyesülettől Dóczi Imre tiszteletére rendezni óhajtott szélesebb körű jubileumi ünnepély részint az *I. Ferenc József* király közbejött halála miatti országos gyász, részint a közlekedési nehézségek, ezeken felül pedig jubiléum elnökünk kívánsága következtében is elmaradt, több előkelő tudományos és tanügyi egyesületnek nem nyílt alkalma őt üdvözölni.

S. Sz. J.

DÓCZI IMRÉT ÜDVÖZLŐ LEVELEK.

Levélben üdvözölték Dóczi Imrét:

1. A debreceni m. kir. tudományegyetem rektora, dr. Láng Nándor, úgy a maga, mint az egyetem nevében.

2. Az Ev. Tanárok és Tanítók Országos Egyesülete középiskolai szakosztályának elnöke, Fischer Miklós, kir. tanácsos az evang. középisk. tanárság nevében.

3. A Katholikus Középiskolai Tanáregyesület nevében Szölgyény Ferenc elnök és dr. Bartha József titkár.

4. A sárospataki református főiskola közigazgatója, Rohoska József a főiskola nevében is, mely az igazgató vezetése alatt 4 tagú küldöttséggel óhajtotta magát képviseltetni az elmaradt jubileumi ünnepélyen.

A fenntartótestületek közül:

1. A debreceni,
2. A hajdunánási,
3. A kisújszállási református egyház presbiteriumai gyűlésükön hozott és jegyzőkönyveikbe iktatott határozataikkal.
A tanintézetek igazgatótanácsai közül:
 1. A csurgói református főgimnáziumé.
 2. A máramarosszigeti református lyceumé jegyzőkönyvi kivonattal.

A középiskolák tanárkarai közül részint jegyzőkönyvi kivonattal, részint külön levélben:

1. A békési református főgimnáziumtól.
2. A budapesti református főgimnáziumtól.
3. A csurgói református főgimnáziumtól.
4. A hajduböszörményi református Bocskay-főgimnáziumtól.
5. A hajdunánási református főgimnáziumtól.

6. A hódmezővásárhelyi református főgimnáziumtól.
7. A karcagi református főgimnáziumtól.
8. A kisújszállási református főgimnáziumtól.
9. A máramarosszigeti református főgimnáziumtól.
10. A mezőtúri református főgimnáziumtól.
11. A nagyenyedi Bethlen-kollégium tanítóképző-intézetétől.
12. A nagyváradai református tanítónőképző-intézettől.
13. A szamárnémetii református főgimnáziumtól.
14. A szatmárnémetii református felsőbb leányiskolától.
15. A szatmárnémetii református tanítónőképző-intézettől.
16. A zilahi református Wesselényi-kollégiumtól.

A tiszántúli református egyházkerület üdvözlete.

— Az 1916. év november hó 22—23. napjain tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből, 298-ik szám. —

A főgondnoki megnyitó beszédben kifejezésre jutott méltányló megemlékezés kapcsán

tiszántúli református egyházkerületünk közgyűlése ünneplő érzések között gondol ama nagy és sikerekben gazdag közéleti működésre, mellyel *Dóczi Imre* debreceni főgimnáziumunk volt buzgó tanára s kiváló eredménnyel működött igazgatója, most egyházkerületünk középiskolai felügyelője, 40 esztendőn át mindig egyformán, lankadatlan lelkesedéssel, példaszerű kötelességtudással, a klasszikus jellem tanításain s mindenek felett puritán életén átsugárzó megjelenítésével s középiskoláink életében korszakot alkotó hatással szolgált a magyar kultúra, ebben református közművelődésünk s közelebbről egyházkerületünk szellemerkölcsi s tanügyi érdekeit.

Midőn e nagy évforduló alkalmából iránta érzett nagyrabecsülésének, őszinte tiszteletének s mély hálájának kifejezést adni kedves tisztének ismeri: méltányló elismerése jeléül érdemeit jegyzőkönyvében megörökíti s azon egy szívvel s szájjal mondott forró kéréssel fordul a jóságos Istenhez, hogy a férfiún, mindnyájunk édes dicsekedésén, ki 4 évtizeden át volt előttünk tanítómester, lelkesítő példa, magasba vívó cél s egyben boldogító jutalom, teljesítse be a zsoltáríró diadalmas szavait: *Így áldatik meg a férfiú, aki féli az Urat (Zsolt. 128, 4.), minden munkájában jó szerencsés leszén (1. 3.).*

Debrecen sz. kir. város tanácsának üdvözlete.
22,772—1916.

Nagyságos *Dóczi Imre* középiskolai felügyelő úrnak

Helyben.

Debrecen sz. kir. város tanácsa meghívót kapott folyó év december 17-re, az Országos Református Tanáregyesület ünnepélyére, melynek keretében Nagyságodnak a középiskolai tanügy terén eltöltött negyven évi munkásságát méltányolva, jubiláris ünnepet ültünk volna. Ez az ünnepély elmaradt. Városunk Tanácsa tehát nem juttathatta élöszóval is megbízottjai által kifejezésre nagyrabecsülését azért a szép, kitartó munkáért, melyet Nagyságod két évtizeden át mint gyakorló tanár, két évtizeden át mint a nagykiterjedésű tiszántúli egyházkerület tíz középiskolájának felügyelője kifejtett.

Debrecen város Tanácsa a tősgyökeres magyarság fiainak a kulturállam tényezői közé felemelésével a magyar nemzeti politika diadalát érzi és látja abban, hogy a másfél milliónyi tiszántúli református magyarság ma már tíz teljes középiskolában találja meg azt az alapot, mely a magyarság szellemi supprematíáját van hivatva biztosítani.

És hogy ez a tíz iskola így kifejlődött; hogy azoknak egyöntetű, külső adminisztrációja kifogástalan; hogy azokban a belső, szellemi színvonal magasra emelkedett: ebben Nagyságodnak fáradhatatlan, belátó és beható munkáját ismerjük el s méltányoljuk nem a külső kötelesség, hanem a belső elismerés kifejezésével.

Fogadja azért Nagyságod a város Tanácsa és közönsége nevében a jubileumi ünnepség keretén kívül ugyan, de mélyen érzett nagyrabecsülésünket és azon jókívánatunkat, hogy magyar református tanügyünk élén még sok éven át legyen hazánk, nemzetünk kulturális előbbrehaladásának fáradhatatlan munkása!

Debrecen, 1916 december 22.

Zöld József,
jegyző.

Márk Endre,
m. kir. udvari tanácsos,
polgármester.

A debreceni magyar királyi tudományegyetem bölcsészet-,
nyelv- és történettudományi karának üdvözlése.

Nagyságos Felügyelő Úr!

Négy évtizedes magvetés áldásos munkája után a Gondviselés megengedte érnie az aratás ünnepét, azt a ritka ünnepet, melyet csak fenkölt szív- és elme nyerhet el földi útainkon. Aki vetette a *kötelességteljesítés* életadó magvait, ígéjével és példájával, tanári katedráról és korszakos intézmények irányító székéből; aki vetette a zajtalan, de az odaszentelés lelkesültsgével építő, munkás *hazaszeretet* magvait, hogy a nemzeti kultúra nagy munkájára minél öntudatosabb harcosokat neveljen iskolában, egyházban, társadalomban; aki vetette az *ideálok önzetlen szeretetének* magvait: ime, aratja most a hű sáfárkodás boldogító öntudatán kívül a kiváltságos lelkek jutalmát: a tanítványi hálát s a munkatársak szerető nagyra-becsülésének bizonyosságait, amelyek minden szónál drágább tanúságot tesznek arról, hogy bennük gazdag gyümölcse termett ama magvetésnek; hogy *40 esztendő* alatt egy gazdag lélek kincseinek pazar osztogatása életet fakasztott bennük és közöttük mindenfelé, ereje intézményeket formált, melyek őrzik s biztosítják amaz erő életét.

S ez a magvetés az egész nemzeti kultúra nyeresége! Ünnepe sem csak azoké, akik közvetlenül belsőbb kapcsolatok szeretetével üdvözölhetik a mestert: „O et praesidium et dulce decus nostrum!“, hanem a magyar paedagogus világ, a magyar nemzeti kultúra minden munkása itt van lélekben, midőn a *magister verus*“ 40 éves munkájának aratását ünnepli.

Igen, a lelki egység ezen összeforrasztó erejénél fogva kér helyet az ünneplők seregében a debreceni m. kir. tudományegyetem bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kara, hogy felhasználva az első alkalmat, hálás és mély tisztelettel köszöntse Nagyságos Felügyelő Urat, aki a bölcsesség megtisztult látásával, de az ideálokban élő szív örök ifjúságával és lelkesedésével áll ma itt előttünk a nemzeti kultúra templomában. Adja Isten, hogy amannak világosságát, emennek meg éltető melegét soká, soká árassza még egy új korszak új munkájára

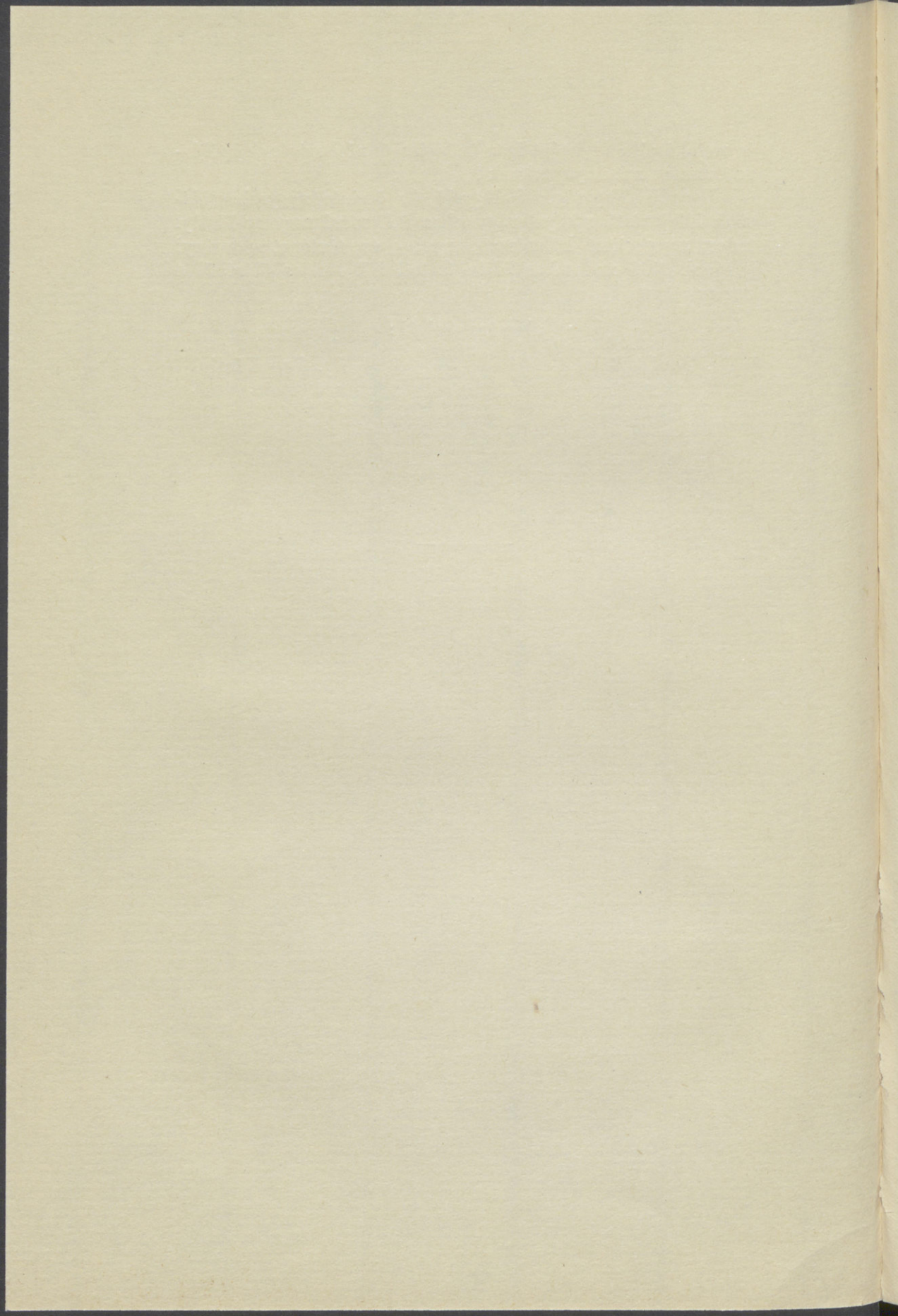
és munkásaira egyaránt igaz öröme önnön szívének, példadózó díszére mindnyájunknak!

Fogadja Nagyságos Felügyelő Úr őszinte nagyrabecsülésünk kifejezését, mellyel vagyunk a debreceni magyar királyi tudományegyetem bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karának 1916 november 24-én tartott III. rendes üléséből a kar nevében

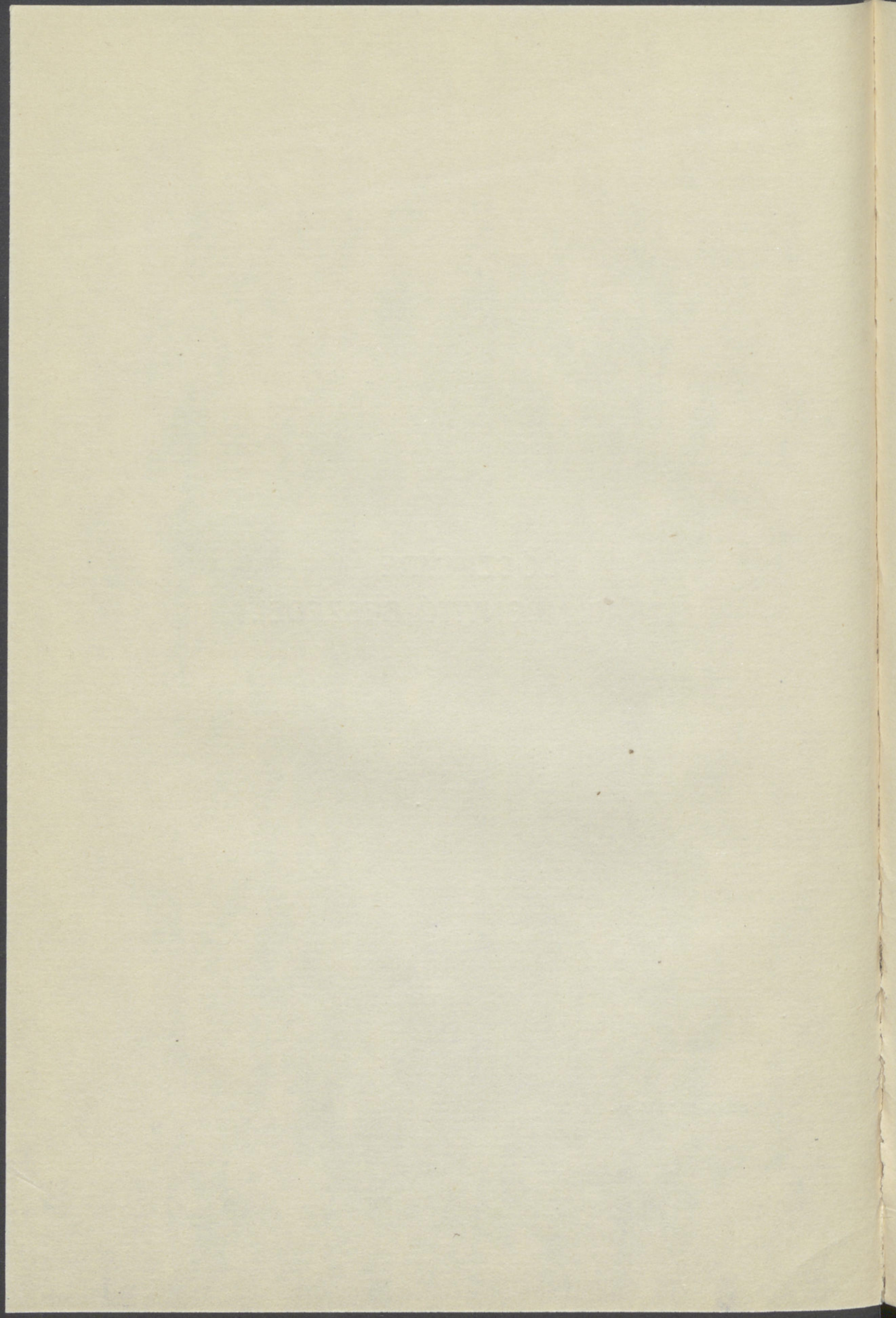
alázatos szolgálai:

Dr. Tankó Béla,
jegyző.

Dr. Pap Károly,
e. i. dékán. elnök.

DÓCZI IMRE
ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉDEI.

I.

A Tiszántúli Református Középiskolai Tanáregyesület Kisujszálláson tartott XV-ik évi közgyűlésén.

— 1898 december hó 29-ik napján a református főgimnázium
disztermében. —

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Mióta egyesületünk csüggeteg érzéssel átélt pangásából fölpezsdülve, épen ma egy éve elhatározta, hogy az egyházkerületünk tanári testületei között elődeink által megteremtett összekötő szálakat szétszakadni nem engedi, a Tiszántúli Református Tanáregyesületet gimnáziumaink megváltozott életviszonyai közt is fentartja: az akadályozó körülmények miatt csak ma van először alkalmam üdvözölni a t. tagtársakat s csak most jöhettünk először össze közgyűlésre, hogy református tanügyi kérdéseink megbeszélése mellett az érintkezés által erősítsük a közöttünk levő összekötő kapcsokat s ápoljuk és fejlesszük a református tanári közszellemet.

Nem felekezeti elzárkózás és különködés, hanem az a törekvés hozott bennünket össze ez alkalommal is, hogy a magyar nemzeti nevelés egyik régi tisztcsarnokát: a református tanügyet építgessük s ezáltal a nemzeti közoktatás-ügyet erősítsük. Mert az a *nemzeties szellemű nevelési irány*, amely ma nevelésügyünk egész vonalán vezérlő eszmeként hatva, hivatva van a magyar közoktatásügyet rövid idő alatt átalakítani, voltaképen *összeesik a református szellemű nevelési irányzattal.*

A magyar református iskolát egész történelmi múltjában mindig két dolog jellemezte: *szabadelvűség* az eszmék és intézmények felfogásában, *nemzeti irány* az iskola közszellemében.

S ha most az időknek gondviselészerű változása következtében örömmel látjuk, hogy a református iskoláinkban századokon át híven ápoltt nevelési irányzatot az állam veszi át örökségül és tanügyi politikájának alapelveül tűzi ki, avagy ki-ejtsük-e kezünk-ből a fáklyát, mely a nemzet sötét századaiban református iskoláinkban világított? Lemondjunk-e az országos tanügyi mozgalmak közt a református tanügy erősítéséről és továbbfejlesztéséről? Hiszen még arról sem vagyunk biztosítva, hogy nem lesz-e valaha a nemzeti irányú nevelésnek újra védváraakra szüksége! S ha a múltban a nemzeti szellem mindig biztos menedéket talált református tanintézeteinknek Vesta-tűzként lobogó oltára körül: az őseinktől öröklött eme nevelési irányt ma is kötelességünk ápolni és fejleszteni, hogy a magyar nemzeti genius minden körülmények közt mint otthonában lakozzék a mi iskoláinkban.

Ha pedig az állami közoktatásügy irányelve jövőben is egy leendő magyar református iskola szellemével, csak az országos tanügynek teszünk szolgálatot azáltal, ha református tanítási és nevelési rendszerünk előbbvitelén fáradozva, iskoláinkat erős váraivá igyekszünk tenni a nemzeti közműveltségnek. Mert *nem az iskolák egyformaságában, hanem a nevelési irányelvek s az iskola szellemének közösségében rejlik a nemzeti műveltség egységének a biztositéka.*

Az egyformaság nyúga épen a didaktikai és paedagógiai elvek kipróbálását, a tanrendszernek azt az üdvös versenyét bénítaná meg, amelyből ma kölcsönös okulást meríthetünk úgy a református, mint az állami tanterv revíziójára. Hogy pedig a református szellemnek az állami tanügyi politika vezérelveivel való összhangzása mily hatalmas lendületet adhat hazai közoktatásunk ügyének, mutatja az a *korszakos fejlődés*, melyet államsegélyes református gimnáziumaink életében s egész tanügyi berendezésében látunk; mutatja emez izléses, palotaszerű gimnáziumi épület is, amelyben gyűlésünket tartjuk, amelyhez hasonló alkotást, nem tudom, mikor hozott volna létre a magára hagyott protestáns szegénység.

Mindazt, ami tanintézeteinkben a református szellemű nevelést biztosítja, előmozdítani és erősíteni egyesületünknek hivatásszerű tiszte és kötelessége. E tényezők közül a legfontosabbikat — amitől, úgyszólván, egész református gimnáziumi nevelés-rendszerünk iránya függ — a *tanári testület*

református szellemét, gondjaiba vette egyesületünk már legközelebbi közgyűlésén, midőn a közgyűlés határozatából a *református tanárképzés ügyének előmozdítása* érdekében emlékiratot nyújtottunk be az egyházkerületi közgyűléshez. Lesz-e a tanáregyesület felemelt szavának némi sikere, nem tudhatjuk; de azt ismételtlen hangoztatnunk kell, hogy a jelenlegi helyzet, — midőn a református tanári succrescentiáról egyáltalán semmi gondoskodás sem történik, tanárainkat onnan vesszük, ahonnan kapjuk s midőn tanáraink református érzületét és gondoskodását egyedül a felekezeti kötelék és a gyermekkori nevelés (vagy néha még ez sem) biztosítja, — iskoláink református szellemére oly veszélyt rejt magában, amely tanintézeinket az elszintelenedés felé sodorva, lassanként minden református jelleget letöröl róluk.

Nem kis jelentőségű, sőt az elsőrangú tényezők közé tartozik nevelési irányunk megvalósításában a *református gimnáziumi tanterv és a református szellemű tankönyvek kérdése*, amelyek épen jelenlegi közgyűlésünk legfőbb tárgyaiul vannak kitzúzve s amelyekre, mint református tanügyünk sarkalatos kérdéseire, nem is késem felhívni a t. tagtársak figyelmét.

Hogy a reformáció világörténeti jelentőségét, a református szellemnek a nemzetek fevilágosodására való hatását kellően méltathassuk, — hogy magyar református egyházunknak úgy nemzeti irodalmunk és nyelvünk fejlesztésére való befolyását, mint nemzeti jogaink és alkotmányos életünk védelmében vívott küzdelmeit a serdülő ifjúsággal igazán megismertessük s ezáltal lelkébe református és nemzeti érzületet csepegtessünk: minderre tantervünk keretében helyet és alkalmat kell biztosítanunk. Hogy pedig ifjúságunk a múlt eseményeit hamisítatlan felfogásban előtűntetve láthassa, a jelenkor mozgó eszméit egyházunk törekvéseivel összemérhesse, tanulmányaiból egyházunk jogaihoz való ragaszkodást s intézményeink szervezetét szívhassa lelkébe: erre nézve református szellemű tankönyvekről kell gondoskodni, ami egyenesen a református tanárság feladata.

De e kérdésekkel szemben önkéntelenül előtérbe lép az az aggály, melyet tanártársaink részéről is annyiszor hallunk hangoztatni, hogy miért foglalkozzunk mi a református gimnáziumi tanterv revíziójával, mikor egész egyházkerületünkben ma-holnap alig marad egy gimnázium, mely e tantervet

követheti? S mi jelentősége van annak, hogy mi paedagógiai belátásunkat tantervi javaslatban juttatjuk kifejezésre, — még ha az a református álláspontnak legtipikusabb kifejezése volna is, — mikor államsegélyes gimnáziumainknak az állami tantervet kell követniök? Részemről egyáltalán nem osztozom ez aggodalomban. Nem osztoznám még akkor sem, ha a református tanterv valóban csak írott codexe volna a református paedagógiai iránynak, anélkül, hogy a tantervben lefektetett elvek testet ölthetnének iskoláinkban. Mert legalább alkotnánk oly kánont, amely felé törekvésünket irányítani kell s amelynek eszméi — épen úgy, mint mai konventi tantervünk elvei — esetleg felszívódhatnak az állami tantervbe is és ezáltal termékenyítő hatást gyakorolhatnak a hazai gimnáziumi tantervekre.

Tényleg azonban sokkal gyakorlatiasabb jelentőségű a református tanterv megvitatása magukra államsegélyes gimnáziumainkra nézve is. Van ugyanis e gimnáziumok állami szerződésének egy stereotyp pontja, amely szerint „a fenntartótestület az állami tanterv elfogadása mellett *fenntartja magának azt a jogot, hogy a használandó könyveket a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter által nem kifogásoltak közül maga választhassa meg, valamint hogy a felekezeti főhatóságnak akár egyes rendes tantárgyak, akár rendkívüli tantárgyak felvétele iránti rendelkezéseit, melyek az elfogadott tantervvel ellenkezésben nem állanak s melyeket a miniszternek előre bemutatni tartozik, követhesse*“.

E szerint az állami tanterv államsegélyes gimnáziumainkra nézve csak olyan minimális követelmény, amely mellett saját paedagógiai törekvésünket teljesen megvalósíthatjuk, egyháznak múlt és jelen aspiratióit ifjúságunk lelkébe olthatjuk, *csak legyen meg tanárainkban a református intézmények igazi benső szeretete!* Mert valamint az általános hazai tanügy felvirágzása attól függ, hogy a hazai tanárság át legyen hatva az iskola és a tanári hivatás benső szeretetétől, úgy a református nevelési irány, a református tanterv is csak akkor lesz élő és ható tényező iskoláinkban, ha bennünk református tanárokból él és hat a református iskola szeretete, melyet a t. kartársak szíves figyelmébe ajánlva s e gondolattal a közgyűlés t. tagjait ismételtlen a legszivesebben köszöntve, mai közgyűlésünket megnyitottnak nyilvánítom.

II.

A Tiszántúli Református Középiskolai Tanáregyesület Hódmezővásárhelyen tartott XVI-ik közgyűlésén.

— 1899 július 4-én a főgimnázium tornacsarnokában. —

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Mielőtt a lefolyt iskolai évet az emlékezetnek adnók át, összejöttünk még egyszer egyházkerületünk középiskolai oktatásügyének munkásai, hogy akiket a közös munka köteléke összefűz, egymással baráti jobbot szorítva, a lefolyt év tapasztalatait és gondolatait kicserélve, egymás törekvéseiből erőt merítsünk közös eszményünknek, a magyar nemzeti közoktatásügynek építgetésére.

Ha a testületi közszellem általában a közös cél sikeres munkálását biztosítja: a mi célunk, a mi törekvésünk nagysága, a magyar nemzeti műveltség fundamentumainak építése mindenek felett megkívánja, hogy egymással kezet fogva, igaz testvéri egyetértéssel, közös akarattal törekedjünk nagy, nemzeti érdekű hivatásunk betöltésére. Mert a nemzeti műveltség egységének súlypontja kétségkívül a középiskolán fekszik, mint amely a nemzet vezető intelligenciájának műveltségét s ezáltal a nemzet szellemi erejének, fejlődésének és jövő nagyságának legerősebb biztosítékát nyújtja.

Aki e középiskola fejlődéséhez csak egy porszemnyivel járul is, az a mi elismerésünket vívja ki. Aki pedig középiskolai ügyünket jelentékenyen előbbvitte, az mi előttünk, a középiskolai tanárság előtt, — kik az ő eszményeit megérteni, munkáját méltányolni elsőrenden vagyunk hivatva, — elévülhetlen érdemeket szerzett s magát tiszteletünkre és hálánkra tette méltóvá. És e gondolattal visszatekintve a lefolyt iskolai év eseményeire, emlékezzünk meg, Uraim, kegyelettel a ma-

gyar középiskolának ez évben legnagyobb halottjáról, hazai középiskolai ügyünknek 13 éven át lelkes, hivatott vezérééről: *dr. Klamarik Jánosról*, kinek épen református gimnáziumaink fejlesztése körül maradandó érdemei vannak s ez érdemeket méltányolva, református tanáregyesületünk nevében tegyük le az ő emlékére az elismerés, hála és kegyelet koszorúját!

Klamarik épen akkor jutván a közokt. miniszterium középiskolai ügyosztályának élére, midőn az 1883-ik évi középiskolai törvény meghozatott, érdemei elsőrenden kétségen kívül e középiskolai törvény bölcs és tapintatos végrehajtása körül összpontosulnak. De ha kiváló szerep jutott is neki a tanügyi adminisztráció terén, a nemzeti kulturára még nagyobb jelentőségű s a protestáns iskolák történetében korszakot alkotó az a mély belátásra valló tanügyi politika, mellyel a prot. gimnáziumok felvirágzását munkálta és az állami tanüggyel szorosabb contactusba hozta.

Protestáns iskoláink, melyek egykor a nemzeti szellemnek és tudományosságnak legerősebb várai voltak, melyek még századunk első felében is olyan kiváló hírnévnek örvendtek, hogy az 1839-ik évi országgyűlés vallásügyi tárgyalásain maguk a róm. kath. főrendek hangoztatták dicséretüket, — most a kor fejlett követelményeinek megfelelő anyagi erőben szűkölködve, a verseny teréről lemaradtak, szellemi színvonaluk is alább szállott, sőt nagy részük, anyagi szegénységük miatt, egyáltalán nem volt képes a középiskolai törvény kívánalmai szerint berendezkedni.

E mellett prot. gimnáziumaink a tanügyi kormányzat előtt jóformán ismeretlenek valának, vagy legfőlebb rossz hírből ismerte őket. Pedig iskoláinknak rossz híruk is abból a nemzeties irányzatukból támadt, amellyel az ötvenes években a kormány németesítő törekvéseinek még nyilvánossági jogaik árán is ellenállottak, a hatvanas években pedig, — midőn az iskola asyllum volt a katonaságtól, — az autonomia védő szárnyai alatt a föl vétel és osztályozás körül tanúsított enyhe eljárásukkal a magyar ifjúságot igyekeztek megvédeni attól a veszélytől, hogy katonának besorozva, hazájuktól messze idegenbe hurcoltassanak.

Klamarik volt az első a tanügyi kormány részéről, ki gimnáziumainkat igazán megismerni és megismertetni igyekezett. Alig van prot. gimnázium, melyet személyesen meg ne

látogatott volna. Most egyenesen oda utazva, majd csak mellékesen útjába ejtve, — de az ünnepeltetést mindenütt elkerülve, — kereste fel e tanintézeteket, hogy szellemi és anyagi állapotukról közvetlen tapasztalatot szerezzen. Emitt meglepetéssel látta azt a nemzeti tőkét, melyet egyes háromszázados intézeteink alkotnak, amott fájdalommal szemlélte azt a szánalmas vergődést, melyet a lenyűgöző anyagi szegénység okozott. — Emitt az épületek avultsága, amott a tanszerek hiányossága, a tanerők csekély száma, mindenek felett a tanári javadalmaszának az állami fizetési rendszer mellett rendkívül alacsony volta, — a szegényes viszonyokkal szemben pedig mindenütt erősen kifejtett, nevelő hatású s századokról szóló tradíció tárult fel előtte. S hozzá még a református gimnáziumok a tőszyökeres magyar nép körében : a magyar alföldön, a dunántúl és a székely földön lévén elhelyezve, ez iskolák hanyatlása csaknem egyértelmű volt a magyarság szellemi erejének gyöngülésével. Ilyen tapasztalatok érlelték meg lelkében azt az államférfiúi gondolatot, hogy *a protestáns gimnáziumok megmentése nemzeti és állami érdek s felvirágoztatásuk a nemzetes irányú tanügyi politikának szükséges következménye.*

A középiskolai törvény megadta a módot rá, hogy az országos vagy helyi fontosságú középiskolák *államsegéllyel* is kellő színvonalra emeltessenek. De mi önkormányzati jogainkat féltve, magunk idegenkedtünk legjobban az állami segélytől. Ennek az idegenkedésnek a legyőzése volt a Klamarik mesterműve. Ahol csak megfordult, iskolalátogatásait mindenütt arra használta fel, hogy kimutatva a létező állapotok tarthatatlanságát, az emberekben az államsegély eszméje iránt bizalmat ébresszen. Értekezett a vezető férfiakkal, tárgyalt a fenntartó-testületekkel s míg őket magukat is újabb nagy áldozatok hozatalára bírta, a kívánt segélyösszeget sokszor magalicitálta fölebb, hogy iskoláinkat a berendezés magasabb színvonalára emelje.

Amint lent az iskolafenntartókat, úgy nyerte meg fönt minisztereit az államsegély mentől szélesebb kiterjesztésének s így működött közre azon üdvös fordulat létrehozatalán, mely tanügy-politikánkban beállott. Addigelé a tiszta magyar vidékek kulturális érdekeiért édes-keveset tett a tanügyi kormányzat. Az volt a felfogás, hogy e vidékeken a magyarság szelleme magától is biztosítva van s a nemzetiségek lakta végeken igye-

keztek az állami közoktatásügynek végvárait emelni, ami sokszor nem a legszerencsésebben ütött ki. A nyolcvanas évek derekán protestáns iskoláink nagyobb mérvű segélyezésével veszi kezdetét az a politikai irány, mely a magyar faj szellemi fejlesztését tűzi ki céljául s a nemzeti közműveltségnek a tiszta magyarság kebelében igyekszik erős várat emelni. Nincs protestáns gimnázium, mely az államsegélyt — ha kérte — meg ne nyerte volna. Nem tekint a kormány a középiskolák területiális elhelyezésére sem s olykor a szomszédos városokban vagy az állami középiskola tőszomszédságában is erősíti a protestáns gimnáziumokat. És ha ma protestáns iskoláink legnagyobb része az államsegély útján a kor színvonalán van berendezve, ez nemcsak a nemzeti szellem erősbulését jelenti, hanem a tanterv közösségénél fogva oly egységes irányt is teremtett a felekezeti és állami oktatásügy között, amilyen eddigéle sohasem volt hazánkban.

A protestáns iskolaügy emelésére célzó törekvéseit betetőzte Klamarik a *felekezeti tanárok országos nyugdíjintézetének megteremtése körül kifejtett munkásságával*. Gróf Csáky miniszteré az érdem, hogy e nagyhatású eszmét felkarolta és az áldásos intézményt erős akarattal megteremtette. De áldó hálaadás kíséri a Klamarik emléket azért az odaadó buzgóságért, mondhatni lelkesedésért, mellyel ez intézmény megvalósulásán csüggött s létrehozásán munkálkodott. A törvény előkészítése teljesen az ő munkája volt. Az állami és felekezeti hozzájárulás arányainak megállapítása nagy nehézséggel járt; ő maga tervezett, dolgozott, a számfejtőkkel újra meg újra számíttatott, míg az eszme testet öltött magára. És ha protestáns iskoláinkat nem bénítja meg többé elaggott tanáraink tehetetlensége, kik úgyszólván a tanári kathedráról hajtották fejüket a sír nyugalomára; ha a protestáns tanár nagyobb nyugdíjjal mehet ma nyugalomba, mint amennyi 10 évvel ezelőtt összes tanári javadalmozása volt: méltó elismerés illeti érte a Klamarik János emléket, ki munkásságával másoknak nyugalmat szerzett s a prot. iskolaügy emelésével a nemzeti műveltség forrásait gazdagította. Méltó tehát, hogy nevét egyesületünk jegyzőkönyvében is hálás kegyelettel megörökítsük.

Mélyen tisztelt közgyűlés! Ma már a legtöbb helyen a kor ízlésének s a paedagógia követelményeinek megfelelő paloták állanak a kálvinista gimnáziumok régi, egyszerű épületei

helyén ; ma már szertáraink fejlődése is messze felülhaladja a tanítás régi, egyszerű eszközeit ; de a belső építés, az iskola tartalma, a tanításügy fejlesztése reánk vár, a magyar református középiskolai tanárságra. Mert iskoláink csak akkor fognak igazán a kor színvonalán állani, akkor fogják a belső fejlettség és rendezettség jeleit mutatni, ha tanítási módszerünkben, nevelői eljárásunkban és egész tanári működésünkben a kor színvonalán álló *tudományos szakképzettség és paedagógiai műveltség* nyilatkozik meg. Rövidlátását árulná el az, ki e tekintetben is a folytonos haladás jeleit nem észlelné gimnáziumainkban. Hiszen csak saját tanulókorunkat kell emlékeztünkbe idéznünk, hogy elismeréssel adózzunk a mai tanárság paedagógiai törekvéseinek. De e téren, Uraim, mint általában a szellem világában, a megállásnak helye nincs. S ha hálával ismerjük el iskoláink külső fejlesztése körül a legújabb időben tett nagymérvű haladást, a tanári állás erkölcsi és anyagi biztosítékainak jelentékeny erősödését : elismerésünk abban fog nyerni legplastikusabb kifejezést, ha magunk részéről is teljes odaadással működünk iskoláink belső építésén és tanügyünk fejlesztésén. És én bízom tanárságunk közszellemében, hogy a külső fejlődés emelő hatását érezve s a protestáns iskola fényes múltjából erőt merítve, egész lélekkel törekszik iskoláink régi hírnevének visszavívására.

E bizalommal üdvözölve a t. tagtársakat, egyesületünk 16-ik közgyűlését megnyitottnak nyilvánítom.

III.

A Tiszántúli Református Középiskolai Tanáregyesület Mezőtúron tartott XVII-ik közgyűlésén.

— 1900 április 18-án a főgimnázium nagytanácstermében. —

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Még szinte érezzük a baráti kézzorítás melegét, mellyel legközelebbi közgyűlésünkről hivatásunk munkaköréhez megtérve, egymástól elváltunk, egyházi és iskolai hatóságaink még nem is foglalkozhattak múlt nyári közgyűlésünk tanügyi javaslatainak mérlegelésével, s ime, már ismét összehozott bennünket az összetartozás érzete s a református tanügy munkás szeretete. A munkásnak azzal a megszokott életösztonével, mely a pihenés óráiban sem hagyja nyugodni s mihelyt a munkától kissé szabadabb lélegzetet vesz, mindjárt a jövő teendői felett tűnődik: mi is, református tanügyünk hivatásszerű munkásai úgyszólván a legelső alkalmat felhasználva s egyik virágzó tanintézetünk fenntartó-testületének szíves meghívását követve, siettünk a nemzeti műveltségnek ez újabb csarnokába, hogy itt a legerősebb államfenntartó elem, az alföldi magyar nép alkotó erejének szemléletéből erőt, áldozatkészségéből lelkesedést merítsünk a nemzeti közműveltség munkálására.

Kistújszállás, Hódmezővásárhely és Mezőtúr, alig másfél év alatt tartott három utolsó közgyűlésünk eme színhelyei, melyeken a református középiskolai tanügynek mindenütt hatalmas fejlődését, mondhatni újjászületését volt és van alkalmunk szemlélni, mindenik azt a lélekemelő hatást teszi reánk, református középiskolai tanárookra, mely a prot. öntudatot szinte önérzetté emeli, azzal a felvillanyozó anteusi erővel hat reánk, melyet csak az anyafölddel, a magyar kálvinistasággal, itt az ő

legerőteljesebb voltában, a magyar alföldön való érintkezésből meríthetünk. Itt érezzük igazán a református tanügy nemzeti hivatását, saját hivatásunknak a nemzeti nevelés, a magyar kultúra érdekében való igazi jelentőségét. S midőn e helyt szívesen üdvözlöm egyesületünk közgyűlését, önérzettel tölti el lelkemet t. tagtársainknak e közgyűlésen való szép számú megjelenése s az a meleg érdeklődés, melyet egyesületünk céljai hazánk távolabbi vidékén működő kartársaink lelkében is keltettek. Örülök a jelenségnek, mert benne a *református tanári közszellem erősbulését* látom. Pedig e közszellem erősbitésére, az összetartozás érzetének ápolására épen napjainkban nagy szükség van.

Akiknek az idők jeleiből olvasni adatott, prot. egyházi és világi vezető férfaink sötét felhőket látnak a protestantizmus egén, melyek veszéllyel fenyegetik a felvilágosodás szabadelvű alkotásait s éberségre és munkára szólítják prot. egyházunk minden igaz hívét. Mintha a szellem világában, az eszméknek idáig csak egyes tudósok által hirdetett körforgásában újra a felekezeti exclusiv irányzata, sőt a már örökre eltemetettnek hitt ultramontanizmus sötét szelleme jutna uralomra, mely a XX. század tudományos és szociális műveltségével szembe szállva, szétdőlni készülne hazánk belső békességét s felekezeti áldatlan érdekharcba kívánná fojtani nemzetünk egységes haladását.

Ha a jövőnek ilyen színben látása nem pusztán érzékkáprázat, ha csakugyan ilyenemű veszély fenyegetné nemzeti közművelődésünket s a vele szorosán összeforrott protestantizmus ügyét — pedig a napi sajtó közleményei több aggasztó jelenségre mutatnak — : akkor e kulturharcban a magyar református tanárságnak teljes összetartással és hivatásának tudatával kell református egyházunk és a nemzeti műveltség magasabb érdekeinek védelmére sorompóba lépnie. Nem tollal, nem fegyverrel, hanem *a magyar ifjúság prot. szellemű nevelésével*. És ez önvédelemben — mint a múltak küzdelmes napjaiban — velünk lesznek jövőben is, felekezeti különbség nélkül, nemzetünk jobbjai és a felvilágosodottság igaz hívei. Mert a prot. nevelési elv nem az egyoldalú s exclusiv felekezetieskedés ápolása, hanem a vallásos nevelés mellett a felvilágosultságnak, a szabadelvű gondolkozásnak és hazafias nemzeti törekvéseinknek az ifjúság lelkébe való beplántálása.

Vallásos szellemben, igazi benső vallásosságban kívánjuk nevelni mi is a haza ifjúságát, mert ez az ember legbensőbb lelki szükséglete s ezt kívánja nemzeti, állami és társadalmi életünk erkölcsi érdeke, de, anélkül, hogy egyedül idvezítő hitelveket hirdetnénk, a vallásos türelmet, a más hitfelekezetűek nézeteinek megbecsülését és tiszteletét csepegtetjük tanítványaink szívébe. Egyházi intézményeink szeretetét s a hozzájuk való törhetlen ragaszkodást igyekszünk mi is a jövő nemzedék lelkébe oltani, de hogy egyházunk érdekeit a nemzeti érdekekkel a legbensőbb harmóniába tudjuk hozni, tanúja annak a negyedfél százados múlt, amelyben egyházunk aspiratiói a magyar nemzeti közérdekkel nemcsak soha összeütkezésbe nem jöttek, hanem egyházunk és nemzetünk jogainak védelme mindenkor egy zászlóra volt felírva. Ami pedig a nemzeti közműveltségre nézve a prot. nevelésnek a legjelentősebb vonása, az az eszméknek és intézményeknek az a felvilágosodott, szabadelvű felfogása, mely iskoláinkat eleitől fogva jellemezte s voltaképen magát a protestantizmust is világra hozta. A magyar református tanár a történelmi igazságok leplezetlen tanításáért soha sem fog meghurcoltatást szenvedni, mint az közoktatásügyünk másik táborában csak legközelebb is történt. A mi ideálunk nem az egyház aegise alatt igazságtipró *Orbán pápa*, hanem az igazságot a felekezetiség korlátain felül is meggyőződéssel hirdető *Galilei*.

Mélyen tisztelt Közgyűlés! Midőn a prot. szellemű nevelés kiváló fontosságát és nemzeti jelentőségét hangsúlyozom, nem hagyhatom fölemlítés nélkül *református konventi tantervünk revíziójának* épen napirenden levő ügyét. Egyesületünk előzetesen már behatóan foglalkozott e revízió kérdésével, azért a dologban csak egy pár momentum kiemelésére szorítkozom. Elismeréssel látom a tárgyalás alapjául szolgáló munkálatnak azt az intencióját, hogy az imént hangoztatott prot. nevelés elvét a tantervben is nyomatékosabb és tartalmasabb kifejezésre kívánja juttatni. Sőt csak közelismeréssel találkozhatik az a gondolata is, hogy a prot. szellemnek az egyes disciplínákat átható érvényesítése oly módon körvonaláztassék, hogy annak az állami tarterv alkalmazására kötelezett református gimnáziumaink is hasznát vehessék.

Úgy állítani pl. össze a magyar irodalmi és történelmi olvasmányok sorozatát, hogy bennük a *tudományos irodalmi*

műveltség színvonala mellett a prot. érzület és gondolkozásmód is kifejezésre jusson: sokunknak régóta kifejezett óhajtaása s csak örömmel üdvözölhetjük a tervezetet, mely közös óhajtásunknak a tantervben való keresztül vitelét célozza.

De éppen ez elv alkalmazásában nagy óvatosságra van szükségünk. Törekvésünkben éppen prot. gimnáziumaink tudományos színvonala érdekében *nem szabad odáig mennünk, hogy a vallásos nevelés a tudományos képzés érdekeit háttérbe szorítsa.* Pedig a tantervrevízió alapmunkálatában — legalább az én szemem előtt — nem hiányoznak az ilyen túlzások sem. Midőn ugyanis gimnáziumi latin tanításunk célját akként szabja meg, hogy abban a magyarországi középkori latinság megértése is bent foglalassék s midőn a latin classicusok mellett prot. és nemzeti érdekből az *aranybulla, Galeotto Bonfinius, a linci béke, Leopoldina Explanatio, pragmatica sanctio, Bod Péter Historia Hungarica Ecclesiasticája, Kálvin Institutiói* és az 1790—91-iki törvények latin szövegének olvastatását is felölelni kívánja s midőn ekkép a latin barbarismusok és soloecismusok ismertetésére is kiterjeszteni óhajtja a gimn. philol. oktatás körét: tartok tőle, hogy ifjúságunk egész latin nyelvi ismerete barbárrá válnék s magából a latin irodalom szelleméből még annyi sem szívódnék föl növendékeink lelkébe, amennyivel a mai gimnázium útnak eresztí őket. Vagy midőn a görög nyelvi tanítás elsőrangú célját az új-testamentomi görög nyelv megértésében contemplálja s a görög irodalmi remekék mellett az új-testamentomból *Máté és János evangéliomának s Pál apostol főbb leveleinek* jó részben való elolvastatását sürgeti: ha e tervezet testté válnék, református gimnáziumaink a tanulmányoknak ezen körében visszaesnének a XVII. század színvonalára, amidőn a görög nyelvet elsőrenden a biblia megértése céljából tanították egész Európa tanintézetében. — Mióta a classica-philologia önálló disciplinává lett a középiskolában, ilyen irányzatot nem ismerek sehol a külföldi középiskolai tanügy terén sem. Sőt, ha ifjúságunkat a classicus irodalom nevelő hatása alatt akarjuk tartani, ha philologiai tanításunkat mellék célok szolgálatába nem akarjuk helyezni: ilyen irányzat jogosultsága alig is igazolható. Am olvastassuk hazánk és prot. egyházunk történeti okmányait és alaptörvényeit az oknyomozó történelem tanóráin, mint történeti alapforrásokat, fordítsunk új-testamentomi szemelvényeket a vallástani

órákon, de a philologiai tanítás körét hagyjuk a classicus irodalom gazdag szellemi tartalmának és nevelő hatásának.

Meg vagyok győződve, hogy tanügyi hatóságaink e szempontokat figyelmen kívül nem hagyhatják s tanintézeteinkben a tudományos képzés érdekeit nem kockáztatják. De történjék bárhogyan, a tanterv nyers anyagába éltető lelket önteni a tanári testület van hivatva. Az iskola jellegét és színvonalát nem a tanterv betűje, hanem a tanári testület szelleme biztosítja. És én, ismerve református tanárságunk kipróbált szellemét, református egyházunk és a szellemi kultúra érdekeiért lángoló lelkesedését, teljes bizalommal vagyok református középiskolai tanügyünk egészséges fejlődése iránt s meg vagyok győződve, hogy ha esetleg megnehezednék az idők járása felettünk, még jobban erősülne tanintézeteink prot. szelleme, a nemzeti műveltségnek pedig — mint a múltban, úgy a jövőben is — református iskoláink mindenkor erős várai lesznek.

Ezzel a bizalommal és meggyőződéssel ismételten üdvözölve t. tagtársainkat, egyesületünk XVII-ik közgyűlését megnyitottnak nyilvánítom.

IV.

A Tiszántúli Református Középiskolai Tanáregyesület Karcagon tartott XVIII-ik közgyűlésén.

— 1901 augusztus 27-én a főgimnázium tornacsarnokában. —

Tisztelt Közgyűlés!

Az a magas nemzeti közérdek, mely a református tanügy munkálása útján nemzeti közműveltségünk fejlesztésében nyilvánul, adja ajkaimra az első szót közgyűlésünk megnyitása alkalmával, hogy a közös nemzeti célban összeforrott érzés melegével s őszinte örömmel üdvözöljem tanáregyesületünk t. tagjait s mindazokat, kiket a református tanügy munkás szerepére s az összetartozás érzete közelről és távolról e közgyűlésre összehozott, hogy itt az új iskolai év küszöbén a hivatásos munka megkezdésére a testületi szellem forrásaiból erőt és lelkesedést merítsünk.

Nagy szükségünk van e testületi szellem acélozó erejére. Nemcsak azért a főlemelő tudatért, hogy a lelkünkben élő eszmények másokat is lelkesítenek s egyéni törekvéseinkkel közös cél szolgálatában állunk; de szükségünk van rá közelebbről azért, hogy általa a hazai köznevelés és közoktatás szervezetében a *református iskolai szellemet minél erőteljesebb és egysebésebb kifejezésre juttassuk.*

A református iskolának a századok hagyományai által megszilárdított, számos olyan jellemvonása van, melyek a hazai közoktatásra és nemzeti közéletre mindenkor termékenyítőleg hatottak. E jellemvonások közül, melyek a kálvinista nevelésnek mintegy történelmi karakterét képezik, csak egyet akarok ezúttal kiemelni, mint a református iskolai szellemnek legsajátosabb jellegét s ez az *iskola liberálizmusa, a tanítás szabadelvűsége.*

A liberálizmus, mely ma államok kormányzásának, nem-

zetek jólétének az iránytűje, édes testvére a protestantizmusnak. Egy forrásból támadt mind a kettő: a gondolat, a lelkiismeret és vizsgálódás szabadságából. A szabadelvűség, mint világnézet, ott derengett már a protestantizmus bölcsője fölött s ott lobogott, mint vezérlő szövétnék, a prot. iskolák tanításában. Együtt nőtt, együtt fejlődött mind a kettő s hol az egyik, hol a másik erősítette egymást. Amint a századok folyamán a protestantizmus egyes államokban erőre kapott, úgy terjedt ama nemzetek közt a szabadelvű gondolkodás s viszont amint az emberi jogok szabadelvű felfogása az egyes népek keblében gyökeret vert, úgy hódított tért közöttük a protestantizmus.

A magyar református iskolának a liberálizmus mindig éltető levegője volt. A felekezeti elfogultság vagy a hatalom által üldözött igazságok és jogok tanári kathedráinkon mindig szószólóra találtak, a felvilágosodottság eszméi pedig, — bárhol születtek is, — tantermeinkben mindig otthonra leltek. A tudomány történetének folyamán alig volt bölcsészeti rendszer, mely felsőbb iskoláinkban hirdetőkre ne talált volna s alig volt didaktikai módszer, melyet gimnáziumaink meg ne kíséreltek volna. Ez iskola szelleme mellett tesznek történelmi bizonyosságot múltunknak azon halhatatlan alakjai, kik most a vallási és nemzeti szabadságért, majd nyelvünk, alkotmányunk vagy a népjogokért vívott küzdelmeikkel állítottak örök emléket szabadelvű gondolkozásunknak. De tanúságot tesz mellette egészében a magyar prot. társadalom, mely csak legközelebb is, az egyházpolitikai harcok idején, a legbiztosabb támasztékát képezte nemzeti törvényhozásunknak a szabadelvű törvényalkotásokban.

Hogy pedig e szellem nemcsak történelmi karaktere, hanem ma is élő lelke a református iskolának, eléggé mutatják az olyan adatok, hogy pl. a vallásos eszmék szabadelvű felfogásának világirodalmi mintaképe: *Lessing Náthánja* egyedül a református gimnázium új tantervébe van fölveve irodalmi olvasmányul hazai középiskolai oktatásunk körében, vagy hogy, míg a német irodalom büszkeségének, *Schillernek*, a harminc éves háború történetében II. Ferdinánd római német császárról írt mesteri jellemrajzától az állami tankönyvbírálat szent borzongással riad vissza, mi ugyanazt épen a történelmi igazság érdekében olvastatjuk gimnáziumainkban.

Tisztelt Közgyűlés! Hogy a jelen alkalommal a magyar református iskolának épen ezt a közönségesen ismert jellemvonását, liberálizmusát emelem ki, annak oka azon nagyon is közel eső jelenségekben fekszik, melyek nemzeti közéletünk minden ágában, egyházi, társadalmi és politikai életünkben a liberálizmust veszélyeztetik. Míg ugyanis kívülről a szabadelvűség legsötétebb ellensége, a klerikális irányzat száz csatornán beszivároghat, egyre jobban veszélyezteti a nemzeti közszellemet, addig bent a hazában is felekezeti türelmetlenség kezd lépni a vallásos türelem helyére, osztályérdek hangoztatása szorítja háttérbe az egyetemes nemzeti érdeket. Még a sajtó nagyrésze is, melynek pedig szülő anyja a liberálizmus, ily exclusiv érdekek szolgálatába szegődik s egyre gyengül ama liberális világnézet vezető szerepe, melyre az új Magyarország szellemi és anyagi jóléte van fektetve s amelytől nemzetünk jövő fejlődését és erősülését egyedül remélhetjük. Csak az imént dönt ki a szabadelvűség egyik legerősebb és legedzettebb bájnoka (*Szilágyi Dezső*) s míg a nemzeti veszteség sóhaja végig rezg a hazán, szinte aggódva kérjük, vajjon lesz-e, aki hatalmas szabályját fölvegye a liberálizmus ellenségeivel szemben. Pedig föl kell venni. S ha Gigasok nem támadnak, a Pygmaeusoknak kell táborba szállni a szabadelvű eszmék diadaláért, mert a nemzet üdve az eszmék győzedelmében rejlik. S midőn csodálkozva kell látnunk, hogy a kóros szellemi áramlatok megejtik még az egyetemi ifjúságot is, melynek szent hagyománya volna a szabadelvű eszmék zászlóját fent lobogtatni, önkéntelenül az iskola liberálizmusára, a szabadelvű nevelési irányra esik gondolatunk, ha a jövő Magyarország vezető intelligenciáját ez iránynak biztosítani akarjuk. Mert a szabadelvűség nem egyszerű politikai elv, melyet zászlónkra írhatunk, nem pusztán szociális tan, melyet elsajátíthatunk, hanem éltető levegő, melyben benne kell élnünk és a zsenge kortól fogva belélegzenünk, hogy áthassa egész lelki világunkat és kialakítsa világnézetünket. Életirány, melynek, mint a jellem kialakulásának, az iskola a bölcsője.

Ezért kell egyesülnünk mindnyájunknak, kiknek e nevelési irány ősi hagyományunk, hogy *a református iskolai szellem terjesztésével a nemzeti közszellemet erősítsük*. Iskoláink nemcsak a református tanügy fénykorában adtak lendületet a hazai közoktatásnak, hanem szabadelvű nevelési

irányukkal kelesztő kovászai lehetnek ma is a nemzeti köznevelésnek.

Nemzeti iskola, nemzeti nevelés hangzik ma követelményül Európa-szerte. Az iskolának tehát, ha a nemzeti élet talaján akar állani, nem lehet más szelleme, mint az, amelytől nemzetünk erősbödését várjuk, a liberálizmus. Ez irányban közreműködni s a református tanügy ápolásával a nemzeti köznevelés fejlesztésén munkálni: a magyar református tanárságnak őseitől öröklött kötelessége, nemzeti feladata.

De hogy ezt sikerrel tehesük, egy testté, egy lélekké kell olvadnunk. Ugyanezért örömmel üdvözlöm azt a törekvést, mely tanáregyesületünket a magyar református tanárság országos egyesületévé igyekszik fejleszteni. Nem új törekvés ez. Régi idők óhajtása vár benne a megtestesülésre, melyért egyesületünk is éveken át küzdött. De a prot. intézmények régi tanúsága, hogy rendszeren a külső nyomás alatt fejlődnek. — Hátha az idők szelleme, a közéletnek főntebb vázolt jelenségei napjainkban ez eszme megvalósítására is sürgetőbben hatnak! Hátha elérkezett erre nézve is „az idők teljessége“! Úgy legyen! Ez óhajtással üdvözölve a nemes törekvést, tanáregyesületünk 18-ik közgyűlését ezennel megnyitom.

V.

Az Országos Református Tanáregyesület Debrecenben tartott első közgyűlésén.

— 1902 április 2-ik napján a református főiskola dísztermében. —

Tisztelt Közgyűlés !

Az idők teljessége megérlelte reménységünket s évtizedek buzgó törekvése, sokunknak régi óhajtása valósul meg a mai napon, midőn a magyar református tanárság országos egyesületének alakuló közgyűlésére sereglettünk össze. A magyar református tanügynek, negyedfélszázados küzdelmes múltjában voltak fényes korszakai, midőn a nehéz politikai viszonyok között is az autonomia védő bástyái mögött szabadabban fejlődve, vezérszövétnekként világította be nemzeti közoktatásunk színterét ; de soha e tanügy munkásai ily arányban együtt nem voltak, soha egy testületté össze nem forrhattak s tanügyi gondolkodásuknak egységes kifejezést sohasem adhattak. A református iskola hagyományos közszelleme is inkább magának a protestantizmusnak közös szelleméből és iskolai hagyományaiból, mint tanárainak szélesebb körű érintkezéséből és egymásra való hatásából fejlődött ki.

Egyházszervezetünk tagoltsága mellett egyes egyházkerületek tanári testületeinek volt ugyan eddig is több-kevesebb érintkezési alkalma, ahol közös érdekeiknek és közös törekvéseiknek kifejezést adhattak, sőt nemzeti közéletünk egyik legszomorúbb korszaka után, az 1860-ik év őszén, midőn az Entwurf gimnáziumának romjain egész közoktatási rendszerünket újjá kellett szervezni, *egyetemes tanári értekezletet* is tartottak a magyarországi négy egyházkerület közép- és főiskolái, de tanintézeteinknek akkor Pesten megjelent egy-két tagú s összesen alig 30 főnyi képvisellete össze sem lévén mérhető mai közgyű-

lésünk tagjainak számarányával, a magyar református tanügy történetében ez az első eset, midőn közép- és főiskoláink tanárai országosan gyűltek egybe, hogy akik egy oltár körül foglolódnak, a közös cél megvalósítására egyesüljenek s egymás megismeréséből bizalmat, az érintkezés melegéből lelkesedést, a testületi szellem forrásából pedig erőt merítsenek közös eszményeink kultuszához.

Érzem e pillanat fontosságát s az országos egyesülés eszméjének fölemelő hatása alatt lelki örömmel és a magyar református nevelésügy jövőjébe vetett bizalommal üdvözlöm a t. kartársakat, kiket az összetartozás érzete hazánk közeli és távoli vidékeiről emez ősi tanintézetnek, a protestantizmus emez erős várának falai közé hozott, ahol minden kődarab a nemzeti közművelődésnek szentelt oltár s minden emlék a református nevelésügy nagy múltját hirdeti. Merítsünk ihletet e múltból egyesületi munkásságunkra!

A Tiszántúli Református Tanáregyesület 24 évi működése után eszméinek és törekvéseinek diadalát ünnepli mai nap, midőn az ország református tanárságának e törekvésekhez való csatlakozásával országos jelleget vesz föl s amely nemzeti közérdeket idáig szűkebb körben ápolt, azt most szellemi és anyagi erejének teljességével az országos egyesület keretében lesz alkalma előmozdítani. Törekedett e célra s így a saját óhajlásunk megvalósulása önmagunk előtt igazolásra nem szorul. De, úgy látszik, igazolást kíván a sorainkon kívül álló tanügyi körök előtt, melyek korunknak erősen felekezeti irányzatra hajló törekvései közt nem minden aggodalom nélkül szemlélik a magyar református tanárságnak országos egyesületté való szervezkedését; mintha csak attól tartanának, hogy egyesületünk működését a tanügyi kulturális kérdésekben a nemzeti közműveltség érdekei helyett exclusiv felekezeti szempontok fogják vezérelni. Az ily aggodalmak csak a református tanügy múltjának és jellemének fogyatékos ismeretéből támadhatnak. Aki ismeri a *református iskolák szellemét*, melyet a protestantizmus lényegénél fogva mindig a *felvilágosultság és szabadelvűség* hatott át, az a református tanáregyesületről fel sem teheti, hogy felekezeti érdektől vezetve, az általános nemzeti közérdeket valaha szem elől tévessze. Aki tudja, hogy a *magyar református iskola mindig a nemzeti ideálok szolgálatában állott*; hogy századokon át volt dajkáló édes anyja a nemzeties

irányú nevelésnek s tanterveinknek a nemzeti geniushoz való alkalmazását is épen tisztántúli református egyházkerületünk sürgette legelőbb hazánkban, az el sem képzelheti, hogy a református tanárság paedagógiai iránya a magyar nemzeti közműveltség érdekeivel valaha összeütközésbe jöhessen. Egyesületünket nem a felekezeties különködés, hanem autonom iskolai szervezetből folyó viszonyaink hívták életre. Az általános paedagógiai és didaktikai kérdések művelésére föltaláljuk otthonunkat az országos középiskolai tanáregyesület kebelében is, melyet támogatni és előmozdítani a református középiskolai tanárság, valamint eddig, úgy ezután is hivatásából folyó nemes feladatának tekinti; de nekünk sok olyan iskolai kérdést kell megoldásra vezetnünk, melyeket hiába vinnénk amaz egyesület elé, ott megértésre is alig találánk. A református tanár közjogi helyzete sok tekintetben más, mint az állami tanáré. Nekünk a tudomány, a didaktika és paedagógia kérdéseinek tisztázása mellett önkormányzati elveinkből folyólag magunknak kell előkészíteni és megérlelni szervezeti, rendtartási, kormányzati, felügyeleti szabályzatainkat és az idevágó kérdéseket is. Fenntartó-testületeinkhez és egyházi hatóságainkhoz való viszonyunk is külön helyzetet teremt számunkra.

S míg e körülmények mások előtt is igazolják külön szervezkedésünket, magunkra nézve számos feladatot tűznek országos egyesületünk elé. Legyen szabad közülök egy pár fontosabbra ezúttal rámutatnom.

Egyetemes tanügyi bizottságunk, legfőbb egyházi hatóságunknak, az egyetemes konventnek eme tanügyi segédközege, minden megoldásra váró, jelentékeny tanügyi kérdést az illetékes tanintézetek tanári testületeihez küld le véleményezést végett. A tanárkarok szakvéleményének meghallgatása kétségtelenül autonomikus szervezetünk követelménye; de hogy milyen különböző s gyakran mily ellentétes vélemények jutnak ezúton a tanügyi bizottság elé, arról a szakelőadók tanúskodhatnak, akik e vélemények összeegyveztetésére és megszürésére vannak hivatva. Úgy, hogy egyáltalán nem lehet csodálkozunk, ha az ily módon előkészített és tanügyi hatóságaink által kiadott utasításokban olykor egyetlen tanintézetünk sem ismer a maga álláspontjára. E tanügyi kérdéseket előkészíteni, az eltérő szakvéleményeket a tanügyi vita tűzében összeolvasztani s lehetőleg *egységes tanári közvéleményt alkotni* csak

egyesületi úton lehet. S ha egyesületünk vezetősége gondoskodni fog, hogy úgy a tanügyi köröket mozgató eszmék, mint a hivatalos úton megindított tanügyi kérdések gyűléseinken discussio tárgyává tétessenek s egy-egy tudományos szakelőadás alapján tisztáztassanak, fontos szolgálatot teszünk, úgy tanintézeinknek, mint hivatalos tanügyi hatóságainknak.

A református tanárságnak egyházalkotmányunk keretében elfoglalt közjogi helyzete is azon kérdések közé tartozik, amelyek elöl épen a református tanárság egyesületének nem lehet elzárkózni. Nem is említem, hogy Erdélyben sok tekintetben más a tanárság egyházi viszonya, mint a többi egyházkerületünkben, csak arra az általános óhajásra akarok rámutatni, mely az egyházi közélet és tanárság laza kapcsolatát panaszolva, egyházi és tanári testületeink viszonyát bensőbbé, szorosabbá kívánja tenni. Kétségtelen, hogy e viszony mélyítése s különösen alsóbbfokú egyházi testületeink körében a tanárság szellemi erejének jobban kihasználása, úgy iskolai, mint egyháztársadalmi életünkre jótékonyan hathat vissza. Az egyház és iskola XVI. századbeli egységét a változott körviszonyok között ugyan többé vissza nem állíthatjuk; de, míg egyházi törvényeink értelmében „iskoláink mindenestől az egyház testéhez tartoznak“ s míg azokat „az egyház önfenntartásának eszközeiül“ tekintjük, törvényhozásunknak gondoskodnia kell ez intézmények benső kapcsolatáról s a tanári testületnek is intelligenciáját megillető helyet kell juttatnia egyházi közéletünkben. Egyetemes egyházunk a közelgő zsinat alkalmából most foglalkozik egyházi törvényeink revíziójával. E törvényeknek a közoktatási szervezetre és a tanárookra vonatkozó részét tanulmány tárgyává tenni s a református tanárság aspirációit egyházi törvényhozásunk előtt kifejezésre juttatni senkinek sem esnék közelebbi feladatává, mint épen tanáregyesületünknek. S csak egyházas szelleméről fog bizonyosságot tenni, ha ez irányban a kínálkozó alkalmat nem szalasztja el.

Tanügyi közlönyeinkben sok szó esik mostanában *a középiskolák szakszerű felügyeletéről* is. Az országos tanügy körében nincsenek már megelégedve a felügyeletnek azzal a módjával sem, melyet tanári képzettségű s a tanítás terén gazdag tapasztalatot szerzett hivatásos tankerületi főigazgatók gyakorolnak a középiskolák felett. Kiváló paedagógusok sürgetik és a sajtó híradásai szerint közoktatási kormányunk maga is fog-

lalkozik vele, hogy a középiskolai felügyelet szakszerűbbé tés-
tessék ; hogy a főigazgató gyakorolta felügyelet helyett vagy
a mellett az egyes tudományszakok jelesebb képviselői felváltva
látogassák a középiskolákat s irányító tanácsaikkal és utasítá-
saikkal hassanak közoktatásügyünk emelésére. Ez az országos
tanügyi mozgalom tereli gondolatomat református középisko-
láink felügyeletére, melyet legtöbb egyházkerületünk ezidő-
szerint igen kezdetleges alakban valósít meg. Egyetemes kon-
ventünk sem élt még soha azon törvényadta jogával, hogy
szakértőkkel látogattassa meg tanintézeteinket, egyházkerüle-
teink pedig többnyire megelégednek a helyi igazgatótanács gya-
korolta egyházi felügyelettel s így tanintézeteink berendezése,
paedagógiai és didaktikai színvonala csaknem kizárólag az ál-
lami felügyelet észrevételeiben találja szakértői méltatását. Hogy
ez jól van-e így, emelésére szolgál-e református tanügyünknek s
biztosítja-e tanintézeteinknek akár református szellemét, akár
általános didaktikai színvonalát : megítélését t. kartársaimra
bírom. Nem akarok rámutatni azon csüggeteg lemondásra
sem, mely önkormányzati jogaink megszorítása folytán a kö-
zépiskolai szakfelügyelet dolgában is egyedül az állami ellen-
őrzésre támaszkodik. Csak az elvet óhajtom hangsúlyozni, hogy,
míg iskolákat tartunk fel, irányításukról és felügyeletükről is
magunknak kell gondoskodnunk. S ha az elemi oktatásügy
körében nem mulasztjuk el a rendszeres egyházmegyei fel-
ügyeletet, meg kell találnunk a módozatokat a középiskolai
szakszerű felügyeletre is vagy a tiszántúli egyházkerület adta
példában vagy más alakban. A kérdést érlelni és megoldásra
vezetni tanáregyesületünknek annál szorosabb feladata, mivel
szerencsés megoldása benső kapcsolatban áll tanintézeteink
szellemi életének összhangzatos fejlesztésével. Egyetemes egy-
házunk mostanában foglalkozik összes közigazgatási költségei-
nek összeállításával, hogy e célra állami fedezetet kérjen. Csak
saját érdekeit mozdítaná elő, ha a közigazgatás ágazatai közé
a középiskolai szakfelügyeletet is beillesztve, a tervbe vett
módon igyekeznék a kérdés megoldásának anyagi föltételeit
biztosítani.

Legfontosabb hivatása azonban egyesületünknek, vala-
mennyi feladata között, a *református szellem ápolása közép- és
főiskolai tanügyünk körében*. Iskoláink tanulmányi rendjét
ma már nagyrészt az állami norma szabja meg, gimnáz-

ziumaink közül alig 6—7 követi még református tantervünket, a többi, államsegélyes helyzeténél fogva, az állami tanterv ösvényén halad; jogakadémiáink tanulmányi berendezése is állami hatás alatt áll s úgyszólván csak theologiai képzésünk még az, melyet tanulmányi tekintetben is teljesen saját tanügyi belátásunk szerint rendezhetünk be.

De míg ez iskolákat a protestáns öntudat hatja át, míg tanítványaink lelkébe a nemzeti érzület, a haza- és szabadságszeretet mellett *egyházunkhoz és intézményeinkhez való hű ragaszkodást* csepegtetünk; míg tanításunkat a józan felvilágosodás és szabadelvű felfogás vezérlik, — egyszóval, míg tanintézeteinkben a református szellem él és hat, addig ez intézetek mindenestől a mieink maradnak. És e szellem nem függ a tantervektől, — hiszen a századok folyamán hányféle tantervük volt református iskoláinknak és szellemük mégis mindig ugyanaz maradt, — *e szellem erősítése függ egyenesen a tanári testülettől*, amely hivatva van a tantervek holt anyagába is éltető lelket önteni. Ha tehát tanáraink református szellemtől vannak ihletve, nincs okunk félteni iskoláinkat az elszíntelenedéstől. És e tekintetben nincs különbség közöttünk, közép- és főiskolai tanárok közt. A református iskolai szellem ápolásában egynek kell lennünk, ha egyházunk és iskoláink jövőjét biztosítani akarjuk. Ezért léptünk közös egyesület kötelékébe.

Nemzeti nevelésünk ügye — hála a nemzetünk sorsát vezérlő Gondviselésnek — ma már nem egyes hitfelekezetek munkája, hanem egész nemzetünk közös törekvése. Állami közoktatásunk az utolsó emberöltők alatt úgy megizmosodott, hogy a felekezeti tanügy is tőle nyer támogatást és irányító eszméket. És ez nemzeti közműveltségünk nagy nyeresége. De azért református tanintézetünk egyéniségét elmosódni hagyunk nem szabad. Az egyéniségben erő van. S midőn nemzeti kulturánk érdekében úgy az állammal, mint a hazai testvérelekezetekkel karöltve munkálkodunk, a magasztos célért folytatott közös munkában iskoláink szellemének csak termékenyítő hatása lehet. *Ápoljuk a református iskola ősi szellemét!* s e jelszóval, t. kartársaim ismételt szíves üdvözlése mellett, az országos református tanáregyesület szervezkedő közgyűlését megnyitottnak nyilvánítom.

VI.

Az Országos Református Tanáregyesület Nagyenyeden tartott második közgyűlésén.

— 1903 június 29-én a Bethlen-kollégium dísztermében. —

Tisztelt Közgyűlés!

Midőn az országos református tanáregyesület második közgyűlését hazai közműveltségünk e keleti őrhelyén megnyitni van szerencsém, legyen az első szó a szíves köszöntés őszinte szava, mellyel szívem teljességéből üdvözlöm mindazokat, kik a református tanügy munkás szeretetétől indítatva s az erdélyi részek természeti szépségétől is vonzatva, e nagy történeti múltú s nehéz megpróbáltatásaival is nemzetünk viharos korszakait példázó tanintézet falai közé összesereglettek.

Üdvözlöm a magyar református tanárságot a *Bethlen Gábor iskolájában*, melyben a fejedelmi bőkezűség, korát meghaladó kulturális érzékkel párosulva, nemcsak a hitet és tudományt szomjúhozó lelkeknek nyitotta meg az élő vizek forrásait, hanem *minden időre fényes példát adott a nemzeti állam kiéptítésére irányuló törekvéseknek.*

A nemzeti állam kiéptítésének alapvető tényezője az iskola. Itt kell kezdődnie a *nemzeti munkának*, mely a nemzeti állam oszlopaikat rakja le s valamint minden munkánkban élni kell azon tudatnak, hogy a nemzet munkásai vagyunk, úgy a tanuló is nem csupán önmagának, hanem még inkább a *nemzetnek tanul*; a szorgalom rugója necsak az önzés, hanem még inkább a hazaszeretet: egy szent és soha le nem róható adósság tudata legyen. Megszoktuk ugyan a tudományt nemzetközi és általános emberi jellegűnek tekinteni, de viszont ép oly közönséges igazság, hogy aki a nemzeti összetartozás érzetét nem hordja keblében, az még kevésbé képes az emberiséget át-

karolni lelkével. S az angol tudós a Keletindiákon is épen úgy a maga nemzeti öntudatát viszi át tudományába és a maga tudományát a nemzeti életbe, mint ahogy az angol nemzet hatalmas lüktet az angol kereskedőnek világra szóló összeköttetéseiben. Ennek a *nemzeti öntudatnak magvetője az iskola*. Az iskola terjeszti erőszak nélkül is legerősebben a nemzeti nyelvet, ez oltja a gyermekszívbe a nemzeti érzületet s ez tölti meg az ismeret után vágyó fogékony lelket a nemzeti műveltség gondolattartalmával. S ha az ismert lélektani igazság szerint a nevelési irány oly kitörölhetetlen bélyeget nyom az ifjú lélekre, amely a férfikor irányelvein is visszatükröződik, akkor a *nemzeti nevelés föltétlenül a nemzeti állam erősítésére vezet*.

Ezt a hétköznapi igazságot, melyet ma már szinte a levegővel szívunk be, a külföldi példák mellett épen a Bethlenek és Rákócziak kormányzati bölcsessége s a református tanügy egész története érlelte oda hazánkban, hogy immár tanügyi kormányzatunknak is alapelvül szolgál s ezer éves nemzeti létünk megünneplésének is egyik legkimagaslóbb mozzanata ezer magyar népiskola felállításának elhatározása volt.

A magyar református iskola, köztudat szerint, mindig a magyar nemzeti közműveltség szolgálatában állott s mint ilyen, mindig a *magyar nemzeti állam építésén* munkálkodott. Voltak foglalkozásai a múltban s vannak a jelenben, de ami nem foglalkozott meg benne sohasem, az a *magyar nemzeti szellem*. És ez iskoláinknak nem annyira erénye, mint inkább velük született eltörölhetetlen jellemvonása. Üldözték, bezárták érte, midőn a nemzeti szellem megnyilatkozása bűnül rovatott fel, de nemzeties irányát ki nem írhatták s ahol egy magyar református iskola megnyílik, az a darab föld a magyar léleknek van lefoglalva s a nemzeti eszmények kultuszának oltára lobog fel rajta. Ez iskola szellemében fogant meg a gondolat a múltban, hogy a tanítás és tudomány nyelve is magyar legyen s a Bethlen-kollégium örök dicsősége marad egy *Keresztúrinnak és Apáczainak* már a XVII. század közepén tett enémű kísérlete. — A viszonyok hatalmas sokáig elfojtotta ugyan a magyar tanítási nyelv iránt nyilvánuló törekvéseket, de a református iskola magyar maradt a latinos műveltség korában is, latin nyelven is a magyar nemzeti érzést oltotta a szívekbe. Ma pedig már egyházunk egyetemének közóhajtása mellett iktatjuk törvénykönyvünkbe, hogy a *magyar református egy-*

ház kebelében minden nevelési és oktatási intézet nyelve kizárólag csak a magyar lehet. S nincs e hazában más hitfelekezet, mely hasonló törvényszakasszal biztosíthatná a magyar nemzeti állam érdekeit.

Míg e szellemével a református iskola a nemzetiségi vidékeken is a magyar kulturát terjeszti s a tót, ruthén, oláh és rác lakta vidéken is magyar szóra idomítja a gyermek ajkait, az alatt, mint elsőrenden a *magyar faj iskolája*, mely legnagyobb részt a magyar vidékeken van elhelyezve, épen saját fajunk intelligenciáját fejlesztvén, az államfenntartó elem szellemi erejét igyekszik növelni, hogy annak műveltsége tartalomban, színvonalban és egész fajsúlyában emelkedvén, a magyar korona területén kifejlett nemzetiségi kultúrával szemben túlsúlyra jusson s eme fölényével reá ellenállhatatlan assimiláló hatást gyakoroljon. És ebben áll református iskoláinknak a magyar nemzeti állam megszilárdítása körül teljesített legnagyobb szolgálata. Mert amily meggyőző igazsággal, ép oly szépen fejtette ki közokt. miniszterünk egyik beszédében, hogy „itt ezen a földön kötelességünk és hivatásunk a magyar kultúra fajsúlyát emelni, mert a vezető és elsőrendű kultúrának itt e földön magyarnak kell lennie. Ha nem a magyar lenne itt az elsőrendű kultúra, az nemzeti létünket alapjában ingatná meg. Nem erőszakos eszközökkel kell itt tért foglalni, hanem a magyar kultúrának a tartalmával, az erejével, mondjuk talán, bájával és varázsával kell a hódító munkát elvégezni“.

Azon módok között, melyekkel a református iskola nemzeti közműveltségünket gazdagítani törekszik, mulasztás volna egyet, mint legtipikusabb jellemvonását hallgatással mellőznünk. Ez a *nép körében felcsillámló szellemi tehetségek kiművelése* s a nemzet vezető intelligenciája közé emelése. A kulturális életnek is folytonos felfrissülésre van szüksége, mint a természeti életnek s új eszmék és új elemek felszívása nélkül lassanként a nemzet szellemi arisztokráciája is elsatnyulna. E nemzeti vérkeringés felfrissítő anyaga pedig a magyar nép, mely a maga őstermő erejéből szókincset ad a nemzeti nyelvnek, dalt a költészetnek, izlést a műiparnak s eredeti tehetségeket, vezető férfiakat a nemzeti közéletnek. Ezt az anyagot dolgozza fel a református iskola, mely gyökereit a magyar népelet rétegéig bocsátván le, innen táplálkozik, s innen szívja fel az éltető elemet a nemzeti műveltség megterméke-

nyitására is. A nép fiainak gondozása a református iskolák ősi hagyománya s míg a tanügyi viszonyok fejlettsége mellett szinte szálló igévé lett, hogy az iskolázás drága s a tudományos képzés nem szegény embernek való, református tanintézeteink szegényes convictusaiban és internátusaiban ma is egész serege nő fel a szegénysorsú ifjaknak az alma mater emlőin táplálkozva, kik az élet küzdelmeit már korán megszokva, edzett férfiakként lépnek ki a közélet küzdő terére.

E szolgálatai teszik a magyar református iskolát a magyar nemzeti állam erős talapzatává, ezek forrasztották össze a református tanügy sorsát a múltban nemzetünk jó és balsorsával s ezek okozzák, hogy a nemzeti élet minden érlüktetése összhangzik a református iskola szívverésével. De viszont e szolgálatokat mérlegelve, mint elodázhatatlan követelmény lép előtérbe a magyar nemzeti államnak az az önmaga iránti kötelessége, hogy a református iskolát, mint biztos támaszát, még az állami közoktatás mellett se gyöngítse, hanem erősítse. — Hiszen volt idő, midőn az állami vezetés alatt álló iskolákat épen az államkormány irányzata bénította meg nemzeti törekvéseikben. S ezért a múltakon okulva, nem jogosulatlan az a felfogás sem, mely a magyar nemzeti állam jövőjére biztosabb alapot lát a változó kormányok befolyásától ment református iskola hagyományos szellemében, mint magában az állami közoktatásban.

Ezidőszerint nincs okunk a tanügyi kormányzat nemzeties irányát gáncsolni s csak elismeréssel emelhetjük ki a református tanügy iránt tanúsított magatartását is. Gimnáziumaink eddig foganatosított állami segélyezése, néptanítóink fizetésének állami kiegészítése, a tanítói és tanári nyugdíjtörvények: református tanügyünknek mind erősítésére és emelésére szolgáltak.

Nemzeti közéletünk azonban a kulturális életnek olyan lépcsőjéhez közeledik, amely egyrésztől közelebb emeli hazánkat a nyugati kulturá államok színvonalához, de másrésztől a református tanügy irányában is újabb kötelezettséget ró az államra. A kulturális élet nem csupán a kultura szellemi kincseinek, hanem a szellemi munkásoknak is megbecsülésében nyilatkozik; sőt a társadalom kulturális érzékének hőmérőjéül tekinthető az, hogy milyen elismerésben részesülnek s milyen helyet töltenek be körében a szellemi élet munkásai.

Hazai társadalmunkban a nemzeti önfenntartásunkért századokon át vívott küzdelmek miatt e kulturális érzék csak lassan fejlődhetett ki s a szellemi munka voltaképen csak a legújabb időben vált kamatozó nemzeti tőkévé. Szellemi előhaladásunk szükséges következménye az a törvényjavaslat, mely az állami *tisztviselők fizetésrendezéséről* jelenleg törvényhozásunk asztalán van. E törvényjavaslatban, mely a köztisztviselők s köztük az állami tanítók és tanárok javadalmazását az előhaladott kor színvonalán állapítja meg, már oly fejlett kulturális érzék nyilatkozik, amely hivatva van hazánkat a kulturállamok sorába emelni.

De midőn az állam a saját tanerőinek fizetésrendezése által az állami közoktatás színvonalát emeli, nem zárkozhatik el a református tanügy iránt tartozó kötelezettsége elől sem, ha csak azt nem akarja, hogy a nemzeti állam leghívebb támasza lassú sorvadásnak induljon. Ezt pedig épen saját jól felfogott érdekéből nem akarhatja. A kulturális igények országos kielégítése alkalmával épen a nemzeti közműveltség munkásai egy részét figyelmen kívül hagyni: következményeiben alig mérlegelhető nemzeti mulasztás volna.

Hogy felekezeti oktatásunk egész vonalán tanerőink fizetésének az állami tanerők fizetésével egyenlővé tétele a református oktatásügy életkérdése: mindnyájan mélyen érezzük. Érezzük nemcsak mi, tanítók és tanárok, de ami ránk nézve nem kis mértékben megnyugtató, mélyen érzi e kérdés fontosságát felekezeti oktatásügyünk legfőbb öre, egyetemes konventünk is és a közérzületnek adott kifejezést azon legközelebbi határozatával, mely szerint „egyházunk évszázadokon át ápolt műveltségügyi hagyományainak és érdekeinek megóvása végett feliratot intéz a képviselőházhoz az iránt, hogy az állami tanerők fizetésének rendezése alkalmából vegye számításba azokat az elodázhatlan szükségeket is, amelyek az 1848. évi XX. t.-c. folyományaképen, a nemzeti közműveltség ügyében évszázadokon át nagy szolgálatot és nemzeti hivatást teljesített tanintézeteink tanerői számára, fizetésüknek az állami tanerőkével egyenlővé tétele végett, fölmerültek“. Ami pedig a siker biztató reményét nyújtja számunkra az, hogy közokt. miniszterünk, aki már eddig is számos jelét adta a református tanügy iránt érzett őszinte méltánylatának, nemcsak tudatában van a tanintézeteinkre vonatkozó állami feladatnak, de

saját nyilatkozata szerint, ha gimnáziumaink államsegélyének fölemelése az 1883. évi XXX. t.-cikk alapján iskolai autonómiánk veszélyeztetése nélkül meg nem történhetnék, kész új alapra helyezkedni s az államsegély fölemelését az 1848. t.-c. alapján contemplálni.

Ime, ilyen auspiciumok alatt áll a református iskola jövő fejlődése. Mennyit valósít meg az idő hozzáfűzött várakozásainkból, az a nemzetünk sorsát intéző Gondviselés kezében van. De hinnünk kell, hogy az a nemzeti genius, mely fenntartotta és vezette iskoláinkat a megpróbáltatások nehéz küzdelmei közt a múltban, vezetni és erősíteni fogja most is, midőn közintézményeink fejlesztése nemzetünk saját kezébe van letéve. A református tanárságnak pedig, melynek vállain nyugszik tanintézetünk szellemi fejlődése, — ha az ősök hagyományaihoz hű akar maradni, — hittel és bizalommal kell munkálnia református tanügyünk jövőjének biztosítását. Hittel a református szellem teremtő erejében s bizalommal e szellem nemzeti támogatásában. Hitünk alapját szivünkben hordozzuk, bizalmunk alapja pedig ama tudatban gyökerezik, hogy *református iskoláink fejlesztésével és erősítésével a magyar nemzeti állam kiépítésén, határainak kiterjesztésén fáradozunk. Munkánk nemzeti feladat s ehhez erőt gyűjteni, lelkesedést meríteni jöttünk ez alkalommal is össze a magyar kálvinizmus egyik erős várában, ahol t. kartársaimat ismételten üdvözölve, közgyűlésünket ezennel megnyitom.*

VII.

Az Országos Református Tanáregyesület Pápán tartott harmadik közgyűlésén.

— 1904 május hó 24-ik napján a református főiskola tornacsarnokában. —

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Ünnepi érzések közt jöttünk a kálvinista magyarság eme nyugati gócpontjába, hová e századok viharát átszenvedett, de hamvaiból újra meg újra épült s ma virágzó főiskola vendégszerető szózata hívott meg bennünket. A pünkösti lélek hajtott és hozott bennünket nemzeti műveltségünk eme csarnokába, hogy itt az összetartozás érzetétől áthatva s az érintkezés melegéből lelkesedést, a testületi szellem forrásából erőt, e főiskola századokra szóló hagyományaiból pedig törhetlen kitaratást merítve, tanácskozásainkban a magyar református tanügyet s általa az *egységes magyar nemzeti kulturát* építeni igyekezzünk. S midőn e közgyűlésünket megnyitni van szerencsém, örömmel üdvözlöm a magyar református tanárságot, melyet a református iskola és a nemzeti közműveltség *összeformott*, munkás szeretete ezúttal is, most már harmadszor, ily szép számmal összegyűjtött.

Meg vagyok győződve, hogy, amit hangsúlyozni kívántam, a magyar kálvinista iskola szeretete és a magyar nemzeti műveltség ápolása mindnyájunk lelkében össze van forrva. Mert, bár felekezeti iskola szolgálatában állunk s felekezeti egyesületet alkotunk, egy szívvel-lélekkel valljuk, hogy *a felekezeti iskolának s a felekezeti tanügy érdekében kifejtett törekvésnek e hazában csak addig van létjogosultsága, míg az a magyar nemzeti állam és magyar nemzeti műveltség szolgálatában áll, mihelyt pedig ezzel összeütközésbe jut, nemzeti és állami életünk alapjait igyekszik meggyöngyíteni.* Hogy a magyar református

iskola szelleme és egész nevelési irányzata mily belső viszonyban áll nemzeti és állami eszményeinkkel, hogy a magyar nemzeti genius az elmúlt századokban éppen református iskoláinkból indult ki a nemzeti nevelés terén hódító útjára, míg az őt megillető uralmat hazai közoktatásügyünkben elfoglalhatta: minderről a sokszor megírt vagy elmondott igazságok ismételése nélkül alig lehet beszélünk. De éppen azért vissza kell utasítanunk azt a méltatlan vádat, melyet néhány nappal ezelőtt a napi sajtó egyik organuma intézett ellenünk, mintha mi a hazai református tanügy erősítésére s iskoláink hagyományos szellemének biztosítására irányult törekvéseinkkel a magyar egységes kultúra köntösét akarnók széthasogatni és rajta osztozkodni, mint egykor a megfeszített Krisztus köntösén a kereszt alatt álló katonák osztozkodtak.¹ Az ilyen vád csak a református iskola szellemének félreismeréséből s a református oktatásügy által a nemzeti műveltségnek tett nagy szolgálatok kicsinyléséből vagy a tények hamis világitásából származhatik.

Nem! Nem akarjuk mi a magyar kulturát felekezetenként feldarabolni, hanem egységét erősíteni és biztosítani; nem akarunk köntösén osztozkodni, hanem azt a magunk részéről is igazi magyaros himzéssel díszíteni és fényesebbé tenni. *Egységes magyar nemzeti műveltség: ez a mi ideálunk is.* De hát csak azért, hogy — amint már régebben hangoztattam s most alkalomadtán nyomatékosan ismétlem, — az időknek gondviselészerű változása folytán néhány évtizede a református iskoláinkban századokon ápolt nevelési irányzatot az állam vette át örökségül és tanügyi politijának alapelveül tűzte, kiejtsük-e kezünkből a fáklyát, mely a nemzet sötét századaiban református iskoláinkban világitott? Az állami oktatásügy egészséges fejlődése mellett lemondjunk-e a református tanügy erősítéséről és tovább fejlesztéséről? Hiszen még arról sem vagyunk biztosítva, hogy nem lesz-e valaha a nemzeti irányú nevelésnek újra védvára szükség. S ha a múltban a nemzeti szellem mindig biztos menedéket talált református tanintézeteinknek vesztatúzként lobogó oltára körül, őseinktől öröklött eme nevelési irányt ma is kötelességünk ápolni és fejleszteni, hogy a magyar nemzeti genius minden körülmények között mint otthonában lakozzék iskoláinkban.

¹ L. Egyetértés május 8. számában „Osztozkodás“ c. cikket.

Ha pedig az állami közoktatásügy irányelve jövőben is egy leendő a magyar református iskola ősi szellemével, csak az országos tanügynek teszünk szolgálatot azáltal, ha református tanítási és nevelési rendszerünk előbbvitelén fáradozva, iskoláinkat erős váraivá igyekszünk tenni a nemzeti közműveltségnek. Mert *nem az iskolák egyformaságában, hanem a nevelési irányelvek s az iskola szellemének közösségében rejlik a nemzeti műveltség egységének biztosítéka*. Az egyformaság nyúge épen a didaktikai és paedagógiai elvek kipróbálhatóságát, a tanrendszernek azt az üdvös versenyét bénítaná meg, amelyből a kölcsönös okulás és termékenyítő hatás várható. *Az egyéniségben van az erő, nem az általános rendszerben*. Azért református tanintézetekünk egyéniségét még a mai közviszonyok mellett sem szabad elmosódni hagynunk, mert midőn nemzeti kulturánk érdekében úgy az állammal, mint a hazai testvérelekezetekkel karöltve munkálkodunk, a magasztos cél érdekében folytatott munkában iskoláink szellemének csak termékenyítő hatása lehet.

E tárgyjal kapcsolatban rőjjuk le mi is a kegyelet adóját ama halhatatlan szellem iránt, ki csak az imént költözött át tőlünk az örökkévalóságba. Áldozunk kegyelettel mi is a *Jókai* emlékezetének, ki teremtő lelkének halhatatlan alkotásaival nemcsak nemzetnevelő hivatást teljesített, nemcsak magyar fajunknak szerzett fényes dicsőséget, hanem a magyar iskolát s főként a magyar kálvinista iskolát is örök hálára kötelezte. A nagy költő után mindenki örököl. Az iskola öröksége: azok a ragyogó képzelettel, erkölcsi tisztasággal és páratlan nyelvezettel megírt elbeszélések, melyek a magyar ifjúság örökké kedvelt olvasmányai, édes szellemi táplálékai maradnak. De a kálvinista iskolát e gazdag szellemi örökségből is különösebb rész illeti. A költő lelkében ugyanis oly mély nyomokat hagytak neveltetésének emlékei, annyira áthatották a kálvinista iskola szelleme, hagyományai és intézményei, hogy mindezeket műveiben megörökítve, nemzeti irodalmunk kincses házába vitte át s ezáltal a kálvinista iskolát, mint *magyar iskola-typust* állította a világ elé. Midőn pedig nemzetünk legtitkosabb aspirációinak krónikáját is egyszerű debreceni diákokkal vezeteti s midőn nemzeti újjászületésünk érdekében e haza földjét is velük mozdíttatja meg: ez a *református iskola szellemének olyan glorifikációja*, melyet csak ez iskola nagy múltja s az

iránta való mély szeretet sugalmazhatott. Ihlessen meg bennünket e tekintetben a nagy költő szelleme, kinek emlékezete legyen közöttünk örökre áldott!

De a költő szellemi hagyatékából van ez iskolának még egy más nagy öröksége is, az ő lelkének *nemes idealizmusa*, mely egész világnézetét áthatva, regényhőseit eszmények harcosává s küzdelmüket eszmények diadalává avatta.

Ha van intézmény, amelynek az idealizmusra nemcsak szüksége van, hanem úgyszólván létföltételei közé tartozik, az elsősorban az iskola. Az iskola idealizmus nélkül csak rideg ismeretközlés műhelye. Nevelni, a lélekbe nemesebb érzelmeket oltani, szilárd és magasratörő jellemet képezni s általában a magasabb erkölcsi világrendbe vetett bizalmat megszilárdítani: csak eszmények által lehetséges. Ezért az *emberiségnek legjobb nevelői az ideális költők s az iskolának is azok a lángelmék tesznek legjobb szolgálatot, kik műveikben magasztos eszményképeket állítanak az ifjúság lelke elé.*

Erre az idealizmusra pedig az iskolának ma nagyobb szüksége van, mint valaha, mert közéletünk a maga szétdult viszonyaival és alacsony érdekharcjaival kevésbé támogatja az iskolát eszményi törekvéseiben. Voltak korszakok hazánk történetében, nem is olyan régen, mikor a közélet porondján is magas nemzeti eszmékért folyt a küzdelem s ez eszmék harcosai megannyi nemzeti herosok valának. Az ily korszakban a közélet is megöltöthette az ifjúság lelkét eszmei tartalommal s nemzeti ideálokat állított elé követendő mintaképekül. De ma, midőn a szociálisták kinövésai dulják hazai társadalmunkat, midőn a bérharcok forgatják fel az eddigi jogrendet s midőn az egyéni érdekek küzdelmei veszélyeztetik a legmagasabb állami és nemzeti érdekeket, e forrongásban és átalakulásban levő társadalommal szemben nagyobb mértékben háramlik az iskolára a feladat, hogy a maga idealizmusával képezzen jellemeket, kik a nemzeti közérdeknek alá tudják rendelni egyéni érdekeiket; Isten-, haza- és az emberszeretet kultuszával szilárdítsa az erkölcsi világrendet s neveljen nemzedéket, mely a jövő társadalmát magasabb és biztosabb irányba vezérelje.

Hogy az iskola ez ideális célra mennyi eszközzel rendelkezik, mindenki előtt ismeretes. A klasszikus ókor magasztos jellemképei, nemzeti történetünk halhatatlan alakjai, protestáns egyházunk hitvalló hősei, az irodalom eszmevilága, az

erkölcsi törvények alapelvei kapcsolatban a természet örök törvényeivel: mindmegannyi termékenyítő tényezők a társadalmi ember nevelésére. De leghatalmasabb tényező mégis a tanár egyénisége, a hivatásának élő tanár eszményi gondolkozása. A tanári pálya már magában is a legeszményibb foglalkozás, még inkább azzá válik a hivatás magasabb felfogása és a lelkesedés szent tüze által. Vegyünk példát a tanári hivatás felfogásában elődeinktől, a régi kor nagynevű kálvinista tanáraitól, kik apostoli hittel és lelkesedéssel szentelvén életüket hivatásuknak, együtt bujdosnak, együtt vándoroltak az üldözött iskolával s az iskola ott volt, ahol ők ajkaikat a tanításra megnyitották.

Meg vagyok győződve, hogy a mai református tanárság, mely a nagy elődök szent nyomaiba lépett, teljesen át van hatva nemzeti hivatásának tudatától; azért e lelkes tábort itt, hol a *Márton*, *Tarczy*, *Bocsor*, *Kerkápoly* nagy tanáraink szelleme lebeg felettünk, ismételten üdvözölve, Országos Református Tanáregyesületünk harmadik közgyűlését ezennel megnyitom.

VII.

Az Országos Református Tanáregyesület Budapesten tartott negyedik közgyűlésén.

— 1905 április hó 26-ik napján a magyar nemzeti múzeumban,
a főrendiház régi üléstermében. —

Tisztelt Közgyűlés !

Fölemelő érzés tölti el lelkemet, midőn a magyar nemzeti közoktatásügy egyik lelkes táborát, a református tanárságot immár negyedszer látom az összetartozás érzetétől vezetve s a nemzeti hivatás tudatától áthatva összeseregleni, hogy a testületi szellem forrásaiból évenként legalább egyszer erőt, kitarást és lelkesedést merítsünk a magyar nemzeti nevelés munkájához. S midőn ezúttal hazánk szellemi életének központjában adtunk találkozást egymásnak nemzeti közműveltségünk eme fényes csarnokában, hová a nemzeti erő egy századon át annyi műkincsét hordta össze, szívesen köszöntöm t. tagtársainkat abban a tudatban, hogy mi is lelkünk legdrágább kincsét hoztuk e falak közé: hazaszeretetét s azt az erős akaratát, hogy a református iskola szellemének ápolása s a református tanügy fejlesztése által nemzeti műveltségünket igyekszünk előmozdítani. Azért üdvözlöm Önöket azzal a szeretettel, mely mindnyájunkat testvéreként köt össze a magyar közművelődés munkájában.

Hazai közoktatásunk nagyobb részben a vallásfelekezetek kezében lévén, a felekezeti tanárságnak legfőbb hazafiúi kötelessége, hogy a felekezeti nevelés érdekeit a nemzeti közérdekkel összhangzásba hozva, a felekezeti iskolát is a magyar nemzeti szellem melegágyává tegye. S ebben példát adni a református tanáregyesületnek önmagához, a református iskola múltjához és szelleméhez méltó feladata és kötelessége. Ha a

református iskola hazafias szellemével a magyar nemzeti államnak mindenkor legerősebb támaszai közé tartozott; ha a nemzeti szellem a legnehezebb korszakokban is biztos menedéket talált kollégiumainkban; ha református őseink először sürgették a hazában, hogy iskolai tanterveinket is a nemzeti genius hasssa át: nekünk, kik az ő nyomdokaikban járunk, szent kötelességünk oda hatni, hogy a református iskola szelleme minél nagyobb mértékben szívódjék fel hazai közoktatásunkba s e szellem nemzeties iránya és magyar fajszeretete, felvilágosultsága és szabadelvűsége minél teljesebben hasssa át hazai köznevelésünket.

De az egyetemes nemzeti szempont mellett, épen a nemzeti közműveltség érdekében, vannak magára a református tanügy erősítésére és fejlesztésére nézve is kötelességeink; mert csak az egészséges és erőteljes szerv működhetik jótékonyan közre az egész szervezet munkájában. S ha református iskoláink egyéniségét el hagynók színteledni, az — amellet, hogy hűtelenek volnánk évszázadok óta ápolt hagyományainkhoz — magára nemzeti közművelődésünkre is káros hatással volna. Midőn pedig református iskolaügyünk sajátos kérdéseivel akarunk foglalkozni, szinte lehetetlen, hogy épen ez alkalommal a pár héttel ezelőtt bezárult *zsinati ülészak tanügyi törvényalkotását* figyelmen kívül hagyjuk.

Egyházi törvényhozásunk ugyanis bevégezvén a köznevelési és közoktatási szervezetre vonatkozó törvény tárgyalását, az immár királyi szentesítésre váró törvénytervezettel szemben önként az a kérdés tolul ajkainkra: mutat-e haladást jelenlegi egyházi törvényeinkhez képest s előbb fogja-e vinni e törvény református iskolaügyünket? A felelet e kérdésekre több tekintetben megnyugtató lehet, de némely zsinati határozat már eddig is kihívta a református tanárság visszatetszését.

A törvény a maga egészében kétségtelenül szerveesebb, teljesebb, mint a jelenlegi és sok olyan dolgot kodifikál, ami eddig egyházi hatóságaink belátására volt bízva. Nemzeti szempontból ki kell emelnünk mindjárt második szakaszát, amely szerint „a magyarországi református keresztyén egyház kebelében minden nevelési és oktatási intézetnél a tanítás nyelve kizárólag a magyar nyelv“. Nem új dolog ez, sőt természetes és csak a tényleges állapotot iktatja törvénybe; de állami törvényhozásunk szerény igényei mellett a magyar nemzeti állam

szempontjából eszményi magaslaton áll s miként más alkalommal kifejtettem, mutatja, hogy a református iskola hazánk nemzetiségi vidékein is a magyar kulturát terjeszti; mutatja, hogy a református iskola, mint kiválóan a magyar faj iskolája, épen saját fajunk intelligenciáját fejlesztvén, az államfenntartó elem szellemi erejét igyekszik e haza földjén növelni, hogy fajunk műveltsége tartalomban, színvonalban és egész fajsúlyában emelkedvén, a magyar korona területén kifejtett nemzetiségi kultúrával szemben túlsúlyra jusson s reá assimiláló hatást gyakoroljon.

Haladást jelez törvényünknek az a rendelkezése, mely a tanintézeteinket vezető és irányító tanügyi testületekben — mint iskolaszék, igazgatótanács, egyházmegyei és egyházkerületi tanügyi bizottságok — a tanítói és tanári szakvéleményt kellő kifejezésre juttatja, általános elvül vivén keresztül, hogy a testületek $\frac{1}{3}$ részben tanítói, illetőleg tanári képviselőkől alakíttassanak; sőt egyetemes egyházunk tanügyi bizottságát is úgy kívánja összeállítani, hogy benne minden iskolanemnek megfelelő szakszerű képviselője legyen. Igaz, hogy e testületek a kormányzó egyházi hatóságoknak inkább csak véleményező és javasoló szervei, de iskolai önkormányzatunk mellett tanintézeteink helyes irányú vezetését épen az biztosítja, ha az intézkedések szakszerű javaslatokon nyugsznak.

A viszonyok fejlődését mutatja a tanári fizetés minimumának megállapítása is, amennyiben e törvény a középiskolai tanár végső fizetését a korpótlékkal együtt legalább 4400, a főiskolai tanárét pedig legalább 5200 koronában szabja meg, e mellett igyekeztvén azt a bántó különbséget is elenyésztetni, mely a felekezeti tanár jelenlegi lakáspénze és az 1894. évi XXVII. t.-c., az ú. n. nyugdíjtörvény rendelkezése között van, a lakáspénzt általában a nyugdíjtörvény követelménye szerint az összes javadalmazás $\frac{1}{5}$ részének megfelelő összegben állapítja meg. Fájdalom, ha e tanári javadalmazás egyedül tanintézeteink anyagi erejére nehezednék, a törvény követelménye több intézetünkben sokáig írott malaszt volna. Biztat azonban a reménység, hogy a tervbe vett államsegély az itt kontemplált anyagi helyzetnél is kedvezőbb állapotba juttatja rövid idő alatt — legalább középiskolai tanárainkat.

De a tanügy fejlődésére üdvös intézkedések mellett, amelyeknek előkészítésében jelentékeny része volt épen tanár-

egyesületünk emlékiratának, van a törvénytervezetnek több olyan szakasza, mely mélyen belenyúl a tanári érdekekbe s a tanárság jogkörét megszorítani törekszik.

Református egyházunk iskoláit eleitől fogva legerősebb alapjai közé sorozván, a közép- és főiskolai tanárság épen az általa betöltött munkakör fontossága, magasabb látóköre, szellemi és erkölcsi súlya következtében mindig kiváló szerepet vitt egyházi közéletünkben s jelentékenyen kivette részét a protestáns szellem kiképzésében. E mellett a közép- és főiskolai tanügy összes kérdései magasabb színvonalú, felsőbb egyházi hatóságaink körébe tartozván, magának a tanárságnak ügyei is e hatóságok körében nyertek megoldást; úgy, hogy különösen az egyházkerület, mint az önkormányzat focusa és a tanárság között bizonyos történelmi kapcsolat képződött, mely a kerületi gyűléseken a tanári képviseletben is kifejezésre jutott. — Újabb időben azonban — nem fejtegetem az okát, hogy miért — mind erősebb törekvés nyilvánul egyházi közéletünkben arra nézve, hogy a tanárság hatásköre szűkebb határok közé szoríttassék, ügyeinek intézése alsóbbfokú egyházi testületek hatósága alá helyeztessék s ezek által a református tanári állás egyháztársadalmi súlya alább szállíttassék.

Ennek az irányzatnak szellőcsapása érezhető ki zsinati törvényhozásunkból is, midőn pl. az erdélyi kollégiumok eljáróságait és a többi egyházkerület gimnáziumi igazgatótanácsait egyöntetűleg szervezván, amott a tanárság történelmileg kifejtett jogait szüntette meg; pedig bizony e kollégiumok fenntartó-testületeit is bajos lesz a többivel egyenlően megállapítani.

Ez a szellem nyilatkozik meg abban az intézkedésben is, mely az egyes egyházak, egyházmegyék vagy pártfogóságok által fenntartott gimnáziumaink tanárait az egyházmegye fegyelmi hatósága alá helyezi, míg az egyházkerületek által fenntartott intézetek tanárai elsőfokon is az egyházkerület fegyelmi hatósága alatt állanak. Hogy a tanárságnak ilyenén kétfelé osztása miről lehet jó, bajos megmondani; de hogy a tanári közszellem építésére nem szolgál, az bizonyos. A fenntartó-testületek szerint osztályozni az egyfajta qualificatiojű, egyenlő foglalkozású és egy célt szolgáló tanárokat: oly mesterséges eljárás, mely csak az összekötő kapcsoknak s a tanári testület egységének meglazítására vezethet. Ez ellen pedig élő tiltakozás épen tanáregyesületünk, mely a református közép- és főiskolai

tanárokat azért egyesíti kebelében, hogy akik egy oltár körül forgolódnak, közös eszményeink felé karöltve haladjunk. — Eléggé érezzük a súlyát annak, hogy a fenntartótestületek szerint különbséget tesznek állami és felekezeti tanárok, továbbá a különböző felekezetek tanárai között; ha e széttagolást még az egyes hitfelekezetek körén belől is folytatjuk, a magyar tanárság egységes szelleme csakugyan álomképpé válik.

De még jobban kihívja a bírálatot s már nem is tanár, hanem az ember természetes jogait és lelki szabadságát akarja korlátozni az a határozat, mely a református tanár magánéletét is törvénnyel szabályozva, családalapítási jogát felekezeti korlátok közé szorítja és csak protestáns vallású nőt enged feleségül vennie. Nem akarom e határozattal szemben a liberális sajtó méltó megütközését ismételni, de az tagadhatatlan, hogy e rendelkezés ellentétben áll a protestantizmus szellemével, mely a lelkiismeret szabadságát írta zászlajára, ellentétben a liberálizmussal, mely a protestantizmusnak mindig lényegéhez tartozott s éltető eleme volt, ellentétben egyházunknak egész múltjával és történelmi karakterével, mely épen a hitbeli és polgári szabadság védelmében izmosodott meg s kiváló jellemvonását mindig a vallási türelem és mások hitbeli meggyőzésének tiszteletben tartása alkotta. Nem is a protestáns szabadelvű gondolkozás hozta létre ez intézkedést, hanem az egyházpolitikai harcok óta kísértő felekezeti irányzat szelleme, mely a református egyházat is hatalmába ejtette. Nagy történelmi vagy társadalmi evolúciók sohasem folynak le bizonyos rázkódtatás nélkül, amely több-kevesebb ideig fogva tartja az elméket. De meg vagyok győződve, hogy valamint a múltban nem volt szükségünk ilyen törvényre, a református szellem a jövőben sem fogja megtagadni önmagát s e törvényszakaszt — még ha királyi szentesítést nyerne is — ki fogja tagadni és a törvénykönyv holt betűi közé fogja temetni.

T. Közgyűlés! A tanári állást lehet törvénnyel szabályozni, de nem a tanári hivatást. A tanárság pedig nem hivatal, melynek munkaköre a törvény utasításaiban kimeríthető, hanem benső lelki hivatás, mely összes erőinket a legnemesebb ügy szolgálatába köti le. S a hivatásának élő tanárt nem a törvény rendelkezése, hanem saját lelkének sugallata fogja tiszteinek betöltésében irányítani. Akiben megvan az iskola és tanítványainak szeretete, mint a tanári hivatás legbensőbb meg-

nyilatkozása, azt a tanárt olyan iránytű vezeti pályáján, amelynél biztosabb kalauzt semmi törvény-szabta hatáskör sem nyújthat. A tanár jogi helyzetét lehet törvénnyel korlátozni vagy emelni, de nem a tanár szellemét, mely egyedül önthet életet és lelket a nevelés-oktatás munkájába. Ez a tanári szellem adta meg eddig törvény nélkül is a református iskolának nemzeties irányát és protestáns jellegét, csak ez teheti jövőben is iskoláinkat egyházunk és nemzeti kulturánk erőforrásaivá. Míg a református tanárban élni fog az egyházához és intézményeihez való hű ragaszkodás, míg lelkébe olthatatlanul ég e haza és a magyar nemzeti műveltség lángoló szeretete, addig a református iskola egyházunknak is biztos támasza, magyar kulturánknak is erős vára leend mindenha. Hitem és meggyőződésem, hogy e szellem a magyar református tanárságban meg nem gyengülhet, mert benső lényegéhez tartozik s mert századok tradíciója szilárdítja meg. S épen ezért református tanárságunk mindig karöltve fog haladni azokkal, kik egyházunk erősítésén fáradoznak s lelkileg mindig összeforr a magyar tanárság többi tagjaival, kik a nemzeti nevelés terén magyar műveltségünk jövőjén s a jövő Magyarország építésén munkálkodnak.

E hitben és meggyőződésben, kartársaink ismételt szíves üdvözlése mellett, tanáregyesületünk közgyűlését ezennel megnyitom.

VIII.

Az Országos Református Tanáregyesület Sárospatakon tartott ötödik közgyűlésén.

— 1906 augusztus hó 27-ik napján a református főiskola imatermében. —

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Midőn az Országos Református Tanáregyesület ötödik közgyűlését van szerencsém megnyitni s midőn ez alkalomból a legszívesebb köszöntéssel s a kartársi szeretet melegével üdvözlöm az egyesület t. tagjait, fölemelő érzelmekkel és gondolatokkal töltik el lelkemet azok a körülmények, melyek e közgyűlésünknek a szokottnál is nagyobb jelentőséget kölcsönöznek, t. i. közgyűlésünk helye és ideje.

Nemzeti közműveltségünk egyik legrégibb tűzhelyénél, református tanügyünk egyik legerősebb várában gyülekeztünk össze, hogy a magyar református iskola építésén fáradozva, nemzeti műveltségünk emelésén munkálkodjunk. S itt, ez ős kollégium falai között, melynek minden kődarabja a magyar protestantizmus történelmi küzdelmeiről és nagy szenvedéseiről beszél, ahol minden emlék a református tanügy egykori fényét és dicsőségét hirdeti, lehetetlen, hogy a magyar reform. tanárság szíve meg ne dobbanjon s ne érezze, hogy szent a föld, amelyen járunk, megszentelte számunkra református őseink szenvedései, küzdelme, nagysága és dicsősége. Itt, hol az iskolai életet a *Rákócziak* lelke ápolta és erősítette meg, lehetetlen át nem éreznünk a magyar református iskola szellemét s e szellem nemzeti jelentőségét és hivatását. Hol a magyar nemzeti műveltségnek a nyugateurópai kulturával való közösségét egy *Comenius* működése pecsételte meg, önkéntelenül alakulnak ki lelkünkben tanári hivatásunk és tanügyi fejlődésünk követel-

ményei. És ahol olyan — a tanügy történetében szinte páratlan — kép tolul a múltból lelki szemeink elé, hogy az iskola — tanár és tanítványok összeforrva — a nemzeti elnyomatás és felekezeti üldöztetés szomorú korszakában kénytelen elhagyni ősi fészket s penateseit magával vive, évtizedeken át bújdosik a hazában, míg a Rákócziak lelke, a nemzeti lélek, ismét vissza nem vezeti elhagyott otthonába: lehetetlen, hogy itt a múltnak erőtől duzzadó képei fölemelő hatással ne legyenek a református tanügy munkásaira s hitet, bizodalmat és reményt ne költsenek bennünk nemzeti hivatásunk betöltésére. S ha ide való zárandoklásunknak pusztán e hitbeli megerősödés volna is az eredménye, a református iskola, miként a múltban nem egyszer hatott kelesztő kovászként a hazai közoktatásügy fejlesztésére, a mi munkánk által is élő és ható tényező lesz nemzeti közműveltségünk emelésében.

Nem kevésbé fölemelő reánk nézve, hogy közgyűlésünk ideje nemzeti- és vallásszabadságunk nagy hősenek, *Bocskay Istvánnak* épen tanáregyesületünk által kezdeményezett háromszázados emlékünnepei sorába illeszkedik be s így egyesületünknek is alkalma nyílik hazai történelmünk eme kimagasló alakjának, a nemzeti önállóságunkat és ősi alkotmányunkat biztosító, protestáns egyházunk vallásszabadságát kivívó első szabadságharcunk vezérének, a bécsi béke halhatatlan szerzőjének emlékét a maga körében kegyelettel felújítani s akinek arcképét buzdító például tanuló ifjúságunk elé iskoláinkba helyeztük, tetteinek és alkotásainak képét a magunk lelkében is a nemzeti hála érzetével felidézni. Azok után a Bocskay-emlékünnepek után, melyeket pár hónappal ezelőtt összes prot. gyülekezeteink és iskoláink a nagy kálvinista hős és a nagy államférfiú emlékének szenteltek, nem lehet céлом ez alkalommal a Bocskay elévülhetetlen érdemeit fejtegetni; csak az áldó kegyelet érzésének akarok kifejezést adni s azokhoz a hálahimnuszokhoz, melyek templomainkból és iskoláinkból a nemzetünk és prot. egyházunk sorsa fölött örökös Gondviseléshez emelkedtek, azt az imádságszerű óhajtást kívánom csatolni, vajha mind a vallásos türelem dolgában, mind a nemzeti önállóságunkért folytatott küzdelmeinkben a Bocskay szelleme ihletne meg minden magyar lelket s hatná át nemzeti társadalmunk minden rétegét! Ma, fájdalom, nincsen úgy. Sőt elég szomorúan jellemzi nemzeti közállapotainkat már az is, hogy a

Bocskay-emlékünnepek kizárólag a prot. egyházak és iskolák körére szorítkoznak s a nemzet nagyrésze Bocskayban egyoldalúan a kálvinista szabadsághóst, a prot. vallásszabadság diadalmos vezérét tekintve, nem látja benne a bölcs és magas látókörű államférfiút, aki, midőn hazánkat két ellenség, a török és német, a keleti és nyugati hatalom dúlja, a nemzet jövőjét a nyugattal való szövetségben keresi, de önállóságát és alkotmányát e szövetség kötelékében is törvényes intézményekkel biztosítja s e politikájával, melytől még a korona messze ragyogó fénye sem tántorítja el, évszázadokra megjelöli a magyar nemzeti politika irányát. Örök dicsősége Bocskaynak, hogy nemzeti önállóságunkkal protestáns vallásszabadságunkat is oly szoros kapcsolatba hozta, hogy azok nemcsak a későbbi szabadságharcok küzdelmeiben, de máig is a legbensőbb egységbe forrottak össze. S a bölcs politikus ezzel is a magyar nemzeti állam alapjait szilárdította. Bocskay nem alapított iskolát, mint Bethlen Gábor; nem gondozta a tanügyet, mint I. Rákóczi György, de kiküzdötte az iskola éltető levegőjét, a szabadságot, melyben a református iskola a nemzeti nevelés melegágyává fejlődött. E szabadság-biztosította önkormányzati jogkör fejlesztette ki iskoláink egész egyéniségét, felvilágosultságát, szabadelvűségét és nemzeti irányzatát, amelyeknek fenntartása és ápolása nekünk, a késő utódoknak is szent hagyományunk. A református iskolára és tanárságra, az elfogulatlan és hazafias történettanársra vár a feladat, hogy a Bocskay alakját egész valójában feltüntetve s teljes világitásba helyezve, az utókor előtt történelmünk legnagyobb alakjai közé állítsa.

Ez alkalmi és a múltnak szentelt gondolatok után engedje meg a t. közgyűlés, hogy *jelen tanügyi viszonyainkra* is vessék egy pillantást s a múlt közgyűlésünk óta fölmerült, vagy az elméket mozgató tanügyi kérdésekben e helyről is véleményt nyilvánítsak. Nincsen kor, mely teljesen meg volna elégedve a maga iskolájával s minden társadalom a maga képére szeretné nevelni a jövő nemzedéket. A fejlődés természetében van az újításra való törekvés, az iskola pedig a kipróbált tanrendszerhez és nevelési elvekhez ragaszkodva, konzervatív jellemű s innen van a meg-megújuló összeütközés az iskola és társadalom között. Ez az összeütközés alig volt valaha erősebb, mint napjainkban. Társadalmunk forrásban, átalakulásban van s a szociális átalakulás egyik nagy akadályát az iskolában találván,

reformot sürget a közoktatás egész vonalán s különösen a középiskolát ostromolja, mely klasszikus tanulmányaival, irodalmi képzésével ma is *régi szabású* embert igyekszik nevelni. Ismeretes azoknak az előadásoknak a sorozata, melyeket a középiskolai kérdésben *a társadalomtudományi társaság* az egész múlt év folyamán célzatosan rendezett. Támadják a mai középiskola tantervét, tanítási és nevelési rendszerét, törölni kívánják idegrontó vizsgálatait, mindenek felett pedig a klasszikus tanulmányok ellen szórják nyilait. Egy társaságtól, mely állami és társadalmi életünk átalakítását tűzi feladatául s melynek vezető tagjai a világpolgárság magaslatáról a haza, nemzet és család fogalmára is, mint elavult fogalmakra, tekintenek alá, mást alig várhatunk s különösen nem várhatjuk, hogy kiméléssel érintse az iskola szentélyét, mely éppen ez ó-kori eszmék kultuszára van berendezve. De vészkiáltásaik félrevezetik a jelszavak után induló társadalmi közvéleményt s kárt tehetnek az iskolában, tehát védekeznünk kell ellenük. Védekeznünk: *nem iskolai reformmal, hanem tanítói és nevelői eljárásunkkal*. Forrongó társadalom mélyreható iskolai reformra nem alkalmas, reformeszmék bőven teremnek benne, de megérlelésükre a béke és nyugalom kora szükséges. Iskolai reformot pedig nem lehet máról holnapra szóló kísérletként létesíteni, mely ha be nem válik, visszatérhetünk a régi rendszerhez; még a leghibásabb reform kipróbálására is tanulói nemzedékek kellenek, mialatt a tanügyi közvélemény is hozzá asszimilálódik s a lejtőre vitt iskola csak lefelé haladhat. A középiskolai kérdésben a tél folyamán tartott miniszteri szakértekezletnek egyéb jelentősége sem volt, mint ez elvnek nyílt és bátor hangoztatása. A társadalmi követelményeket is tehát nem tantervi, vagy szervezeti reformmal, hanem azzal némíthatjuk el, ha *minél több életre szóló tartalmat viszünk be tanításunkba; ha a túlterhelést igyekszünk tanítási módszerünkkel elenyésztetni s ha mindenek felett az iskolai zsúfoltság megszüntetésével, a tanulói létszám leszállításával lehetővé válik, hogy nevelői eljárásunkat az egyéni nevelés színvonaláig mélyítsük*.

De a társadalom részéről még nagyobb baj is fenyegeti az iskolát: *a könnyű és meglazult erkölcsi felfogásnak az iskolába való behatolása*. Soha annyi iskolai visszaélésről, annyi erkölcsi fogyatkozásról vagy gyöngeségről nem olvastunk az évről-évre vizsgálatok, osztályozások és szigorlatok körül, mint a lefolyt

iskolai évben. Egyik helyen a vizsgálat komolyságát igyekszik megghiusítani százféle módon a tanulói könnyelműség, másutt tanára ellen fordul az elkeseredett bosszú vagy az öngyilkosság karjaiba veti magát a kétségbeesett kislelkűség. S volt hazai középiskola, melyben még érettségi vizsgálatot sem lehetett tartani, miután a visszaélés fölfedezésével a vizsgálatról minden tanuló visszalépett. Honnan e megdöbentő jelenség, mely szinte a közélet kavargó piacát állítja szemünk elé? Hiszen a régi iskolában is voltak diákcsinyek, melyekről kollégiumaink hagyományai egész legendákat szőnek; de azok, mégha az iskolai rend kijátszására irányultak is, *erőtől duzzadtak*, míg a mai visszaélésekben csak *gyengeség nyilvánul*. Talán az ifjúság fizikai vagy szellemi gyöngeségét jelenti e tünet? Talán, mint a költő mondja: nincs magasra vívó szenvedelme? Lehetetlen. Én nem hiszek a Rousseau-féle elméletben, hogy a műveltség haladásával az erkölcsi erő hanyatlása járna karöltve. A társadalomnak az a laza erkölcsi felfogása, mely mindenütt a könnyű boldogulást, a munkanélküli sikert keresi, mely nem ismeri a munka és küzdelem gyönyöreit, csak az elért siker gyümölcsét élvezi s mely a jogosulatlan ambíciót és erkölcsi alap nélküli kapaszkodást is célra vezetőnek tartja, — ez ütött rést az iskola falán s a szülei ház és társadalmi érintkezés útján behatolt az iskolába is, hogy megingassa az ifjúság erkölcsi egyensúlyát s a kötelességérzet helyett a könnyű boldogulás vágyát oltsa szívébe. Egy darab társadalmi kórányag e jelenség az iskola testében, melyet ki kell irtanunk a nevelés minden eszközével. Az erkölcsi világrend követelményeit, hogy az erénynek meg legyen a jutalma, a kötelességmulasztásnak meg legyen a büntetése, meg kell óvnunk legalább az iskola eszményi világában, hogy ezáltal az életre is nemesítőleg hathassunk; különben az erkölcsi nevelés létjogosultságát veszítené el. A kötelességteljesítést kell az ifjúság lelkébe plántálnunk, hogy ez legyen iránytűje az élet útain, akaraterejét kell edzenünk, hogy legyőzze a rá váró feladatok nehézségeit, jellemét kell szilárdítanunk, hogy a sors viharai alatt soha meg ne rendüljön. A régi kálvinista iskolák egyszerű és szigorú erkölcei, melyekre nézve éppen Sárospatakról és Debrecenről olyan megkapó képet fest *Holmijában Bessenyei*, e tekintetben is sok tanulságot nyújtanak s a református tanárság csak ősei nyomdokában fog járni, ha legjobb igyekezetével munkálkodik az erkölcsi nevelésen.

Az év kimagasló tanügyi mozzanatai közé tartozik tanügyi kormányunk néhány intézkedése is. Mindjárt az iskolai év elején a hazai tanárság osztatlan örömeivel találkozott az általa évek óta sürgetett *gyakorlati tanárképzés berendezése*. Nagyon ideje volt. 22 évig állott e tekintetben középiskolai törvényünk végrehajthatatlanul, mialatt csak a budapesti tanárképző intézet gyakorló iskolája vezetett be néhány tanárjelöltet évenként a tanítás munkájába, tanárjelöltjeink legnagyobb része pedig — anélkül, hogy saját egykori tanárainak módszerén kívül valaha mást látott volna — a főiskola padjairól lépett tanári katedrájára. Elvégre most a 12 tankerületi főigazgatóság körében a gyakorlati tanárképzésnek ugyanannyi állomása rendeztetett be állami ösztöndíjakkal a közvetlen állami vezetés alatt álló tanintézetekben. De hát miért csak épen ezekben? Hiszen azoknak a tanárjelölteknek jó része felekezeti iskolákba fog kerülni, melyeknek tanügyi szervezetével, eljárásával és egész szellemével megismerkedniök fontos érdekükben állana. Avagy talán a felekezeti középiskolák nem állanak azon a színvonalon, hogy a tanárjelölteket jövőre hivatásuk munkakörébe bevezethessék? Ellenkezőleg, nem egy felekezeti tanintézet jobban be van rendezve paedagógiai könyvtárral és a tanítás szemléltető eszközeivel, mint némely állami iskola; e mellett a nevelő és fegyelmező hatású iskolai tradíció évszázadokon át jobban megerősödött a felekezeti, mint az aránylag ifjú állami intézetekben. Hazai közoktatásunk egysége, az állami érdek azonossága pedig egyenesen megköveteli, hogy a gyakorlati tanárképzés a megkezdett szűk körből állami költséggel a felekezeti iskolákra is kiterjesztessék. S egyetemes konventünk nemcsak a református iskola emelését fogja munkálni, de nemzeti közoktatásügyünknek tesz vele szolgálatot, ha az államkormánytól e követelmény megvalósítását sürgeti. A református iskolai szellem van olyan erős hajtása a nemzeti életnek, hogy tanárképzésünkre is termékenyítőleg hathat.

Másnemű érzéssel, sok tekintetben visszatetszéssel, fogadta tanárságunk a közokt. kormánynak egy másik nagyfontosságú rendelkezését, az *érettségi vizsgálati utasítást*. Ez utasítás, melynek nevezetességéhez tartozik az is, hogy a véleményadásra hivatott összes testületek javaslataitól eltérően az alkotmányos érzék hiányával bocsátatott ki, tudvalevőleg több tanulmányi ágat törölvén az érettségi vizsgálat tárgyai közül, e vizsgálatot

lényegesen megkönnyítette s ezáltal sok, tudományos életpályára nem való egyén előtt nyitott útát a főiskolai tanulmányokra. Az érettségi vizsgálatnak illetően megkönnyítését a a nagyközönség természetesen tetszéssel fogadja, de sokunknak, a nemzeti tudományosság érdekéből, erős aggodalmaink vannak iránta. Alig fér ugyanis hozzá kétség, hogy a görög és német nyelvnek a gimnáziumi érettségi vizsgálatról való kiküszöbölése elsőrenden e nyelvekben és irodalmakban való jártasságát fogja tanuló ifjúságunknak a mostani alacsony színvonalnál is lejjebb szállítani; de visszahatással lehet közép- és főiskoláink általános tanulmányi színvonalára is. A görög irodalmi tanulmányok hanyatlása általában a tudományos műveltség alapjait gyöngíti, míg a német nyelv iskolai elhanyagolása épen magyar fajunkat fogja mind jobban elzárni a szomszédos nyugati műveltség gazdag forrásaitól; mindkét tanulmányi ág színvonalának alábbszállása pedig magyar nemzeti műveltségünket fogja tartalmilag szegényebbé tenni nemcsak a nyugateurópai, de még a hazának határain élő szász nemzetiségű kulturával szemben is, holott a magyar faj assimiláló erejének növelése céljából épen nemzeti kulturánk tartalmi gazdagítására kellene törekednünk. Bizalommal várjuk is a nemzetünk magasabb kulturális érdekeit képviselő tanügyi kormánytól, hogy a mostani kétes értékű reform helyett, a hivatott testület véleményét követve, mielőbb mélyebbre fog szántani s minősítési törvényünk revíziójával kapcsolatban a gyakorlati életpályákat az érettségi vizsgálattól függetlenné téve, magát e vizsgálatot oly módon fogja rendezni, hogy általa a főiskolai tanulmányok és egész nemzeti tudományosságunk magasabb színvonala is biztosíttassék.

Van még a legközelebbi napoknak egy kiemelkedő eseménye, melynek nagy jelentőségére rá kell mutatnom. S ez törvényhozásunknak az a ténye, hogy a *felekezeti középiskolai tanárság fizetésének* az állami tanári javadalmazás mértékéig leendő kiegészítésére 300,000 koronát iktatott a folyó évi állami költségvetésbe. E fölemelő tény anyagi értékénél csak erkölcsi jelentősége nagyobb. Amit idáig annyiszor hangoztattunk, hogy a felekezeti tanárság ugyanazt az állami feladatot teljesíti, ugyanazt a hivatást tölti be, mint állami szolgálatban levő karrársaik, képesítésük és munkakörük teljesen azonos, amit elméletileg nem is vontak kétségbe, de gyakorlati alkalmazása

csak óhajtás maradt : azt az elvet most a törvényhozás szentesíti, midőn módot nyújt arra, hogy a hazai középiskolai tanárság javadalmazása egyenlő színvonalon rendeztessék. Régi törekvések, régi remények kezdenek valóra válni. Mennyi áldás fog e törvényből református iskoláinkra szállani : nem tudom. De a felekezeti iskola kulturális szolgálatainak mind jobban megnyilatkozó állami méltánylása biztató képet tár elém, hogy az elválasztó falak a felekezeti és állami tanárság közt lassanként leomlanak s akiket hivatás és munkakör összeköt, egyenlő elismerésben és méltánylásban részesülve, egyek lesznek a magyar kultúra szolgálatában. E biztató reménységgel ismételten üdvözölve t. tagtársainkat, közgyűlésünket ezennel megnyitom.

IX.

Az Országos Református Tanáregyesület Kolozsvárt tartott hatodik közgyűlésén.

— 1907 május hó 23. napján a református kollégium tornacsarnokában. —

Tisztelt Közgyűlés!

Még lelkünkön rezeg a tegnapi ünnep hangulata, gondolataink még e kollégium háromszázados történetének képein révedeznek, midőn ez ünneplő tanintézet falai közt református tanáregyesületünk jelen közgyűlésére gyülekeztünk össze, hogy a múltak édes emlékezete s nagy emlékeinek lelki szemlélete mellett református tanügyünk jelen kérdéseiről, iskolai viszonyaink fejlesztéséről tanácskozzunk. Köszönet és elismerés illeti a kolozsvári református kollégium előljáráóságát és tanári karát, hogy tanintézetének háromszázados emlékünnepével e közgyűlésünknek nemcsak ünnepi keretet kölcsönzött, hanem református jellegét is emelte s alkalmat adott tanügytörténetünk és nemzeti tudományosságunk egyik büszkeségének, *Apáczainak* emlékét közgyűlésünkön felújítani. E körülmények bizonyára vonzó hatást gyakoroltak t. tagtársainkra is megjelenésükben, kiket a legszívesebb örömmel és szeretettel üdvözlök közgyűlésünkön. S engedjék meg, hogy a múltak tanúságai után pár pillanatig közoktatásügyünk jelen viszonyaira irányítsam t. tagtársaink szíves figyelmét.

Az iskolai év, mely legközelebbi közgyűlésünk óta még véget sem ért, nem mutat ugyan fel jelentékenyebb mozzanatok sem a tanítás, sem a műveltség terén, de meddő sem marad közoktatásügyünk fejlesztésében. Azok a reformmozgalmak, melyek a korábbi években külföldön és hazánkban oly erősen foglalkoztatták a tanügyi köröket, részint sikert arattak, részint

elcsillapultak s a tanítói munka nyugalmanak adtak helyet. A közoktatásügy egész vonalán megújított tantervek, melyek még kellő kipróbálásra várnak, a szervezeti reformok helyett inkább a tanítói eljárás mélyítését, a tanulás lehető megkönnyítését, egyszóval a methodikai kérdéseket állítják előtérbe. S valóban, a mai felhalmozódott ismeretanyag feldolgozása olyan feladatot ró az iskolára, melyet az ifjúság megterhelése nélkül csak lélektani alapokon nyugvó módszeres eljárásunkkal s a tanulást könnyítő methodusi fogásokkal tudunk sikeresen megoldani. Úgy, hogy amit annyiszor hangoztattunk, ma sokszorosán igaz, hogy az *iskolai túlterhelés kérdése a methodika kérdése*. Keresnünk kell a módokat, amelyek útján hozzáférhessünk tanítványaink lelkéhez, hogy megkönnyítsük számukra az ismeretszerzés nehéz útját. *Ma minden tanárnak psychologusnak kell lenni*. Nem is művelték soha oly mértékben a psychológiát paedagógiai vonatkozásaiban, mint napjainkban; kezdve a gyermeklélek tanulmányozásától az iskolai élet gyakorlati berendezéséig, tárgybeosztás és tanórarendig, a lelki élet egész egészségtanát psychológiai alapokra igyekszik a paedagógia fektetni. Nincs is paedagógiai folyóirat, mely a lélektani tanulmányok egész sorozatával ne igyekeznék közreműködni az iskola feladatainak megoldásában. Így mai napság a szervezeti reformok helyett *az iskolai élet belső reformja van folyamatban*; csöndes, zajtalan munka, mely „a világnak nem üt ugyan cégért”, de annál behatóbban vizsgálódva igyekszik a lelki élet mélységeit kikutatni.

Különösen a gyakorlati élet országútjától félreesőbb tanulmányi körökben van égető szükségünk a módszertani vizsgálódásokra s közokt. kormányunk gimnáziumi tanításunk úterére tapintott, midőn pár hónappal ezelőtt kibocsátott leiratában latin tanításunk módszere fölött való eszmélődésre hívja fel a középiskolai tanárság figyelmét. Nem tartozom azok közé, kik már régóta a gimnáziumi latin tanítás csődjéről beszélnek és írogatnak; de az előtt a feltűnő hanyatlás előtt, mely különösen az érettségi vizsgálatnak két utóbbi változása óta class.-philologiai oktatásunk körében észlelhető, lehetetlen szemet hunynunk s a magyar gimnázium becsülete kívánja, hogy e jelenség megszüntetésén eszmélődjünk, gondolkozzunk. Mélyíteni kell tanárképzésünket, vonzóbbá, közvetlenebbé kell tennünk tanítási módszerünket, tartalmasabbá egész philologiai

oktatásunkat s az iskolai technika minden eszközét föl kell használnunk, hogy e tanulmányi ág kellő mértékben járulhasson a lelki műveltség gazdagításához.

*

De ha az iskola csöndes, zajtalan munka színhelye volt, annál nagyobb szabású alkotással s kulturális fejlődésünkre messze kiható cselekménnyel tette az évet nevezetessé tanügyi kormányzatunk hazai közoktatásügyünk újabb történetében. Az év kimagasló tanügyi eseménye ugyanis a *felekezeti és községi tanítószemélyzet fizetésének állami rendezése s a felekezeti oktatásügynek az egész vonalon megerősítése*. Kezdve az imént meghozott néptanítói fizetési törvényen, a miniszteri szabályrendeleteknek egész sorozata rendezi, az iskolai fokozatok szerint, a fizetési viszonyokat; a polgári, felsőbb leányiskolai, tanító- és tanítónőképző-intézeti tanárok és tanítónők, kereskedelmi és középiskolai tanárok fizetésének kiegészítése gyors egymásutánban követik egymást. Ez kétségtelenül nagy jelentőségű és mélyreható tanügyi-politikai akció. Míg Európa-szerte a legellentétebb politikai elvek küzdenek egymással az állami és felekezeti oktatásügy érvényesítésében s a kulturpolitikások más-más jelszavak alatt külön zászlók alá sorakoznak, az állam kulturális életének berendezésében: tanügyi kormányunk a bölcs mérséklet, az aranyközéput elvét követve, igyekszik kihasználni mindazon társadalmi erőket, melyek hivatva lehetnek az állam kulturális feladatait megkönnyíteni; igyekszik megerősíteni azokat a tényezőket, melyek hazánkban már az állami közoktatás eszméjének fogantatása előtt is a közművelődés factorai voltak s a századokon át viselt teher súlya alatt meggyöngültek. Nem kell prófétai ihlet annak a belátásához, hogy a teljes állami közoktatásügy berendezése — a meglévő erők oktalan elhanyagolása mellett — mily megbírhatatlan közgazdasági válság s mily végzetes kulturharc elé állítaná közgazdaságilag különben is gyöngye, felekezeti és nemzetiségi viszonyainál fogva pedig elég nehéz helyzetben levő hazánkat. Csak elismerés illetheti tehát tanügyi kormányzatunkat, ha a nagy rázkódások felidézését kerülve, hazai közoktatásügyünket a meglévő alapokon igyekszik rendezni s kulturális fejlődésünket ez úton biztosítani.

De ennek a rendezésnek a mi soknyelvű és sok nemzetiségű

hazánkban van egy elengedhetetlen alapföltétele: *a magyar állam területén uralkodó műveltség egységének s az állam céljaival azonos szellemének biztosítása, más szóval a magyar nemzeti műveltség biztosítása.* És ez természetes. A magyar állam a saját létföltételeinek veszélyeztetése nélkül nem támogathat, nem erősíthet olyan iskolát, amely egész szellemével a magyar nemzeti állam eszméje s e haza földjén a magyar nemzet hegemoniája ellen tör; sőt magát a felekezeti közoktatás jogosultságát is csak annyiban ismerheti el, amennyiben a magyar nemzeti műveltségnek áll szolgálatában. És én megvallom — bármennyire fenkölt gondolkozás és mély politikai belátás nyilatkozik is meg a hazai összes tanítói személyzet javadalmazásának egyöntetű rendezésében — épen nemzeti műveltségünk egységének biztosítékait erősebbeknek óhajtanám mind a néptanítói javadalmazásra vonatkozó törvényben, mind a tanári fizetéskiegészítésről kibocsátott szabályrendeletekben. Lehet, hogy óhajtásom csak a magyar sovinizmus megnyilatkozása, de évtizedek szomorú tapasztalata szolgáltat rá alkalmat. Hiszen közel 40 év óta vannak törvényeink, melyek a magyar nyelv jogát, az állam felügyeletét, a tanterv és tanönyvek ellenőrzését minden hazai tanintézetben biztosítják s a nemzetellenes törekvéseket fegyelmi vizsgálattal sújtják; de ha e törvények rendelkezése eddigelé jóformán csak írott malaszt maradt s ha e törvények mellett is gazdagon burjánzott fel hazánk határain az idegen szellemű kultúra, mely nemzeti aspirációink ellen-súlyozására törekedett, méltán kelhet aggodalom, hogy a nemzetiségi iskolákban a magyar állam ellen folytatott aknamunkát a tanítók és tanárok fizetésének állami kiegészítéséhez kötött feltételek sem fogják megakadályozni s nem egy iskola lehet, mely a magyar állam anyagi segítségét épen állami létünk gyöngítésére fogja kihasználni.

A fizetésrendezés kérdésénél azonban az iskola nemzeti biztosítékaival szemben legkülönösebb, legnehezebb helyzetbe jut épen a magyar református iskola. Mi sürgetjük a magyar nemzeti nevelés biztosítékait s e biztosítékok érdekéből épen nekünk kell folytonosan a legnagyobb áldozatot hoznunk, minden ilyenmű törvény vagy szabályrendeletnél egy-egy darabját áldozva fel annak az iskolai autonomiának, mely iskoláink nemzeti szellemének évszázadokon át legerősebb védő bástyáját alkotta. S míg e fizetéskiegészítésre vonatkozó törvények és

szabályrendeletek követelményei a nemzeti szellem biztosítására gyöngének látszanak, addig épen elegendők arra, hogy a nemzeti szellemű református iskolákat egyéniségükben elszíntelenítsék és meggyöngítsék, sőt pl. a tanítóképző-intézeti tanárok fizetésekiegészítésére vonatkozó szabályzat már oly mérvű állami befolyást kíván e tanintézetek beléletében gyakoroltatni, hogy egyetemes konventünk e befolyásban önkormányzati jogaink megsemmisítését látva, a szabályzat feltételeit egyenesen elfogadhatatlanoknak nyilvánította.

E visszás helyzet oka köztudomás szerint az a principium, hogy az állam nem alkalmazhat más-más eljárást az egyes vallásfelekezetekkel szemben s mindeniknek egyenlő mértékkel kell mérnie (vajha egyenlően mérne!). De, mikor az iskola magyarságát akarjuk biztosítani, micsoda körülmény teszi szükségessé, hogy a tiszta magyar nyelvű tanintézetekben, melyeknek nemzeti szelleméhez semmi kétség sem fér, ugyanazt az állami beavatkozást gyakoroljuk, mint az idegen nyelvű iskolákban, melyekben az állam nyelvének is csak törvénnyel és rendeletekkel lehet némi jogot biztosítani? Sőt épen állami érdekből nem volna-e jogosult az utóbbi intézetekben nagyobb állami ellenőrzést és ingerenciát törvényhozásilag biztosítani? Vajjon a sokat hangoztatott egyenlő elbánásnak nincs-e jelentékeny része abban a sovány eredményben, amelyre a magyar állameszme a nemzetiségi iskolákban idáig eljutott? Hiszen, *amely állami ellenőrzés az egyik iskolában fölösleges, a másikban kevés.* Be kell tehát mielőbb látniok nemzeti kulturánk vezetőinek, hogy *az a megcsontosodott elv, mely a magyar nyelvű iskolákat a nemzetiségi tanintézetekkel egyenlő feltételek mellett részelteti az államsegélyben s egyenlő ellenőrzés alá helyezi, ellenkezik a magyar nemzeti állam érdekeivel.* De be kell látniok azt a nagy történeti igazságot is, melyre egyetemes konventünk világi elnöke figyelmeztet, hogy *református egyházunk autonomiája nemzetünknek évszázadokon át kipróbált alkotmánybiztosítékai közé tartozik, melyet a nemzeti kormányoknak nem gyöngíteni, hanem erősíteni kell.*

Azok között az állami szabályzatok között, melyeket a különböző fokú tanintézetek tanárainak fizetésekiegészítése tárgyában a kormány kibocsátott, egyedül a középiskolai tanárságunkra vonatkozó szabályzat az, mely iskolai önkormányzatunkat egyáltalán nem érinti és semmi újabb állami beavatko-

zást sem kíván tanintézeteink életére gyakorolni. Talán mert e szabályzat kialakulására felekezeti részről is a legtöbb befolyást igyekeztünk gyakorolni. Úgy, hogy e szabályzat feltételeit nyugodtan fogadhatta önkormányzati jogaira legföltékenyebb tanintézetünk is. Maga a fizetéskiegészítés pedig már anyagi oldalánál fogva is emelőleg hat középiskolai oktatásügyünkre, mert a tanárság független anyagi helyzete a közoktatásügy rendezésének is elsőrangú alapföltétele. De az anyagi előnyöknél is nagyobb a kérdés erkölcsi jelentősége. A kimondott elv: az állami és felekezeti tanárság egyenlő javadalmazása, megszünteti az egyenlő hivatású s az államnak is egyenlő szolgálatot teljesítő egyének helyzete közt eddig fennállott bántó különbségeket; az a módozat pedig, mely szerint a fizetésrendezésnél egész református gimnáziumi tanárságunk egy státusnak vétetett, az összetartozás érzetét is fokozhatja közöttünk, míg a fizetési fokozatokba való sorozásnak szigorúan a szolgálati időre alapítása az igazságérzet megnyugtató hatását kell mindenkire gyakorolnia. A dolog nemzeti jelentőségét, kulturális fontosságát nem csökkenti szemünkben, a közoktatásügyi kormány iránt érzett elismerésünket nem szállítja le az a körülmény sem, hogy az állami fizetési rendszernek tanárainkra való alkalmazása egyes esetekben csorbát szenvedett s a beosztásnál egyes kartársainkkal kisebb-nagyobb méltánytalanság történt; sőt az a magas kulturpolitikai szempont, melyre ez ügy rendezésénél közoktatásügyi kormányunk helyezkedett, az a jó akarat, melylyel évtizedek törekvését valóra igyekezett váltani, bizodalmat és reményt nyújt arra is, hogy a közmegnyugvást keltő kormányintézkedések sem fognak elmaradni s az ügyből református tanárságunk anyagi, erkölcsi és társadalmi helyzetének erősödése fog származni, magára református tanügyünkre is áldás fog fakadni. Ezzel az édes reménységgel t. tagtársainkat ismételtelen üdvözölve, református tanáregyesületünk hatodik közgyűlését ezennel van szerencsém megnyitni.

X.

**Az Országos Református Tanáregyesület Hódmező-
vásárhelyt tartott hetedik közgyűlésén.**

— 1908 április hó 22. napján a városi székház dísztermében.

Tisztelt Közgyűlés !

Midőn református tanáregyesületünk VII. közgyűlését van szerencsém megnyitni, szívesen üdvözlöm t. tagtársainkat, kiket az összetartozás érzete s a református tanügy ápolása hazánk különböző vidékeiről a magyar protestantizmusnak eme délvidéki gócpontján, az alföldi magyar nép e virágzó otthonában összehozott, hová a református egyház és a nemes város hivatalos képviselője, a nemzeti közművelődés ügyének munkás szeretetétől áthatva, megtisztelő figyelemmel és szíves vendég-szeretettel hívta meg egyesületünket.

Egyesületünk célja s törekvései a magyar faj kulturális érdekeivel, szellemi hegemoniájának e haza földjén biztosításával oly benső összhangban állanak, hogy e város kulturintézményeinek virágzásából, a magyar nép alkotó erejének fölemelő szemléletéből csak buzdítást és kitartást merithetünk tanügyi törekvéseinkhez. E kitartásra pedig a református iskola fejlesztése körül ép oly szükségünk van a jövőben, mint a múltban volt. Utolsó közgyűlésünk óta két újabb tanáregyesület, *az evangélikus és katolikus tanáregyesület* is kibontotta zászlaját. S nemzeti tudományosságunk szegénysége mellett csak örülnünk kell rajta, ha minél több őrtüz gyúlad ki e haza határain, mely a nemzet különböző rétegeibe világítva, lelki homályt oszlat s a közoktatás szellemi világosságával derít fényt nemzeti közéletünkre. De azért a nemzeti közoktatásügy szolgálata körül megindult verseny terén nekünk legkevesébb szabad kiejteni kezünkől a fölemelt zászlót, kiket múltunk szent

öröksége, a református tanügy nagy történeti múltja egyenesen arra kötelez, hogy fokozott energiával törekedjünk a református iskolai szellemet a jövőben is élő és ható tényezővé tenni nemzeti közműveltségünk építésében.

Közéletünk olyan szellemi irányzat nyomása alatt áll, amely, ha nemzeti társadalmunkat hatalmába ejtené, a legnagyobb mértékben veszélyeztetné szabadelvű intézményeink fejlődését s egészségtelen irányba terelné egész nemzeti közműveltségünket. Az a liberális világnézet, melynek alkotásain az újkori Magyarország szellemi és anyagi jóléte nyugszik s melytől egyedül várhatjuk nemzetünk jövő fejlődését és erősödését, ma már szavát is alig meri hallatni törvényhozásunk csarnokaiban, tanügyi kormányzatunkban pedig oly egyoldalú felekezeti irányzat kapott erőre, amely megbontja nemzeti közoktatásunk egységét s az állami tanintézetek arculatát is a maga képére igyekezvén alakítani, áldatlan kulturharcba sodorja a nemzetiségi törekvésektől különben is eléggé megszaggatott társadalmunkat.

E szellemi irányzat correctívuma a közoktatás és nevelés terén csak a *református iskolai szellem* lehet, melynek hagyományos jellemvonása éppen a *szabadelvű nevelés*, a lelkiismeret és vizsgálódás szabadsága; az a *liberalismus*, mely magával a reformációval egy forrásból fakadva, egykor a hatalom által üldözött igazságok oltáiraivá emelte a prot. iskolák kathedráit, de ma is a felvilágosultság eszméivel termékenyíti meg tanításunkat. Nem hiszem ugyan, hogy középkorias irányzatok, még ha kormányintézkedések támogatják is, erőt vehessenek körünk felvilágosultságán s egyoldalú felekezeties irányba hajtsák köznevelésünket; de minden ilyen törekvéssel szemben erősítenünk kell a református iskolai szellemet, hogy iskoláink — mint egykor a nemzeti elnyomatás szomorú korszakaiban a nemzeti szellemnek voltak erős várai — ma, a nemzeti nevelés korában a szabadelvű gondolkodás, a liberális szellem ápolásával munkálják nemzetünk kulturális fejlődését.

De az egészséges iskolai szellem ápolásán kívül számos, megoldásra váró tanügyi kérdés előkészítése s irányítása is elég feladatot tűz a hazai tanáregyesületek s köztük református tanáregyesületünk elé. A közelebbi évek politikai zavarai nemcsak közéletünket dúlták föl, nemcsak közgazdasági viszonyainkban teremtettek válságos helyzetet, hanem több, teljesen

elkészített tanügyi reformot is megakasztottak, vagy más irányba tereltek. Felsőbb oktatásunk körében a *jogi szakoktatásnak* régóta vajudó s égető *reformja*, mely a *Wlassics* és *Berzeviczy* minisztersége alatt a decentralisatio elvének alapján már minden részletében ki volt dolgozva s csak törvényhozási alkotásra várt, ma egészen lekerült a színről. E tervezet helyett, mely nemcsak magát a szakoktatást kívánta intenzívebbé tenni, hanem a vidéki jogakadémiák erősítésére és fejlesztésére is hivatva lett volna, a jelenlegi kormány — úgy látszik — inkább az egyetemi rendszer fejlesztését kívánja munkába venni. Új egyetem, vagy egyetemek alapítása prof. jogakadémiánkat még vértelenebbekké fogja ugyan tenni, de a mai viszonyok tarthatatlansága, amelyek mellett az egyetemi hallgató akár az egyetemtől távol élve, mindennel foglalkozhatik inkább, mint szaktanulmányaival s szakképzettsége úgyszólván csak a vizsgálatok kockázatos sikerére van építve, elodázhatatlanul sürgetik, bármily alakban is, a helyzet reformálását, s egyetemes református tanügyi bizottságunk csak a közérdeknek tett legközelebbi szolgálatot e reform megsürgetésével.

A középiskolai oktatás körében a *tanárképzésünk* mélyítésére irányult törekvések néhány vidéki tanintézetnél alkalmazott gyakorló tanári ösztöndíj szervezésével egészen kimerültek, pedig ez üdvös lépés a középiskolai bajaink gyökerére ható intézkedéseknek csak kezdetét jelentheti; az elméleti tanárképzés intenzitása, a tanárjelölteknek a didaktikai módszerek körül alapos tájékozódása, philologus tanáraink részére a külföldi ösztöndíjak szaporítása még sok tenni valót kíván.

A *gimnázium és reáliskola egyenlő jogosttásának* kérdésében a tanári testületek javaslatai s a miniszteri szakértekezlet tanácskozásai ma is feldolgozásra és kivitelre várnak s nem lehetetlen, hogy egy pillanatban a szakszerű javaslatok félretételével egész nyersen fogják megoldani a kérdést, mint Poroszországban, ahol a mai középiskola minden ágazatát egyenlő jogositással ruházták fel az egyetemi tanulmányokra. Pedig, amely intézkedést a nagy német kultúra meg sem érez (mert a múlt havi kimutatás szerint a reáliskolákat végzett ifjak az összes porosz egyetemek joghallgatóinak még a folyó isk. évben is csak 3.6%-át, az orvosnövéndékeknek pedig csak 2.3 %-át teszik), az a megoldási mód a mi közműveltségi viszonyaink

között igen könnyen az egyetemi tanulmányok színvonalának súlyosztására vezethetne.

Hiszen két évvel ezelőtt az *érettségi vizsgálat új rendje* is a tanári közvéleménnyel és az orsz. közoktatási tanács javaslatával ellenkező irányban jött létre, eltöröltetvén gimnáziumainkban a görög és német nyelvi érettségi vizsgálat. Pedig kis nemzet létünkre, kik a kulturában vezető szerepet nem viszünk, az európai műveltség szellemi közösségéből nem szabad kiszakítani köznevelési rendszerünket. Ime, két év tapasztalata, mely szerint több külföldi egyetemen ifjaink fölvétele a görög nyelvi érettségi vizsgálat hiányában akadályba ütközött, pár héttel ezelőtt már újabb félrendszabályt hozott létre, mely megengedi gimnáziumainknak, hogy önként jelentkező növendékeinktől a görög nyelvből is érettségi vizsgálatot vehessenek föl. Ha a dolog szomorúan nem jellemezné középiskolai viszonyainkat, mosolyognunk kellene e félrendszabályon, mely a mai társadalmi jelenségek között, midőn lépten-nyomon a vizsgálatok idegrontó hatása miatt hallunk panaszkodni s épen az érettségi vizsgálatok a legerősebb támadásoknak vannak kitéve; midőn az iskolában is mindenki a könnyebb boldogulás útját keresi, oly szellemi érettséget tesz föl tanuló ifjúságunkról, hogy a közös vizsgálati tárgyakon felül még más tantárgyból való megvizsgáltatását is maga kérelmezze.

Az ily kormányrendeletek mind mélyebben éreztetik a hazai középiskolai tanársággal, hogy középiskolai tanügyünk országos vezetésében mily kevésbé érvényesül az iskolai szakismeret és tanügyi tapasztalat az adminisztráció jogi oldala mellett. Míg ezelőtt a tanári pályán s főigazgatói állásokban kitűnt férfiak állottak a tanügyi kormány középiskolai ügyosztályának élén, akik az iskolai élet gazdag tapasztalatait az európai tanügy ismeretével egyesítve, iskoláink szükségleteit közvetlenül érezve és ismerve, vezették középiskolai tanügyünket, néhány év óta e téren is a jogi képzettség jutott vezető szerepre s míg a népiskolai ügyek intézése ma is a tanítói és tanfelügyelői munkakörben képződött férfiú kezébe van helyezve, középiskoláink országos vezetését jogászok irányítják, akik — tisztelet az egyéniségnek — lehetnek esetleg kiváló kulturpolitikusok is, de az iskolai élettel való közvetlen kapcsolatot nélkülözniök kell az iskola kormányzásában. Pedig a középiskola kiváló fontossága s a magyar középiskolai tanárság erkölcsi tekintélye mélt-

tán megkövetelheti, hogy a tanügyi kormányzatnak ez az ága is szakszerűen láttassék el.

Ez az elvi álláspont természetesen nem tart vissza attól, hogy teljes elismeréssel ne nyilatkozzam tanügyi vezetésünk olyan intézkedéseiről, melyek az iskola igazi szükségletéből fakadva, egészséges fejlődésnek vehetnek alapot. Ilyennek tartom a Németországban évtizedek óta szervezett Directorenkonferenzien mintájára legközelebb nálunk is meghonosított *igazgatói értekezleteket*. Az iskolai élet vezetése körül szerzett tapasztalatok összevetéséből, az iskolai bajok eleven érzésének megnyilatkozásaiból ez értekezleteken olyan tanulságok szűrődhetnek le, melyek a központi kormányzat intézkedéseinek is biztosabb alapot nyújthatnak. Ez úton válhatik a tanárság, mint munkatárs, a tanügyi kormányzatnak is részesévé s adatokat szolgáltathat a tanügyi reformok megérlelésére.

A tanügyi reformok csak akkor pótolhatnak igazi szükségletet, ha alulról, az élet talajából nőnek ki. Ezért követel az iskolára mind nagyobb befolyást a társadalom is, mely az élet ezerféle szükségletét elsőrenden érzi. És méltán. De a társadalom az iskolát többnyire csak az egyéni boldogulás, az életpályák elérése eszközéül tekinti s ezért a nemzeti kultúra magasabb érdekeivel szemben is a tanuló ifjúság terheinek könnyítését követeli folyvást az iskolától. Innen van, hogy ahol a tanügyi politikára a társadalom erősebb befolyást gyakorol, ott minden reform a könnyítés jegyében születik s az iskolai tanulmányok csökkentésében csúcsozódik ki. E törekvésnek talán legmeszebb menő példáját mutatja épen napjaikban a szomszéd Ausztria, midőn a gimnáziumi érettségi vizsgálatnál, a természettudományok teljes kizárásával, a matematikai vizsgálat nagymérvű korlátozásával, az írásbeli vizsgálat jelentőségének leszállításával a könnyítéseknek oly szélső határáig megy, hogy az érettségi vizsgálat ilyen alakjával szemben talán méltán felvethetjük ama sokszor hangoztatott társadalmi vélemény jogosságát is, hogy az érettségi vizsgálatra semmi szükség sincs. Csak aztán valamikép ez intézményével is ne boldogítson Ausztria bennünket!

A társadalom iskolai kívánalmainak okvetetlenül correctívumra kell találnia a hivatott szaktestületek tanügyi belátásában. E két tényező összehatásából származhatnak egészséges, életrevaló reformok. E két tényező harmoniájának előmozdí-

tását vette célba tanáregyesületünk is, midőn közgyűlései alkalmával igyekszik a református tanárságot, az iskola hivatásos munkásait érintkezésbe hozni s a nemzeti kulturának egy-egy vidéki központjában igyekszik az iskolai szellemet erősíteni. Vajha jelenlegi közgyűlésünk alkalmából is tanárságunknak a helyi társadalommal való érintkezéséből áldás fakadna e város kulturális intézményeire! E buzgó óhajtással és tagtársaink ismételt szives üdvözlésével közgyűlésünket ezennel megnyitom.

XI.

Az Országos Református Tanáregyesület Rimaszombatban tartott nyolcadik közgyűlésén.

— 1909 június hó 1. napján a vármegyei székház dísztermében. —

Tisztelt Közgyűlés!

Az egyesületi szellem ismét összehozta hazai református tanügyünk munkásait, hogy a testületi összetartozás kötelékeit erősítgetve, az egymással való érintkezés melegéből kitartást merítsünk a ránk váró nemzeti feladat betöltésére, tanácskozásainkkal pedig református tanügyünk fejlesztésén munkálva, általa emelni igyekezzünk magyar nemzeti közműveltségünket. S midőn a kartársi szeretet bensőségevel üdvözlöm a közgyűlésen megjelent t. tagtársainkat, fogadják egyszersmind legszívesebb köszöntésemet e város kulturális életének vezető körei, melyek az egyesületünkhöz intézett szíves meghívással alkalmat nyújtottak arra, hogy nemzeti közoktatásügyünknek egyik munkás csapata itt, a természeti szépségekben gazdag Gömör vármegye kies vidékén, e nagy történeti-múltú város falai között, egy *Tompa Mihály*, *Ferenczy István* és a XVIII. század egyik legnagyobb hírű református tanárának, a „*magyar Faúst*“-nak szülőföldjén, egy virágzó protestáns főgimnázium körében adjon találkozót egymásnak.

Jelen közgyűlésünknek ünnepi jelleget ad az a körülmény, hogy nagy reformátorunk, *Kálvin János* születésének négyszázados évfordulójára esvén, felolvasásaink során mi is áldó kegyelettel elevenítjük fel a reformáció eme vezéralakjának, a hatalmas egyház- és iskolaszervező szellemnek emlékezetét s ezáltal közgyűlésünket azon ünnepélyek keretébe illesztjük be, melyekkel a magyar református egyház, a világ összes reformá-

tus egyházaival összhangzásban, a Kálvin születésének négy-százados emlékünnepeét üli meg.

Kálvin szigorú erkölcsi világnézetéből és puritán egyszereúségéből a magyar református iskola egészen a legújabb időkig igen sokat őrzött meg. Az a szigorú fegyelem, mely iskoláinkban csaknem a XIX. század közepéig uralkodott s amely a zenét, táncot vagy világias öltözet viseletét is bűnül róttá fel az ifjúságnak, mind a Kálvin szellemi hagyatéka volt, mellyel ő az erkölcstelenségbe sülyedt Genfet az erkölcsi újjászületés ösvényére vezette. E nevelési szellemet, mint *nyerseséget* nem egyszer szemére is vetették a magyar kálvinista iskolának, de a falai közt edződött izmos jellemek annál többször váltak javára nemzeti közéletünknek. Ma pedig, mikor az erkölcsi nevelés hangsúlyozása, — mint utóbb érinteni kívánom, — mindinkább előtérbe lép, alig állíthatunk tanuló ifjúságunk elé magaszosabb erkölcsi mintaképet, mint a Kálvin törhetetlen jellemét, mellyel üldöztetésben és számkivetésben is rendületlenül megállott hitbéli meggyőződése mellett; hajthatatlan akaraterejét, mellyel Genf reformációját világtörténeti fontosságra emelte; heroikus bátorságát, mellyel a rázúduló szenvedélyeknek ellenállott és nagyszerű önmegtagadását, mellyel magánérdekeit a közügynek egészen a nélkülözésig alárendelte.

Kálvin Genf egyházi reformációját a nemzeti étellel a legszorosabb kapcsolatba hozta s az általa szervezett egyházalkotmány e „keresztyén köztársaság“-nak egyúttal politikai szervezete is volt. Az egyházi és nemzeti életnek ez az összeforrott benső egysége a magyar református egyháznak — a hitágazatok mellett — a genfi apostoltól nyert legszentebb öröksége. Ez a szellem emelte a kálvini hitjavítást hazánkban a nép ajkán *magyar vallássá*; ez forrasztotta össze a vallásszabadságért vívott küzdelmeket nemzeti szabadságharcainkkal s ez tette református iskoláinkat a nemzeti szellem védvéraivá, melyekben a magyar genius nemzetünk legnehezebb korszakaiban is otthonára talált. És a református iskola Kálvin emlékét ma sem ünnepelheti méltóbban, mint azáltal, ha múltjához híven minél teljesebb mértékben igyekszik szolgálni és előbbre vinni nemzeti közműveltségünket.

De Kálvin nemcsak Genf reformátora volt. Széleskörű összeköttetéseivel, buzdításával és irányító hatásával, — mint egykor Pál apostol hittérítő útjaival, — csakhamar lelki rokon-

ságba hozta a legkülönbözőbb népeket s a szellemi életnek olyan közösségét teremtette meg a művelt nemzetek között, mely az emberi műveltség egyetemességét is mélyítette. A magyar református iskola e törekvésben is híven követte mesterét s azok az összeköttetések, melyeket Németország, Svájc, Hollandia és Skócia református egyetemeivel századokon át fenntartott, nem egyszer termékenyítették meg hazai közoktatásunkat és vitték előbbre nemzeti közműveltségünket. A nyugateurópai kultúra körében fölmerült szellemi mozgalmak, pädagógiai törekvések és tanügyi reformok sokszor épen a protestáns iskolák külföldi kapcsolatai révén vertek gyökeret hazai talajunkban és sarjaztak fel nemzeti kulturánkban. Ezt a szellemi kapcsolatot fenntartani ma is a legbölcsebb tanügyi s közoktatási kormányzatunk elsőrangú feladatai közé tartozik.

Az eszmék világát nem lehet a nemzeti határok közé szorítani s a lelki műveltséget és erkölcsi világnézetet egyetemes érdekeinél fogva az emberi műveltség egyetemes alapjaira kell építeni. A magyar közoktatásügyi politika nem is zárkózott el a múltban az európai kultúra szellemi közösségétől. A XVIII. századi Ratio Educationistól kezdve (mert hiszen azelőtt állami tanügyi politikáról szó sem lehet) egészen 1883-iki középiskolai törvényünkig a külföldi tanügyi viszonyok fejlődésével harmónikus törekvés nyilatkozik meg közoktatásügyi szervezünkben. Csak újabb időben ejtette meg kulturpolitikuskainkat a *nemzeti iskola* eszméje, melynek örve alatt, figyelmen kívül hagyva a kulturállamok tanügyi berendezését s megszorítva philologiai oktatásunk körét, meglazították hazai közoktatásunknak a nyugateurópai tanrendszerrel való kapcsolatát s ezáltal, akaratuk ellenére is, nemzeti tudományosságunk elszegényítésén dolgoztak.

Pedig a nemzeti iskola minden egyéni vonása mellett sem nélkülözheti az egyetemes műveltség alapjait. A német, francia és angol iskola mind magán viseli az illető nemzetek típusát, de mindenik ugyanazonokon a tanulmányokon képezi ki a nemzet vezető intelligenciáját. Ám törekedjünk közoktatásunkat nemzeti tartalommal megtölteni, igyekezzünk a magyar faj sajátosságainak kifejlesztése és érvényesítése útján iskoláinkat a nemzeti társadalom szükségleteivel összhangzásba hozni; de ezt ne az általános műveltség rovására tegyük, — mintha a magyar ifjúságnak kevesebb tudományra volna szüksége, mint a né-

metnek vagy franciának, — különben a középeurópai népáradatban elszigetelten álló magyar fajunkat még e népek szellemi közösségéből is kizárjuk. Sőt a kulturális kapcsolatoknak s a műveltség egyetemes érdekeinek épen arra kell sarkalniok a kulturpolitikuskokat, hogy azokat a nagy tanügyi kérdéseket, melyek az európai közvéleményt évtizedek óta foglalkoztatják, mint: a középiskola általános reformja, tananyagának kiválasztása, abban az irodalmi és természettudományi tanulmányok aránya, a klasszikus nyelvek szerepe s a különböző középiskolai típusoknak a felsőbb tanulmányokra való jogositása, — igyekezzenek *nemzetközileg*, a tanügyi kormányok közös egyetértésével megoldani.

Ma már nemcsak politikai vonatkozású kérdésekben létesülnek nemzetközi egyezmények, nemcsak a munkás-ügyet és szociális kérdéseket irányítják nemzetközi szervezetek, de alig van olyan szaktudomány is, melyben nemzetközi kongresszus útján ne igyekeznének az ismereteket egyetemesíteni. S míg egyes államok tanügyi kormányai szakosztályt rendeznek be a külföldi tanügyi mozgalmak figyelemmel tartására s ezekről terjedelmes jelentéseket bocsátanak közre, azalatt a szakemberek a közoktatásügy terén fölmerült újabb paedagogiai törekvéseket és didaktikai módszereket is nemzetközi szövetkezés útján igyekeznek érvényre juttatni. Ime, alig tartatott meg a múlt évben a *mathematikai* nemzetközi kongresszus Rómában, szervezett bizottságai már is erélyesen dolgoznak minden művelt államban a matematikai tanítás reformján. Alig ült össze e tavaszon a *modern philologiai* nemzetközi kongresszus Párisban, azonnal propagandát indított világszerte az élőnyelv módszerének javítására.

De az iskola szempontjából tán még legtöbb figyelmet követel a múlt évi londoni *moralpaedagogiai* kongresszus, melynek jelentőségét az egyes államok tanügyi kormányzatának hivatalos képviselője is emelte. Már maga az a körülmény, hogy a közélet viszonyai az egész művelt világon éreztetik az erkölcsi felfogás emelésének szükségét, irányt jelöl az iskola nevelő munkásságának. A kongresszuson elhangzott nyilatkozatok és felolvasások pedig szinte meggyőzően hirdetve, hogy korunk erkölcsi fejlettsége nincs arányban szellemi előhaldottságával, egyenesen az iskolai nevelésben, a lelki és erkölcsi erők harmónikus kiképzésében keresik a közélet erkölcsi cor-

rectivumát. Az iskola nemes hivatásában, kétségtelenül, a legeszményibb feladatok közé tartozik az erkölcsi jellem kiképzése, sokat is tehet az erkölcsi világtrend megszilárdítására; de míg a szellemi műveltség terén a legtöbb tanulmány körében az élet is ezerféleképp támogatja az iskola munkáját az ismeret gazdagságával, az erkölcsi műveltség dolgában éppen a közélet gyakorol romboló ellenhatást az iskola építő munkájára. Sokszor ellene dolgozik már az erkölcsi tisztaságát veszített családi kör is, a társadalom pedig szennyes érdekharcával és bűnös szenvedélyeivel elhomályosítja az ifjú lélekbe plántált erkölcsi eszményeket; sőt az irodalom, e különben legnemesebb nevelő is, az irodalmi ízlés elfajulásával s a reális irány cégére alatt felburjánzott irodalmi perversitásokkal lerontja az iskola által épített erkölcsi világnézetet. Úgy, hogy az iskola erkölcsi nevelő hatását fokozni lehet ugyan s fokoznunk is kell, de a közélet sekélyes erkölcsi színvonaláért felelőssé tenni az iskolákat nem lehet.

Ime, ilyen viszonyok között, midőn az egész művelt világ igyekszik összehordani tapasztalatait a közoktatás- és nevelésügyi reformkérdéseknek nemzetközi egyetértéssel való megoldásához, csak elismeréssel emelhetjük ki közoktatási kormányunknak azt a többször kifejezett törekvését, hogy középiskolai oktatásunknak függőben levő s a társadalomtól régóta sürgetett szervezeti kérdései nemzetközi egyezmény útján, a nyugateurópai nemzetekkel összhangzóan, oldassanak meg. — Csak legyen elég tekintélye hozzá, hogy e nagy gondolatnak a kulturában vezető államok tanügyi kormányát is megnyerhesse! A középiskola szervezeti bajait mindenütt egyformán érzik. Oroszország ugyan néhány évvel ezelőtt az egyenlő jogositás elvét minden szervezeti reform nélkül kiterjesztvén valamennyi középiskolai típusra, némileg megnyugtatta a társadalmat, Franciaország pedig a furcationalis rendszer sokféle ágazatával igyekezett kielégíteni a műveltség szétágazó szükségleteit. De mindenik reform annyira magán viseli a kísérletezés jellegét, hogy egy állam sem követte példájukat s a közmegegyúgvással járó középiskolai reform még mindenütt a jövő méhében rejlik, amely felé mindenütt közóhajttással tekintenek.

Sajnos, a magyar középiskolának sok olyan baja is van, melyeket a kultúra magasabb fokán álló külföldi nemzetek vagy egyáltalán nem, vagy legalább nem olyan mértékben érez-

nek s így orvoslásuk külső hatások nélkül is saját nemzeti feladatunk körébe tartozik. Gimnáziumaink zsúfoltsága, mely a valódi nevelést szinte lehetetlenné teszi, minősítési törvényünknek s az egyéves önkéntesi katonai szolgálatnak a középiskolához kötött jogosítványai, melyek számos, tudományos életpályára nem hivatott egyént terelvén a középiskola falai közé, szinte megbénítják iskoláinkat feladatuk teljesítésében: mind olyan bajai a magyar középiskolának, melyeket tanári gyűlések, szakértekezletek, hivatalos felterjesztések immár sokszor megállapítottak ugyan, de tanügyi kormányaink szinte leltárszerűen veszik és adják át egymásnak s megszüntetésükre nem történik semmi sem. Pedig e bajok oly mélyen érintik közoktatásunkat, hogy ha orvoslásukról nem gondoskodunk, meghiusítják a legüdvösebb szervezeti reformot s megbénítják a jövő középiskoláját is. Hozzájuk járul aztán a tanárság helyzete, melyet a munkába vett fizetésrendezés is oly lassú lépésekben kíván emelni, hogy mire a mai tanári nemzedék aspirációi megvalósulnak, a haladó életviszonyok már új szükségletet fognak teremteni s a magyar tanárság az örökös elégületlenség diszkreditáló hírébe jut a társadalom előtt. Pedig mikor látjuk, hogy az állami élet másrendű funkcionáriusainak jogosult igényei az államháztartásban teljes kielégítésre találnak s csak a tanárság érdekei szenvednek hátrátételt, az elégületlenség oka talán nem is pusztán a tanárságban keresendő. Valóban arra, hogy hazai viszonyaink között nemzeti közoktatásunk ügyét igazi lelkesedéssel szolgáljuk, a hivatás mélységes szeretete s a tanári pálya nagy idealizmusa szükséges. Én bízom tanárságunk idealizmusában s e bizalommal, t. tagtársainkat ismételtén üdvözölve, tanáregyesületünk nyolcadik közgyűlését ezenel megnyitom.

XII.

Az Országos Református Tanáregyesület Szatmárnémetiben tartott kilencedik közgyűlésén.

— 1910 május hó 19-ik napján a református főgimnázium torna-
csarnokában. —

Tisztelt Közgyűlés!

Református tanáregyesületünk évi közgyűlését immár másodízben van alkalmunk egy-egy régi tanintézetünk jubiláris emlékünnepehez fűzni. Három évvel ezelőtt a kolozsvári kollégium — s ime, most a szatmárnémetii főgimnázium háromszázados emlékünnepe kölcsönöz ünnepi keretet közgyűlésünknek. Midőn azért ez alkalommal tanáregyesületünk 9-ik közgyűlését tagtársaink szíves üdvözlésével van szerencsém megnyitni, gondolataim önkéntelenül református tanintézeteink tisztos múltja és hagyományai körül révedeznek. Van abban valami fölemelő tudat, hogy oly kulturintézmények fejlesztésére vagyunk hivatva, melyek évszázadok óta szogálják nemzeti közműveltségünket. Ápolni a tisztos tradíciókat, de emellett a kor kulturális szükségleteivel összhangzásba hozni a régi intézményeket: nemes munkatér, ambíciót sarkaló s a nemzeti társadalom hálájára méltó feladat.

Nagy erő van az iskolai tradíciókban s nevelő hatásuk alig mérlegelhető. A nemzedékről-nemzedékre megöröködött iskolai közszellem önkéntelenül hatalmába ejti a későbbi generációt s lassanként kialakul az iskola arculata, mely visszatükröződik növendékeinek egész erkölcsi és szellemi világnézetében. Így alakul ki évszázadokon át a nagyobb nemzetek körében az iskola *nemzeti vonása*, mely a tanulmányok közössége mellett is megkülönbözteti egymástól a német, angol és francia iskolákat. A magyar iskolának ily egyéni vonása, fájdalom, még alig

ismerhető fel. Nemzetünk a maga elszigetelt s keletről és nyugatról ostromolt helyzetében annyira ki volt téve az idegen ráhatásoknak, a saját szellemi erejét pedig annyira lekötötték ezredéves fennmaradásának küzdelmei, hogy nemzeti sajátságainknak kulturális intézményeinkben való kifejtése jóformán még a jövő feladatai közé tartozik. De egyes régibb és nagyobb tanintézeteknek nálunk is megvan a maguk *egyéni arculata*, mely a százados tradíciókból kialakulva, hol egyes tanulmányok különösebb virágzásában, hol az ifjúság szellemében, vagy fegyelmezetségben, szokásokban, játékokban, olykor öröklött gyarlóságokban jut kifejezésre s amely vonásokat, mintegy szellemi habitust viselnek magukon az illető iskolából kikerült nemzedékek, sőt önérzettel mutogatnak, mint lelki arcukat anyajegyét. A debreceni, pataki vagy pápai és enyedi diák típusát sok kedves anekdota örökíti már irodalmunkban és társadalmunkban.

Az iskolai tradícióval ellentétes irányban hat a *korszellem*, mely a saját képére igyekszik alakítani az iskola arculatát. S bármily konzervatív intézmény is az iskola, egész szervezete és berendezése, tanrendszere és paedagógiai eljárása mind a korszellem alakító hatása alatt állanak. A korszellem tanügyi reformokkal zörget az iskola ajtaján s ha meghallgatásra nem talál, döngeti az iskola falait, úgy, hogy a régi eresztékek gyakran tágulva engednek csapásainak. Hány tanügyi reform valósult meg a korszellem sürgetésére csak az utolsó emberöltő alatt is! Különösen a gimnázium van kitéve a korszellem nevében intézett támadásoknak. Részint azért, mert a művelt világ legáltalánosabb nevelő iskolája lévén, legtöbb érdeket érint; részint, mivel a lelki tehetségek harmonikus kiképzését s az általános emberi műveltséget tűzvén feladatául, legkevésbé simul a kor változó irányeszméihez s legtávolabb áll a gyakorlati élet egyoldalú, reális irányzatától.

A gimnáziumi nevelés súlypontja, tudvalevőleg, az irodalmi tanulmányokra, az ú. n. *szellemi tudományokra* esik; s bár az általános műveltség céljából folyólag széles tért enged a természettudományi ismeretek nevelő hatásának és szilárd alapot igyekszik vetni a természettudományi műveltségnek is, az emberi szellem kiművelését *elsősorban az irodalmi kiképzésre* fekteti s főként az *irodalmi műveltségben* keresi célja megoldását. És épen ez a botránykő sokak szemében, akik ko-

runk természettudományi műveltségében látván megvalósulva az emberi szellem haladását, elfogult kicsinyléssel viseltetnek a többi tudomány iránt s a középiskolai nevelés súlypontját is a természettudományokra kívánják helyezni, amelyek mellett csak mintegy *pihenő órákra* maradna némi hely az irodalmi tanulmányoknak.

Szinte a világsajtó tárgyalja *Ostwald Vilmosnak*, az idei Nobel-díjjal koszorúzott nagynevű lipcsei chemikusnak „Nagy emberek”-ről írott művét, melyben kiváló természettudósok életét rajzolva, jellemükből, küzdelmeikből és életkörülményeiből a „nagy ember” ismertető vonásait, mintegy természetrajzát akarja megalkotni. A nagy embereknek eme pantheonából ki vannak zárva a lángelmék mindama herosai, akikben, mint költőkben, művészekben, bölcsészekben, államszervezőkben vagy világhódító hadvezérekben s általában a szellemi tudományok nagy mestereiben, az emberi szellem valaha megdicsőült. Ott csak azoknak van helyük, akik természettudományi vizsgálódásaikkal és fölfedezéseikkel vitték előbb az emberiség haladását és segítették elő az emberi szellemnek a természet erői fölött való uralmát. A szellemi tudományok, szerinte, sokkal alacsonyabb rendűek, mintsem hogy kimagaslóbb művelőik is „nagy ember” számba jöhetnének; úgyhogy pl. a gyufa feltalálója, aki véletlenül magyar ember volt, — bár a világ nevét is alig ismeri, — nagyobb ember volt, mint az újkori Magyarország megalkotója: *Széchenyi*.

Ízlésünk visszatart attól, hogy a szellemi tudományok mellett apológiát tartsunk oly felfogással szemben, melynek elménk és szívünk ellenmond. S a művelt világ, — bár érdeklődéssel kíséri egy nagynevű tudós szellemes gondolatait és szaktudománya iránt érzett lángoló szeretetét, — bizonyosan napirendre tér az egyoldalú gondolkozás elfogultságának e megdöbbentő megnyilatkozása felett; de az az izzó gyűlölet, mely a mai gimnáziumi tanulmányi rendszer, a philológiai és irodalmi tanulmányok uralma ellen az egész munkán átvonul s amely különösen a classica-philológiai oktatást, mint az *Ostwald* nagy szellemeinek kifejlődését gátló tanulmányt, a kultúrával ellentétben állónak s az emberiségre mérhetlen morális és intellectualis károkat hozónak tünteti fel, szikrát fog az elmékben s erősebb lánggra gyújtja azt a törekvést, mely alapjában renditené meg nevelési rendszerünket. Pedig hogy a ter-

mészettudományokra épített nevelési rendszer mily veszedelmet rejtene magában a lelki tehetségek harmonikus kifejlődésére s az egyetemes emberi műveltségre is, annak, ime, élő példája a szaktudós egyoldalúsága, ki megszokván a gondolat testét csak a saját laboratóriumában keresni, nem képes egyetemes néző szempontokra emelkedni még az emberiség kulturális haladásának megítélésében sem.

Nem új keletű ez a humanisticus nevelés ellen irányuló támadás. Hiszen már a múlt század második felében is e szellemi harc lármája hangzott egész Európa tanügyi irodalmában. S tán még nagyobb hullámokat vert akkor Anglia nagy bölcsészének, *Spencernek* utilitárius irányú nevelési rendszere, mely az iskolai tanulmányokat gyakorlati hasznavehetőségük szerint mérlegelte. És különös, hogy a korszellemnek ezt a reális túltengését 30 évvel ezelőtt épen egy másik nagynevű természettudós, *Dubois-Reymond*, a berlini egyetem híres physiologusa verte vissza, *neobarbarismusnak* nevezvén a korunk műveltségét fenyegető irányzatot. „Amint kiszabadította — úgymond — a humanismus az emberiséget a scholasticus theologia börtönéből, úgy lépjen most síkra a harmonikus műveltség új ellen-ségével szemben s a *hellenismus tartsa tőlünk távol az americanismust*“.

Botorság volna bárki részéről is korunk természettudományi műveltségét s azt a haladást kicsinyelni, mellyel az emberi szellem e tudományok útján a természet erőit szinte a levegő meghódításáig már-már hatalmába hajtotta; de bármily megbecsülhetetlenek is e tudományok, épen az emberi szellem egyoldalú foglalkoztatása miatt, lehetetlen e tudományokat a középiskolai nevelés alapjává tenni, ha csak a középiskola eddigi célját, a lelki tehetségek harmónikus kiképzését feladni nem akarjuk. Hiszen az ily egyoldalú képzéssel, mely csak az érzéki tapasztalat körébe köti le a lélek szárnyalását, oly szűk, száraz és durva világnézetnek vetnök meg az alapját, amely mellett elszegényednék az elme eszmékben, a képzelet képekben, a lélek érzelemben s még fogékonyságát is elvesztené a műveltség egyetemessége iránt. Azért ma is igazak hazai közoktatásunk egykori kiváló alakjának, *Csengery Antalnak* szavai, hogy „a tudományos oktatás materialismusa ellen szükséges correctivum az irodalom; s amit a természet ismerete nem adhat, megismertet bennünket az emberrel, a polgár jogaival és köte-

lességeivel, az állam és társadalom föladataival és viszonyai-
val, egyszerűen a világ erkölcsi rendjével“.

De az irodalmi képzés paedagogiai fontossága tán még nagyobb az *erkölcsi*, mint a *szellemi nevelés* tekintetében. Az irodalmi nevelés ugyanis nemcsak szellemi, hanem erkölcsi műveltséget, nemcsak szellemi, hanem erkölcsi erőt is ad a léleknek s nemcsak tudományra növel, hanem *jellemet* is képez az emberben. Pedig mély szociális értelme van ama szellemes mondásnak : „Egy maroknyi jellem fölér egy kéve tudománnyal“.

Az erkölcsi nevelés hangsúlyozása sohasem volt aktuálisabb, mint korunkban, midőn az erkölcsi érzék meglazulása és a könnyű erkölcsi felfogás rombolva pusztít a társadalom minden rétegében. Az erkölcsi eszmények uralma úgyszólván csak az iskola világában áll fenn, míg a társadalom sekélyes erkölcsi felfogása az érdekhajhászat posványában vész el. És éppen ezért szociológusok és államférfiak, egyesek, mint kongresszusok, elsőrenden az iskolai nevelésről várják a trespedő közélet erkölcsi újjászületését. De ezt az újjászületést a természettudományokra épített nevelés aligha fogja megteremteni.

A természettudományok fegyvert adnak az ember kezébe a létért folytatott küzdelemben a természet erőivel szemben is, de közönyösen hagyják a lelket az erkölcsi eszmék iránt. Család, haza, nemzet, egyház, társadalom fogalma nem fér bele a természettudományok egyik osztályába sem s ezekért lelkesülni : e tudományok egyike sem igen fogja megtanítani ifjúságunkat. A fajfejlődés elmélete meggyőző igazságként hirdeti, hogy csak az *erő* az, bármily alakban, mely a fennmaradást biztosítja; a gyöngébbnek pusztulnia kell, ha ezer humanitárius egyesület ápolja is. És így tovább. Emberszeretet, jog, igazság : mind kívül esnek a természet vizsgálatán, mert az erkölcsi világrend nem azonos a természeti világ rendjével.

Az erkölcsi nevelést az iskola csak a szellemi tudományokra s az irodalmi képzésre építheti. Azokra a tudományokra, melyek a múlt idők nagy jellegeivel irányítják s az emberiség erkölcsi és szellemi fejlődésének, küzdelmeinek szemléltetésével edzik meg az élet harcára a fejlődő lelket. A lelki erőt, mely a létért való küzdelemben fölemeli az embert akkor is, ha tán az élet bányájában a kenyérkereset aranyere megszakad előtte ; az erkölcsi nemességet, mely még az üzlet

piacán sem enged a lelkiismeretlenségig alásülyedni; a jellemzilárdságot, mely a legnagyobb veszélyek közt is megóv a kétségbeeséstől s az Úr szavát sugja fülünkbe: „Mondottam, ember küzdj és bízva bízzál“: csak azok a tudományok fejthetik ki a lélekben, melyek a Hunyadiak és Zrinyiek, vagy a Horatiusok és Grachusok hazaszeretetére, Aristides igazságérzetére, Sokrates bölcs szerénységére, Regulus becsületézésére, Rákóczi szabadságszeretetére s a hazafiúi és polgári erényeknek az irodalomban megörökített többi mintaképeire vezetnek vissza erkölcsi nevelésünket. Az irodalom ép oly kiaknázhatatlan bányája az erkölcsi nevelésnek, mint a természettudomány az igazság kutatásának. S az erre alapított nevelés talán sok tanulnivalót hagy fenn a későbbi szakembernek, de *erkölcsi embert nevel* a társadalomnak. *A szakismeretet meg lehet szerezni a fejlettebb korban is, de nem a jellemet.*

A közoktatás helyes irányú fejlesztése csak történeti alapon nyugodhatik. Egészséges tanügyi reform a tradícióknak a korszellemmel való összeegyeztetésén épülhet föl. Már pedig az iskolának a szellemi tudományokkal és az irodalommal való kapcsolata oly régi, mint maga az iskola. Hiszem, hogy e kapcsolat nem is egyhamar fog megszűnni s az ősi hagyomány a korszellem túlzásait a jövőben is ellensúlyozni fogja. Nevelésügyünknek ily szellemben való irányítása és vezetése elsőrenden kétségtelenül tanárságunkra vár, melynek itt megjelent tagjait ismételtén és szeretettel üdvözölve, közgyűlésünket ezennel megnyitom.

XIII.

Az Országos Református Tanáregyesület Marosvásárhelyt tartott tizedik közgyűlésén.

— 1911 június hó 7-ik napján a református kollégium dísztermében. —

Tisztelt Közgyűlés !

Midőn az Országos Református Tanáregyesület tizedik közgyűlését van szerencsém megnyitni, legyen az első szó a hálás köszönet szava e nagymúltú tanintézet előljárósága iránt azon szíves meghívásáért, mellyel alkalmat nyújtott arra, hogy tanáregyesületünk ez évi közgyűlését e negyedszázados református kollégium megújulásának örömnepéhez csatolva, itt a legnagyobb magyar matematikus emlékétől megszentelt tanintézet falai között tarthatja szokott évi tanácskozását. De fogadják egyszersmind legszívesebb üdvözlésemet azon t. tagtársaink is, kik e hívó szózatot követve s e vidék természeti szépségeitől is vonzatra, hazánk különböző részeiből összejöttek, hogy e történelmi emlékekben gazdag városban, a vallásszabadság classicus földjén református tanügyünk fejlesztésén tanácskozva, az azzal elválhatatlanul összeforrott nemzeti közműveltségünk ügyét munkáljuk.

Református tanügyünk számos egyéni vonása mellett is a legbensőbb összhangban áll országos közoktatásunkkal, ezerféle szálak kötik az állami közoktatásügyhöz s abban a magasabb egységben olvad vele össze, melyben minden tanügyi törekvésnek össze kell olvadnia : *a magyar nemzeti kultúra egységében*. Ugyanazért református tanárságunkat is sok tekintetben ugyanazon törekvések hatják át, melyek általán a magyar tanárságot ezidőszerint mozgatják ; együtt dolgozik az állami és más felekezeti hazafias tanársággal mindazon tanügyi refor-

mok előkészítésén, melyeknek megvalósítása a tanügyi kormánytól és törvényhozástól függ s kivette részét azon országos küzdelemből is, melyet a hazai középiskolai tanárság múlt évi közgyűlésünk óta a tanárság anyagi, társadalmi és erkölcsi helyzetének emelése érdekében sikerrel vívott meg.

E küzdelem emlékezete sok tanulságot rejt magában. Látunk kell, hogy a magyar társadalom kulturális színvonala még mindig messze áll attól, hogy a tanári hivatást, mint a nemzeti közműveltség elsőrangú tényezőjét, méltányolja, vagy hogy az *artes liberales* többi fajával egyenlőnek tekintse; sőt — ha közoktatásügyünk állami költségvetésének éppen most folyó tárgyalása fonalán egyes politikai szónokok magasabb látókört tanúsítanak is a nevelésügyi kérdésekben, — szomorúan kell tapasztalunk, hogy maga tanügyi kormányzatunk is mily alantas színvonalra helyezkedik a tanári munka értékelésében. És ha a magyar tanárság törekvései mindamellett is némi sikerrel kecsegtetnek, ennek oka abban a nagy erkölcsi erőben rejlik, mely a tanárság együttes fellépésében megnyilatkozott s mely a nevelésügy nemzeti jelentőségének mérlegelésében és a tanári munka értékelésében magasabb nézőpontokra terelte kulturpolitikásaink tekintetét.

Egy dologban azonban, sajnos, még mindig decadens irányzat fenyegeti közoktatásügyünket: *a teljes nyugdíjra jogosító tanári szolgálati idő fölemelésében*. Mikor ezelőtt 26 évvel az 1885. évi XI. t.-c. a tanári szolgálati időt a többi tisztviselőkéthöz eltérően 30 évben állapította meg, a törvényhozás csak az államkormánytól követett százados gyakorlatot szentesítette s azt a rég leszűrt tapasztalati igazságot vette alapul, hogy a tanári pálya sokkal hamarabb megőrli az emberi erőket, mint a tisztviselői szolgálat bármely ágazata. Azóta bizony sem a tanári pálya nem vált könnyebbé, sem a tanári energia nem fokozódott. S ha mégis emelni akarják a szolgálati időtartamát, ez csak a tanügyi érzék háttérbeszorításával érvényesülő pénzügyi politikára vezethető vissza.

Különös az a felfogás is, amellyel közoktatásügyi miniszterünk e célbavett törvényváltoztatást a most folyó költségvetési tárgyalások alkalmával a képviselőháznak bejelentette. A jelenlegi tanári nemzedéket, melynek a 30 évhez szerzett joga van, azzal kívánja kibékíteni, hogy az új törvény csak a később kinevezendő tanárookra fog kiterjesztetni. Tehát a kérdést még

a közoktatásügyi miniszter is csupán a tanárok személyi ügyének s nem az iskola érdekének, nem a tanügyi berendezkedés szükségletének tekinti. Pedig itt nem arról van szó, hogy — mint egyik vezérpolitikusunk a költségvetési vitában köztetés mellett mondotta — a 30 év utáni nyugdíjazással a nemzet szellemi erői parlagon hevertessenek, hanem hogy az iskola az energiáját vesztett tanártól kellő időben megszabaduljon s erejükben meggyengült egyének nevelésügyünket meg ne nyomorítsák. Ha valaki, épen én tiltakoztam nem egyszer amaz erőpazarlás ellen, mely némely református gimnáziumunkban mostanában lábrakapott, hogy 30 évi szolgálat után teljes munkaerejükben levő tanáraikat is nyugdíjba hajtják; de viszont a tanügy érdekében állónak tartom a szolgálati határidőnek olyatén megállapítását, hogy a munkában megfáradt tanár az iskola terhe ne maradhasson. Hiszen, hogy a mai tanári nemzedékből oly sokan érik meg teljes munkaerejükben a szolgálati idő határát, az csak a múltó korviszonyokban leli magyarázatát, amennyiben a mai tanári nemzedék számos tagja, úgyszólván, az iskola padjairól lépett a tanári kathedrára; de ez a helyzet oly rohamosan változik, hogy maholnap a helyettes tanári állásra is évekig kell várakozniok az okleveles tanárjelölteknek.

Nem a tanár, hanem az iskola érdeke hát a 30 éves szolgálati idő fenntartása s meg kell találni a módot reá, hogy a nyugdíjazási viszonyok miatt az iskola ne szenvedjen. Ám legyen, hogy a 30 éves tanár *csak igazolt szolgálatképtelenség esetén* mehessen nyugdíjba, de ha a tanügy érdeke kívánja, e szolgálati idő után a teljes nyugdíjat feltétlenül biztosítani kell.

De a közös kapcsolatok mellett, amelyek református tanügyünket az országos közoktatásüggyel összhangzásba hozzák, hazai közoktatásunk körében olyan irányelvek is érvényesülnek, melyek a magyar református iskola szellemétől teljesen idegenek s melyeket iskoláinkban nem meghonosítani, hanem tőlük távortartani kötelességünk. Nem szólok azokról a nemzetiségi törekvésekről, melyek hazánknak épen e részein érvényesülve, idegen kulturát igyekeznek fejleszteni e haza földjén; mert bár a magyar állameszmére ezek is veszélyt jelentenek, de magát a magyar tanügyet nem igen érintik; hanem értem azt az *egyoldalú felekezeti irányzatot*, mely magától a tanügyi kormánytól inaugurálva, megmételjezi köznevelésünk

szellemét és aláaknázza a jövő nemzedék felvilágosult és liberális világnézetét, az igazi kultúra alapját.

Különös jelensége a lelki élet aberrációinak, hogy míg korunk tudományos műveltsége az ismeret minden ágában óriási lépésekkel halad előre, a nemzet ifjúságába olyan világnézetet akarnak beoltani, mely minduntalan összeütközésbe jön a fejlődő korszellemmel. A felekezeti és exclusiv irányzata, sőt a már rég eltemetettnek hitt ultramontanizmus sötét szelleme oly erőre kap az iskolának a kor levegőjétől elzárt falai között, hogy az, így haladva, hovatovább szétrombolással fenyegeti nemzeti kulturánk szabadelvű alkotásait, feldúlja hazánk belső békeességét s áldatlan kulturharcba fojtja nemzeti műveltségünk egységes haladását. És ami még különösebb, ez az irányzat nem épen egyes felekezetek iskoláiban, hanem az állami közoktatás körében jut mind erősebb kifejezésre, melynek szervezetében vezető állásokra ma már úgyszólván csak azok juthatnak, kik e tanügyi irányzatnak szegődnek apostolaivá.

Míg a múlt században fölébredt nemzeti öntudat a nemzeti állam megalkotása érdekében a felekezeti iskola háttérbe szorításával az állami közoktatás eszméjét igyekezett erősíteni és fejleszteni, *ma az állami iskola is felekezeti szintre állt magára*, melyben a hivatalos intenciók szerint az akatholikus vallású tanároknak is legfőlegb csak a *felekezeti arányszám szerint* van helyük. Sőt az állami közoktatás hivatalos őrállói az állami iskola rovására nyíltan hirdetik, hogy az igazi erkölcsi nevelés csak a „hitvallásos“ iskolában lehetséges, mely egységes alapot nyújt az erkölcsi világnézetnek; nem gondolva meg, hogy e felfogás az erkölcsi életnek is hitvallások szerint elágazó típusait teremtené meg szegény hazánkban. E társadalombontó felfogás odáig megy szélsőségeiben, hogy a tanügyi kormány egyes szervei *a különböző vallású ifjúságnak egy iskolában együtt neveltetését sem látják immár szívesen*. — Tehát ahelyett, hogy a nemzettest tagjait, kiknek egy nemzeti társadalomban kell majd élniök, közös nemzeti aspirációkért és eszményekért kell küzdeniök, az egységes szellemi nevelésben lelkileg összeforrasztának, a felekezeti széttagolással már zsenge korában olyan szellemet oltanak a fejlődő lélekbe, hogy önönfajában ne saját testvérét, hanem a más hitvallás követőjét lássa.

E nevelési irány igazi *bűn* a nemzet jövője ellen, melyet

oktalanságában aláadni igyekeznek. S ha valahol érezzük e bűn súlyát, kétszeresen kell azt éreznünk épen itt, hazánk keleti részein, hol a nemzetiségi törekvésekkel szemben a magyar állameszmének megszilárdítására, a magyar faj hegemoniájának biztosítására minden magyar érzésnek össze kell forrnia, minden nemzeti törekvésnek össze kell olvadnia, hogy a magyar kultúra szellemi fölényével is assimiláló hatást gyakoroljunk e határokon lakó nemzetiségekre.

Az egyoldalú felekezeti irányzat ellen sorompóba kell lépnie minden elfogulatlan és felvilágosodott szellemű magyar embernek s elsősorban a magyar tanárságnak. És e nevelési irány ellen csak egy palladiumunk lehet: *a református iskola ősi hagyományos szelleme, a szabadelvű és felvilágosodott szellemű nevelés.*

A liberálizmus és a protestantizmus édes testvérek; egy forrásból fakad mindkettő: a gondolat, a lelkiismeret és vizsgálódás szabadságából. A szabadelvűség, mint világnézet, ott derengett már a protestantizmus bölcsője felett s ott lobogott, mint vezérlő szövétnék, mindenkor a protestáns iskolák tanításaiban. Együtt növekedett, együtt fejlődött mindakettő s amint a századok folyamán egyes államok kebelében a protestáns iskolák száma növekedett, úgy terjedt ama nemzetek közt a szabadelvű gondolkodás is. Mert a protestáns nevelési elv nem az egyoldalú s exclusív felekezetieskedés ápolása, hanem a vallásos nevelés mellett a felvilágosultságnak, a szabadelvű gondolkodásnak és hazafias nemzeti szellemnek az ifjúság lelkébe való beplántálása.

Vallásos szellemben kívánjuk mi is nevelni a haza ifjúságát, mert ez az ember legbensőbb lelki szükséglete s az erkölcsi világrendnek is legbiztosabb alapja; de abban a vallásosságban, mely Isten-, ember- és hazaszeretethen forrasztja össze a lelkeket, mely a vallásos türelmet és hitbeli meggyőződés kölcsönös tiszteletét oltja a szívekbe. Egyházunk szeretetét s a hozzá való törhetlen ragaszkodást igyekszünk mi is a jövő nemzedék lelkébe plántálni; de hogy egyházunk érdekeit más hitfelekezetek érdekeivel és a nemzeti közérdekkel mindig harmóniába tudtuk hozni, tanúja annak a közel négyszázados múlt, melyben a protestáns egyház és a magyar nemzet jogainak védelme mindenkor közös zászlóra volt írva.

Ami pedig a református iskolának azt a jellemvonását

illeti, mely a szabadelvű világnézet ápolásában nyilvánul, e nevelési elv propagálása nemzeti kulturánk magasabb fejlődésének, sőt állami felvirágzásunknak és nemzeti jólétünknek is legbiztosabb alapja. Mert a liberálizmus nem egyszerű politikai elv, melyet zászlónkra írhatunk, nem szociális tan, melyet el-sajátíthatunk, hanem éltető levegő, melyben benne kell élnünk, hogy áthassa egész lelki világunkat ; életirány, melynek, mint a jellem kialakulásának, az iskola a bölcsője. Ezt az iskolai szellemet ápolni, terjeszteni a magyar református tanárságnak hagyományos feladata és kötelessége.

A református iskola nem egyszer hatott már termékenyítőleg a múltban nemzeti közoktatásunkra ; ez iskola szellemének kell kovászként hatnia ma is köznevelésünk egészséges irányú fejlődésére. Református tanárságunk bizonyára átérzi e feladat nemzeti jelentőségét s azzal a lelkesedéssel vesz részt e nemzetnevelő munkában, melyet hagyományai, hivatása és hazaszeretete sugálnak. E bizalommal és nemzeti kulturánk jövőjébe vetett hittel tanáregyesületünk tizedik közgyűlését ezenel megnyitom.

XIV.

Az Országos Református Tanáregyesület Zilahon tartott tizenegyedik közgyűlésén.

— 1912 május hó 29. napján a református Wesselényi-kollégium
dísztermében. —

Tisztelt Közgyűlés!

Midőn az Országos Református Tanáregyesület XI. közgyűlését megnyitni van szerencsém, örömmel üdvözlöm egyesületünk t. tagjait, kiket az összetartozás érzete és a református tanügy munkás szeretete hazánk eme kies vidékén újra összehozott s hálaérzettel mondok köszönetet a háromszázados múlt tisztas hagyományain fejlődő Wesselényi-kollégium előjáróságának és tanári karának, hogy szíves meghívásával a magyar református tanárságnak alkalmat adott e kollégium falai között való találkozásra és tanügyi tanácskozásokra.

Ez ősi kollégium küzdelmes múltja, hányattatásai, újabbkori megerősödése és az állami tantervhez simulása: tükörcs darabja egész hazai református tanügyünk fejlődésének, amely századokon át küzdve, magára hagyatva, sőt üldöztetve, önerején szolgálta nemzeti közműveltségünk ügyét, újabb korban pedig, midőn anyagi szegénységében a kultúra feladataival szemben szinte megbénultan állott, a magyar állam anyagi segítségével megerősödve, szorosabb viszonyba lépett az állami közoktatásügy szervezetével is, hogy vele versenyre kelve, hagyományos szellemében fejlessze magyar nemzeti műveltségünket.

Szorosabbra fűzte e viszonyt református tanárságunk anyagi helyzetének az állam által eszközölt emelése s javadalmasításának az állami tanárságéval egyenlő színvonalon történt rendezése is. Hálával kell elismernünk, hogy állami kulturpolitikánknak eme korszakos intézkedése, mely az állami és fele-

kezeti tanárság között végre ledönteni igyekszik hazánkban is az elválasztó falakat s a nemzeti kultúra munkásait egy, közös nemzeti ideálokért küzdő táborra törekszik egyesíteni, nagyban emelte református tanügyünk helyzetét s nyugodt fejlődését erősen előmozdította. És ha e tekintetben vannak is még kívánnivalóink, ha a kimondott elv, — mint a legközelebbi napokban közrebocsátott javadalmazási rangsorból kitetszik s mint a közgyűlésünk folyamán sorra kerülő indítványok mutatják, — egyik-másik irányban csorbát szenved is, ne feledjük, hogy nagystílű intézmények ritkán létesülnek egyszerre tökéletes alakban s csak lassanként fejtik ki közmegnyugvást keltő hatásaikat. A rendszer fogyatkozásai nem csökkenthetik hálás elismerésünket, sőt hat éves fejlődése biztató reménységgel tölthet el bennünket a jövőben református tanügyünkre hátramló áldásairól.

Ilyen viszonyok közt a református tanügy mélyebbreható, vagy éppen szervezeti reformjáról az állami közoktatásügytől izoláltan: ma már beszélni sem lehet. Hazai közoktatásunk szervezete állami fejlődésünk utolsó négy évtizede alatt olyan egységes alakot öltött, hogy, — habár közoktatási intézményeink túlnyomóan felekezeti jellegűek, — tanulmányi rendszerüket az oktatásügy minden fokozatán az állami norma szabja meg. Sőt a főiskolai oktatásügy az egyetemi rendszer fejlesztése s a tervbe vett újabb állami egyetemek létesítése folytán a lelkészképzésen kívül maholnap egészen kiesik református egyházunk irányító hatása alól s a magasabb oktatás körében, úgyszólván, *csak a középiskola marad olyan intézménynek, amelynek útján a protestáns szellem eleven hatást gyakorolhat nemzeti társadalmunkra.* A középiskola különben is, — részint mivel leghosszabb ideig s éppen a lelki fejlődés legfogékonyabb korszakában tartja hatása alatt a nemzet ifjúságát, részint egész világnézetünket fölépítő tanulmányai folytán, — az emberi szellem legfontosabb nevelő iskolája, melynek benyomásai végig kísérik egész életünkön s kitörölhetetlen bélyeget hagynak egész gondolkodásunkon. Református tanügyünk tradíciói is legerőteljesebbek a középiskolai nevelés terén; természetesen tehát, ha, mint református tanáregyesület, mi is elsősorban református középiskoláink szellemének ápolására és fejlesztésére törekszünk, hogy általa megtermékenyítsük hazai közoktatásunkat.

A középiskolai oktatásügy állami vezetése körül, épen a protestáns liberálizmus szempontjából, az utóbbi időben kedvező változás állott ugyan be, de azért a magyar középiskolai oktatás jelen állapotát megnyugtatónak egyáltalán nem mondhatjuk. Számos megérett tanügyi reform vár régóta a megvalósításra. A gimnáziumi görögpótló tanfolyam berendezése 22 év alatt elég meggyőző tapasztalatot nyújtott paedagógiai botlásairól; a kétféle középiskola egyenjogúsításának, az érettségi vizsgálat reformálásának szükségérzete állandóan izgalomban tartja a kedélyeket. E mellett a tudomány előhaladásával számos új tanulmányi irány, mint a természettudományok különböző ágai, a szociológia, nemzetgazdászati, az aesthetikai nevelés, fölvételért vagy szélesebb körű művelésért zörgetnek a középiskola ajtaján. S bár mind eme kérdések már szakértekezleteken is több ízben meg voltak vitatva, közoktatási kormányunk, vagy a *quieta non movere* elvét követve, vagy a politikai viszonyoktól akadályozva, az értekezletek jegyzőkönyveibe temeti a sürgetett reformokat.

Az iskola kétségen kívül konzervatív intézmény s tanrendszere nem változtatható minden eszmeáramlat fuvallatára. Méltán íteltük el pl. a múlt század végén azt az ideges izgatottságot, mely kulturális haladásunkat siettetve, 33 év alatt 7 gimnáziumi és 3 reáliskolai tantervvel boldogította középiskolánkat. De viszont lejártak azok a mozdulatlan idők is, mikor egy *Ratio Educationis* majdnem egy századig szolgált vezérfonalául tanítási rendszerünknek. Korunk természettudományi műveltsége, közéletünk szociális átalakulása s a modern nyelvek irodalmi gazdagsága *új tanulmányi irányokat követelnek a középiskolában*, melyek új forrásokat nyissanak a nemzeti kulturának, hogy a modern életet mozgató eszméket az iskolai tanulmányok útján is fölszívhasssa nemzeti műveltségünk.

Mindezen szellemi irányzatok ugyan ma a középiskola uralkodó típusát, a gimnáziumot ostromolják tanulmányi irányáért s ezt igyekeznek saját képükre átalakítani; de meg vagyok győződve, hogy ha számukra megfelelő tanulmányi irányok, mint középiskolai típusok, szerveztetnének, még pedig egyenlő jogositással, mint Német- és Franciaországban, megszűnnének a régi tanulmányok megszorítására vagy kiküszöbölésére irányuló törekvéseikkel nemzeti műveltségünk elszegényítésén dolgozni.

A műveltség anyaga és köre ma már annyira differenciálódott, hogy valamennyi ágát egy középiskolába szorítani lehetetlen. Egyik vagy másik tanulmányi kör kulturális fölényét, paedagógiai jelentőségét lehet ugyan vitatnunk, de ha nemzeti kulturánkat gazdagítani, műveltségünk forrásait növelni akarjuk, *új iskolatypusok szervezése elől lehetetlen elzárkóznunk*. Minél több forrásból táplálkozik a nemzeti szellem, annál többoldalúlag fejtheti ki alkotó erejét s minél jobban érvényesülhetnek az egyéni képességek és hajlamok, annál több szolgálatot tehetnek a közműveltségnek. S avagy nem szembeötlő jelenség-e az, hogy míg Franciaországban *négyféle középiskolai typus* képviseli a művelődési irányokat, míg Németországban *háromfajta középiskola* áll fenn s mellettök még egész sora keletkezik az amazokkal egyenjogú ú. n. *reformiskoláknak*, nálunk a középiskolának csak két typusa csontosodott meg: gimnázium és reáliskola; mert a görögpótló tanfolyamot, mely a szabadkézi rajzon kívül új tartalmat nem vitt a középiskolába, aligha tekinthetjük külön iskolatypusnak. Nem kevésbé jellemzi kulturpolitikánkat az is, hogy míg pl. Poroszországban, ahol a klasszikus irányú nevelés ma legerősebb lábón áll az európai kontinensen, századunk folyamán a gimnáziumok csak 43%-ban, a reáliskolák ellenben 61%-ban, sőt a reálgimnáziumok 103%-ban szaporodtak, nálunk az ugyanezen idő alatt létesült 23 középiskola, egy kivételével, mind gimnázium, sőt a legújabbban tervbe vett intézetek is hasonló jelleget kívánnak öltetni.

Nem a gimnáziumi humánus nevelési irány ellen van nekem kifogásom, hanem a műveltség újabb elemeivel óhajtanám növelni nemzeti kulturánk tartalmát s e kulturális igények más irányú kielégítésével szeretném biztosítani épen a classicus gimnáziumnak is zavartalan fejlődését. Az angol műveltségi viszonyok lebegnek szemem előtt, ahol a közélet szűkségeihez simuló s gyakorlatias irányú iskolafajok számos elágazódása mellett *a gimnázium inkább csak a nemzet vezető intelligenciájának nevelő iskolája*, de oly classicus műveltséggel, hogy, — amint legújabbán észleltem, — még regényírók is bátran mernek görög nyevű irodalmi idézeteket alkalmazni műveikben.

A legközelebb létesített vagy a folyó évi állami költségvetésben tervbe vett újabb középiskoláink más szempontból is

kihívják a bírálatot. Nagyobb részük ugyanis állami segítséggel létesült róm. kath. gimnázium, az *államkormánytól alkotott felekezeti iskola*. Tehát a tanügyi kormányzatnak oly egyoldalú felekezeties eljárása hozta őket létre, mely nemcsak a hitfelekezeti egyenjogúság elvével áll ellentétben, de középiskolai törvényünkkel sem egyeztethető össze. Az 1883. évi XXX. t.-c. módot nyújt arra, hogy a vallásfelekezetek által fenntartott középiskolát, ha fennállásukat országos, vagy fontos helyi érdekek kívánják, az állam segélyezhesse. S ez alapon részesülnek államsegélyben régi s fontos érdekeket szolgáló felekezeti tanintézeteink; de hogy ily felekezeti intézeteknek már létrejövetelét is az állam segítse elő, ezt a felfogást a törvény nem ismeri s alapelveiből folyólag nem is ismerheti, mert ahol nincs középiskola, de létesítését nemzeti érdek követelné, ott az államnak magának kötelessége iskolát állítani. Bizony, protestáns középiskola nem is jött létre soha állami segítséggel s közoktatásunk régebbi vezetői az ilyen felekezeties álláspontot nem is tudták volna összeegyeztetni szabadelvűségökkel.

De korunk szelleme nemcsak tanulmányi szempontból, hanem a nevelés irányelveire nézve is hatást gyakorol a mai iskolára. A nevelésnek, mely által kulturjavainkat a következő nemzedéknek átadni s őt a továbbhaladásra képesíteni akarjuk, Platontól fogva, meg vannak ugyan örökérvényű alapelvei, de ez alapelvek közül minden kor azt a principiumot domborítja ki, mely világnézetével leginkább összhangzásban áll. Spárta a testi nevelésre, Athén a szellemi és testi harmónicus kiképzésre, a *kalogathiára*, Róma a szó etymológiai értelmében vett *virtusra*, a férfiasságra fordítja nevelői gondját, a keresztyén világ pedig az *erkölcsi tökéletesedést* tűzi a nevelés feladatául. Az ember képességeinek kifejlesztésében a paedagogusok most az érzelem erkölcsi nemesítését, majd a lelki világunkat kormányzó értelem kiművelését, vagy az erkölcsi jellem alapját képező akarat kifejlesztését állítják előtérbe s ehhez képest építik fel paedagogiai rendszerüket.

Korunk szociális értébecslése, az ember szellemi és erkölcsi valutája: a *munka*. A mai szociális életküzdelemben *minden ember annyit ér, amekkora a munkáereje*. Azért e kor szelleme az iskola elé is azt a feladatot tűzi, hogy *munkára neveljen, tetterős ifjúságot képezzen*. A kiművelt értelem uralma alatt álló s az erkölcsi érzelem által megneemesített *akaraterő*

kiképzése a jelszó, melyet ma a külföldi reformiskolák zászlóikra írnak. Magasztos jelszó, melyet minden nevelőnek, minden iskolának méltó megszívlelnie. Hiszen az akarat-erő kifejlődésén és állandóságán épül fel az ember legmagasabb értéke: az erkölcsi jellem is, az erkölcsiség pedig tettekben nyilvánul. Úgy nevelni az ifjúságot, hogy a munkát önmagáért szeresse, elvezetni arra a belátásra, hogy a munka öröm, hogy a munka szabadságra és boldogságra vezérel, hogy magasabb műveltségre is egyedül a munka útján juthatunk: a legmagasabb paedagogiai feladatok közé tartozik. És ha nem csalódom, e nevelési irány hangsúlyozására a mai ifjúságnak nagy szüksége van.

Nem szeretnék életkorom hibájába esni, de én ifjúságunk munkabíráásával nem igen vagyok megelégedve. Nem akarom mondani *Kölcsey*-vel, hogy „nincs magasra vivó szenvedelme“, de mikor látom, hogy már az iskolai életben is miként keresi a könnyű boldogulás eszközeit, mennyire fázik a nehezebb erőpróbát igénylő feladatoktól, önkéntelen is az jut eszembe, hogy az iskolai túlterhelés föl-fölhangzó panaszaiban jelentékeny része van az ifjúság *akaratgyöngeségének*. Talán csak nem ejtette rabul a mai decadens költészet hangulata? A magyar lyra fejedelme még csak szatirát tudott írni az „imádott heverés“-ről, a mai lyrikus pedig elégiában önti ki keservét szegény sorsa fölött s panaszát ilyen blasphemiával végzi:

„Lelkem körül a munka mocska van,
Nemes tétlenség, nemesíts meg engem“.¹

Mennyivel nemesebb életfelfogás szól ifjúságunkhoz a latin költő buzdításában: *Angustam amice pauperiem pati puer condiscat...*

Akaraterejét kell edzeni ifjúságunknak, hogy az cselekvésre sarkalja; munkaerejét kell fejleszteni, hogy megbirjon a reá váró feladatokkal. És ehhez nem kell még reform-iskola sem. A mai iskolának is számtalan akaratserkentő suggestív hatása lehet, csak ki kell használnunk eszközeit; mert van igazság a *Herbart* szavaiban, hogy nem ismer más tanítást csak olyat, amely egyúttal nevel. E nevelő hatásnak ott kell élni a tanár egyéniségében és tanításaiban, mint ahogy él és vonz a törté-

¹ Örökségem. Babits Mihály. Vasárnapi Ujság 1912. 14. sz.

nelem és irodalom jellemképeiben : egy *Themistokles* példájában, akit aludni sem hagy a *Miltiades* diadalemléke, *Demoszthenes* energiájában, amint gyöngé organumát a szónoklatra kiképzzi, *Széchenyi* törhetetlen akaratában, mellyel az új Magyarország megteremtésén dolgozik, *Kazinczy* égő lelkesedésében, midőn egész irodalmunk Atlas-terhét viseli vállain... és az akarat-erő többi mintaképeiben.

De az akaratnevelésnek sine qua nonja, hogy a *cselekvés döntő motivumai* mindenkor az *ethikai normák* legyenek. Csak az erkölcsi elvek szerint való cselekvés vezet az erkölcsi jellem kialakulására ; a jellemképzés pedig a nevelés legideálisabb, legnemesebb művészete. Sokat írtak már a jellem fontosságáról és magasztalásáról, de ha mindet összefoglalnók sem nyújtanak oly megkapó képet, mint a *Petőfi* rövid emléke: se:

Jellemtelenség e kor bélyege,
Pedig csak egy, csak egy : a jellem az,
Ami az embert emberré teszi.
E nélkül hitvány, öntudatlan tárgyak,
Vagy legföllebb is állatok vagyunk.
Óh hölgy ! Könyörgök hozzád a haza
S az emberiség kettős szent nevében :
Ha gyermekekkel áld meg majd az Isten,
Olts gyermekid szívébe jellemet,
Szeplőtelen s megtántoríthatatlant.
És nem szükség, hogy mást is adj nekik,
Mindent adtál, ha jellemet adál.

Szóljon ez intés nemcsak az anyáknak, hanem az iskoláknak is !

Tetterő és jellem legyen nevelésünk iránytűje és akkor fogunk a szó nemesebb értelmében az *életre* nevelni !

A református iskola negyedfél századon át sok nagy jellemet nevelt már a hazának, legyen ez a jövőben is vezető elve !
S e jelszóval tanáregyesületünk közgyűlését ezennel megnyitom.

Az Országos Református Tanáregyesület Budapesten tartott tizenkettedik közgyűlésén.

— 1913 május hó 13. napján a dunamelléki református egyházkerület székházának dísztermében. —

Tisztelt Közgyűlés!

Midőn az Országos Református Tanáregyesület XII. közgyűlését a református tanügy emez újabb otthonában tagtársaink szíves üdvözlésével megnyitni van szerencsém, lelkem önkénytelenül a múlt évi gyűlésünk óta lefolyt tanügyi eseményeken révedezik, keresve a fölemelő mozzanatok, melyek hazai közoktatásügyünket előbbvinni volnának hivatva. De, sajnos, ily eseményeket az idő méhe nem igen hozott létre. A tanítói fizetésrendezésről szóló legújabb törvényünk kétségtelenül nagy jelentőségű mozzanat és haladást jelez népiskolai oktatásügyünk fejlődésében, de még ez is több vihart és elégtelenséget, mint megnyugvást támasztott az érdekelt tanítói körökben. Főiskolai oktatásügyünket az előző évben közlelkességgel meghozott egyetemi törvény még nem érintette s végrehajtása mind hátrább tolódván, voltaképen a jövő feladatai közé tartozik. Pedig e törvény egyik református főiskolánk sorát is oly mélyen érinti, hogy a jövő alakulás esélyei fenntartó- és tanítói testületét egyaránt állandó izgalomban tartják. A középiskolai oktatásügy, mely a reformokat legjobban szomjúhozza s mely a társadalom és közélet részéről épen stagnálása miatt állandóan százféle támadásban részesül, szintén változatlan viszonyok között haladt régi kulturterületén. A tanügyi kormányzat úgyszólván a mindennapi adminisztráció munkájában merül ki s mindazok az égető reformok, melyeket az előző kormányok már jóformán előkészítettek, mint a kétféle

középiskola egyenjogosítása, a minősítési törvény revíziója s ez úton az érettségi vizsgálatok színvonalának emelése, a középiskola szervezete s benne a kor követelte természettudományi és szociológiai műveltség nagyobb térfoglalása, a kor paedagógiai jelszavát, az egyéni nevelést szolgáló szabadabb mozgás a felsőbb osztályok tanulmányaiban stb.: ma szinte el vannak temetve a tanügyi értekezletek jegyzőkönyveiben s legfőlebb egy-egy nyugtalan lelkű tanár eleveníti fel e régi törekvéseket tanügyi folyóiratainkban. Sőt számos régebbi üdvös intézkedés, mely nagy mértékben emelte középiskolai oktatásügyünk színvonalát, mint az államilag rendezett tanári tanulmányútak, melyeknek egy görögországi és olaszországi út egész tanári nemzedékre kiható emléke marad, vagy az országos tornaversenyek, melyek annyi élénkséget hoztak a középiskolai ifjúság életébe, ma szintén a pénzügyi politikába fulladnak.

De ha közoktatásunkat megtermékenyítő eszmékben meddő maradt is hivatalos tanügyünk, annál nagyobb elismeréssel kell megemlékeznünk tanügyi kormányzatunk *köznevelési irányzatáról*. Ama sokszor hangoztatott vád a középiskola ellen, hogy kevésbé nevel, mint tanít, fokozva a közélet erkölcsi lazulásának szomorú jelenségeitől, nemcsak a paedagógusokat birta mélyebb eszmélkedésre, ami a moralpaedagógiai kongresszusokban jut kifejezésre, hanem a tanügyi kormány figyelmét is erősebben ráterelte a nevelő-intézetekre. Mert, bár minden tanítás egyúttal nevelés is, amennyiben cselekvésünk rugójává a belátást teszi, de a nevelés ethikai oldala, az erkölcsi nevelés, mint az államélet fundamentuma, elsőrangú állami érdeket képvisel. Ily nevelő-intézet természetesen csak a *paedagógiai vezetés* alatt álló, jól berendezett internátus lehet s a *magyar állam sohasem áldozott annyit középiskolai internátusokra, mint napjainkban*. Korunk szociális viszonyai között, midőn a családi kör sem mindig meleg fészke többé az erkölcsi nevelésnek s midőn az anyagi érdekek után törő szülék is szívesen szabadulnak a nevelés gondjaitól s örömet ruházzák a hivatott paedagógusokra, a modern internátus kétségen kívül nagy hivatást teljesít s gondozójuk a kor üterére tapintott.

Van azonban a lefolyt évnek a középiskolára nézve más, szomorúan nagy jelentőségű eseménye is, mely a magyar középiskolai oktatásügy színvonalára könnyen végzetessé válhatik: az 1912. évi LXV. t.-cikknek, a nyugdíjtörvénynek a közép-

iskolai tanárokra vonatkozó része s a köteles tanári szolgálati időnek 30 évről 35 évre emelése. Sokat írtak és még többet beszéltek már tanári körökben e törvény hatásáról, mely az előkészület stádiumaival majdnem egy év óta tartja lázas izgatottságban a magyar tanárságot s a törvény-célozta nyugalom helyett a legnagyobb nyugtalanságot támasztotta a tanárság lelkében. Nem akarom ismételni azokat a méltó kifakadásokat, melyeket egy százados jogtól való megfosztás keserősége csalt a panaszos ajkakra, nem akarok a méltatlankodás érzésének ismételt kifejezést adni a fölött, hogy míg az állam összes egyetemi képzettségű tisztviselőinek leszállítja szolgálati idejét, egyedül a tanárság szolgálati éveit látja szükségesnek fölemelni: de a nemzeti közoktatás és köznevelés érdekében tekintve a dolgot, lehetetlen egy pár észrevétel nélkül átsiklanom e törvény jelentősége felett.

Elismerem áldásos voltát az ország tisztviselői karára s köztük a tanárságra is; az előbbi nyugdíjtörvénnyel szemben, főleg az özvegyek és árvák ellátására nézve, nagy haladást jelent s humánus rendelkezései az európai hasonló törvények közt is elsőrangú színvonalra helyezik; de a középiskola fejlődésére nézve a legsúlyosabb aggodalomra szolgáltat okot.

Nem a tanár érdekeit védem, hanem az iskoláét; mert a tanári lélek lángja eléghet a nevelés idegromboló munkájában, ahogy a katona elvérzik a harc tüzeiben, de az iskolának virulnia kell, hogy a nemzeti kulturának gyümölcsöt érleljen. És én, akinek pár száz tanár működését kell figyelemmel kísérem, aki látom, hogy 30 évi szolgálat körül mily rohamosan roppan össze épen a legjobb tanár szervezete, mily gyorsan következik be az éberség, elevenség, fegyelmező képesség és az összes energia fogyatkozása, épen az iskola érdekeit látom veszélyeztetve e törvény által. Ha a tanár veszít szellemi rugékonyságából, amellyel most a gyermek eszmekörébe képes leszállani s már a másik órán a felnőtt ifjú lelki világához tud alkalmazkodni; ha fogékonysága gyöngül az újabb módszertani elvek iránt, melyekkel a fejlődő paedagógia a tanítás munkáját igyekszik megkönnyíteni és megtermékenyíteni, — pedig az öreg ember már csak a megszokott sablon jól kitaposott útján halad —; ha energiája fogytán nevelő és fegyelmező eljárásával nem tud uralkodni az ifjúság szenvedélyei felett, — pedig az öreg tanár hányszor válik a pajzán ifjúság tréfáinak tárgyává —:

akkor az ő kénytelen szolgálatából nem sok áldás hárul az iskolára. *A kiégett lélek hamvától nem gyulad lángra az ifjúság* lelke s az energiájukat vesztett, meggyöngült tanárok alkalmazásából okvetetlenül közoktatásügyünk dekadenciájának kell bekövetkeznie. E törvény tehát ellentétben áll nemzeti kultúránk érdekeivel. A közműveltség alapja a jó iskola s ennek biztosítékait gyöngíti meg a nyugdíjtörvény hatása. És ha azt mondják, hogy Magyarország nem olyan gazdag, hogy 30 évi szolgálat után erőteljes férfiakat teljes fizetéssel nyugdíjba küldjön, talán ép oly joggal mondhatjuk, hogy nem is olyan szegény, hogy kulturális életének legfőbb biztosítékait anyagi érdekekből gyöngítse. Ám ne küldje nyugdíjba a munkabíró tanárokat, amint nem küldte eddig sem; de adja meg a módot az iskolának arra, hogy 30 évi hű sáfárjaitól, ha elgyöngült korukban munkájok a közügynek már csak kárára volna, tőlük anyagi sérelmük nélkül megválhasson.

E nyugdíjtörvényt csak a tanári munka hamis értékelése sugalmazhatta. Hiszen, míg minden törvény előkészítése szaktanácskozásokon épül, e törvény tanügyi vonatkozásaira nézve nem hallgattak meg semmiféle szaktestületet sem, nem még az országos közoktatási tanácsot sem s tisztán a kormányközegek bölcsesége érvényesült benne, pedig egy százados jogszokás megsemmisítése talán több körültekintést kívánt volna.

Hogy a tanári munka értékelése iránt a társadalomnak nincs meg a kellő érzéke, azon nem csodálkozhatunk. Hiszen e munka, mint helyesen kifejtették, a közélet másnemű foglalkozásainak kritériumaival nem mérlegelhető, sem óraszám-mal, sem elvégzett akták számával le nem mérhető, sőt hiába vannak köztünk is rangfokozatok, még „hivatalos fémjelzéssel” sem látható el. A tanári munkát csak az értékelheti igazán, ki valaha tanítással és neveléssel foglalkozott s aki egyfelől tudja, hogy a tanórán való foglalkozás a tanári munkának már csak leszűrt eredménye, másfelől érezte, hogy az iskola levegője minden idegszálunkat rezgésbe hozó atmosphaera. Bizony az ideges tanár nemcsak a vígjátékok költött alakja, hanem az élet petrifikálódott typusa. A tanár nem hivatalnoka, hanem alkotó, teremtő lelke az iskolának, aki egész érzés- és gondolatvilágát viszi át munkájába, hogy az ifjú lelkekben is világzétet teremtsen. S jaj volna az iskolának, melynek tanára hivatalnokként lépne tanítványainak rajta csüngő serege közé!

A társadalom soha sincs megelégedve az iskolával s elégtelenségét áthárítja a tanárságra is. Hány szüle ül hekatombát az érettségi vizsgálat után, csakhogy fia megszabadult rettegett tanáraitól. De hogy törvényhozók, államférfiak is téves alapon, más tisztviselők munkakörével összehasonlítgatva, mérlegelik a tanári munkát, az már olyan lesújtó jelenség, amely ellen csak egy magasabb kultúra, egy méltányosabb jövő biztató reményében kereshet a tanárság vigasztalást.

Teljesen értem, ha a magyar középiskolai tanárság nem hajlandó feladni a nyugdíjtörvény tárgyában folytatott küzdelmét s minden kínálkozó alkalmat meg akar ragadni régi 30 éves privilegiumának visszaszerzésére. Hiszen az iskola jövőjéért elsőrenden neki kell küzdenie, mert a tanár és iskola érdeke csak egy lehet. De azoknak a vérmes reménykedésében egyáltalán nem osztozom, akik már a felekezeti és községi tanárok nyugdíjintézetének küszöbön álló törvényrevízióját is alkalmas időnek vélik e küzdelem sikeres megújítására. Az autonóm iskolafenntartó hatóságok semmivel sincsenek kedvezőbb véleményben a tanári munkáról, mint nemzeti társadalmunk más rétegei. Talán többet foglalkoznak az iskola ügyeivel s talán a felekezeti érdek erősebb szálakkal fűzi őket az iskolához, de a tanárságnak, — kivált az újabb időkben, — midőn az iskolafenntartás gondjait mindinkább az állam vállaira igyekeznek áthárítani s midőn tanügyi berendezkedés dolgában is az állam eljárását veszik zsinórmértékül, — tőlük sem lehet kedvezőbb elbírálást remélni. Egy dolgot pedig, úgy látszik, nem igen tud a tanárság nagy része. A 35 éves tanári szolgálat nem a mostani vagy a koalíciós kormány kezdeményezése. Ott kísértett már az épen a felekezeti tanárok nyugdíjintézetének megalkotásakor az 1894. évi XXVII. t.-c. előkészítése alkalmából tartott ankéten. Felekezeti hatóságaink nem szívesen mentek bele a tanári javadalom után kirótt 5, illeőleg 3% nyugdíjintézeti illeték fizetésébe. S minél hosszabb időre terjedt volna a tanári szolgálat korhatára, a matematikai mérleg annál kisebb százalékhozzájárulást tett szükségessé. Igen előkelő helyről vettetett tehát föl a tanári szolgálat 35 évre emelése, melyet akkor csak többek óvástétele s főként az állami tisztviselők nyugdíjtörvényéhez való alkalmazkodás szorított le a tárgyalás asztaláról. Biztosra vehetjük, hogy most is alkalmazkodni fogunk hozzá.

De bármily helyzetet teremt is számunkra nyugdíjtörvényünk revíziója, a református tanárságnak hűnek kell maradnia ősi szelleméhez. A magyar református iskola sok küzdelmen, sok hányattatáson ment át a századok viharában, de fenntartotta mindig tanárainak nemes *idealizmusa*. Az az idealizmus, mely a hivatás szent tüzetől lángolva s az iskola szeretetéből táplálkozva, vészben, viharban híven ápolta a református iskolát. Azok a nagy tanárok, akik a református iskolával összeforrvá, együtt bújdosztak, együtt vándoroltak az üldözött iskolával s az iskola ott volt, ahol ők ajkaikat tanításra nyitották. . . akik egyedül az iskolának élve, osztottak szegénységében, hajléktalanságában, ha nem volt, aki a prometheusi fákllyát tőlük átvegye, szolgálták a szent ügyet erőtlenségükben is, de a nemzeti genius is ott ült tanári kathedrájukon. Elégge ismeretes e theol. akadémia története, melynek falai között jelen gyűlésünket tartjuk. Mikor a pesti egyház nagynevű papja, a hahatatlan emlékű *Török Pál* (kinek képmása is buzdítólag tekint alá e falakról református tanárságunkra) nemzetünk egyik legszomorúbb korszakában ez intézetet apostoli buzgósággal, úgyszólván nagy lelkének erejéből megalkotta, a krónikás szerint e szavakkal hívta meg első tanárául *Ballagi Mórt*: „Biztosítunk 1000 frt fizetést s meg is adjuk, ha lesz miből“. S *Ballagi* válasza ez volt: „Megyek ingyen is“. És fakadt éltető forrás a kösziklából is, szállott tápláló manna az égből is és az intézet felvirult, megerősödött. Ez az idealizmus éltette református iskoláinkat a múltban s ennek kell belé éltető lelket önteni a jövőben is. Mert, ha van munkakör és életpálya, melynek betöltésére önmegadás, eszményi gondolkozás kell, az mindenek felett a tanári pálya, amely nem kecsegtet se hatalommal, se gazdagsággal, sőt még a társadalmi tisztesség is gyéren csergedezik számára; de akit hivatása lelkesít és az iskola szeretete vezérel, az minden érdeksphaerán felülemelkedve, nemes önmegadással is szolgálni fogja nemzeti nevelésünk szent ügyét. Hiszem, hogy ez a szellem még nem halt ki a református tanárság lelkéből s elődeink nyomdokát követve, minden körülmények között rajta lesz, hogy a református iskola a jövőben is élő és ható tényezője legyen nemzeti közműveltségünknek. E hittel nyitom meg tanáregyesületünk közgyűlését.

XVI.

Az Országos Református Tanáregyesület Debreczenben tartott tizenharmadik közgyűlésén.

— 1914 június 3. napján a református főiskola oratoriumában. —

Tisztelt Közgyűlés!

E százados falak között, hol e főiskola ősi jeligéje: „Orando et laborando“ szellemében az imádság igéi a nevelés és oktatás munkájával mindig összeforrtak; ez egyszerű, de nagy emlékektől megszentelt teremben, hol egykor nemzetünk legváltóságosabb s legfényesebb dicsőségtől ragyogó napjaiban a nemzet képviselője a haza védelméről és jövőjéről tanácskozott, szívesen üdvözlöm a magyar református tanügynek tanáregyesületünk XIII. közgyűlésére összegyűlt munkásait.

A mi munkánk is honvédelem és nemzetünk jövőjének biztosítása; mi is hadsereget nevelünk, mely a jövő Magyarországot szellemi erejével megvédje, fajunk államfenntartó erejét energiájával növelje s e haza földjén lakó nemzetiségek közt hegemoniáját kulturájával biztosítsa. Tanáregyesületünk 12 évi fennállása alatt e nemzetnevelő munkában legjobb törekvésével igyekezett részt venni s ha anyagi erők, különösen folyóirat hiányában, nagyobb eredményt nem érhetünk is el, híven propagáltuk a nevelésügy nemzeti jelentőségét, erősítettük az iskola és társadalom kapcsolatait, emelni igyekeztünk az oktatásügy színvonalát, munkáltuk és kitartással sürgettük a kor szükségleteinek megfelelő tanügyi reformokat. Amit óhajtottunk, amit annyiszor sürgettünk, a tanügyi reformok kora, úgy látszik, elérkezett.

Múlt évi közgyűlésünk óta közoktatásügyi miniszterünk nemcsak bejelentette a törvényhozásnak, de az országos közoktatási tanáccsal munkába is vette *középiszkolai tanrendszerünk-*

nek a polgári iskolák és felsőbb leányiskolák reformjával kapcsolatos *újjászervezését*. Amily közóhajtásnak tesz eleget tanügyi kormányunk e törekvésével, ép oly jogosult várakozás és közérdeklődés kíséri a munkába vett reformokat. Tanügyi körünk feszült érdeklődése annál indokoltabb, mert míg egyfelől minden szakértekezlet (ankétek), valamint az illetékes tanügyi testületek és tanáregyesületek javaslatainak meghallgatása nélkül indult meg a reformmunkálat, másfelől különösen a közoktatásügyi miniszternek a képviselőházban múlt évi június 16-án tartott beszéde oly messzemenő s a mai középiskolát szinte gyökerestől átalakító reformot helyezett kilátásba, mely nem annyira megörvendeztette, mint inkább aggodalomba ejtette a nemzeti kultúra mélyítésén fáradozó szakembereket. Szinte attól lehetett tartanunk, hogy az 1890-iki görögptlő törvényünkhöz hasonlóan ismét olyan törvény van készülóban, mely, ahelyett, hogy a művelt népek kulturális közössége szerint közelebb vinné a nyugateurópai kulturnemzetek közoktatási rendszeréhez, attól még jobban elzárja, elkülöníti nemzeti közoktatásunkat.

Különösen az a modern gondolat, hogy a kétféle középiskola alsó fokozatának egyesítése végett *a latin nyelv tanítása a gimnáziumban is csak a négy felső osztályra szoríttassék*, méltán megdöbbenhetette a humanisztikus gimnázium híveit. Mert ha megengedjük is, hogy négy évi iskolai tanulmánnyal egy nyelv és irodalom elemi ismeretére el lehet jutni, e kérdésnél elsőrenden nem az elsajátított nyelvismeretek mértéke esik latba, hanem az a humanisztikus nevelési irány volna a kor realizmusának alárendelve, mely idáig a classicus nyelvek és irodalmak tanítására építve, egész szellemét megadta gimnáziumi nevelésünknek. Ezt a szellemet pedig, mint nevelési irányt, az élet minden materialismusával s minden utilitarismusával szemben mindaddig ápolni kell, míg az embert nem rang, hatalom és gazdagság, hanem szellemi és erkölcsi értékei szerint becsüljük s míg az ember elé a kenyérkereset és létért való küzdelemnél magasabb eszményi és erkölcsi feladatokat tűzünk ki. És hogy e humanisztikus, vagy mondjuk : classicus világnézet egész lelki életünket, érzés- és gondolat-világunkat áthassa, arra nézve nem elég néhány évi nyelvtanulmány, hanem évek hosszú során, egész középiskolai pályánkon e világnézet levegőjében kell élnünk.

Szerencsére a tanügyi belátás győzött a túlzásokra hajló törekvéseken s a nemzeti érdekek higgadt mérlegelése már idáig is lesimitotta a reform aggasztó szélsőségeit. Úgy, hogy a minapi költségvetési tárgyalás alkalmával már maga a közokt. miniszter hangoztatta a képviselőházban, hogy „*a középiskolai reformnak nem szabad szélső irányban haladnia*“. E mellett a reformoknak mélyebb előkészítés nélkül történt megindításával szemben is némi megnyugvást kelthet a miniszter azon nyilatkozata, hogy a közoktatási tanács munkálatának bevégzése után a reformtervezetet a felekezeti hatóságoknak is szándékszik megküldeni hozzászólás végett s az összes érdekelt körök véleményét meghallgatni óhajtja, hogy valamennyi jogosult érdek figyelembe vételével készíthesse el a törvényjavaslatot.

E megnyugtató nyilatkozatoknál még csillapítóbban hatnak a felforgatástól féltő kedélyekre a közoktatási tanács tárgyalásairól kiszivárgó hírek, melyek szerint a merész kombinációk megszűnése után nincsen szó többé az egész középiskolai oktatást átalakító törekvésekről, hanem a mai középiskolai típusok épségben hagyása és egyenjogosítása s a görögpótló törvény módosítása mellett voltaképen a német reformgimnáziumok mintájára csak *egy új középiskolai típus szervezete van készülöben*, mely a meglévő típusok közé illeszkedve s velök egyenlő jogosítással felruházva, a classica-philologiai oktatás megszorításával a kor követelte természettudományi műveltségnek volna hivatva tágabb teret nyitni.

E reform vezető gondolata sokunknak régi és sokszor hangoztatott ideája. Érvényesülésében az az elv jut kifejezésre, hogy a különböző tanulmányi irányoknak egyetlen iskolában cum grano salis egyesítése helyett, a tanulmányi irányok decentralisatioja által, a szellemi erőket egyéni hajlamok szerint kiművelve, különböző iskolatípusokkal gazdagítsuk nemzeti közműveltségünket. A műveltség anyaga már oly nagy, hogy még az általános műveltség zászlója alatt sem szorítható be egyetlen iskolatípusba. A polyhistorok kora lejárt s habár a középiskolák feladata ma is az általános műveltség biztosítása, hogy a felsőbb szaktanulmányok egyetemes világnézetet épülhessenek, felsőbb osztályaikban mindinkább tért kell engednünk az egyéni hajlamok érvényesülésének. Az ókori classicismus, a modern irodalmi műveltség s a természettudományi

képzettség: mind oly megizmosodott tanulmányi irányok, melyek egyetlen iskolanembe szorítva, csak intenzitásukból veszítenek és vérszegényekké válnak, külön területen pedig, szélesebb mederben fejtve ki nevelő hatásukat, a nemzeti szellemet megtermékenyítő forrásokká válhatnak. És minél több forrásból táplálkozik a nemzeti kultúra, annál többoldalúvá, annál gazdagabbá lesz. Csak legyen meg a különböző iskola-fajokban a közös tanulóiban megnyilatkozó egységes nemzeti szellem: a bennök kiképzett ifjúság mind a nemzet szellemi tőkáját fogja növelni lelki kincseivel. E közös tanulmányokat az iskolafajokban, természetesen, oly egységesen kell berendezni s főként alsó fokozataiban az iskolatypusoknak elágazó irányai mellett is, oly közös tanulmányokon kell épülniök, hogy a kultúra egységének biztosítása mellett a pályaválasztás nehézségeit is lehetőleg enyhítsék.

De ha a munkában levő tanügyi reformok iskola-szervezet tekintetében megnyugtató auspiciumok mellett készülnek is, a tantervi vonatkozásaikról tett nyilatkozatok annál több anyagot nyújtanak a bírálatra. E nyilatkozatok között lehangzatosabbak s a laikus közvélemény előtt legtetszetősebbek azok, melyek az *élet* jelszava alatt a *tudományos középiskolát is gyakorlatiasabbá kívánják tenni*, vagy mint mondják, *az iskolát az élethez közelebb kívánják vinni*. A társadalom, a gyakorlati életpályák szükségleteit mérlegelve, nehezen tudja megérteni a tudományos képzés irányelveit s az iskolai műveltséggel szemben az élet gyakorlati problémáit állítja előtérbe. Egyik szüle hiányosnak tartja érettségi vizsgálatot tett fia képzettségét, hogy az elromlott villamos-csengőt nem tudja megigazítani, a másik mosolyog fia botanikai ismeretén, ha a fejletlen rozsz- és búzavetés között nem tud különbséget tenni. Egyik a gyakorlati érzék hiányát, a tudós élheterlenségét rózza fel az iskolának, másik a kézügyességeket is az iskolától várna meg, sőt ha valaki az életbe kilépve, a váltó gyakorlati kezeléséből keserű leckét vett, ezt is az iskola által elmulasztott leckének hajlandó betudni. E mellett még a tudományos képzésben is a szociológus a munkáskérdés ismeretét, a nemzetgazdász az ipar és őstermelés viszonyaiban, a politikus az államélet problémáiban való tájékozódást követeli az iskolától. És így tovább; mert hát az életre kell nevelnünk.

Valóban jól jegyzi meg egyik elsőrangú bölcselőnk, hogy

nagyobb visszaélés alig történik valamivel, mint eme latin példabeszéddel: *Non scholae, sed vitae discimus*. Ha a tudományos középiskolát ilyen gyakorlati követelmények szerint rendezzük be, akkor miben fog különbözni a polgári iskolától? Nem az nevel az életnek, aki az élet ezerféle szövevényébe vezet, hanem aki logikusan gondolkozó főt és tudományosan művelt lelket, nemesen érző szívet és szilárd erkölcsi jellemet, munkaszeretettől hajtott, erős akaratot képez. — Az ilyen lelki habitus minden gyakorlati utasításnál biztosabb vade mecum lesz az életben. Talán nem fog egyszerre könnyen beilleszkedni az élet százféle helyzetébe, de helyesen egészítette ki közoktatásügyi miniszterünk a latin példabeszédet: Nemcsak az iskolában, hanem az életben is tanulunk. S csak aki lelki műveltségére támaszkodhatik, az építheti biztos alapra az élet tanulságait.

Kétes értékű továbbá ama régi tanrendszer felújítása is, hogy a középiskola a tanítás módszeréhez képest *két, élesen elkülönülő tagozatra, alsó és felső fokozatra osztassék* s benők a tantárgyak jelentékeny része — az egyetemes történelem, a földrajz és physika is — két ízben, előbb elemi és szemléltető, majd bővebb és rendszeres tárgyalással taníttassék. A magyar középiskola sokszor átélte már e tanrendszert az Organisations-Entwurf gimnáziumától fogva a múlt század sokféle tantervváltozásáig; de bizonytal mondhatom, hogy akik tanulva vagy tanítva benne éltünk, a bajoknak azt az orvoslását, melyet a közoktatásügyi miniszter e visszafejlesztéstől vár, nem igen találtuk meg benne. Volt idő, midőn pl. ifjúságunk a világtörténelemben biztosabb tájékozottsággal végezte a középiskolát, mint ma; de ezt nem a tárgy kétszeri tanítása, hanem az a körülmény okozta, hogy akkor az egyetemes történelem is az érettségi vizsgálat tárgya volt.

A tantárgyak kétszeri tanítása, nélkülözvén a siker legerősebb lélektani alapját: az újság ingerét, csökkenti a tanulónak a tárgy iránt szükséges érdeklődését is, emellett akadályozza a tananyag célszerű beosztását s annyi időpazarlással jár, amennyit a szükséges tanulmányok tanítása nehezen enged meg. *Ars est longa, vita brevis*. Ma már sikerült a középiskolát egységes szervezetté alakítanunk, melyben a tanuló lelki fejlődéséhez mért tanulmányok egymás után következve, egységes folyamatot alkotnak. E folyamatban a lelki fejlődés mellett

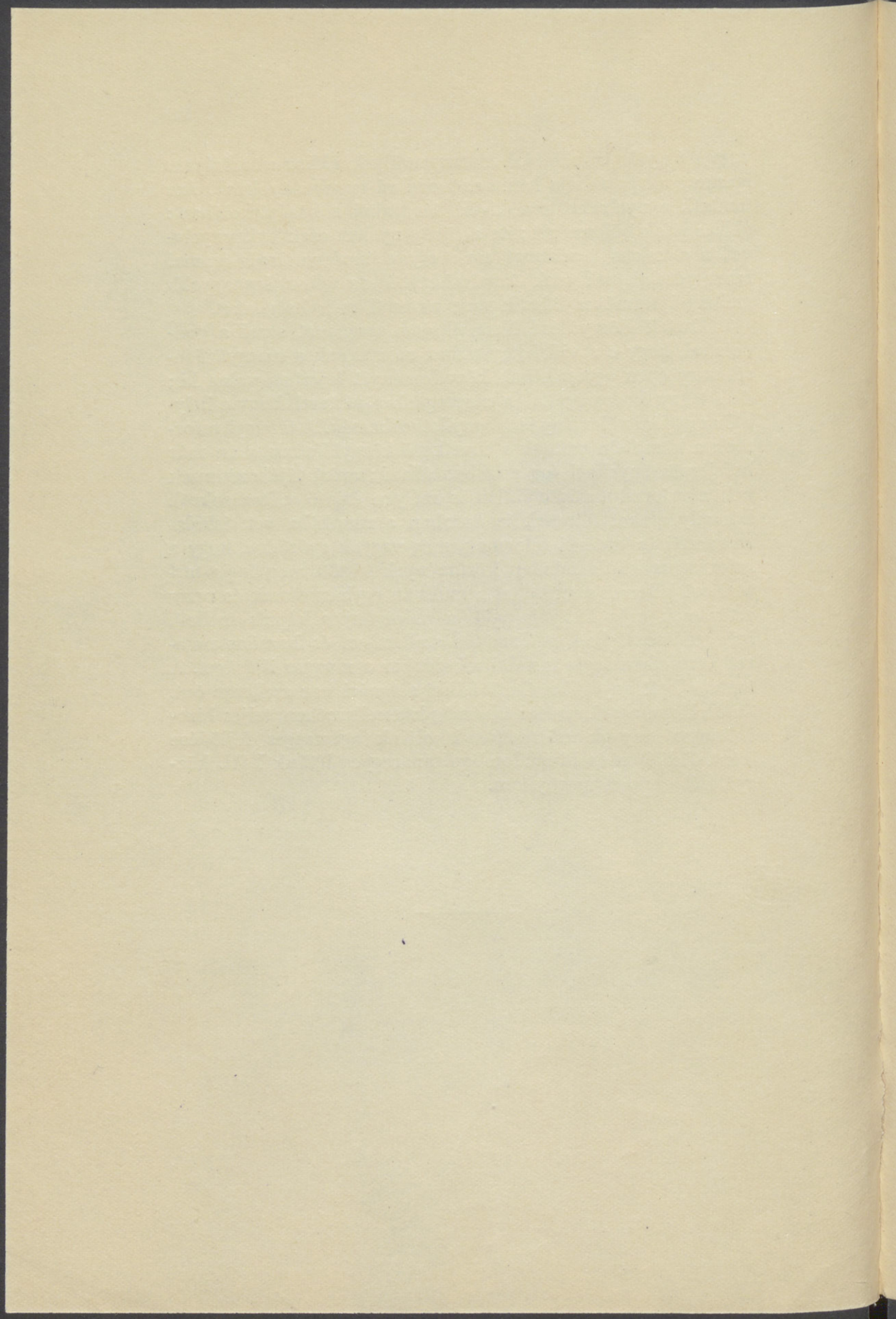
érvényesül a módszer fokozatos fejlődése is, mindenek felett pedig a törvény által a középiskola elé tűzött egységes cél jut általa tudatos kifejezésre. Ez egységet meglazítani, vagy épen megszüntetni s mintegy kétféle középiskolát — alsó és felső fokozatút — létesíteni: csak nagy jelentőségű nemzeti érdek tehetné indokolttá. Az az érdek pedig, mely közoktatásügyi miniszterünk szeme előtt lebeg, hogy akik a középiskolából a tanfolyam elvégzése előtt távoznak, az általános műveltség egész körére kiterjedő ismeretanyagot vihessenek magukkal: nem a középiskola tanrendszerének megbolygatásával, hanem a polgári iskola reformjával, számuk szaporításával s az alsóbb fokú képzettséget kívánó tanulóknak ide terelésével sokkal célszerűbben kielégíthető. Nálunk, sajnos, a polgári iskola a külföldi viszonyokhoz képest nagyon elhanyagolt, mostoha intézmény, pedig e kulturintézmény felkarolása és szaporítása nemcsak a középiskola tudományos színvonalát emelné, de a nemzeti életbe is egészségesebb vérkeringést hozna.

Még csak egy reformgondolatra kívánok röviden reflektálni s ez a közokt. miniszternek ama képviselőházi nyilatkozatában jut kifejezésre, hogy a mai görög pótló tanfolyam helyett, esetleg, a *hazai nemzetiségek nyelvét tanítsuk*. Meglepő s talán újságánál fogva érdekes gondolat is; de megvallom, részemről inkább csak tetszetős ötletnek, mint átgondolt és kiforrott tervnek tudom tekinteni.

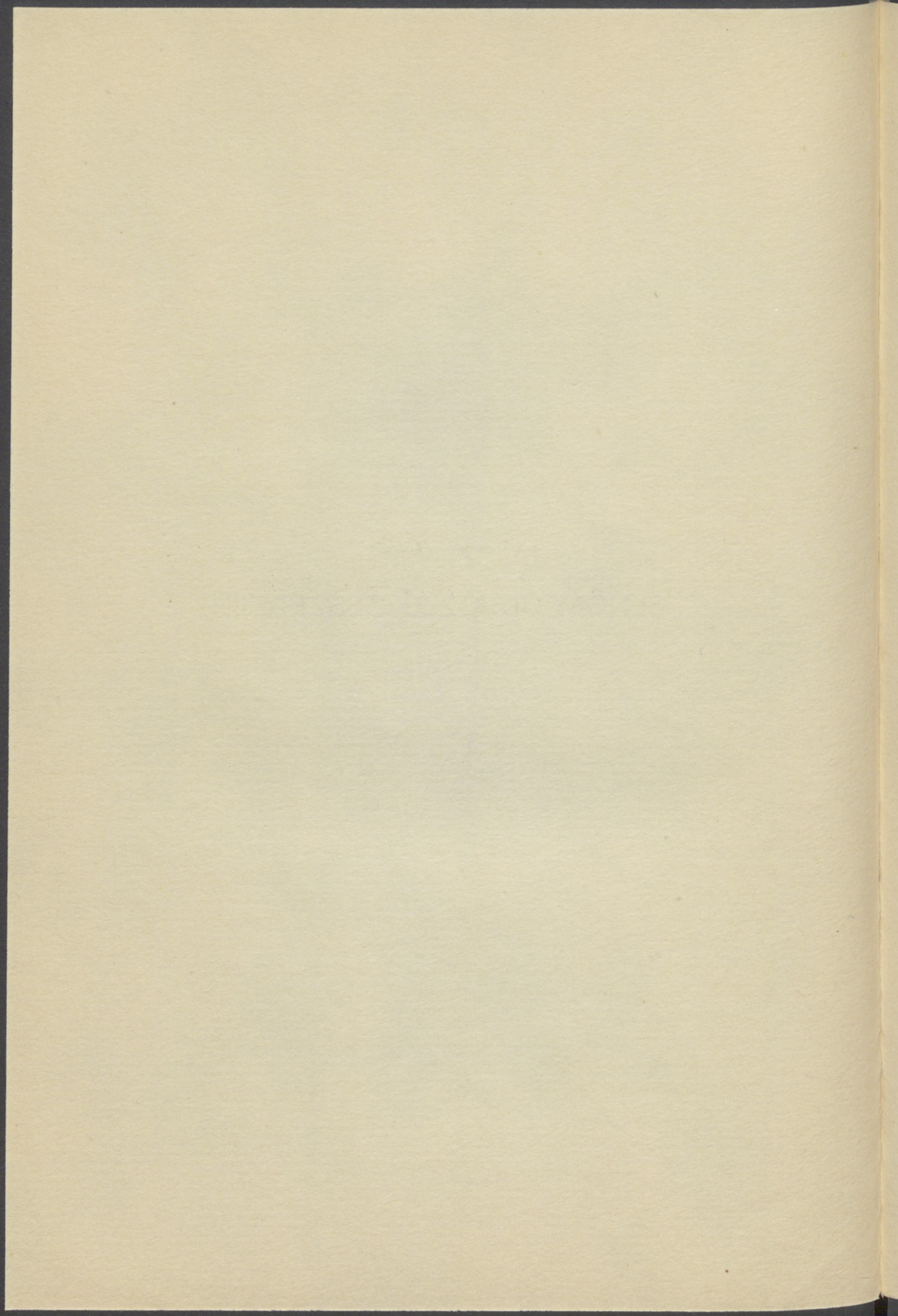
Minden reformnak kell eszmei alapjának lenni s ez itt: a velünk egy államot alkotó nemzetiségek nyelvének ismerete, egymás megértése — egészen tiszteletre méltó gondolat. Az is helyes elv, hogy nyelv tanulásával másik nyelv állíttassék szembe s a mai görög pótló tanfolyamnak egyik hibája épen az, hogy három különböző tanulmányi körből van összeállítva. De a nemzetiségi nyelvek közül a német nyelv az általános képzés körébe tartozván, görög pótló szerepet nem vihet. Hogy pedig a görög nyelv az oláh, tót, vagy más hazai nemzetiségi nyelvvel, mint egyenértékes tanulmánnyal legyen szembe állítva, vagy hogy a görög irodalmi műveltséget a hazai nemzetiségek kölcsönös megértése pótolja: olyan képtelen gondolat, amelyet nehéz volna komolyan venni. Eddig is az volt a baj, hogy e tanfolyamon nem egyenlő értékű tanulmányok voltak egymással szembeállítva; ha pedig ez eljárásunkat odáig vinnők, hogy az emberi műveltség egyetemes forrását az oláh

vagy tót nyelv tanulásával recompensáljuk, akkor e tanfolyam igazán csak paródiája lenne az irodalmi tanulmányoknak. Ám tanítsák e nyelveket rendkívüli tárgyakul a középiskolában: abban látok bölcseséget; de a görög nyelvet csak kulturnyelvvél, a classicus irodalmat csak olyan modern irodalommal lehet pótolni, melynek tanulmányából az újkor legnagyobb szellemei termékenyíthetik meg nemzeti műveltségünket.

Tisztelt Közgyűlés! Nem áltatom magamat azzal a gondolattal, hogy e rövid fejtegetésben sokunknak a meggyőződését vagy épen egyesületünk közvéleményét fejeztem volna ki; de a tárgy fontossága talán megengedhetővé teszi, hogy e helyről az egyéni vélemény is megnyilatkozhassék. A tanügyi reformok a küszöbön vannak s következő közgyűlésünk talán már befejezett tényekkel fog szemben állani; azért tájékozódniuk kell a református iskoláinkat is mélyen érintő változásokról. Bármily alakot öltsenek is azonban a munkába vett iskolaszervezeti és tantervi reformok, meg vagyok győződve, hogy a református iskola minden körülmények között meg fogja tartani ősi jellemét s ami által a múltban egyházunknak és nemzetünknek erős bástyája volt, a tudományos képzés mellett, igaz vallásosságban, református szellemben és hazafias nemzeti érzületben fogja nevelni mindenkor a magyar ifjúságot. A tanterv holt anyagába éltető lelket a tanári kar szelleme önt. És én bízva a református tanárság közszellemében, teljes bizodalommal vagyok református iskoláink egészséges fejlődése iránt. E hitben és bizodalomban tanáregyesületünk XIII. közgyűlését ezennel megnyitom.

DÓCZI IMRE
ELNÖKI ÜDVÖZLŐ BESZÉDEI.

I.

Kolozsvárt a református kollégium háromszázados jubileumán.

— 1907 május hó 23-án a belfarkasutcai református templomban. —

Midőn az Országos Református Tanáregyesület s az általa képviselt magyar református tanárság nevében kérek pár percre szót e lélekemelő iskolai ünnepen, teszem ezt abban a tudatban, hogy e történelmi emlékekben gazdag ünnep nem csupán a helybeli református kollégium ünnepe, hanem általán a magyar nemzeti közoktatásügy, közelebbről pedig különösen a magyar református tanügy és a magyar református tanárság örömnépe s tanáregyesületünk folyó évi közgyűlésével is ez emlékünnap kereteit kívánta szélesebbre kiterjeszteni. Örömnéppel, mert a magyar protestantizmusnak századokon át kifejtett energiáját, a református szellem alkotó erejét — jövőnknek is legerősebb biztosítékát — állítja lelki szemünk elé. Azok a küzdelmek, amelyeket e kollégium historikusa e tanintézet életéből az imént előttünk felmutatott, csak a magyar református iskola negyedfélszázados küzdelmeit és szenvedéseit példázzák ; pedig a kolozsvári kollégiumnak még nem is a legnagyobb rész jutott ki azokból a csapásokból, amelyek odaát a Királyhágón túl a magyar protestantizmus nehéz századaiban számos iskolánkat örökre megszüntették, soknak fennmaradását veszélyeztették, valamennyinek a fejlődését akadályozták. Viszont azok a fényes mozzanatok, amelyek ez iskola gazdag múltjában tündökölnék, azok a nagy jelentőségű kulturális szolgálatok, melyeket a nemzeti közműveltségnek századokon át teljesített, megannyi tükördarabok, amelyekben a magyar református iskola egykori fénye, dicsősége és nemzeti jelentősége tükröződik vissza.

A református kollégiumok, közép- és főiskolák nemzeti

jelentősége a múltban még nagyobb volt, mint ma. Nemcsak azért, mert a hazai protestantizmus fénykorában sokkal nagyobb számban terjesztették a műveltséget, mint a többi hitfelekezetek tanintézetei, az állami közoktatás pedig még csak az idők méhében szunnyadt, hanem főleg azon nemzeties irányzatukért és szellemükért, melyet eleitől fogva ápolva, korunk nemzeti nevelésének alapul vetettek. Azokban a nehéz időkben, midőn a hazai protestáns egyháznak létért vívott küzdelmei és nemzetünknek alkotmányos szabadságáért folyt harcai a legbensőbb egységbe forrtak össze, sőt később a XVIII-ik és XIX-ik században is, midőn a többi felekezetek iskoláiban az idegen hatalom parancsszava elnémította a nemzeti szellemet: a magyar nemzeti genius nem egyszer vonta meg magát a prot. autonomia védőszárnyai alatt s a prot. kollégiumok tanári katedrái lettek oltáraivá. E századok folyamán sok gyöngesége, sok fogyatkozása lehetett a református iskolának, de *egy nem fogyatkozott meg benne sohasem: a magyar nemzeti szellem!* Ezért üldözték, ezért zárták be, midőn a nemzeti érzés megnyilatkozása bűnül rovatott fel. És ez nem erénye, nem bűne volt a magyar református iskolának, hanem veleszületett eltörölhetetlen jellemvonása; a református iskola — ép úgy, mint maga a reformáció is — a nemzeti élet talajából sarjadzván ki, ereibe csak a nemzeti élet tápláló nedveit szívhatta fel. Gyökereit a magyar nép — a legerősebb államfentartó elem — rétegébe bocsátván le, e televény földben termő tehetségeket, a nemzeti vérkeringés felfrissítő anyagát felszívja, fölemeli a nemzet vezető intelligenciájába s általa nemzeti közműveltségünket termékenyíti meg.

Ez a szellem növelte az egyháznak a hit martírjait, a hazának a szabadság bajnokait, a tudománynak azokat a lángelkű apostolait, kik méhrajként járnak be a nyugati civilizáció egyetemeit, hogy szellemi kincseket gyűjtsenek kulturális életünk gazdagítására.

Ez a szellem ápolta iskoláinkban az egyszerű puritán erkölcsöket, érlelte a meggyőződés bátorságát, alakította a szilárd és hajthatatlan jellemeket, a kálvinista magyarságnak a hatalom előtt nem épen kedves, de nemzeti szempontból megbecsülhetetlen tipikus vonásait.

Ez a szellem magyarázza meg azt a korát messze megelőző s ma is bámult törekvést, mellyel a kolozsvári kollégium

ifjú, tudós tanára, *Apáczai*, már a XVII-ik század derekán a szaktudományokat is nemzeti nyelven igyekeztek megszólaltatni s a magyar nemzeti tudományosság útját egyengeti. Ez a szellem fejt meg e kollégiumnak azt a törekvését, hogy, a nemzeti alkotmány- és jogérzet ápolása érdekében, már a XVIII-ik század közepén, az egyetlen hazai egyetemen kívül, elsőnek rendezze be a jogi szakoktatást falai között.

Ez a szellem, a református iskola negyedfélszázados hagyománya. S miként a londoni karthausi gimnázium, midőn a múlt század második felében a világváros zajából kiköltözött, magával vitte régi épületéből azokat a köveket, amelyekbe egykori tanítványainak nevei voltak bevésve és új épületébe falaztatta, úgy kell nekünk is megunkkal hoznunk a régi, egyszerű kálvinista iskolák hagyományait modern iskolai palotáinkba, hogy nevelő hatásuk által összekössük a múltat a jelennel. Megújodott a kolozsvári kollégium is, de hagyományait, a múltak emlékeit ez ünnepélyen is kegyelettel ápolja. Az iskolai tradícióknak magukban is nevelő és jellemképző hatásuk van. S ebben van nagy erejük a régi felekezeti iskoláknak a modern állami tanintézetek fölött. Azért tisztelettel üdvözlöm e kollégium elöljáróságát, hogy e tanintézet 300-ados múltjának fölelevenítésével a múlt hagyományaira terelte lelkünket e szép ünnepen.

A kolozsvári kollégiumnak a hazai református tanintézetekkel sok közössége, sok kapcsolata volt a múltban is. Tizenhatodik századbéli hírneves tanárainak, egy *Molnár Gergelynek*, egy *Károlyi Péternek* tankönyvei átlépik Erdély bérceit s az összes hazai református iskolákban, századokon keresztül, új meg új kiadásukban, a tanítás vezérfonalául szolgálnak. Ezt a szellemi kapcsolatot akarta erősíteni református tanáregyesületünk, midőn közgyűlését ez emlékünnephez csatolta, hogy osztozzék e tanintézet nagy múltja és nemzeti hivatása iránt érzett elismerésben s kifejezhesse tiszteletét a múlt hagyományait ápoló és az intézet jövőjén munkáló iskolai elöljáróság iránt. Fogadja tehát, Méltóságos Főgondnok Úr, református tanárságunk tiszteletteljes üdvözlését s azon hő óhaját, hogy ezt az ősi református kollégiumot, nemzeti műveltségünknek ezt a 300-ados, erős várát, ősi, protestáns szellemében, százados hagyományaiban, magyar nemzeti kulturánk előbbvitelére a Gondviselés erősítse, fejlessze és az idők végéig virágoztassa!

II.

Szatmárnémetiben a református főgimnázium háromszázados jubileumán.

— 1910 május hó 18-ik napján a református templomban. —

E lélekemelő ünnepélyen, melyet a hit templomában a tudomány templomának, a helybeli református főgimnáziumnak háromszázados fennállására szentelünk, örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy az Országos Református Tanár-egyesület nevében az ünneplő tanintézet előljáróságát tisztelettel üdvözljem. Tanár egyesületünk azon benső kapcsolatnál fogva, mely hazai református tanintézeteink életéhez fűzi, jelen évi közgyűlését is ez iskolai ünnep keretébe kívánta illeszteni, hogy, míg a múlt képein lelkünk elringatódik, e három század küzdelmeinek lelki szemléletéből s őseink törhetetlen energiájából erőt és kitartást merítsünk magyar nemzeti közműveltségünk jövőjének munkálására. E mellett úgy vagyunk meggyőződve, hogy e mai ünnep nemcsak a háromszázad viharát átélte s olykor a megsemmisülés határmesgyéjén állott szatmárnémetii református főgimnázium örömnépe; nemcsak e nemes város és a közeli vidék kulturális körének, mely e tanintézetben századokon át mintegy főiskoláját ápolta, de hazai református tanügyünknek s egész nemzeti közoktatásunknak is örömnépe: azért szívünk összedobbanásával s a hazafiúi lélek összeforrott érzéseivel református tanárságunk is együtt ünnepel ez iskola előljáróságával.

Hiszen az a küzdelmes múlt, mely kemény megpróbáltatásaival e tanintézetet is sokszor az enyészet szélére sodorta, máskor meg dicsőségével mai fejlettségét is meghaladó s fényét messzevidékre árasztó kulturális gócponttá emelte, nemzetünk zivataros századaiban református iskoláinknak közös sorsa

volt. Református iskoláink egészen a legújabb időkig csak a felekezeti buzgóság áldozatkészségéből táplálkoztak. S a felekezeti harcok sötét korszakában, — midőn a testvér testvérét üldözve, önmagát gyöngítette s nemzeti fejlődésünket megbénította, — az uralkodó felekezettel szövetkezett kormányok még e forrástól is igyekeztek elzárni iskoláinkat s az adózó polgárság kímélésének örve alatt még társadalmi segítyezésüket is eltiltották. De a nemzeti műveltségünk iránt érzéketlen kormányhatalom törekvése megtört a hitbuzgóság erején, mely szíve vérét is drachmákká verette, hogy meghozza áldozatait a nemzeti műveltség oltáira. Az a keblét felhasító és fiait önvérével tápláló pelikán, mely régi református templomaink kathedrái fölött még mai nap is sok helyen látható, híven jelképezte református egyházunk és iskoláink ápolását. Óh, annak a küzdelmes három századnak sok fájdalmas, de sok föl-emelő tanúsága is van!

Századokon keresztül, midőn az állami közoktatás eszméje még csak az idők méhében szunnyadt s midőn a közműveltség terjesztése hazánkban egyedül az egyház aegise alatt álló felekezeti iskola vállain nyugodott, — *a református iskola nemcsak híven töltötte be nemzeti hivatását, de gyakran vezető szerepet is vitt a nemzeti kultúra emelésében.* És ezt főként két sajátságával érte el. Egyfelől azzal, hogy a nyugati kultúra előhaladásával folytonos contactust tartva fönn, ennek gazdag tartalmát igyekezett felszívni és magába asszimilálni. S míg e szellemi közösség útján mélyítette nemzeti tudományosságunkat, egyúttal a késő századokra is megjelölte tanügyi politikánk irányát. Mert ha magasztalással hirdetjük első királyunk bölcsességét, hogy nemzetünket a nyugati keresztyénséghez csatolta, akkor nem lehet figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy a reformáció és a református iskola a nyugateurópai kultúrával való szellemi közösségünket még szorosabbra fűzte s jobban megszilárdította. Ez az irányzat a legbiztosabb útmutató közoktatásunk jövő fejlesztésére is, mert minden tanügyi reform, melyet az európai közoktatási viszonyok figyelembe vétele nélkül hozunk létre, csak az európai műveltség közösségéből szakítja ki s a Kelethez viszi közelebb nemzetünket.

De nem kevésbé hatott a nemzeti társadalomra a református iskola azáltal is, hogy tanuló ifjúságában mindig a tősgyökeres magyar népre támaszkodott s a nép fiaiban rejlő tehet-

ségeket igyekezett kiművelni a nemzeti társadalomnak. *Nem volt és nincs magyar iskola, mely több módot, nagyobb segítséget nyújtott volna a szegény nép fiainak kiművelésére, mint a református iskola.* És ez a magyar nép, mely hősokeket adott valóságos és nemzeti szabadságharcainknak, szókinccset irodalmunknak, népdalt költészetünknek, izlést műiparunknak, — a szellemi élet terén felfrissítő eleme lőn a nemzeti társadalomnak. Az iskola pedig, mely a magyar faj kulturáját igyekezett emelni, a legerősebb bástyát építette a magyar nemzeti államnak.

E tekintetben magának a szatmárnémetii református főgimnáziumnak története is nagy tanulságot rejt magában. Azt a kort, melyben ez iskola a legnagyobb megpróbáltatásnak volt kitéve s szinte az enyészet szélén állott, irodalmunk története *nemzetiellen kornak* nevezi. Pedig az a kor nem volt tudományosság nélkül, sőt egyik irónk a *tudományok arany századának* mondotta. De az a műveltség nem a nemzeti élet talajában gyökerezett, nem a nemzeti szellem megnyilatkozása volt s ezért a nemzeti társadalomra nem is volt semmi hatása.

Sokan és sokszor hangoztatták közoktatásügyünk első nagy vezérének mondását, hogy *Magyarország jövője a kultúra kérdése.* Igen, a kultúra kérdése, de nem azé a kultúráé, mely a Nyugat firmája alatt kozmopolita hangon zeng a költészet berkeiben ; nem azé a kultúráé, mely a társadalmi tudományokban az internationalismus eszméit igyekszik csepegtetni a magyar nép lelkébe, hanem amelyik a külföldi eszmeáramlatokat is a magyar faji sajátosságokhoz assimilálja ; amelyben a nemzeti élet érlüktetése és a nemzeti lélek nyilatkozik meg. *Az a kultúra, mely e hazában fölvirágozik, csak nemzeti, csak magyar lehet, mert csak ez biztosíthatja különböző nemzetiségek-lakta földünkön a magyar faj szellemi és politikai hegemoniáját s csak ez szilárdíthatja meg a magyar nemzeti államot.*

Ennek a nemzeti kultúrának volt magvetője évszázadokon át a magyar református iskola s közelebről a szatmárnémetii református főgimnázium is. S a nagy múlt tradíciója ezt a szellemet : a nemzeti nevelés irányát hagyta szent örökségül iskoláinknak a jelenre és a jövőre is. Adja a Gondviselés, hogy e szellemben : a nemzeties irányú nevelésben, hazánk minden iskolája, felekezeti különbség nélkül összeforrva, együtt munkálja nemzetünk jövőjét ! A szatmárnémetii református főgimnázium előljárósága pedig, mely a múlt hagyományait e kegye-

letes ünnepéllyel is híven ápolja és a tanintézet nemzeties irányú fejlesztésén fárdozik, fogadja tanáregyesületünk tiszteletteljes üdvözetét s azt a hő óhajtasunkat, hogy a vezetése alatt álló tanintézet, nemzeti műveltségünknek ez a háromszázados erőssége, ősi református szellemében és hagyományaiban fejlődjék, erősödjék s a nemzeti kulturának előbbrevitelére az idők végéig virágozzék!

III.

Marosvásárhelyt a református kollégium új épületének felavatása alkalmával.

— 1911 június hó 6-án a kollégium dísztermében. —

Midőn e negyedfélszázados nagymúltú tanintézet megúj-
hodása, új épületének felavatása alkalmából a magyar kultu-
rának lélekemelő ünnepet szentelünk, örömmel használok fel
az alkalmat, hogy az Orsz. Református Tanáregyesület és az
általa képviselt magyar református tanárság nevében tisztelet-
tel és elismeréssel üdvözöljem a kollégium nagyérdemű előljá-
róságát, hogy a magyar kulturának és nemzeti tudományosság-
nak ily fényes csarnokot emelt. Nemcsak a saját kulturális ér-
zékének állított az előljáróság ez új iskola-épületben monu-
mentális emléket, nemcsak a város és vidék kulturális érdekei
körül szerzett elévülhetetlen érdemet, hanem elismerésre és
tiszteletre kötelezte ez alkotás iránt mindazokat, akik a magyar
kultura fejlesztésében látják nemzetünk jövőjének legfőbb biz-
tosítékait. Minden magyar iskola egy-egy nemzeti oltár, melyen
a magyar nemzeti műveltség lángja lobog fel és minél több
ilyen oltár emelkedik e haza határain, ama szent láng annál
magasabban lobog s annál ragyogóbb fényben tükrözi vissza
nemzeti műveltségünket. És mi, akik ez oltár körül forgoló-
dunk, örömmel jöttünk hazánk távoli vidékeiről, hogy itt ez
ünnepély fölemelő érzései között ez újra épült oltár lángjainál
önnön lelkünk tüzeit élesztgessük.

Hivatásunknál és hazafias érzületünknel fogva is mélyen
át vagyunk hatva a nemzeti kultura jelentőségének tudatától.
Tudjuk, hogy ha nemzetünk az európai népfajok versenyében
helyét meg akarja állani s az európai nemzetek színvonalára
akar emelkedni, azt csak a kultura erejével és hatalmával te-

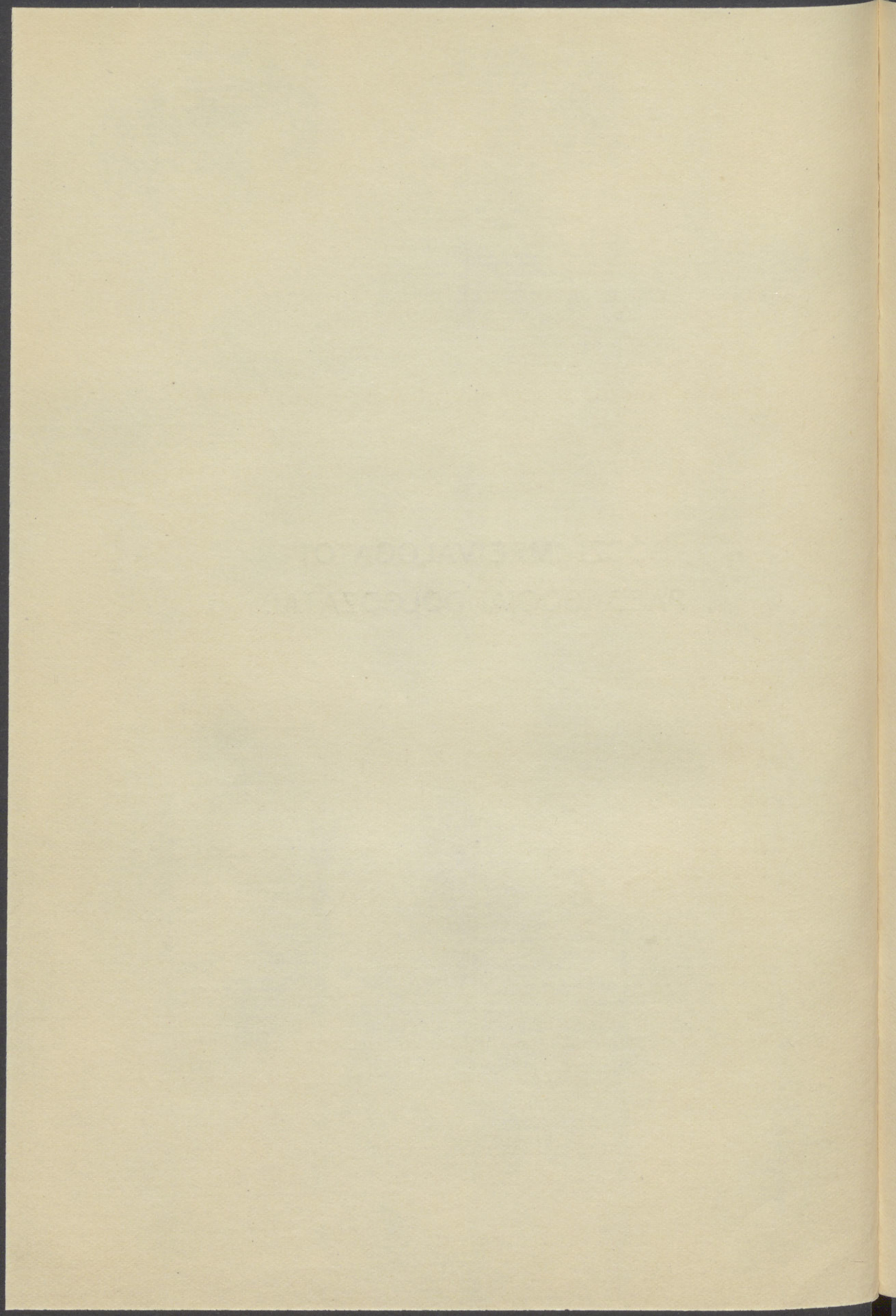
heti. Sőt tudjuk, hogy ha e haza földjén élő nemzetiségek törekvéseit a magyar nemzeti állam keretébe akarjuk beolvasztani, — aminthogy be kell olvasztanunk, — legerősebb fegyverünk arra is a magyar kultúra tartalmi gazdagsága és varázsa, szellemi fölénye és assimiláló ereje leend. És ha ezeréves történetünk folyamán nemzetünk erejét, önvédelmi harcai mellett, századokon át az európai kultúra védelme kötötte le, annál erősebben kell kifejtene ma szellemi energiáját, hogy amaz európai kultúrába beilleszkedjék és annak a magyar szellem is alkotó tagja legyen. Idáig, az bizonyos, ha igyekeztünk is lépést tartani az európai műveltséggel, annak előbbvitelére magyar lélek igen kevés hatást gyakorolt. A marosvásárhelyi kollégium dicsőségéhez tartozik az is, hogy nagynevű tanáraiban és tanítványaiban, a *Bólyai*-akban magyar elme az európai tudományosságra is termékenyítőleg hatott.

A nemzeti kultúra szükségletei épen most foglalkoztatják törvényhozásunkat. S látva azokat a folyton növekvő anyagi áldozatokat, amelyeket a magyar állam és a nemzeti társadalom kulturális fejlődésünk megalapozására igyekszik fordítani, megnyugtató érzések és nemzeti kulturánk jövője iránt biztató remények töltik el keblünket. Ime, ez a református kollégium is a magyar állam segítségével épült. Református gimnáziumaink hazánk más vidékein is megújulnak, erősödnek s virágzásuknak szinte új korszakába lépnek az állam anyagi támogatásával. Az államkormány felismerte végre azt a nagy szellemi erőt, amelyet nemzeti műveltségünkre s a magyar nemzeti államra nézve református iskoláink képviselnek. S midőn ez iskoláknak, melyek századokon át egyedül a protestáns hitbuzgóság filléreiből táplálkoztak, segítő jobbot nyújt, hogy a kor fejlődő kulturális szükségleteivel lépést tarthassanak, csak a magyar állam igaz érdekeit szolgálja, csak nemzeti műveltségünk emelését munkálja. Mert a *magyar református iskolánál a magyar nemzeti szellemnek hívebb ápolója, a nemzeti műveltségnek buzgóbb terjesztője s a nemzeti államnak biztosabb támasza sohasem volt.* Ez iskola szelleme a magyar nemzeti lélek megnyilatkozása volt mindenha. S midőn e szellem a magyar állam támogatásával erősebb kifejezésre jut, az kulturánk nemzeti jellegének a legnagyobb biztosítóka.

Ez a szellem hatotta át évszázadokon a marosvásárhelyi kollégiumot is és tette magyarságunk egyik kulturális gócpont-

jává ; ennek a szellemnek kell azt áthatnia a jövőben is, ha tradícióhoz hű akar maradni. S midőn fejlődésének mai korszakos mozzanatában nemzeti kultúránknak tett szolgálataiért az intézet előjáróságát a magyar kultúra munkásai nevében tisztelettel üdvözlöm, azon hő óhajtásunknak adok kifejezést, hogy e nagymúltú tanintézet hagyományos kálvinista és magyar szellemében erősödjék és az idők végéig virágozzék !

DÓCZI IMRE VÁLOGATOTT
PAEDAGOGIAI DOLGOZATAI.

I.

Irodalmi képzés a classica philologiai oktatásban.¹

Kik az ember magasabb szellemi értékét az irodalmi műveltségben keresik, kik a szakszerű tudós műveltséget is az általános irodalmi műveltségre akarják építeni s ennél fogva a középiskolai oktatásnak, a szellemi és erkölcsi nevelésnek súlypontját is az irodalmi tanításra s általában oly tantárgyakra kívánják helyezni, melyek az embernek az irodalmi műveltséget megadni hivatják: azok a nálunk is visszhangra találtak s a humanus műveltséget veszéllyel fenyegető utilitarius nyilatkozatok után megnyugvással és meglelégedéssel olvashatták a tél folyamán közoktatási miniszterünk vezetése alatt tartott egységes középiskolai értekezlet tárgyalásait. Ez értekezlet egyebekben nem is jutott semmi pozitív eredményre; de abban minden tagja egyet értett s vagy egyenesen kifejezést adott annak az eszmének, vagy az képezte nyilatkozatának alapját, hogy *a jövő középiskolája csak a mai gimnázium tovább fejlesztése vagyis az irodalmi képzésre alapított humanus irányú intézmény lehet.* Közoktatási kormányunk terveze tehát bármilyen alakot öltson is, azzal a megnyugtató törekvéssel indult meg, hogy nem a gimnáziumi nevelés mai szellemét fogja a hétköznapi élet üzleti érdekeinek áldozatul dojni, hanem a középiskola másik fajának, a reáliskolának egyoldalú képzését akarja a gimnáziumi nevelési iránnyal összhangzásba hozni.

Az irodalmi képzés és az iskola szövetsége oly régi, mint maga az irodalom és az iskola. Nemcsak gimnáziumaink alakulása és fejlődése áll kapcsolatban az irodalmi képzés szük-

¹ Felolvastatott a Tiszántúli Református Tanáregyesület szatmári közgyűlésén 1892 július hó 4-én.

ségének tudatával, hanem már az ó-korban is a római tanuló idejét nagyobbára az irodalmi tanulmány foglalta el, sőt a görög iskoláztatás előhaladtával szintén írott művek magyarázása és taglalása volt a tanítás főmunkája. Meglehet — mondják, — de nem volt meg akkor a XIX. század természettudományi ismeretköre. Mind igaz. Nem is akarjuk mi a kor-szellemtől elzárni iskoláinkat, sőt ismerve a természettudományi igazságok végtelen fontosságát, szellemművelő hatását, kiváló helyet kívánunk juttatni e tudományágnak úgy a ma, mint a jövő középiskolájában. De épen a természettudományi világnézet *egyoldalúságával szemben*, mely örökösen az érzéki tapasztalat körében hordozván az elmét, elnyomja fogékonyságát a lelki és erkölcsi tünemények iránt, ennek correctivumául erősen hangsúlyozzuk az irodalmi képzés uralmát, hogy oly harmonikus műveltségre, oly philosophiai világnézetre vezessük ifjúságunkat, amelynek birtokában művelt érzékkel és szellemes érdekléssel viseltessék az ismeretek minden faja iránt. Mert csak az irodalmi képzés adhatja meg azt az általános és összhangzatos műveltséget, amelyre tovább építve, — mint *Greguss* mondta korán elhunyt testvéréről — ugyanazon ember lehet természettudós, aestheticus és moralphilosophus.

Amint a primitív ember is fát dörzsölt össze fával, hogy tüzet gerjesszen, úgy a szellemi világban szintén a szellemekkel való tartós érintkezés folytán indulhat meg a gondolkodás processusa. Az irodalmi studiumok, mint a legnagyobb gondolkodók eszméinek tárháza, legtökéletesebb művelői a leendő gondolkodónak; már pedig a különböző életpályák mindenkélettől *gondolkodó főt* igényelnek. Ismeretek még magukban nem adnak műveltséget, hanem azon szellemi képesség, melylyel ismereteinket fel tudjuk dolgozni, vagyis tudunk gondolkozni. Hiszen még a természettudomány nyújtotta ismeretek is csak azáltal nyernek értéket, ha bizonyos lelki processusokon mennek keresztül. Aki képes felfogni, hogyan szűrődik a tapasztalathból az elmélet, mint emelkedik a nyers tények fölé a törvény, az anyag fölé a gondolat: csak az bir tudományos műveltséggel. Ellenben, aki megszokta, hogy a gondolat testét csak a múzeumokban és laboratóriumban találja föl, az az „*ignoti nulla cupido*“ elvénél fogva nemcsak érzéketlen marad az emberiség magasabb törekvései iránt, de nem is

képes oly emelkedett álláspontra jutni, honnan az emberi szellem működését koncentrálva áttekinthesse. Ezt a műveltséget csak az irodalmi nevelés adja meg.

De nemcsak a szellemi, hanem az erkölcsi nevelés helyes iránya is megköveteli, hogy a középiskolai oktatás súlypontja az irodalmi képzésre essék. *Sokrates* alapelve, hogy minden ismeret erénnyé, minden tudás erkölcsiséggé válik — *πάσας ἀρετὰς ἐπιστήμη; εἶναι*. És én készséggel elismerem a tudomány erkölcsnemesítő hatalmát. De viszont, aki valaha neveléssel foglalkozott, tudni fogja, hogy nem minden ismeret egyenlő erkölcsi életirány forrása. Az az oktatási rendszer, mely egészen a gyakorlati élet göröngyeihez köti az emberi lelket, s az erkölcsi élet kérdései iránt közönyösen hagyja, nem lehet képes arra sem, hogy a család, haza és ember szeretetét bele olthassa az ifjú szívébe; s hogy a jog, igazság, szabadság vagy bárminemű erkölcsi eszme iránt is lelkesedést gyújtson növendéke keblében. Az exact és természettudományi oktatás nevelhet példás erkölcsű kosmopolitákat, de nem honfiakat, kik a nemzet érlüktetését saját szívverésöklükkel azonosnak tekintsek. Nevelhet az életnek kitűnő gyakorlati férfiakat; de erkölcsi erőt, mely őket arra készítse, hogy fölemelt fővel állhassanak meg a létért való küzdelemben akkor is, ha tán az élet bányájában a kenyérkereset aranyere előttük megszakad: sem a kétszerkettő, sem a természet törvényének ismerete nem adhat. Az erkölcsi érzés erejét, mely még az üzlet piacán sem engedi az embert a lelkiismeretlenségig alásülyedni, — a jellemzilárdságot, mely még a legnagyobb veszélyek között is megóvja az embert attól, hogy elcsüggedve az erkölcsi halál karjaiba dobja magát: csak az irodalmi képzés, vagyis az a nevelés adhatja meg, mely az ifjú lelket a múlt idők nagy jellemeinek mintaképe által irányítja, az emberiség erkölcsi és szellemi fejlődésének s örökös küzdelmének szemléltetése által megedzi.

Az irodalmi művek ép oly kiaknázzhatatlan bányául szolgálnak az erkölcsi nevelésnek, mint a természettudomány az igazság kutatásának. Igaz, hogy az a rendszer, mely a nevelést a Hunyadiak és Zrinyiek, vagy a Horatiusok és Gracchusok hazaszeretetére, Aristides igazságérzetére, Sokrates bölcs szerénységére, Regulus becsületérzésére, Rákóczi szabadságszeretetére s a hazafiúi és polgári erénynek az irodalomban meg-

örökített többi mintaképeire vezeti vissza: bizonyosan sok tanulni valót hagy fenn a későbbi szakférfiúnak, de valódi embert nevel a társadalomnak. *Az ismereteket meg lehet szerezni fejlettebb korban is, de nem a jellemet.* Az is igaz, hogy az irodalmi képzés egyes tényei sokszor elenyésznek. Homeros hexameterai elmosódnak az emlékezetből gyakran az utolsó szóig. Horatiusnak legmagasztosabb ódáit sem tudjuk néhány év múltán idézni; de azért oly erőösszeget hagynak a léleknek, mely az exact tudományok egyoldalú hatásával szemben kirí az ember beszédéből, kilátszik irataiból, visszatükröződik gondolkozásán és kinyomódik egész jellemén.

A mai gimnáziumban az irodalmi képzést a nemzeti irodalom mellett Európászerte kiválóan a classica philologiai oktatás képviseli. És épen ezen domináló helyzetének a következménye, hogy ha a mai gimnázium a szellemi és erkölcsi nevelés érdekében támasztott követeléseknek általánosságban meg nem felel, a kifogás rendszeren a classica philologiai oktatás számlájára esik. Én nem mondom, hogy e disciplina mai kezelésében elég hiba nincs, sőt épen egyik igen nagy fogyatkozásával akarok ezúttal foglalkozni; de azt nem mulaszthatom el kijelenteni, hogy a classica philologiai tanításra szőtt vádakban a valóság mellett nem kis mérvű túlzás és a korszellemtől megvesztegetett egyoldalúság is nyilatkozik. Részemről ki merem mondani, hogy amióta gimnáziumainkban a latin beszéd használata megszűnt, tehát amióta a latin nyelvnek teljes elsajátításáról le kellett mondani, latin nyelvi tanításunk sohasem állott magasabb fokon, mint ma; a görög nyelvi tanítás pedig — tisztelet a múltak emlékének — de hazánkban aligha állott valamikor csak azon a fokon is, amelyen ma van. Egyes iskolák e tekintetben lehetnek kivételek, de az általános benyomást, a köztapasztalatot ily értelemben konstatálta az érettségi vizsgálatokon működő kormánybiztosok legközelebbi értekezlete is.

Van hiba kétségtelenül. És én ezek között egyik elsőrendű mulasztásnak tekintem azt, hogy a gimnáziumi felőbb osztályokban *a classica philologiai tanítás nem áll teljesen az irodalmi képzés szolgálatában.* Ma már nem célja a gimnáziumnak sem a latin, sem a görög nyelv szóban vagy írásban való használatára megtanítani a növendéket, hanem igenis feladata, hogy a classicus írók műveiben levő gondolattartalom

és műalak megismertetésével és elsajátításával az ifjúság szellemi és erkölcsi képzését előmozdítjuk. És mai tanításunk éppen ebben tesz legkevesebbet. Ma sok tanár keze alatt még a VIII. osztályban is elvész a classicus mű gondolattartalma és műalakja; ismeretlenül marad az író gondolatmenete, logicája és pszichológiája; érintetlenül esik el a mű szerkezete, esztetikai vagy retorikai sajátosságai. Nyelvet tanítunk a felsőbb osztályban s inkább, mintsem irodalmat; grammatikailag boncolgatjuk minduntalan az írókat, anélkül, hogy sokan a pszichológiai és esztetikai elemzésre legkevesébbé is gondolnának; pedig éppen ebben rejlenék az irodalom szellemi és etikai képző hatása s ebben sarkallanék magának a classica philológiai tanításnak is legfőbb jogosultsága.

Nem szeretnék eme vádaskodással félreértésekre okot szolgáltatni s egyáltalán nem akarnám, hogy kifogásaimat esetleg a saját fejemre is ráolvassák. *Nem a grammatikának, hanem a grammatikai exegesis túltengésének vagyok én ellene.* Napjainkban nagyon is divattá vált a classica philológiai oktatás terén minden bajt a grammatika nyakába hárítani s vannak paedagógiai túlzók, akik minden grammatikát ki szeretnének az iskolából küszöbölni s a classicus nyelveket is csak olyan kávéházi kellnermethodussal óhajtanák taníttatni. De hát az ily könnyű véru s a phrasisok füstjével dolgozó paedagogusok ellen nincs mit védekezni. A grammatikának ép úgy meg van a maga iskolai fontossága és kiváló didacticai jelentősége, mint akármely középiskolai tanulmánynak, csak hogy a maga helyén, a grammatikai cursuson. Ám használjuk fel a tudományos módszer, az összehasonlító nyelvészet minden értékesíthető vívmányát a grammatika tanításánál a növendékek értelmi fejlesztésére; de ne foglaljuk el vele az irodalmi cursus tanórát s ne tegyük irodalmi tanításunkat örökösen a puszta grammatikai szabályok ismétlésének taposó malmává. Avagy nem komikus dolog-e, mikor még a VIII-ik osztály tanóráin, vagy pláne az érettségi vizsgálatokon is declináltunk s ebbeli jártasságából ítéljük meg a tanulónak latin irodalmi képzettségét?

Van rá eset, nem mondom, midőn a tanár még a felső osztálybeli tanuló erejét is a grammatika próbakövével kénytelen megmérni. De ebből rendszert csinálni, vagy egynehány kétes existencia kedvéért az összes növendékek irodalmi kép-

zését kockáztatni nem szabad. Leghelyesebb álláspont e tekintetben az, amit az osztrák közokt. miniszternek múlt ősszel kiadott nagy jelentőségű rendelete elfoglal. A classica philologiai felsőfokú tanításnak — úgymond — „az olvasottak pontos nyelvi megértésén kell *alopulnia*; de a gondolatartalom elsajátításához, a műalkat felfogásához kell *vezetnie*. Olynemű olvasás, mely a megkívánt pontosságot grammatikai és lexicalis dolgokban elhanyagolja, *kárára volna a gondolkodás ama szigorának és lelkiismeretességének, melyre minden oktatásnak nevelnie kell*“.

A classicus irodalom műremekeinek örök becsét gondolatartalmuk és műalakjuk adja meg. A modern dráma megteremtője ugyan Shakespeare, de azért az aesthetikusok a tiszta tragikumot Sophoklesben tanulmányozzák; az Iliás jobban megismerteti az epikai előadás módját és az eposz jellemét, mint „Zalán futása“ vagy „Buda halála“; Ciceróban jobban kidomborodnak a szónoki beszéd formái, mint Kosuthnál; Xenophon és Plato dialogusai egyszerűbbek, mint korunk bölcsészeti művei, Thukydides és Tacitus a történelem nagy tanúságait plasticusabban szemléltetik, mint korunk historikusai. Más szóval: a klasszikus irodalom remekeit ma is az *irodalmi műfajok kanonjainak tekintjük*. De ha mind ebből semmit sem érzékeltetünk tanítványainkkal, ha a költői művek olvasását poétikai elemzéssel nem kísérjük, ha a historikusokat történelmi, a szónoki műveket rhetorikai, a bölcsészeti értekezéseket logikai világitásba nem helyezzük: akkor „hiába való a mi prédikálásunk“.

Érzik ezt Európaszerte s azért sürgeti úgy a tavaly megjelent porosz tanterv, mint az osztrák közoktatási miniszternek imént említett rendelete az irodalmi képzés előtérbe helyezését. Nálunk a görögpótló tanfolyamot, illetőleg a görög íróknak magyar nyelven való olvastatását, egyenesen az az intentio hozta létre, hogy ha magát a nyelvtanítást elejtik is, legalább, ami ez irodalomban legbecsesebb, a *gondolatartalmat* felhasználják az irodalmi ízlés fejlesztésére. Az a gondolat volt az irányadó, hogy az írókat magyarul olvasva, a növényedékek jobban belemélyedhetnek eszmekörükbe, jobban felfoghatják világnézetüket s így több irodalmi nyereséget meríthetnek olvasásukból. Eléri-e vele a célt, nem tudom. De, hogy e cél megvalósítása sokkal reálisabb alapon történhetik

a classica philologiai oktatás körében s hogy azt itt e téren kell megvalósítanunk, az bizonyos; különben a felületes gondolkozás ma-holnap latinpótló tanfolyammal is boldogítani fogja iskoláinkat.

Igaz, hogy e téren észlelhető fogyatkozások oly fontos tényezőktől függenek, amelyeket egyhamar nem igen fogunk elháríthatni, de hatásukat ellensúlyozhatjuk a tanítói törekvéssel. Része van e dologban először magának iskolai tanrendszerünknek is. Ma a latin irodalmi tanítás sikerének legfőbb kriteriumát az érettségi írásbeli dolgozat képezi. E dolgozat pedig, tudjuk, magyar fogalmazványnak, többnyire egyszerű olvasókönyvi gyakorlatoknak, latinra való fordításában áll. És ha ezt a feladatot az ifjú sikerrel meg nem oldja, ha a nyelv írásban való kezelésénél a kellő gyakorlottság hiányában talán még grammatikai szarvas hibákat is követ el, akkor ismerheti ő az Aeneis költői szépségeit, jártas lehet Cicero egyik-másik szónoki beszédének rhetorikai elemzésében, avagy könyv nélkül tudhatja Horatius szebb ódáit: alkalmat sem adunk neki latin irodalmi képzettségének kimutatására, oda sem bocsátjuk a szóbeli érettségi vizsgálatra.

Ha egy érettségi vizsgálaton alacsony fokon állanak a latin írásbeli dolgozatok, a bírálatra hivatottak kimondják a lesújtó ítéletet, hogy az illető tanintézetben rossz lábon áll a latin tanítás; anélkül, hogy a növendékek latin irodalmi képzettségét mérlegelnék. Olyan alapon kell tehát ítéletet mondaniok, amely a korviszonyokhoz képest ma már nem lehet egyenes és főcélja latin tanításunknak. A tanár pedig a tanrendszer követelményei előtt kénytelen lévén meghajolni, vagy teljesen elhanyagolja az irodalmi képzés eszközeit s a classicus írókat csupán a grammatikai szabályok példatárának és phraseologiai gyűjteménynek tekinti, hogy ezekkel tanítványainak fordítási ügyességét gyarapítsa; vagy ha jobb paedagogiai érzeke megóvjá e lelketlen eljárástól és az irodalmi olvasmányokat tőle telhetőleg igyekszik tanítványai gondolat- és érzelemvilágának gazdagítására felhasználni: a tanulók stilisztikai készségének ébrentartása és növelése még akkor is annyi időt von el az irodalmi képzéstől, hogy ez a tanár jóra való igyekezete mellett is fogyatékos marad.

Le kell tehát szállítani a magyarról latinra való fordítás jelentőségét s mivel e dolgozatok csak a nyelvtani szabályok

begyakorlására szolgálhatnak eszközökül, ennek pedig az irodalmi tanítás fokán semmi helye sincs: *a felső osztályokban, valamint az érettségi vizsgálaton maguknak a classicus íróknak kell az írásbeli dolgozatok anyagául szolgálniok*, hogy a tanítás minden iránya ez írók tanulmányozására legyen fordítva s hogy a tanár összes iskolai munkásságát az irodalmi képzésre irányíthassa, a tanuló pedig írásban úgy, mint szóban irodalmi képzettségéről adhasson számot. És hogy ez nem leszállítása, sőt inkább emelése volna latin tanításunknak, azt talán nem igen kell bizonyítgatnom. Hiszen egy — a tanuló előtt nem tárgyalt — Liviusi, Ciceroi, vagy Tacitusi fejezetnek, vagy épen egy költeménynek magyarra fordítása jobban megpróbálja a növendékek erejét s biztosabb alapot nyújt még nyelvismeretök megítélésére is, mint egy könnyű magyar szövegnek a szótár segítségével latinul való gyarló kifejezése. E mellett, ha majd növendékeink latin nyelvi képzettségét nem ily fércelményekből, hanem irodalmi tájékozottságukból kell megítelnünk s ha hozzájuk a gimnáziumi pálya végén a nyelv-alakok hajszolása helyett ilyenmő kérdéseket intézhetünk: melyek Horatiusnak böcselmi vagy hazafias ódái? fordítsd le közülök ezt vagy azt; melyek az Aeneis plasticusabb leírásai vagy hasonlatai? fordítsd közülök ezt vagy azt: — akkor fog philologiai oktatásunk egészen az irodalmi képzés szolgálatában állani.

De a mai fogvatkozásokban nem csekély része van tanárképzésünknek is; sőt, ha philologusaink a classicus írók aetheticai oldala iránt kevés érzéket tanúsítanak, azt legnagyobb részben az egyetem számlájára kell írunk. Aki egyetemeink classica philologiai előadásait a közel múltban figyelemmel kísérte, vagy épen személyes tapasztalatból ismerte, az tudhatja, hogy ott tanárjelöltjeink idáig sok mindentről értesülhettek, de épen a gimnáziumban tanítandó classicusok gondolattartalmáról és műalakjáról hallottak legkevesebbet. Bőségesen folalkoztak kétes értékű coniecturák és legfőljebb irodalomtörténeti jelentőségű írók fejtegetésével; ha pedig elsorangú classicusokra került a sor, a philologia teljes kritikai apparátusával tárgyalták előttük az íróra vonatkozó adatokat, a codexektől és scholionktól a legújabb kiadásokig végig menve gyakorolták a szövegkritikát; úgy, hogy a semester sokszor eltelt anélkül, hogy az író olvasásába

bele kezdhettek volna ; vagy ha a szöveg boncolgatása is napi-rendre került, belefogózkodtak Tacitusnak majd minden szavába, megismertették őket a commentatorok minden irányú felfogásával s jó szerencse, ha ily módon egy pár caputon keresztül hatoltak, miközben a tanárjelölt megismerkedhetett a tárgyaló íróra vonatkozó philologiai irodalom rengeteg címsorozatával, de nem magával a classicus íróval, nem az író gondolatvilágával és aesthetikai sajátágaival. Oly collegiumokat pedig, mint pl. Homeros világnézete, vagy Vergilius aesthetikai fejtegetése, azt hiszem egy tanárjelölt sem sorozhat élményei közé. Sőt akárhányan bevégezhetnék egyetemi tanulmányaikat anélkül, hogy csak arról is kellő tájékozást nyertek volna, hogy melyek azon kiváló és jellemző részek akár tárgyi, akár aesthetikai tekintetben, amelyeket az egyes írókból a középiskolában tárgyalniok kell. Az írók középiskolai tárgyalási módját pedig nem is várhatjuk a tudományegyetemtől, e tekintetben legfőlebb a gyakorló iskolára és a tanterv utasításaira vannak utalva tanárjelöltjeink.

Ilyen körülmények közt az önképzés nehéz és hosszú éveit kell átküzdenie az ifjú tanárnak, míg a próbálgatások során eljuthat a helyes útra. És itt megint egy nagy baj van, amely az irodalmi képzésnek a classica philologiai oktatás körében uralomra jutását sok tekintetben megnehezíti. Nincs megfelelő iskolai philologiai irodalmunk. *A classicus írónak sem oly commentált kiadásai, sem oly iskolai praeparatioi nincsenek, melyekben az író aesthetikai és pszichologiai elemzésére, poétikai, vagy rhetorikai megvilágítására kellő figyelem volna fordítva.* A nagyobb szabású külföldi kiadások, — minők pl. egy Faesi, La Roche, Ameis Homerosa, Mitscherlich, Orelli, Nauck Horatiusa, Heyne, Vorbiger, Benoist Vergiliusa stb. — sok értékes megjegyzést nyújtanak ugyan e tekintetben is, amennyiben ízekre szedik a gondolattartalmat, megmagyarázzák az író legburkoltabb vonatkozásait, sőt összeállítják a classicus irodalom megfelelő parallel helyeit, de mivel ezenkívül temérdek más irányú jegyzettel is kísérik a szöveget, a magyarázatok sok oldalú tömegében a kezdő tanár ritkán leli meg az Ariadne-fonalat, mely őt az író aesthetikai tárgyalására vezesse. Az iskolai kiadások vagy külön kiadott praeparatioik pedig bővölködnek a syntaktikai, régiségtani, történelmi és egyéb tárgyi magyarázatokban ; de az író aesthetikai

oldaláról vagy teljesen hallgatnak, vagy ha némelyek oly dolgokat, mint az irodalmi mű alapeszméje, szerkezete, gondolatmenete, metrikája néha-néha megvilágítanak is, általában édes-kevés segítséget nyújtanak a tanítás emez irányának előmozdítására. Részemről legalább olyan iskolai kiadást sem igen ismerek mást, mint a németeknél Brosin Vergiliusa, aki lépten-nyomon Schiller, Göthe és más nagy költők synonym kifejezéseire figyelmezteti a tanulót, amely eljárásban az aesthetikai képzésnek igen finom vonása rejlik. Nálunk pedig csupán egyetlen classicus kiadást tudok, amely magyarázó jegyzeteiben egészen a költői mű poétikai oldalára fekteti a fősúlyt és így teljesen az aesthetikai nevelést tartja szem előtt, amint ezt az illető munkáról más helyen volt alkalmam kimutatni. Ez a Csengeri Antigonéja, amely azonban fennálló tantervünk értelmében csaknem teljesen kívül esik a gimnáziumi oktatás határain.

De, ha egyenesen iskolai célra szánt műveknek hiányában vagyunk is, ott az irodalom széles mezeje gazdag monographiáival, irodalomtörténeti munkáival, amelyekben a tanulni vágyó tanár okulásának bőséges forrásaira találhat. Úgy, hogy az említett súlyos körülmények és nehézségek mellett is megvan az út-mód, amely szerint helyes belátással és komoly akarrattal vonzóvá és a tanulóra nézve élvezetessé tehetjük philologiai tanításunkat. Mert, hogy az oktatásnak ez a módja mennyivel jobban felkölti még a növendékek érdekeltségét is, mint a puszta fordítás és grammatikai elemzés, ezt még a gyöngébb tanulónál is eléggé tapasztalhatjuk, akinek figyelmét jobban leköti a gondolat és az irodalmi tanulság, mint a nyelv alaki törvénye. Részemről legalább akárhányszor észleltem, hogy amely tanítványom Homeros egyik-másik helyét csak küzködve fordította le, a kifejezés alakja pedig egészen ködben úszott előtte, az illető helyhez fűzött aesthetikai megjegyzéseket szabatosan adta elő s így a tanítás e tekintetben gyümölcsözővé lön rá nézve.

Az eljárás módját, amely szerint irodalmilag képzővé tehetjük class. philologiai oktatásunkat, eléggé jelzik az állami tanterv utasításai; de a szemléltetés végett hadd vonjak le belőlök néhány vezérelvet.

Ha valamey író olvastatásába akarunk fogni, mindenek előtt meg kell ismertetnünk röviden az író életét, irodalmi

működését és azon korviszonyokat politikai vagy társadalmi, főként pedig irodalomtörténeti szempontból, amely korban az olvasandó mű létrejött. Meg kell világítani a munka alapeszméjét, szerkezetét s ha költői művel van dolgunk, metrikáját és verselési technikáját. Hogy ezekből mennyit vegyünk bevezetésül, azt gyakran a tárgyalandó mű természete határozza meg. Homeros olvasása előtt pl. teljesen elég, ha a rhapsodköltészet megismertetése és a trójai mondakör összefoglalása után beillesztjük az eposz tárgyát e mondakörbe; mert a hagyomány Homerosáról, az eposzok eredetéről és történetéről, az ú. n. Homerosi kérdésről, helyes beosztással, csak a homerosi tanulmány végén kell szólnunk.

Homeros olvasásába kezdve, előttünk áll a mű proemiuma az expositióval és invocatioval együtt; figyelmeztetni kell a tanulót fontosságukra és a belőlök levont epikai műszabályra, mely szerint a homerosi bevezetés formája általánossá lőn az eposz-költészetben. Azonnal következik az istenek beavatkozása. E dolgot meg kell világítanunk a görög világnézet alapján, föl kell fejtenünk, hogy az isteneknek az eposzokban való szereplése mennyire megegyezik az eposzok korának világnézetével.

A tárgy megismerése után mindjárt előadhatjuk az egész eposz meséjét és megvilágíthatjuk szerkezetét. Aztán fordításra föl vesszük a *legjellemzőbb részeket és pedig minél többet*. Az irodalmi tanítás alapját ugyanis épen az képezi, ha minél jobban igyekszünk belemélyedni az író eszmekörébe, a lehető legtöbbet és pedig oly részeket olvastatunk, amelyek a legjellemzőbb színben tüntetik fel a tárgyalt mű sajátosságait. Vannak részek, amelyeknek pl. Homeros olvasásából soha sem szabad elmaradniok, minők az Odysseiában: Nausikaa episódja, Odysseus elbeszélése a Phaiakoknál, az Eumaios kunyhójában lefolyt jelenet, vagy az Iliasban Hektornak feleségével és gyermekével való jelenete, Achilles paizsának leírása és Achilles harca.

A fordítás közben lépten-nyomon figyelmeztetjük a tanulót az epikai előadás naív jellemére, a stereotyp jelzőkre, a plastikus leírásokra és az epikus hasonlatok természetére. Egy-egy jelenet végén visszatekintünk az esemény főbb mozanataira, fölfejtjük a cselekvény motívumait, elemezzük a szereplő személyek beszédeiben nyilatkozó pszichológiai mo-

mentumokat, s megvilágítjuk érzelmeiket s gondolataikat. A fordítás végeztével pedig összegezzük a hatásokat, összeállítjuk a homerosi jelzőket s az epikai műnyelv fő sajátságait, construáljuk a megismert személyek jellemét, s végül szólunk röviden az eposzoknak úgy a nemzeti, mint a világirodalomban való hatásáról és jelentőségéről is.

Hasonló szellemben tárgyaljuk a többi költőket is. Kétféle elemzésnek kell kísérni folyvást fordításunkat. Egyfelől elemezzük lélektani és logikai vonatkozásaiban, boncoljuk a gondolatot, a tartalmat; másfelől aesthetikai elemzéssel kísérjük a kifejezés formáját, a műalakot. Mint a grammatikai cursuson vadásztuk az olvasmányban az acc. c. infinitívot, abl. absolutust és a többi syntaktikai viszonyokat, úgy keressük itt fel a figurákat, tropusokat és a költői előadás egyéb sajátságait. A különbség az, hogy amott az írónak öntudatlanul alkalmazott, úgyszólván a nyelv irodalmi kezelésével akaratlanul kifejlődött sajátságait kutatjuk, emitt pedig oly dolgokra fordítjuk a figyelmet, amelyeket az író célzatosan s gyakran a legnagyobb műgonddal alkalmazott, hogy velök irány a szépségét, előadása költőiségét emelje. Tehát amott a nyelvnek az írótól gyakran független törvényeit, itt az író egyenes intencióit világítjuk meg.

E mellett ne szalasszunk el egyetlen alkalmat sem, amelylyel tanítványaink aesthetikai belátását és irodalmi látókörét növelhetjük. Ha pl. az Aeneis olvastatásába kezdünk, az „arma virumque cano“ homerosi expositiional ne mulasszunk el fölemlíteni az „Ille ego qui quondam“ kezdő sorok kérdését; sőt fordíttassuk is le, hozzátéve, hogy nálunk épen legnagyobb epicusaink szilárdul hittek ez elvetett kezdő sorok eredetiségében; idézzük a Zrinyiász bevezetését: „Én az, ki azelőtt ifjú elmével“ stb., amely proemium egyenesen a kérdéses vergíliusi sorok hatása alatt keletkezett; hozzuk fel Arany János ítéletét, ki szintén lehetetlennek tartotta, hogy a latin költő egyszerre „teli szájjal“ kezdjen eposzába.

Vagy, ha ugyancsak az Aeneis I. énekében a vihar nagy-szerű leírását tárgyalva, olvassa tanítványunk, hogy Neptunus nagy felháborodással — graviter commotus — veszi észre a vihar tombolását s utána nyomban az jön, hogy fölemeli szelid arculatát — placidum caput — a habok felett: ne hagyjuk elsiklani a figyelmet ez ellentétes szavakon, világosítsuk

meg az antik szobrászatnak, egy Belveredi Apollónak vonásai-
ból, hogy t. i. a fenséges nyugalmat a belső felindulás sem
zavarja meg az isten arculatán, amint ez az antik szobrokon
is látható; a classicus művészetnek eme jellemvonásáról idéz-
zük Winkelmannak ismeretes hasonlatát: „Miként a tenger
mélysége örökké nyugodtan marad, bármennyire dühöng is
a felszín: ép úgy a görög szobrok kifejezése minden szenvedély
mellett is nagy és nyugodt lélekre mutat“. Ez aránytalanul
csekély eszközzel szerfölött emeljük növendékeink látó-
körét. Hasonlóképen, ha a II. ének híres Laokoon-jelenetét
fordítjuk, ne mulasszuk el a helyzetet megvilágítani a rhodosi
szobrászati iskola Laokon-csoportozatának bemutatásával, sőt
figyelmeztessük tanítványainkat Lessing Laokoonjára is, sar-
kaljuk őket e becses aesthetikai mű elolvasására s így
magán olvasmányaikat is hozzuk összeköttetésbe az iskolai
céllal.

Amennyire továbbá saját irodalmi tájékozottságunk en-
gedi, az olvasmány egyes helyeit állítsuk szembe a saját nem-
zeti irodalmunkból vett parallel idézetekkel, amint erre a Phi-
lologiai Közlöny lapjain egyesek már több dicséretes példát
hordtak fel. Ezáltal szemléltetjük egyfelől az eszméknek és
költői képeknek a világirodalomban való vándorlását, másfelől
megvilágítjuk a classicus irodalomnak saját nemzeti irodal-
munkra gyakorolt hatását. Pedig ez utóbbira különös gondot
kell fordítanunk. Homeros hasonlataival állítsuk szembe Arany
epikai hasonlatait; Hektornak kis fiával Astyanaxszal való
enyelgését fordítva, olvassuk rá Buda halálából annak sza-
kasztott mását, Etelének gyermekével, Aladárral űzött játékát;
Horatius ódájánál Berzsenyire utalni, a Pisókhöz írt nagyszabású
epistolában Kazinczyra reflectálni számos kedvező alkalom
kínálkozik, amelyeket már csak nemzeti irodalmunk helyes
megvilágítása érdekében sem szabad mellőznünk. Sőt, ha
egy-egy író olvasása után megismertetjük néhány szóval nem-
zeti irodalmunkban eszközölt műfordításait, ha megemlítjük
pl. a Kölcsey Ilias-pörét: bizony nem végezzünk fölösleges
munkát s nem vessz kárba fáradozásunk.

De nem fűzöm tovább e köztudomású dolgok felsorolá-
sát. Különbben is a viláért sem utasításokat adni, csak az iro-
dalmi képzés fontosságát kiemelni s tanításunk irányelveit
néhány vonással megjelölni kívántam. Mások a kivitel módo-

zatait jobban tudhatják, mint én, de szükségét senki jobban nem érezheti. Látjuk a kor paedagogiai irányzatát, ismerjük a classica philologiai oktatásra szórt támadásokat, e támadásokra minden vitairatnál alkalmasabb feleletet adunk, ha tanításunk sikerét az irodalmi képzés eszközlésével igyekezünk emelni.

II.

A magyar gimnáziumi oktatásügy iránya.¹

Ezeréves nemzeti létünk ünnepe ezer tanulságot szolgáltat nemzeti életünk minden ágában s így közoktatásügyünk terén is. És ha a nemzeti múlt tanulságait nemzeti intézményeink fejlesztésére föl nem használnók, ezredévi ünneplésünk a világ elismerése mellett is épen önmagunkra nézvé folynék le mélyebb erkölcsi haszon nélkül.

A múlt hagyományához való ragaszkodás, intézményeink történeti alapon való fejlesztése: a közélet minden terén erős vonása volt nemzetünknek; de alkotmányos fejlődésünk mellett talán épen a közoktatásügy az, amely a történelmi kapcsolatok szigorú megtartását, a conservatív fejlesztést legjobban megköveteli. Legalább — és e tanulságot szintén a múlt szolgáltatja — az oly tanügyi reformok, melyeket a történelmi alap mellőzésével mintegy ráerőszakoltak nemzetünkre, sohasem tudtak gyökeret verni hazánkban. A II. József tanügyi intézkedései, bármily szabadelvű szellemtől voltak is áthatva, az Organisations-Entwurf tanrendszere, bármily paedagogiai belátás nyilvánult is benne, alig állottak fenn egy évtizedig s a politikai nyomás alól felszabadult nemzet lerázzván magáról e tanügyi alkotásokat, melyek a nemzeti múlt hagyományainak teljes ignorálásával akartak boldogítani bennünket, a történelmi kapcsolat fölvételevel látott hozzá mindannyiszor elavult tanügyi intézményeink fejlesztéséhez.

Most is tehát, midőn épen ezredévi ünneplésünk alkalmából középiskolai tanügyünk fejlesztésén tanácskozunk, talán

¹ Felolvasatott 1896 júliusában a Budapesten tartott II. országos és egyetemes tanügyi kongresszuson.

helyén való lesz, ha a magyar gimnázium jövő irányának megállapítása végett történelmi múltjára tekintünk vissza s kicsinyes tantervi módosítások fejtegetése helyett gimnáziumi oktatásügyünknek egy pár elvi jelentőségű, különben köztudomású, történelmi tanulságát idézzük emlékezetünkbe.

Vannak ugyan, kik a modern eszmék iránt érzett előszere-
tetőkben, — mivel ez eszméket a régi gimnázium életében megvalósulva nem látják, — azt is tagadják, hogy a magyar gimnáziumnak története s gimnáziumi oktatásügyünknek tradíciója volna. Szerintük a középiskolai tanrendszer hazánkban eddigelé mindig csak külföldi rendszerek utánzata volt s a magyar nemzeti középiskolát csak a jövő van hivatva megteremteni. Kétségtelen, hogy nemzetünk épen a közoktatásügy terén mindig erős conctactusban volt a művelt nyugattal s úgy a kath. tanítóréndek, mint a protestánsok külföldi tanrendszereket honosítottak meg gimnáziumaikban, iskoláik fejlesztésében mindig a művelt nyugatot tartották szemök előtt, sőt állami tanrendszerünk legkiválóbb alkotásai is: a két Ratio Educationis és az 1879-iki gimnáziumi tanterv szintén a szomszédos német tanügyi viszonyok számbavételével jöttek létre; de hogy e tanügyi szervezetek — származtak legyen Rómából, vagy Wittenbergből — a nemzeti viszonyokhoz alakulva, mennyire összeforrottak iskoláinkkal, semmi sem mutatja jobban, mint az, hogy őseink nem egyszer, mint sajátjukat, védték e tanrendszert a felülről jövő belenyulás ellen. S hogy a meghonosult tanrendszerek századokon át mily erős tradíciót teremtettek közoktatásunk terén, annak élő tanúi felekezeti tanintézeteink, melyeknek minden kődarabja a magyar diákélet százados hagyományairól beszél s amely hagyományok legfőlebb a nagyon is újkeletű állami tanügy levegőjében élő egyének előtt lehetnek ismeretlenek.

És e körülmény épen egyik legfontosabb tanulságát mutatja tanügyünk történetének. Amint ugyanis ezeréves nemzeti fennállásunkat nemzetünk saját energiája mellett nem kis mértékben biztosította a politikai bölcsesség, hogy a magyar nemzet mihamar felvén a nyugateurópai civilisatiót s ezt intézményeiben is kifejezésre juttatván, ezáltal a kulturnemzetek szellemi közösségébe lépett: ugyanazt a bölcseséget látjuk nyilatkozni a magyar gimnázium különböző korbeli történetében is, amely gimnázium szervezet és tanrendszer tekinte-

tében folyton szellemi közösségben állott a nyugati művelt népek tanintézeteivel. Őseink nem igyekeztek *szittyá-iskolákat* teremteni (amint a Ratio Educationis hatása alatt keletkezett latin nélküli *nemzeti iskolát* a debreceni kollégiumban tréfásan nevezték), nem akarták a nemzeti nevelést az európai eszmék hatása alól kivonni, hanem a nyugati iskoláinak mintájára az egyetemes emberi műveltség alapján rendezték be gimnáziumaikat, s míg a nyugati kulturnépek középiskolái teljesen a classica-philológiából táplálkoztak, a magyar gimnáziumok is kat'exochén *latin* iskolák voltak; mikor pedig a nemzeti eszmék és a természettudományok fejlődése is tért követeltek a középiskolákban, a magyar gimnázium ép oly alakulást vett, mint a nyugatiak, a classica-philologia itt is, ott is engedett az újkor eszméinek, de mint az egyetemes human irány képviselője, mint az általános irodalmi képzés alapja megtartotta hegemoniáját úgy a magyar, mint a külföldi gimnáziumokban.

E nevelési irányon keveset változtatott az 1890-iki görög-pótló törvényünk is, mert bár e törvény alkotói a gimnáziumunk nevelési irányában mutatkozó történelmi kapcsolatot századvégi gondolkozásukkal merészen megszakították, mégis érezték, hogy a gimnázium az irodalmi műveltség iskolája s a görög nyelvet jó részben irodalmi tárgyakkal igyekeztek helyettesíteni. Hogy a történelmi traditio mellözése minden törekvés mellett is mily visszasan ütött ki, az ma már hat évi tapasztalat után eléggé ismeretes. Pedig, ha közoktatásügyi kormányunk az előtt tanáraink görög irodalmi képzésére annyi gondot fordított volna, mint ahogy ápolta a felületes görög-pótló tanfolyamot, bizony semmi szükség sem lett volna az utóbbira. S nem lehetetlen, hogy — amint a múltban a történelmi érzék nélkül létesített tanügyi reformok rövid élete után történt — gimnáziumaink fejlesztésében nekünk is ott kell fölvennünk a történelmi kapcsolatot, ahol 1890-ben megszakítottuk. Mert, ha a szomszédos Ausztria közoktatásügyi minisztere nyugodtan tudta megtenni az egységes középiskolai áramlatra ama nyilatkozatot: *hadd próbálják meg mások, hogy mi az ő példájokon okuljunk*: épen nekünk itt az európai civilisatio keleti határán nem szabad történelmi hagyományainkat eldobva, merész próbálkozásokra vállalkoznunk, mert amikor iskoláinkat a nyugati nagy nemzetek nevelési rendsze-

rének szellemi közösségéből kivonjuk, megszününk a nyugati kultúra védőbástyái lenni s azontúl mi is a kelethez fogunk számítani.

Ugyanazért részemről gimnáziumunk jövő irányát is az *irodalmi képzésben* látom megszabva, miként ezt általában az európai tanrendszerben találjuk, s ez irodalmi képzés elsőrangú forrásának jövőben is a classica-philologiai tanulmányoknak kell lenni, még pedig nemcsak azért, mert ezidőszerint magyar tudományos műveltséget latin nyelvismeret nélkül nem képzelek, hanem főként azért, mert az emberi műveltség közös alapjait, az emberi szellem legegyszerűbb megnyilatkozásait s az emberi jellem legáltalánosabb típusait a legelső nemzetek ma is a latin-görög irodalomban találják, pedig a költőnek ama mondása szerint: „minden ember legyen ember és magyar“, a nemzeti jellemvonások fejlesztése mellett a jövő ifjúságát is elsőrenden *embernek* kell nevelnünk. S minél jobban hódít társadalmunkban a századvégi szellem és jellem könnyűsége, annál közelebb kell vinni ifjúságunkat a műveltség tisztább forrásaihoz, hogy az élet amerikanizmusában elmerülni ne hagyja s lelke egyensúlyát fenntartsa az iskola hellenizmusa.

És ha ez irányban teendők van, pedig van, akkor az elsőrenden ama régóta hangoztatott elv megvalósítása, hogy a classica-philologiai képzést tantervi utasításaink szellemében tegyük igazán az irodalmi műveltség tanulmányává s az erre való nevelés eszközévé. Az irodalom eszméinek, szellemének s egész tartalmának ismertetésére kell törekednünk és épen ezért a görögpótló tanfolyam javarészét is be kell olvasztanunk a gimnázium közös magyar nyelvi tantervébe, hogy a növendék az epos ismeretét Homerossal, a dráma tárgyalását Sophoklessel kezdje. A görög nyelvet nem tanulóknak a középiskola másik ágában, a reáliskolában a helyük, mert az egy intézetbe járó ifjúságnak tanulmányi szétválasztása már a tanulmányi rend és köznevelés szempontjából is helytelen. S ha a reáliskolában a latin nyelv és irodalom tanítását rendszeresítjük, pedig a kétféle középiskola elé kitűzött *általános műveltség* közös alapjainak biztosítása s ezáltal a középiskolai nevelésnek a főbb disciplinákban való egyöntetűsége érdekében rendszeresítenünk kell: akkor semmi szükség sem leendő ugyanazon tanintézet növendékeinek tanulmányi szétválasz-

tására, hanem a bifurcatio irányai külön intézetekben való-síthatók meg.

De ideje, hogy áttérjünk a magyar gimnázium történetének egy másik ismert tanúlságára, mely a nevelés nemzeti irányát, a gimnáziumi tanrendszer körében a *nemzeti szellem fejlesztését* állítja előtérbe. Idegen minták után készült gimnáziumi tanterveinkkel szemben e követelést halljuk hangoztatni *Apáczai Cseri Jánostól* egész napjainkig s gimnáziumi tanrendszerünk koronként való változásaiban e törekvést látjuk érvényesülni mindannyiszor, valahányszor társadalmi közéletünkben a nemzeti szellem erősebben megnyilatkozott. Úgy, hogy a magyar gimnáziumban, kivált egyes tanintézetekben, nemzeti szellem lüktetett még akkor is, midőn tisztán latin iskola volt.

A hazafias piaristarendnek már 1757-iki methodusa elrendeli gimnáziumaiban a magyar nyelv kötelező tanítását, mert „bár — úgymond — a latin iskoláknak főcélja a latin nyelv elsajátítása, mindamellettt illetlen, sőt gyalázatos dolog volna a hazai nyelv (patrii idiomatis elegantia) elhanyagolása, mikor a közélet viszonyaiban csakis e nyelvet használhatjuk“. Ugyanezen korban egyik derék tanára¹ így ír: „Magyar szívet, magyar jellemet, magyar erényeket kell nekünk fejlesztenünk. Magyar névvel és vérrel dicsekszünk, legyünk tehát magyarok“. S tanítványaival magyar színjátékokat adat elő, hogy „a nyájas társalkodást édes magyar nyelvükön előadott komédiákból fölkapják és elsajátítsák“.²

Hasonló szellem lengi át eleitől fogva a reformátusok gimnáziumait, amelyek közül Sárospatakon már 200 évvel ez előtt magyar nyelvtant magyar nyelven tanítanak.³ S különösen az 1791—92-ik országgyűlés után, midőn a protestantizmus kissé szabadabb lélekzetet vett s ura lőn akaratának, látjuk, hogy Debrecenben mint veszik fel azonnal a magyar nyelven kívül Magyarország históriájának, geographiájának és constitutiójának tanítását a gimnáziumi tantervbe. Majd néhány év múlva 1806-ban ugyancsak itt találjuk az azóta ezerszer hangoztatott *nemzeti geniusnak* — genius nationis — fel-

¹ Pállya István.

² L. a kegyes tanítórendiek budapesti főgimnáziumának 1894—95-ik értesítőjét 167. és 254. l.

³ Csécsi János.

lépését, amelynek nevében a gimnáziumi tanrendszert egészen hazai viszonyainkhoz és saját szükségleteinkhez igyekeznek átalakítani. Az evangélikusok soproni lyceumáról köztudomású, mint alapítja meg e korban az ifjúság körében a legelső magyar irodalmi önképző társulatot. S így századunk első felében, midőn a katolikus iskolák szellemét a bécsi ellenőrzés tartja békóban, autonom gimnáziumaink egymás után nyitják meg kapuikat a fölébredt nemzeti szellem előtt. Az Entwurf németesítő törekvése ellen már a budapesti kegyesrendi gimnázium tanári kara is egész harcot folytat; a debreceni kollégium pedig, midőn hazafias szellemének fölládozásában az öngyilkosság jellege nélkül tovább már nem mehetett, 1857-ben nyilvánosságának feláldozásával is kiadta a jelszót a nemzeties irányú tanrendszer megteremtésére.

Szent örökségei s ezernyi küzdelemmel megpecsételt hagyományai ezek a magyar gimnázium történetének, melyeket tanrendszerünk jövő irányában, a jövő gimnáziumának szellemében is nemcsak vezérelvekkül kell tekintenünk, hanem a legszélesebb körben kifejezésre kell juttatnunk. És e tekintetben nemcsak az európai tanügyi viszonyokban nyilatkozó hasonló szellem van támogatásunkra, hanem diadalra segítheti törekvésünket az időknék ama gondviselészerű változása is, hogy míg a múltban a felekezeti iskolák ápolták a gimnázium nemzeties irányát s míg az államhatalom s a hivatalos állami tanterv ellenében a felekezeti iskoláknak kellett a gimnázium nemzeties irányát ápolni, ma épen az államkormány viszi ebben a vezérszerepet s állami tantervünkben jutott a nemzeti szellem a legerőteljesebb kifejezésre. E tanterv, melynek nemzeti elemeit *Waldapfel* kartársunk mélyreható tanulmánya után fölösleges volna részleteznem, megköveteli, hogy nemcsak azon tantárgyak, melyek a „magyar” címet viselik, hanem valamennyi gimnáziumi disciplina a nemzeti nevelés szolgálatában álljon; nemcsak a magyar nyelv és történelem tanára, hanem az egész tanári kar a nemzeti szellem szószólója s az egész gimnázium a nemzeti szellem melegágya legyen és valljuk be, hogy tantervünk nemes intenióinak minden irányban való megvalósítása még sok tekintetben a jövő feladata. Hogy magyar nyelvi tanításunk ne csak stilisztikai, retorikai és poetikai oktatás legyen, mint a régi iskolában volt, hanem a tantervi utasítások szellemében nem-

zeti irodalmunk tartalmának feldolgozására fordítsuk a figyelmet; hogy a nemzeti irodalom anyagát a gimnázium I. osztályától kezdve a legfelsőig fokozatosan osszuk be, s hogy ez irodalmi fokozatok útján nemzetünk történelmi és kulturális fejlődését tüntessük fel: ez még jó részben megoldásra váró feladat. Hogy az idegen nyelvek tanításában keressük a nemzeti kapcsolatokat; hogy a világtörténelem tanítása nemzeti fejlődésünk főbb mozzanataihoz fűződjék; hogy a földrajzi és természettudományi oktatás kiváló feladatának tekintse hazánk természeti viszonyainak megismertetését s hogy még a matematika is, mint egykor a pietismus korában a bibliából vette egész példatárát, úgy, a nemzeti érdekek szolgálatában gondot fordítson a magyar közgazdasági és statisztikai viszonyokra: mindezek ma még oly szórványos jelenségek, hogy inkább csak közoktatásunk jövő irányát jelzik. Hogy történelmünk herosai, irodalmunk kiváló alakjai, hazánk megkapó tájképei az iskola szemléltető eszközei közt foglaljanak helyet, arra úgyszólván csak az első lépést tettük meg s megvalósítása a jövő kor szerencséje leend.

De, hogy egészben tüntessem föl a magyar gimnáziumnak részemről contemplált jövő irányát, gimnáziumi oktatásügyünknek még egy történelmi tanulságát kell röviden érintenem. Abból a küzdelemből, mellyel a gyakorlati élet realismusa Európaszerte századokon át ostromolta a philologiai képzésre épített gimnázium falait, bőven kijutott a magyar gimnáziumnak is. Az a szellemi közösség, melyben a német egyetemeken képezett tanáraink a nyugati eszmékkel állottak, mihamar meghozta hazánkba is a korszellem fuvallatát s már a XVII. század közepén helyet foglaltak a reális tantárgyak egyes protestáns iskoláinkban. De főként a múlt század végén, midőn már a *Ratio Educationis gyakorlati hasznosságuk* szerint osztályozta a gimnáziumi tantárgyakat, indul meg hazánkban a realismus és humanismusnak ama harca, mely szünet nélkül folyt egészen a reáliskola újabbkori megalkotásáig. E harc, mely a kath. iskolákat kisebb mértékben érintette, — miután a 2. *Ratio Educationis*ban hosszú időre kötelező hivatalos tantervet nyertek, — protestáns gimnáziumainkba századunk első felében nemcsak pezsgő életet hozott, nemcsak gyakorlati tantervváltozásokat idézett elő, — amint hol a reálisták, hol a humanisták elvei kerekedtek felül, — hanem a latin isko-

lákat lassanként átalakította az *általános műveltség iskoláivá*. E célt látjuk kitűzve a gimnázium elé már a 48 előtt létesült tanügyi reformokban is, még inkább pedig a későbbi szervezésekben legújabb gimnáziumi tantervünkig; s a gimnázium kiszélesbült célja megkövetelte a múltban s megköveteli a jövőben, hogy a *reáltudományok részére az általános műveltségnek megfelelő hely biztosítsassék tantervünkben*.

De az ismeretek végtelensége, mellyel az újkor gazdagította tudásunkat s mely az általános műveltség tartalmát képezi, már-már veszéllyel fenyegette a gimnázium irányát és szellemét, sőt még jobban fenyegeti a jövőben, ha a múlt tanulságait kellően fel nem használjuk. A múlt az élet realizmusával szemben is megmentette a gimnáziumot az ember eszményi törekvéseinek, a szaktudás ismerethalmazával szemben is megtartotta az *erkölcsi ember* nevelő intézetének azáltal, hogy az ethikai nevelő eszközök uralmát mindvégig megőrizte s a reáltudományokkal szemben a gimnáziumi nevelés súlypontját mindenkor az irodalmi képzésre helyezte.

Az a törekvés, mely nevelési rendszerünket az irodalmi tanulmányok helyett a természettudományi képzésre, a lélek összhangzatos fejlesztése helyett az ismeretközlésre akarná fektetni, nemcsak a gimnáziumot vetkőztetné ki tradicionális jelleméből, hanem egész világnézetünk megváltoztatásával úgyszólván az erkölcsi talajt ingatná meg nemzeti fejlődésünk alatt. Úgy, hogy ama kérdésre: lehet-e vagy szükséges-e a reáltudományokat gimnáziumunkban szélesebb körre terjeszteni, mint jelenlegi tantervünk engedi, határozottan tagadólag kell válaszolnunk. — Hazánk elsőrangú fizikusai bevallják pl., hogy a fizika mai anyagával és tudományos módszerével túlhaladja az általános műveltség követelményeit s szinte túltengés-számba megy a középiskolában.

De azért e tekintetben is van elég tennivalónk a jövőben; egyrésztől tantervünk szellemének megvalósítása, másrésztől középiskolai nevelésünk két irányának egymáshoz közelebb hozása körül. Hogy tantervünk intenciójától mennyire eltérünk, vagy legalább eléggé meg nem valósítottuk, mutatja *földrajztanításunk*, melynek eredménye — ha még Frari követői nem vagyunk is — legtöbb intézetünkben a legalacsonyabb igényeket sem elégíti ki. S annak a nagy tájékozatlanságnak, melyet, legalább részemről, ez irányban ifjúságunknál tapasztal-

tam, alig lehet más oka, mint hogy e tantárgyat, melyet azelőtt a lelketlen adathalmaz bénított meg, ma egészen a természetrajzi oktatás hordozójává tettük; pedig ez ellen tantervi utasításaink egyenesen tiltakoznak. Másfelől — bár a reáliskola külön életének jogosultságát épen a reáltudományok szélesebb körű fölvétele adta meg s bár a korszellem, az élet a középiskolai nevelésnek e külön irányát ezután még jobban megköveteli — mindazáltal, amennyire tantervünk szellemének fölláldozása nélkül tehetjük, a kétféle középiskola különbségeit e tanulmányi körben is kisebbitenünk kell. Ezt pedig nagyobb változtatás nélkül is megtehetjük, ha a görögpótló rajzot általános tantervünkbe illesztjük, a chemiára akár ásványtani, növény- és állattani tanításunk körében, akár a mai fizikai oktatás keretében kissé több gondot fordítunk s ha végül matematikai tanításunkat az ábrázoló mértan legszükségebb elemeivel megtoldjuk.

Ily úton, ha az egységes középiskolát meg nem teremtyük is, de a műveltségnek oly közös elemeire építjük nevelési rendszerünket, amelyek, — bárha a középiskola két ágában nem egyenlő terjedelemben fejtenek és domboríttatnak is ki — megnyugtatólag fogják biztosítani a középiskola nyújtotta nemzeti műveltség egységes szellemét. Ugyanezért a *dr. Kármán* tételeinek kiegészítéséül a következő határozati javaslatot bátorkodom ajánlani a m. t. szakosztály figyelmébe:

Határozati javaslat:

A magyar gimnázium történeti tanulságai: A gimnáziumi nevelés súlypontja az irodalmi képzésre, még pedig egyfelől a classicus irodalomra, mint a nemzeti öntudat és műveltség alapjára helyezendő; de e mellett a reáltudományoknak is az általános műveltségnek megfelelő hely biztosítandó a tantervben. Ebből folyólag *a)* a classicus irányú nevelés egységét helyre kell állítani s a görögpótló tanfolyam nagy részét a közös tantervbe illeszteni; *b)* a nemzeti irányú nevelést szélesebb körben kell érvényre juttatni; *c)* a reáltárgyak tantervét az általános műveltség közös alapjainak biztosítása végett a reáliskola tantervéhez közelebb kell hozni.

III.

Államsegély és autonom református középiskoláink.¹

Az 1883. évi XXX. t.-c. korszakot alkot protestáns gimnáziumaink történetében.

Ha összes hazai középiskolai oktatásügyünk terén rendszertelenség, sőt ziláltság uralkodott e törvényt megelőző évtizedekben, úgy e beteges jelenség kétszeresen érezhető volt protestáns gimnáziumainkban, melyek — egy-kettő kivételével — az anyagi erő hiányában lépést sem bírván tartani az egymást felváltó reformokkal, fogyatékos berendezésük miatt az állami tanügyi körök lenéző kicsinylését vonták magukra, tanrendszerük ingadozása miatt pedig rossz hírbe is jutottak a tanügyi közvélemény előtt.

A baj főforrása protestáns gimnáziumainkban, mint mindig, úgy most is az anyagi szegénység volt. Az egyháztársadalom egykor csodákat művelő protestáns áldozatkészsége kiapadt s a kor színvonaláról lemaradt tanintézeteink nagyrészt tehetetlenül állottak az idézett középiskolai törvény követelményeivel szemben.

Bizony, rég elmúlt az idő, midőn a protestáns áldozatkészség a XVII. század hitbuzgóságától erősítve, majd minden nagyobb egyházunkban a mai középiskolának megfelelő tanintézetet állított fel; midőn e tanintézetekhez az egyházas szellemű patrónusok a kor legelső paedagogusainak lábainál, a külföldi egyetemeken neveltettek tanárokat s midőn e tanárok az európai tanügyi eszmékkal és reformokkal már neveltetésöknél fogva is a legbensőbb összeköttetésben állva, még századunk elején is oly magas színvonalon tartották tanin-

¹ Felolvastatott a Tiszántúli Református Tanáregyesület debreceni közgyűlésén 1897 december 29-én.

tézeteinket, hogy a világi róm. katolikusok véleménye szerint is legjobb iskolák voltak az országban s még az 1839-iki országgyűlés vallásügyi tárgyalásai alkalmával is egy gróf Károlyi György róm. kath. sérelmet látott abban, hogy a róm. kath. gyermekek a protestánsok iskoláiba nem járhatnak. A protestáns iskola fénykora és dicsősége letűnt visszahozhatlanul a régi Magyarországot beragyogó többi emlékekkel együtt.

Az új Magyarországon jóformán kiapadtak mindama források, melyekből a protestáns gimnáziumok egykor táplálkoztak. És ezt a következő két körülmény is teljesen megmagyarazza. Közönségesen ismert dolog ugyanis, hogy a protestantizmus a maga életerejét, alkotó és fenntartó képességét mindig a politikai elnyomás korszakában fejtette ki, amint ezt a vallásüldözések szomorú korszaka és az ötvenes évek abszolutizmusával szemben kifejtett energiája oly fényesen mutatja. Egy-egy ilyen nehéz korszakban számos protestáns tanintézet szűnt ugyan meg, de a megnyilatkozott hitbuzgóság annál magasabb virágzásra emelte a többieket. Hiszen a mai nemzedéknek még emlékezetében van az az áldozatkészség, mellyel az ötvenes években protestáns egyházunk a létért folytatott küzdelmében megteremtette a főgimnáziumokat. De az 1883-iki középiskolai törvény békés időben, alkotmányos törvényhozás útján, nemzeti akaratból jött létre; ezért ez nem bírta fölrázni egyházi társadalmunkat.

Most is számos protestáns gimnázium enyészik el, mint a múlt idők nehéz korszakaiban, mert a közokt. miniszteriumnak a képviselőházhoz beterjesztett múlt évi jelentése szerint 1867-től 1895-ig 8 evangélikus, 5 református, 2 unitárius gimnázium szűnt meg; de e mellett a többi megmaradt intézetünk érdekében sem hozott a protestantizmus olyan áldozatot, mely őket a kor színvonalán fenntarthatta volna.

Másfelől azonban egyoldalú téves felfogás volna a magyar protestáns egyháznak gimnáziumai fenntartása körül a múltban kifejtett nagyszerű áldozatait tisztán a hitbuzgóságra vagy általában az egyháziasságra vinni vissza; mert igaz ugyan, hogy a protestáns egyház mindenkor és mindenütt iskoláit tekintette legfőbb erősségének, az iskoláiban kiművelt közszellemet tartotta legerősebb alapjának és ezáltal lőn reformátora az európai közoktatásügynek, de hazánkban a protestáns isko-

láknek más missziója is volt, mint a protestáns szellemű nevelés; azok a fényes alapítványok, melyekkel az erdélyi fejedelmek és egyes főuraink tanintézeteinket a múlt században fölvirágoztatták, nemcsak az egyház, hanem a *nemzeti szellem és nemzeti nevelés* oltárára hozott áldozatok voltak.

Nemzetünk zivataros századaiban voltak korszakok, midőn a nemzeti eszmének s a nemzeties irányú nevelésnek csaknem egyedüli letéteményesei a protestáns tanintézetek voltak, amidőn tehát ez iskolák fenntartása nemzeti érdek volt. És ez még gazdagabb forrása volt a protestáns iskolák iránt felbuzduló áldozatnak, mint a vallásosság, mert a magyar protestáns s különösen a magyar református egyház érdeke minden időben teljeseen össze volt forrva a magyar nemzeti közérdekkel. És az iskolai áldozatoknak ez a hatalmas rugója enyészett el napjainkban a középiskolai reformokkal szemben.

Míg ugyanis a múltban a protestáns tanintézetek gyakran az államkormány törekvéseivel szemben ápolták a nemzeti szellemet, ma az időknek gondviselésszerű változása következtében maga az állam kormánya tűzte zászlajára a nemzeti nevelés eszméjét s nagyobb mérvben igyekszik ezt megvalósítani, mint maga a protestáns egyház, amennyiben a katechón nemzeti tantárgyaknak: a magyar nyelv és magyar történelem tanításának több időt szentel tantervében, mint református gimnáziumaink. E szerint a protestáns egyházi társadalom — legalább ez idő szerint — feloldva érezvén magát a nemzeti nevelés hagyományos missziója alól, már ezért sem hozta meg erőfeszítéssel járó áldozatait gimnáziumainak az 1883. évi középiskolai törvényben előírt kifejlesztésére.

De a gimnáziumok fenntartásának szükségét maga az államkormány érezte. Jelentékeny alapítványaik a korszerű berendezéséhez, elégtelenségök mellett is, nagy szolgálatot tesznek a nemzeti közműveltségnek, aztán meg tisztán állami közvagyonból ezidőszerint lehetetlen volna e gimnáziumokat pótolni; mindenek felett pedig a legszegényebb protestáns tanintézetnek is a nemzeti nevelés körül oly százados tradíciói vannak, amelyekkel a legrégebb állami gimnázium hagyományai sem érnek föl s amelyeket épen a nemzeti nevelés érdekében ignorálni lehetetlen, mert a nevelés leghatalmasabb eszköze maga az iskola tradíciója. Így lőn kodifikálva az 1883.

évi XXX. t.-c. 47. §-ában az államsegély, mely a protestáns gimnáziumokat újabb virágzásra emelte.

A protestáns gimnáziumok számára nyújtott államsegély erkölcsi alapja egyfelől a magyar állam elismerése és méltánylata ama három százados szolgálat iránt, melyet e tanintézetek a hazai kulturának, nemzeti szellemnek s magának a magyar állameszmének tettek; másfelől belátása annak a legújabbban, az egyházpolitikai reformok körül is, bebizonyult ténynek, hogy a magyar állameszme legerősebb támaszát a felvilágosult, szabadelvű, és nemzeties irányú protestáns közszellemben találja, minélfogva e közszellemet nevelő intézetek virágzását előmozdítani a magyar államnak önmaga iránti kötelessége.

A középiskolai törvényben contemplált államsegély, mely a megváltozott viszonyok közt a régi fejedelmek alapítványait van hivatva pótolni, valósággal megmentette a protestáns gimnáziumokat a nemzeti kultúra számára, mert e gimnáziumok saját anyagi erejükből, vagy a protestáns áldozatkészség forrásaiból, igen sokára, vagy sohasem jutottak volna el a berendezésnek arra a színvonalára, melyre az államsegély emelte őket. Olyan palotaszerű s modern berendezésű gimnáziumok, amilyeneket Pápán, Halason, Miskolcon, Hódmezővásárhelyen, Kisújszálláson stb. államsegéllyel emeltek a hazai közoktatás egy-egy tűzhelyéül s amelyek mellett izlés és berendezés tekintetében legnagyobb és leggazdagabb református tanintézeteink is háttérbe szorulnak, talán sohasem jöttek volna létre az állam hozzájárulása nélkül.

Ez államsegély azonban olynemű recompensatioval, tanintézeteink eddig élvezett autonomiájának oly mérvű megszorításával van összekötve, amely miatt a protestáns egyház eleintén tartózkodó állást foglalt el az államsegéllyel szemben, egyes köreink pedig még ma, az államsegély természetének megismerése után is, tiltakozólag hátrítják el maguktól a feljük nyújtott segítő kezét.

Maga a közokt. kormány a képviselőház elé terjesztett múlt évi tanügyi jelentésében akként nyilatkozik, hogy az államsegély címén a protestáns iskolában is nagyobb mérvben érvényesül az állami befolyás, mint eddigelé történt.

Miben áll ez az állami befolyás?

Először is abban, hogy a segély mennyiségéhez képest a segélyezett protestáns gimnáziumnál több-kevesebb tanszéket az államkormány tölt be tanárral, vagyis a fenntartó-testület által ajánlott protestáns vallású egyének közül a közokt. miniszter nevez ki tanárt az illető tanszékekre. Az autonómiával járó választási jogok gyakorlásához szokott közönségünk előtt ez természetesen igen érzékeny egyházjogi áldozat. De hát elvégre sem a választási jogok gyakorlása végett tartunk fel protestáns gimnáziumokat; aztán meg az állami kinevezés a fenntartó-testület ajánlata alapján történik.

Még jobban enyhíti ez áldozatot az a körülmény, hogy mindig a fenntartó-testülettől függ, hogy mely tanszégeket bocsátja az állam rendelkezésére; módjában áll tehát mindazon tanszégeket, melyeken a protestáns felfogás csak legkevésbé is érvényesülhet, saját rendelkezése alatt tartani. És tényleg sohasem történt még az államsegélyes protestáns gimnáziumoknál, hogy az állam a magyar irodalmi és magyar történelmi tanszégekre kívánta volna kinevezési jogát érvényesíteni, ellenkezőleg rendszeresen a felekezeti állásponttól legtávolabb eső classica-philológiai, természetrajzi, vagy az exact tudományok tanszékei jutottak állami betöltés alá.

Protestáns tanügyi szempontból sokkal nagyobb jelentőségű és mélyebben érinti tanintézeteink belső életét a középiskolai törvénynek az a határozata, melyszerint az államsegélyes középiskolában az állami tanterv alkalmazandó. És ha nagy eltérés volna az állami gimnáziumok tanterve és a református egyházi hatóságaink által megállapított gimnáziumi tanterv közt, vagy ha föltehető volna, hogy e kétféle tanterv egymással összeütközésbe jön, már e körülmény elég okot szolgáltatna az államsegélytől való idegenkedésre. De a föltevésnek még lehetőségét is kizárja a középiskolai törvény 8-ik §-a, mely szerint a felekezetek által fenntartott tanintézetekben, úgy az egyes tantárgyakban, mint az egész középiskolai tanfolyamban elérendő végcélt illetőleg a megállapított mérték nem lehet kisebb, mint az, mely a közoktatásügyi miniszter rendelkezése és közvetlen vezetése alatt álló intézetekben alkalmazva van. Úgy, hogy ennél fogva a közoktatásügyi kormány által megállapított gimnáziumi tanterv minimális mértékül szolgál az ország valamennyi gimnáziumára nézve.

Tényleg pedig hogy állunk ma a jelenlegi állami tantervvel szemben? Úgy, hogy a nemzeti nevelést e tanterv oly mértékben juttatta kifejezésre, aminő mértékben idáig hazánkban még tantervben kifejezve nem volt. Úgy, hogy a saját konventünk által kiadott református gimnáziumi tanterv is teljesen ennek az állami tantervnek alapján készült, minden lényeges jellemvonását átvette s csak lényegtelen vonásokban, egyes tantárgyak beosztásában, vagy óraszámában tér el tőle. Legvilágosabban mutatja ezt az a körülmény, hogy református gimnáziumi tantervünkhöz részletes utasítások máig sem lévén kiadva, egyetemes tanügyi bizottságunk 1890. évi gyűlése az állami tantervhez kiadott utasításokat állította tanáraink elé követendő zsinórmértékül. Különböző tanterv végrehajtására pedig ugyanazon utasítás irányítóul nem szolgálhatna.

Igaz végül az is, hogy az államsegélyes gimnáziumokban az állami felügyelet is szélesebb körben és mélyebben érvényesül, mint többi autonóm intézetünkben, amennyiben az állam az állami főfelügyelet gyakorlására kinevezett miniszteri megbízottak látogatásán kívül még az országos közoktatási tanács által eszközölt szakszerű látogatásokat is kiterjeszti ez intézetekre. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy református egyházunk a maga részéről szakszerű felügyeletet csak tiszántúli egyházkerületünkben gyakorol gimnáziumai felett s ezzel szemben az állami ellenőrzés mindig képzett szakemberek útján történik, az általok eshetőleg észlelt fogyatkozások orvoslása pedig egyenesen a fenntartó-testületre bízatik, e felügyelet csak gimnáziumaink színvonalának emelésére szolgálhat.

Az államsegély autonomiánknak ily mérvű megszorítása által az iskola protestáns szellemét nemcsak hogy nem veszélyezteti, de egyáltalán nem is érinti. A tanári kar a fenntartó-testület választotta vagy ajánlotta protestáns tanárokból állván s minden tekintetben egyházi hatóságaink alá tartozván, tanítói és nevelői munkásságában a protestáns szellemet minden irányban érvényre juttathatja. Csak a tanári testületekben legyen meg az igazi protestáns szellem, tanintézetök protestáns jellemét minden irányban fenntarthatják. S bizonyára senki sem aggódhatik azon, hogy az államsegély miatt a szatmári vagy miskolci, nagykőrösi vagy pápai gimnáziumban a tanuló

ifjúság kevésbé protestáns szellemben növekednék, mint akár a debreceni vagy sárospataki gimnáziumban. Ha tehát a protestáns egyháznak épen a protestáns szellem ébrentartása s a protestáns szellemű nevelés érdekében van szüksége gimnáziumaira, ez irányban az államsegély gimnáziumaink helyzetén mit sem változtat s államsegélyes tanintézeteink teljes mértékben megmaradhatnak protestáns gimnáziumoknak.

Ez okozta, hogy a közoktatási miniszter múlt évi jelentése szerint 1895-ig a 22 evangélikus gimnáziumból 8, a 27 református gimnázium közül 14, a 2 unitárius gimnáziumból 1 államsegéllyel rendeztetett be; azóta pedig ismét vagy 6 református gimnázium államsegélye lévén folyóvá téve vagy tervbe véve, ma már református gimnáziumainknak több mint kétharmada erősödött meg és szervezkedett az államsegély útján.

Hogy az evang. gimnáziumok sokkal kisebb arányban veszik igénybe az államsegélyt, mint református tanintézeteink, annak az oka a nemzetiségi vidékeken levő iskoláinknak a magyar állameszmétől való idegenkedésében s a magyar államhoz való viszonyuk szorosabbra fűzésétől tartózkodásukban rejlik. Református tanintézeteink ellenben nem szolgálnak más érdeket, mint a magyar nemzeti állam; ezért van, hogy egyik-másik gimnáziumunk, mint a kecskeméti, nagykőrösi, már évek óta tekintélyes államsegélyben részesül, anélkül, hogy az állammal szerződéses viszonyban állana s ez iskolák életére a nyújtott segélyért az állam legkisebb befolyást is gyakorolna.

És ha valaha e viszony a református tanintézetek szelme és az államkormány törekvése közt megváltoznék; ha a magyar református egyház a kormány intencióit akár egyházi, akár nemzeti érdekeinkkel ellentéteseknek találná s az ilyen szellemű kormánynak iskoláinkra való befolyását károsnak tartaná: az állammal kötött szerződéses viszonyát bármikor felbonthatja anélkül, hogy az addig húzott államsegélyért bármivel is adós maradna az államnak, mert az iskoláinkkal kötött állami szerződés stereotyp záradéka szerint a szerződés felbontása esetén a nyújtott segítségért az állam semmi viszatérítésre vagy recompensatióra jogot nem formálhat.

Nem az államsegélyben van tehát a baj, amely protestáns tanügyünket fenyegeti, hanem általában a *protestáns köz-*

szellem hanyatlásában s a protestáns tanúgy elszintelenedésében, ami ép úgy érezhető az önerejükön, saját alapítványainkból fennálló, mint államsegélyes gimnáziumainkban. Valamint egyháztársadalmi életünkön alig érzik a protestáns színezet s a szűkkörű felekezetieskedést akarva kerülni, eljutottunk egész a felekezetenélküliség határáig: úgy iskolai életünkben is legfőleggy-két kálvinista traditio fenntartása teszi még gimnáziumaink protestáns jellegét, de máskülönben róm. kath. író tankönyvéből tanítjuk még hazánk történelmét is. Igaz, hogy tanintézeteink a magyar középiskola általános jellemében is a nemzeti közművelődés ügyét szolgálják, de a protestáns iskolának mégis protestáns szellemtől áthatva s a protestáns egyház érdekeit ápolva kellene nemzeti hivatását teljesítenie.

Megengedem, hogy e baj talán még jobban érezhető az államsegélyes gimnáziumokban, ahol a minisztertől kinevezett egyes tanárok az állami hivatalnok jellegével lévén felruházva, még könnyebben felejthetik a protestáns tanár hivatásából folyó kötelesegeket. De hiszen egyéni természet szélsőségével találkozunk bármilyen tanintézetnél is, a testületi szellem könnyen ellensúlyozhatja az e fajta törekvéseket.

Ugyanezért gimnáziumaink protestáns jellemének megóvása és fejlesztése érdekéből kiválóan fontosnak tartom a *protestáns tanári közszellem ápolását*. Nekünk nem elég állami képesítő oklevelet szereznünk, hanem protestáns érzülettől és gondolkodástól áthatva kell hivatásunkat teljesítenünk; ezt a testületi közszellemet pedig csak az egymással való érintkezés, összetartás útján fejleszthetjük. Sajnálatos, hogy az országos protestáns tanári egyesületet annyi próbálkozás után sem sikerült összehoznunk, azért legalább egyházkerületünk tanárainak nem kell a testületi összetartó működés fonalát elejteniök. Akár tanári értekezletek tartása, akár állandó egyesületi élet útján fejlesztenünk kell az összetartozás érzetét, hogy egymás törekvését, gondolkozását megismerve és összeegyeztetve, egységes protestáns szellem hassa át iskolai munkánkat.

A protestáns neveléshez továbbá szükségesek *protestáns szellemű tankönyvek is*. Nem felekezeti egyoldalúság az, amit e tankönyvektől kívánunk, hanem egyházunk szellemének hű

visszatükrözése, hogy pl. a történelmi kézikönyvekben a protestáns egyháznak vallásáért, szabadságáért és a magyarságért vívott küzdelmei kellően ki legyenek domborítva, a magyar olvasókönyvekben protestáns íróink irodalmi művei méltó figyelemben részesüljenek.

Protestáns tanügyi állapotainkat mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy míg a múltban minden gimnáziumi tantárgyra voltak a tudomány színvonalán álló tankönyveink, melyek iskoláinkban szeltiben el voltak terjedve: ma, ha egyik-másik tanszak körében vannak is a tudomány haladásával lépést tartó tankönyveink, használatuk más hitfelekezetű írók műveiért háttérbe szorul tanintézeteinkben. Az állami és protestáns gimnáziumi tantervek közt levő csekély különbség a többek közt az is, hogy a latin classicusok között Cornelius Nepos és Julius Caesar olvastatása csak protestáns gimnáziumainkban szerepel még hazánkban. S bár e szerint e két író iskolai, vagy commentált kiadása egyenesen a protestáns tanárookra váró feladat volna, Caesar-kiadásunk máig sincs, hanem beérjük egy róm. kath. írónak a régi időből reánk maradt kiadásával. Mindezek olyan bajok, amelyeken mentől előbb segítenünk kell, de amelyeken szintén csak összetartással és közös törekvéssel segíthetünk.

Leghatásosabb eszköz azonban gimnáziumaink protestáns jellegének biztosítására a *protestáns tanárképzés* előmozdítása. Mert, ha tanárainkban nincs meg a protestáns érzület és gondolkodás, akárhogy elzárkózunk is az államsegélytől s akármily áldozatokat hozunk iskoláink fenntartására, hiába való minden törekvésünk. Csak aki maga is át van hatva a protestáns intézmények szellemétől, az csepegtetheti tanítványai szívébe ez intézmények szeretetét.

Tiszántúli református egyházkerületünk úgy, mint egyetemes református egyházunk föl is fogta e kérdés fontosságát s a szükség eleven érzéséből támadt napjainkban az a széleskörű mozgalom, mely egy Debrecenben felállítandó református tanárképző-intézet, illetőleg philosophiai fakultás érdekében indult meg. Távol van tőlem, hogy a nemes buzgalommal és sok jóakarattal fölkarolt eszme megvalósítása iránt a hitet bárkiben is megingatni igyekezzem. De azt mindenki látja s az adakozás eredménye is mutatja, hogy ily nagyszabású

intézmény létrehozása, aminőre őseink még a hitbuzgóság korszakában sem gondoltak, teljességgel nem áll összhangban a mai kor meglazult protestáns közszellemével. S ha arra várunk, míg a protestáns philosophiai fakultás és a vele kapcsolatos protestáns tanárképzés az idő beláthatatlan távolában megvalósulhat, addig a protestáns gimnáziumokról a mai csekély protestáns színezet is lekophatik, sőt a szükség érzete is eltompulhat az ilyen szellemű nevelés iránt.

Ha érezzük a bajt, segíteni kell rajta mentől előbb. Hogyan: megmutatták a múltban őseink s mutatják a jelenben a róm. kath. tanítórendek. Hajdan ugyanis protestáns főuraink a külföldi protestáns egyetemeken neveltettek tanárokat hazai református tanintézeteink számára s ily módon gondoskodtak a protestáns tanári succrescentiáról. Ma a róm. kath. tanítórendek hazai egyetemeink mellett tartanak házat, hogy tanárjelöltjeik egyetemi képzésben részesüljenek, de egyszersmind hitfelekezeti behatások alatt növekedjenek. Sőt, midőn a közoktatásügyi kormány az Eötvös-kollégiumot, a tanárképzésnek ezt a mintaszerű intézetét felállította, a premontrei rend azonnal öt helyet kért ki ifjú tagjai számára a közokt. minisztertől az intézetben s mindenik után 500 forintot fizetve, itt növelteti őket a tanári pályára.

Amit egy-egy róm. kath. tanítórend megtehet, talán az egyetemes református egyház is megteheti. Állítsunk mi is ösztöndíjakat tanárjelöltjeink számára és neveltsük őket hazai egyetemeinken! Mert az ma már minden vitatáson felül áll, hogy gimnáziumi tanárképzés csak egyetemen történhetik. A debreceni fakultásra begyűlt pénz egyenesen a református tanárképzés érdekeit szolgálván, tegyük ez adományokat gyümölcsözővé minél előbb oly módon, hogy a fakultási alapok évi jövedelmének bizonyos részéből szervezzünk 500 forintos tanárképezdei ösztöndíjakat, e mellett mindenik egyházkerületünk állítson fel egy-egy ily stipendiumot s akkor a református tanári szükséglet jóformán fedezve van. E tanárjelölteknek egyetemes konventünk közbenjárására a közokt. miniszter még az Eötvös-kollégiumban is örömet adna helyet, mert az értök fizetendő összeg csak megkönnyítené ez intézet kibővítésére és francia minta szerint való fejlesztésére irányuló terveit.

Ami pedig e tanárjelölteknek protestáns szellemben való növekedését illeti, azt többféleképen lehetne biztosítanunk. Először is református gimnáziumaink legjelesebb református vallású növendékei közül választanák ki egyházkerületeink, másodsor egyetemi tanulmányaik alatt kötelezni lehetne őket az egyetem székhelyén levő református theologiai akadémián legalább a protestáns egyháztörténet és protestáns egyházjog hallgatására, harmadszor pedig a három éves egyetemi tanfolyam elvégzése után — mielőtt református gimnáziumainkban köteles szolgálatukat megkezdenék — az ösztöndíj további élvezése mellett tartoznának e jelöltek egy évet külföldi protestáns egyetemen tölteni. Ily módon őseink példáját is követve, oly tanárokat nyerhetnénk, akik iskoláinknak úgy tudományos színvonalát, mint protestáns jellegét fenntartani, sőt emelni is képesek volnának.

Ajánlom ez ügyet komoly megszívülésre.

IV.

Az egységes jogosítású középiskoláról ¹

Nagyméltóságú Miniszter úr!

T. értekezlet!

Azon tiszteletreméltó kijelentés után, amelyet a miniszter úr ő excellenciája a tegnapi értekezlet folyamán a tárgyalás alatt levő törvényjavaslat és általában ez értekezlet időszerűsége kérdésében tett, egyáltalán nem kívánok a dolognak erre az oldalára reflektálni, sőt az előtt a törekvés előtt, mely alkalmas és alkalmatlan időben egyaránt nemzeti közművelődésünk ügyét igyekszik munkálni, elismeréssel hajlom meg s magam részéről is igyekszem igénytelen felszólalásommal a megbeszélés alatt lévő tanügyi reform egyik vagy másik irányban való tisztázásához némi adalékot szolgáltatni.

Más mérlegelés alá esnek azonban a tegnapi értekezlet folyamán hangoztatott tanügyi szempontok, amelyek a reformnak tanügyi tekintetből való időszerűségére vonatkoznak.

Ezek között legtöbb figyelemre tarthat igényt a *König* őméltósága által fölhozott körülmény, hogy még alig készítettük el a középiskolai tanterveket és fejeztük be a tantervi utasítások átdolgozását, sőt a reáliskolai utasítások még ki sincsenek bocsátva, azokat még ki sem próbálhattuk, tehát ne holygassuk még most a középiskola mai két ágának tanrend-szerét.

Ez kétségtelenül megszívlelendő, mert a *tanügyi reformok* nem készülhetnek máról-holnapra, kivált egy középiskolai reform kipróbálására legalább 8 esztendő, egy középiskolai

¹ Beszéd a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteriumban dr. *Lukács György* miniszter elnöklésével 1906 január 29., 30. és 31. napjain tartott szakértekezleten.

nemzedék szükséges. De különben is a tanügyi reform nem olyan, mint pl. egy zónatarifa, amelyet, ha be nem válik, meg lehet változtatni. Tanügyi reformot visszacsinálni nem lehet. Évek sora alatt a közvélemény hozzá assimilálódik a tanügyi állapothoz és ha az egyszer lejtőre jut, tanügyünk a lejtőn nem fölfelé, hanem lefelé fog haladni. Ezt mutatja a más jelzővel alig jellemezhető, mint szerencsétlen 1890-diki görögpótló reform. Meg vagyok győződve, hogy ezután a görög nyelv hazánkban általánosan kötelező tárgy többé nem lehet. Sőt az imént kibocsátott érettségi utasítás után is nem tudom lehet-e remélni, hogy az érettségi vizsgálatnak olyan két fontos tárgy, mint a görög és a német irodalom valaha még tárgya lehessen.

Másik ilyen tanügyi szempont gyanánt említettett föl, hogy a jelen kérdésnél égetőbb sebeink is vannak a középiskolai tanügy terén, különösen hangsúlyozva volt a *minősítési törvény*. Teljesen egyetértek azokkal, akik a minősítési törvény sürgős megváltoztatását kívánják, én magam sokszor, szóval úgy, mint írásban, szintén sürgettem. De tisztelettel megjegyzem, hogy ez a kérdés semmi összeköttetésben sincsen a tárgyalás alatt levő középiskolai reform kérdésével; és azért, hogy van más égető sebünk is, egy szintén égető seb orvoslásáról ne tanácskozzunk? Hiszen a minősítési törvénynek csak abban az irányban kell változnia, hogy mindenféle alacsonyabb fokú gyakorlati életpályákat ne kössön az érettségi vizsgálatához. Jelenleg pedig szó van a reáliskola olyatén átalakításáról, hogy az egyetemi tanulmányokhoz minden irányban megadhassa a képesítést. Ez pedig a minősítési törvénytől teljesen független. Szükség van a minősítési törvény megváltoztatására, de ennek nem a középiskolai szervezettel, hanem az érettségi vizsgálat reformjával kapcsolatban kellett volna történnie. És részemről csak sajnálni tudom, hogy az érettségi vizsgálat reformja bekövetkezett és kibocsátott az új vizsgálati utasítás a minősítési törvény megváltoztatásának bevárása nélkül. A minősítési törvény megváltoztatása után más nézőpontokból lehetett volna a kérdést tekinteni, akkor nem lett volna pusztán hangoztatott elv a vizsgálat színvonalának emelése, mint most, amikor el lehetünk készülve reá, hogy két olyan tárgynak, mint a görög és német irodalom, eliminálása sokkal több gyöngye képzettségű és a felsőbb iskolai tanulmányra nem való ifjú előtt fogja az egyetem kapuit meg-

nyitni, mint eddigelé és ez csak nemzeti közművelődésünknek fog kárára válni.

Fölhozott továbbá, mint másik tanügyi szempont, a *zsúfolttság kérdése*. Ez igen nagy baj. Ebben a kérdésben teljesen a miniszter úr ő excellenciájának álláspontján állok, hogy ez a kérdés a legszorosabban összefügg a tárgyalás alatt levő tanügyi reform megoldásával. Elismerem, hogy a fővárosban a reáliskolák is zsúfoltak; de közvetlen tapasztalatom van arról, hogy a vidéken, míg a gimnáziumok a legnagyobb mértékben telve vannak, addig a reáliskolák a létszám nagyságával nem küzdenek oly nagy mértékben. Debreczenben pl. van két gimnázium és egy reáliskola. Mind a református, mind a róm. kath. főgimnázium párhuzamos osztályokkal dolgozik, a felsőbb osztályokban pedig a maximális számot meghaladó tanulói számmal küzdenek. A reáliskolának ellenben semmi szüksége sincs párhuzamos osztályra, a felsőbb osztályokban pedig 10—20-as létszámmal vígan dolgozik. Ha az egységes jogosítás kérdése meg lesz oldva, arányosabb lesz a tanulók megoszlása. Amikor tehát reform kérdéssel foglalkozunk, foglalkozunk egyúttal a zsúfolttság lehető megszüntetésével, vagy legalább mérséklésével is.

Rá kell mutatnom végül egy nagyon jelentős szempontra, amelyet tegnap *Eötvös Loránt* báró hangoztatott, hogy voltaképen nincs is szükségünk erre a reformra, mert, amint ő nagyméltósága kifejezte magát, nem akar uniformizált műveltséget, nem akar *egységes középiskolát*. Én sem akarok, sem uniformizált műveltséget, sem egységes középiskolát. De méltóztassék megengedni, hogy némileg hozzájáruljak a fogalmak tisztázásához. Az előttünk levő törvényjavaslat nem egységes középiskoláról szól. Amivel mi itt foglalkozunk, az voltaképen a középiskolai jogosítás kérdése. Az egységes középiskolát, amely évtizedeken keresztül uralkodott Európaszerte a tanügyi irodalomban, amely pedig csak egy képzelet szülte tetszetős idea volt és a mai közélet kulturális szükségleteivel való számítás nélkül jött létre, úgy nálunk, mint a külföldön végkép letárgyalták. Már 1896-ban, a milleniumi kongresszuson háttérbe szorult az egységes középiskola eszméje és helyére lépett a középiskolai reform vezető elvéül a jogosítás kérdése. Hozzájárult ehhez a közoktatásügyi tanács is. Egységes középiskoláról beszélni ma tehát nem lehet; azt én merő,

puszta ábrándnak tartom. Nem akarok uniformizálni. Az egységes középiskola mind a három vitás tanulmányi területet, a classica-philologiai képzést, a modern irodalmi tanulmányokat, a természettudományi műveltséget egy középiskolába akarta szorítani, vagy az egyiket a másik rovására elhagyni. Pedig nekem az a meggyőződésem, hogy aki ezen tanulmányi köröket a mai középiskolában egyik vagy másik irányban megszorítani vagy azok egyikét elhagyni törekszik, nemzeti műveltségünk elszegényesítésén munkálkodik. Azokat a forrásokat, amelyekből nemzeti műveltségünk táplálkozik, nem apasztani, hanem gazdagítani kell. És nem tudom belátni, hogy ha idáig voltak középiskoláink, amelyek a francia nyelv és irodalom tanításával gazdagították ifjúságunk eszmekörét, miért ne lehessen olyan is, amely az angol irodalom tanulmányával szélesbíti nemzeti műveltségünket. Hiszen az eszmék világa közös és ha az egyetemes emberi műveltség elől elzárkózni nem akarunk, módot kell nyújtani arra, hogy azokat a gondolatokat, amelyeket a legnagyobb gondolkodók lelke megértelt, az iskolai tanulmányok útján is fölszívhassa nemzeti közművelődésünk. Én tehát az iskolák elágazását kulturális szükségletnek tartom s a mai társadalom tudományos igényeivel számot vetve, meg vagyok győződve, hogy az egységes középiskolát a társadalom sohasem fogja megcsinálni.

Azonban itt, amint mondom, a törvényjavaslat címe szerint sem arról van szó, hogy egységes középiskola létesíttessék, hanem hogy redukáljam a kérdést, ahonnan kiindult, a mai reáliskola egyetemi jogosításáról. Mert nem egészséges tanügyi politika az, ahogy ma egyik középiskolánk van, az egyetemi tanulmányokhoz való nem teljes kapcsolódás nélkül. Tehát voltaképpen a reáliskolának az egyetemi tanulmányokra való jogosítása az, mely a jelenlegi középiskolai reform képében előttünk áll. Ezt pedig meg kell oldani, mert ne méltóztassék gondolni, hogy a reáliskola hívei nyugodtan nézik a jelenlegi állapotokat. Hiszen alig van tanári gyűlés vagy kongresszus, ahol ennek a kérdésnek égető volta föl ne vettetnék. A kérdés megoldása tehát szükséges, amit az is mutat, hogy a külföldi kulturállamok mind törekedtek erre. — Csak az a kérdés, milyen tanúlságokat merithetünk azokból a módokból, ahogy a külföldi államok ezt a kérdést megoldották. És itt főleg két elsőrangú kulturállam példáját óhajtjuk figyelembe venni.

Poroszország, amint ő excellenciája elnöki beszédében magát kifejezte, egész nyersen oldotta meg a kérdést, amikor a mai középiskola minden ágazatát egyenlő jogosítással ruházta föl az egyetemi tanulmányokra. Úgy látszik azonban, hogy ez, a német kultúra erős volta mellett, Poroszország tanügyi állapotában lényeges változást nem idézett elő. Csak a legújabb hivatalos kimutatást kell olvasni a „Monatsschrift“-ben és abból láthatjuk, hogy még a legközelebb lefolyt iskolai évben is pl. a porosz egyetemek jogi fakultásaira beiratkozott ifjak közt a reáliskolát végzett tanulók száma csak 2%-ot, az orvosi egyetemre beiratkozottak között pedig a reálgimnáziumot végzett tanulók száma 9%-ot tett és hogy a reáliskolát végzett tanulók legnagyobb mértékben ma is a matematikai és természettudományi fakultásokra, továbbá modern nyelvi tanulmányokra mennek. Németország kulturáját tehát ez a dolog, úgy látszik, nem érintette; ott sokkal erőteljesebb kulturális viszonyok vannak. De ezt a nyers megoldási módozatot hazánkban kipróbálni nem szeretném. A reáliskola egyenjogúsítását részemről csak ez intézet tanrendszerének átalakításával tartom kivihetőnek.

Vallom azt, amit a miniszter úr ő excellenciája is kiemelt, hogy, ha a magyar középiskola jelenlegi két ágazata közt a jogosítás tekintetében minden különbséget meg akarunk szüntetni, akkor a középiskola mindegyik ágában olyan köznevelési rendszert kell életbeléptetni, amely egyes tanulmányi irányukban való eltérések mellett is az általuk nyújtott műveltség közös jellegét és különösen a főiskolai tanulmányokhoz való egyenlő kapcsolódását lehetőleg biztosítsa. Ha a középiskola mindenik ágát fel akarjuk ruházni azzal a joggal, hogy a magyar nemzet vezető intelligenciájának közös nevelő iskolája legyen, akkor nemzeti műveltségünk egységét, nemzeti társadalmunk vezető elemeinek együttérzését és szellemi rokonságát biztosítanunk kell a középiskolai tanrendszer *alapvető elemeinek közösségével*. Ez volt a milleniumi kongresszus elfogadott elve, ez volt a közoktatásügyi tanács hangoztatott álláspontja, ezen állok magam is, ezen áll alapjában a törvényjavaslat is és e szempontból, hogy t. i. törekszik a törvényjavaslat megszabni a középiskolai oktatásnak azt a közös gerincét, amelyet megkövetel a középiskola mindegyik ágazatában, a javaslatot helyeslem és pártolom.

A másik elsőrangú kulturállam Franciaország, mely a középiskolák egységes jogosításának kérdését legközelebb megoldotta. De nekem a francia tanrendszer egyáltalában nem ideálom, azért lelkeseni nem tudok, sőt Isten mentse meg nemzeti közműveltségünket a furkációknak attól a sok fajától, amely a francia középiskolában az iskola különböző stádiumain odaállítja a fiatal embert a herakleszi keresztútra a pályaválasztás tekintetében. Nagyon jól méltóztatott *König* öméltóságának rámutatni arra a paedagogiai veszélyre, amely a furkációnak ebben a rendszerében neveléstani szempontból rejlik. Mielőtt ezt én szintén kiemelni bátorzkodnám, méltóztatassék megengedni, hogy nemzetgazdasági szempontból is rámutassak a francia példa követésének nehézségeire. Először is a felekezeti iskolák száma nálunk sokkal nagyobb, mint az államiaké. Nem jogosult az iskolákat fenntartó felekezetektől ily kétes értékű reformra újabb áldozatokat követelni. De, ha az állami iskolák helyzetét vesszük is, mélyreható szükségnek kell annak lennie, amely olyan nemzetgazdasági luxusba belevigye a nemzetet, hogy egy és ugyanazon középiskolában több tanulmányi irány művelése érdekében több tanszék fenntartásáról gondoskodjék.

Ugyanazon középiskolában különböző tanulmányi irányok szervezése a legkomolyabban veszélyezteti az iskola egyik legbecsesebb örökségét, t. i. az egy iskolába járó növendékek egységes, közös nevelési rendszerét. A furkáció elhomályosítja az iskola egyéniségét, amely csak az egyöntetű közös nevelés útján alakulhat ki, meggyengíti az iskolai tradíciót, melynek paedagógiai nevelő hatása már magában is megbecsülhetetlen. Ha pedig azt vesszük, hogy az ilyen furkációs iskolai rendszer ugyanazon tanintézet növendékeit mintegy az elé a kérdés elé állítja, hogy maga válassza meg a különböző tanulmányi irányok közt azt, ami neki tetszik és ezáltal mintegy fölhívja a tanuló ifjúságot az iskolai tanulmányok értékének mérlegelésével: ez veszélyezteti a tanulmányok komolyságát, kockáztatja az iskolai rend megszilárdulását. Elég szomorú tapasztalataink vannak e tekintetben a gimnázium mai furkációja körül; tudjuk, hogy a tanulókat sok esetben tanulmányi irányuk megválasztásában nem is élethivatásuk, hanem egészen másdrangú tekintetek vezetik, amelyek közt nem utolsó szerepet játszik az egyes tanulmányi irányokon

működő tanárok enyhése vagy szigorúsága. — Ezek a tapasztalatok elegendő okot szolgáltatnak arra, hogy idegenkedjünk ugyanazon tanintézetben különböző tanulmányi irányok szervezésétől. Én ma is az országos közoktatási tanács álláspontján állok; iskolai típusokat óhajtok, amelyek szerint egyik középiskola legyen berendezve a görög irodalomra, a másik a franciára. Ezek a típusok nem üzennek kulturharcot sem az egyik, sem a másik tanulmányi iránynak, sőt az egyes iskolákat megerősítik az egyenlő jogositás megadásával.

Ilyen iskola-típusok föllállítása ellen tegnap is, ma is halottunk nehézségeket fölemlíteni. Hangoztatva volt különösen, hogy micsoda méltánytalanság egy vidék tanítató társadalma, ellen, hogy ott csak görög irodalommal berendezett középiskola van és nincsen olyan, amely az illető gyermek hajlamainak jobban megfelelő tanulmányi iránnyal volna ellátva. Méltóztassék gyakorlati szempontból tekinteni a kérdést. A laikus közönséget elsősorban nem a középiskola szervezete és tantárgyai, hanem az a kérdés érdekli, hogy a középiskolát végzett ifjú előtt, bármilyen irányú tanulmányokat végzett is, az egyetemek és főiskolák bármely fakultása és az ifjú hajlamainak megfelelő minden életpálya nyitva legyen. Ezt bizonyítják legalább nálunk a görög-pótló tanfolyam körül szerzett tapasztalatok. Tizenhat éve, hogy görög-pótló törvényünk meghozatott és még ma is van több középiskolánk, melyek a görög-pótló tanfolyamot sohasem állították fel, közöttük olyan tekintélyes kulturális gócpontok, mint pl. a nagyenyedi, a sárospataki gimnázium. És a társadalom ez intézetek tanrendszere ellen egyáltalán nem zúgolódik, nem követeli tőlük a görög-pótló tanfolyam berendezését; e gimnáziumok növendékeinek száma egygyel sem apadt, sőt egyik-másik közülök épen úgy küzd a tanulói létszám nagyságával, mint a görög-pótló tanfolyammal boldogított testvéreik.

Azt is fel szokták hozni ezen iskolai típusok ellen, hogy megnehezítik a tanulókra nézve az iskolaváltoztatás lehetőségét. Hát erre csak azt vagyok bátor megjegyezni, hogy az előttünk levő törvényjavaslat kontemplálása szerint, de meg az én ideám szerint is az alsó négy osztály közös tantervet követne és a tanulmányi irányok eltérése csak a felsőbb osztályokban következne be; tehát az alsóbb osztályokban nincs

megnehezítve az iskolaválasztás, a felsőbb osztályokban pedig már paedagógiai szempontokból sem kívánatos az iskolaváltoztatás, azt inkább korlátozni kell, mint előmozdítani. Azt a szörványosan előforduló iskolaváltoztatást pedig, amit a szülőknek máshova költözése, vagy a hivatalnokok áthelyezése a felsőbb osztályokban is előidézhethet, majd megoldja az élet minden ellentétet elsimító kezével, épen úgy, mint ahogy megoldja ma is azon gimnáziumnál, melyben görögptlő tanfolyamot nem állítottak. Én tehát, mondom, ezért az iskolatypusokat óhajtanám szervezni.

Méltóztassanak megbocsátani, hogy huzamosabban voltam bátor már eddig is igénybe venni a mélyen tisztelt értekezlet figyelmét. E külső keret mellett a fődolog az, hogy hogyan állapítjuk meg azt a közös gerincet, amely a középiskola mindkét ágában közös tantárgyakból alakul. Mindnyájan készen lehetünk arra, hogy itt a legkalandosabb tervekkel fogunk találkozni. Azt hiszem, nemcsak én, de bizonyosan mások is kaptak a napokban egy kis nyomtatványt a jövő középiskolájában tanítandó tárgyakról. Mihelyt ez a reformkérdés az ország tanügyi köreit végigjárja, a tantárgyaknak egész sorozatát fogják általánosan kötelező tárgyakul ajánlani s egész sereg középiskolai tanterv támad. Hiszen már itt is hangoztaták tegnap, hogy az egészségtan általánosan kötelező tantárgy legyen. Ma hangoztatják a sociológiának, a nezetgazdaságtannak tanítását. A kívánságokban messze mehetünk, de én ma is azon az állásponton vagyok, amelyet az előadó úr önnyasága említett fel rólam, hogy t. i. a milleniumi kongresszuson is a történelmi kapcsolatok megtartását hangsúlyoztam. — Iskolai reformot úgy hozni létre, hogy a múltat teljesen kivetjük magunk alól, hogy a történelmi kapcsolatokkal teljesen szakítunk, a legszerencsétlenebb, legkockázatosabb vállalatnak tartom. E tekintetben teljes megnyugvást találok a törvényjavaslat által kontemplált azon közös tantárgyakban, amelyek itt ki vannak tüntetve, mert nincs közöttük, a rajz kivételével, egyetlen egy sem, amely eddig a mai gimnáziumnak tantárgyát ne alkotná. Pedig az bizonyos és azt hiszem, ez mindnyájunk közmeggyőződése, hogy ha bizonyos közös tanulmányokat akarunk megállapítani a két vagy többfajta középiskolában a jövőre, azt a közös gerincet csak a mai gimnázium tantervéből vehetjük, úgy, hogy szerintem a gimnázium tan-

terve édes kevés változtatást igényel, átalakításáról voltaképen csak a reáliskolánál lehet szó.

E tantárgyak között azonban kettőnek a dolgát mégis szóvá kell tennem: az egyik a *latin*, a másik a *rajz*.

A latin nyelvre vonatkozólag én nem vitatom annak szükségességét, mert hiszen legalább ez értekezleten senki sem támadta meg, nyitott ajtón pedig senki sem akar zörgetni. Csak azt hangsúlyozom, hogy amikor még szinte újjal érzük nemzetünk történelmében a latinos korszakot, amikor a legsajátosabb nemzeti kérdésekben sem tudunk igazi tudományos munkásságot végezni latin műveltség nélkül és amikor, úgy szólván, nemzeti klasszikus íróink jó részét sem tudjuk megérteni latin kultúra nélkül: akkor azt a kívánalmat, amely a latin nyelv és irodalom tanításának megszorítására irányulna, nemzetünk igaz és jól felfogott érdekeivel ellentétben állónak tartom. Ami a latin tanításának kezdetét illeti, az előadó úr azt a meggyőződését fejezte ki, hogy az az első osztálytól kezdődjék s. ennek ellenében hangoztatják, hogy elég a harmadikban vagy az ötödikben kezdeni. A törvényjavaslat e tekintetben tájékoztatást nem nyújt, természetesen nem is nyújthat tantervi vonatkozás nélkül. De, mert a latin ismeretet éppen nemzeti műveltségünk érdekében szükségesnek tartom, részéről törvényes biztosítékot óhajtok arra nézve, hogy a jövő középiskolájában, annak akármelyik ágazatában is, a latin tanítás legalább olyan mértékben fog megtörténni, mint a mai gimnáziumban. Olyan középiskola növendékei előtt, amely legalább annyi latin műveltséget nem nyújt az egyetemi tanulmányokhoz, amennyit a mai gimnázium tanulói megszerezhetnek, a magam részéről nem nyitnám meg sem a jogi, sem az orvosi, sem a nyelvészeti és bölcsészeti fakultásnak ajtaját. Az ilyen iskolára én Magyarországon az egyenlő jogositást nem vagyok hajlandó kiterjeszteni. Mindamellettt kész vagyok tekintetbe venni az ellenvéleményeket is. De ne menjünk a szélsőségekbe, hogy az ötödik, vagy nem tudom melyik felsőbb osztálytól kezdjük a latin tanítást; mert én, uraim, latin műveltségnek, classica-filologiai képzettségnek nem azt tartom, hogy a római jog egyes műkifejezéseinek megérthetése végett bizonyos szókészlettel menjen a tanuló az egyetemre. A classica-philologiai képzettség világnézet, amelyben huzamosabb időn, esztendőök hosszú során át kell élni, hogy átalakítsa

az ember egész gondolkodását és érzületét; az a levegő, amelyet szívni kell az egész középiskolában. Nagyon természetes dolog tehát, hogy az első osztályban kell kezdenünk e nyelv tanítását. Azt szokták azonban mondani, — bár nem szeretem az ilyen frázist, de olvastam és azért vagyok bátor felemlíteni, — hogy az első osztályban kezdeni a latin nyelv tanítását, amikor a gyermek még a saját nyelvének idomáival sincs tisztában s nincsen tájékozódva a nyelvtani kategóriák körül : nem egyéb, mint határszéli vesztegzárra való bezárása a haladásnak. Ez állításban sok igazság van. Ez okból tehát, hogy előbb a gyermek öntudatában erősödjenek meg a saját nyelvének sajátosságai, tisztuljanak a nyelvtani kategóriák, én szíves készséggel hozzá tudnék járulni ahhoz, hogy a második osztályban kezdjék a latin nyelv tanítását, de úgy, hogy amit elvesztett időben az első osztályban, azt a következő, második és harmadik osztályban az óraszámok útján rekompenzálják, vagyis, nem mint eddig, heti hat órában, hanem kilenc-kilenc órában taníttassék, hogy ezáltal a szellemi fejlettség magasabb fokán és intenzívebben taníttatván, a siker annál jobban biztosíttassék. Ennek — mondom — barátja vagyok ; arra azonban, hogy minél feljebb toljuk a latin nyelv tanításának kezdetét, azt az észrevételt vagyok bátor megszívlelésre ajánlani, hogy hiába méltóztatnak feljebb tolni, meg vagyok győződve, hogy a legnagyobb tünődésre és vitára adna alkalmat, hogy mit tegyünk azokban az alsó osztályokban a latin nyelvi órák helyébe ; mert úgy vagyunk vele, a dolog természete is azt hozza magával, hogy minden tanulmányi körben az igazi, mélyebbreható ismeretek a felsőbb osztályokban jönnek elő, amikor már a gyermek szellemi érettsége is erőteljesebb és mélyebb, az alsóbb osztályokban pedig vajmi kevés az a tárgy, amit ki lehet válogatni, hogy a latin nyelvi oktatás helyébe teheszük. Az első osztályban még könnyen lehetne pótolni; ott van a történelem, a földrajz, az elmemozdító mennyiségtan és itt lesz az a másik tárgy, amelyről szólani akarok, a rajz. Ahhoz tehát hozzájárulnék, hogy a latin nyelv tanítása a második osztályban kezdessék, de az óraszámok tekintetében megfelelő rekompenzáció mellett.

Ami a másik tárgyat, a rajzot illeti, tanításának általánosan kötelező voltát én elvileg helyeslem; sőt, amint már előbb is kiemeltem, én az országos közoktatási tanács és a milleniumi tanügyi kongresszus álláspontján állok s e helyen vagyok

bátor rámutatni, hogy ennek a tárgynak a középiskolában való szükségességét épen *Beöthy Zsolt* öméltósága fejtette ki a milleniumi kongresszuson „*Az esztétikai képzésről a középiskolában*“ című felolvasásában. Elvileg teljesen helyeslem a rajznak a középiskolába való általános bevitelét, csak azt méltóztassék majd a tanterv alkotásánál eltalálni, hogyan juttathatunk megfelelő óraszámot ennek a tantárgynak, mert álláspontom szerint teljesen kizártnak tekintendő az, hogy ennek a tanítására is esetleg a latin órák számából vegyünk el.

Én tehát, mélyen tisztelt értekezlet, elfogadom a törvényjavaslat elveit arra nézve, hogy az egységes jogosítás milyen biztosítékok mellett adassék meg a középiskola mindkét ágának, helyeslem a közös tantárgyaknak, mint egységes gerincnek, megállapítását. De, amint kifejtettem, nem helyeslem ugyanazon középiskolában a tanulmányi irányoknak elágazását s e helyett a különböző iskola-typusok szervezését ajánlom.

Végül még csak arra kívánok megjegyzést tenni, ami a törvényjavaslat 3-ik szakaszának végén olvasható, hogy t. i. a *felsőbb osztályokban szabad választásra berendezendő tantárgyakat a felekezeti középiskolákban is a közoktatási miniszter állapítaná meg*. Nem akarok hosszan beszélni róla, csak arra figyelmeztetem a mélyen tisztelt értekezletet, hogy e terv a magyar protestáns hitfelekezeteknek az 1790—91. évi XXVI. törvénycikk 5. §-ában gyökerező autonóm jogaiba ütközik. E törvényszakasz ugyanis világosan kimondja, hogy „rationem, normam et ordinem docendi atque discendi liceat futuris semper temporibus ordinare evangelicis utriusque confessionis“. A két protestáns egyháznak ezt a jogát respektálta az 1883. évi XXX. törvénycikk is, melynek 8. §-a így szól: „A felekezetek által fenntartott tanintézeteknél a tantárgyakban az egész tanfolyam alatt elérendő végcél és a tanítandó ismeretek mértékét, a tanrendszert, tantervet és tankönyveket az illető felekezeti főhatóság állapítja meg és azt esetről-esetre a vallás- és közoktatásügyi miniszternek bejelenti“. Amint tehát ez a törvény érintetlenül hagyta, azt hiszem, jövő törvényhozásunknak is respektálnia kell ezen autonóm jogokat.

Ajánlom észrevételeimet megszívlelésre.

V.

Egy középiskolai nemzetközi értekezleten megvitatandó tanügyi kérdések.¹

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Folyó évi július 24-én kelt s a múlt hónap folyamán hozzá-
m érkezett megtisztelő bizalmas felhívására egy *nemzetközi
tanügyi kongresszus* megvitatása alá bocsátandó tanügyi kérdé-
sek dolgában a következő igénytelen véleményt van szerencsém
tisztelettel előterjeszteni.

Hazai közoktatásunk mindenik fokozatában vannak ugyan
kívánni- és tennivalók, de a legégetőbb tanügyi kérdések, me-
lyek nemcsak tanügyi köreinket foglalkoztatják évtizedek óta,
hanem egész nemzeti társadalmunkat is a legmélyebben érintik,
jelentőségüknél fogva pedig, — ha szerencsésen oldatnak meg,
— nemzeti közműveltségünk és tudományosságunk egészséges
fejlődésére is befolyást gyakorolnak, — a középiskolai oktatás
területére esnek. E mellett, míg elemi és főiskolai oktatás-
ügyünk fogyatkozásai (köztük pl. a jogi szakoktatás régóta
vajudó reformja) tisztán hazai területre szorítkoznak és a kül-
földi tanügyi viszonyokkal kevés kapcsolatban állván, e viszonyok
ráhatása nélkül saját nemzeti szükségleteinkhez képest is
osvosolhatók: a középiskolai bajok hazánkban és a külföldön
sok tekintetben azonosak vagy legalább közös forrásból, a köz-
épiskola egész szervezetének s tanulmányainak megváltoztatá-
sára irányuló törekvésekből fakadnak s így az európai kultúra
közösségénél fogva nemcsak alkalmas anyagot nyújtanak egy

¹ Készítette *gróf Apponyi Albert* vallás- és közoktatásügyi mi-
niszter felhívására s más 3 szakvéleménnyel együtt kinyomatván,
az 1909. évi március 1—2. napjain tartott miniszteri szakértekezlet
tárgyalási alapjául szolgált.

nemzetközi tanügyi kongresszus tanácskozásaira, hanem a kisebb nemzetek, — mint mi magyarok is, — a középiskola gyökeres reformját izoláltan, az európai tanügyi viszonyok figyelembe vétele nélkül meg sem oldhatjuk, hacsak nemzeti közoktatásunkat az európai kultúra közösségéből kiszakítani nem akarjuk. Mert az nem megoldás, ami nálunk 1890-ben a Csáky-féle görögpótló törvény, vagy 1905-ben a görög érettségi vizsgálat eltörlése útján történt; az ily intézkedések csak hazai tudományosságunk elszegényedésére vezetnek s az utóbbinak megsegényítő eredménye pl. egyfelől az, hogy gimnáziumi érettségit tett ifjaink némely tanulmányszakra már a szomszédos bécsi egyetemről is kizáratnak, másfelől, hogy az erdélyi szászoknak, kik a nagynémet kultúra tagjainak tekintik magukat, külön engedélyt kellett adni érettségi vizsgálataiknak magasabb színvonalon tartására. Amíg tehát az elemi és főiskolai kérdések csak legfeljebb annyiban foglalhatnának helyet egy nemzetközi tanügyi értekezlet tanácskozásaiban, amennyiben a középiskolai határkérdésekkel (pl. a középiskola éveinek számával és a tanárképzéssel) állanak kapcsolatban, nagyon kívánatosnak tartom, hogy *a jövő középiskolájának egész szervezete a nyugati kulturállamokkal egyetértőleg állapíttassék meg, vagy legalább is egy nemzetközi értekezlet tanügyi tanácskozásainak tárgyává tétessék.*

Félreértések kikerülése végett megjegyzem, hogy midőn középiskoláról és középiskolai kérdésekről beszélek, tisztán csak a főiskolai tanulmányokra s a tudományos életpályákra előkészítő iskolát, ez iskolának hazánkban meglevő alakjait: a gimnáziumot és reáliskolát, valamint a német birodalomban középük sorakozó reálgimnáziumot és az európai államokban ez intézményeknek megfelelő iskola-typusokat értem alattuk. Ez iskolákban nevelődven a nemzet szellemi arisztokráciája és vezető intelligenciája, épen a jellemképződés, az erkölcsi és szellemi világnézet kialakulásának legfogékonyabb korában, a 10—18. év közé eső életkorban, tanulmányi berendezésükhöz a legfontosabb nemzeti érdekek fűződnek s a legerősebben is foglalkoztatják európaszerte a kulturpolitikusokat.

A magyar középiskolának kétségtelenül vannak olyan bajai is, melyek az iskola szervezetével és tanulmányi berendezésével semmi összeköttetésben sem állanak és tisztán hazai közviszonyainkból származnak; mivel azonban e bajok bár-

mily berendezési középiskolát is meg fognak bénítani munkájában, a középiskola reformjától függetlenül is *belkörü* orvoslást kívánnak. Sokszor és sokan rámutattak e bajokra és súlyos következményeikre, úgy, hogy e körülmény szükségtelessé teszi részletes fejtegetésüket. Ilyen elsőrenden az *osztályok zsúfoltsága*. A középiskolai törvényünk által megállapított 60-as létszám mellett, mely a gyakorlatban 70-re is fölmege, a nevelés és tanítás megnyugtató sikerre nem vezethet. A nyugati államokban több helyt felényire, sőt néhol majdnem egyharmadrésnyire is leszállítják az osztályok létszámát a középiskola munkájának biztosítása végett. Hollandiában pl. 24-ben van megszabva a gimnáziumi osztályok tanulói létszáma s az értesítők tanúsága szerint már 25 tanulónál is párhuzamos osztály felállításáról gondoskodnak. A zsúfoltság gyógyszerere egyfelől a létszám törvényes leszállítása s megfelelő számú középiskola és párhuzamos osztályok szervezése, másfelől pedig és még inkább polgári, gazdasági, ipari, kereskedelmi és egyéb gyakorlatias irányú iskolák állítása, melyek az elemi oktatásnál magasabb művelődési igényeket szolgálva s a gyakorlati élet különböző ágazataiban szükséges szakismereteket nyújtva, amellet, hogy saját medrükbe vezetnék le a tudós középiskolába nem való s ma inkább csak megfelelő iskolák hiányában odatóduló elemeket, műveltebb polgári osztállyal is gazdagítanak nemzeti társadalmunkat. Nem kisebb bajt rejt magában a középiskolára nézve az 1883. évi I. t.-c., az ú. n. *minősítési törvényünk*, mely számos alsóbbfokú gyakorlati életpályához és hivatalhoz is alapfeltételül kötvén a középiskola elvégzését és az érettségi vizsgálatot, ezáltal oly súlyos ballasztal, — a tudományos törekvést és hivatottságot teljesen nélkülöző tanulói elemmel, — terheli a középiskola hajóját, amely fokról-fokra lejjebb sülyesztí a magyar középiskola és érettségi vizsgálatainak színvonalát. Pedig e társadalmi munkakörök, melyek nem annyira elméleti tudományos képzettséget, mint inkább gyakorlati élet- és szakismeretet kívánnak, maguk is sokkal jobb előkészítést nyernének a polgári és szakiskolákban, a középiskola pedig az ily ballaszttól megszabadulva, sokkal jobban teljesíthetné a főiskolai tanulmányokra előkészítő hivatását. A minősítési törvénynek a középiskolákra nézve lenyűgöző hatását fokozza még az *egyéves önkéntes katonai szolgálatnak* a középiskola elvégzéséhez és az érettségi vizsgálatához kötése is, mert e kedvezményt szintén

sokan akarják elnyerni olyanok is, kik főiskolai tanulmányokra nem igen törekednek. Mindezek a bajok rég megállapított dolgok s bár orvoslásuk, — amennyiben új iskolák állításával van kapcsolatban, — csak nagy anyagi áldozatokkal s a közoktatásügyi kormány és a magyar társadalom együttes munkájával esz-közölhető, nyomasztó hatásuk miatt, melyet nemzeti tudományosságunk kifejlődésére gyakorolnak, magánál a rég óhajtott középiskolai reformnál is sürgősebb intézkedést kívánnak s e reform útjából okvetlenül elhárítandók.

Maga a középiskolai reform elsőrenden a középiskolai tanulmányok kiválasztásának a kérdése. A tudományos ismeret anyagából kiválasztani azon tanulmányköröket, melyek az elemi és főiskolai tanulmányok közé eső időszakban a fejlődő lélek érzés- és gondolatvilágát oly tartalommal töltsék meg, az alakulásban levő szellemi világnézetnek oly egyetemes és biztos alapot vessenek, amire a főiskolai szaktanulmányok építhetők legyenek s a szakképzettség mellett is biztosíttassék a műveltség egyetemessége: fél század óta e kérdés megoldására irányuló törekvések szülik a középiskolai reformeszméket. Anélkül, hogy a kérdés történetével akarnék foglalkozni, a további fejtegetések végett egyszerűen konstatálni kívánom, hogy *három tanulmányi irány alkotja a vita ütközőpontját: a classica philologiai, a modern nyelvi és irodalmi s a természettudományi tanulmányok*. Az elsőnek nevelő hatását századok hagyománya szentesíti, a másodikét az élő nemzetek irodalmának szellemi gazdagsága ajánlja, a harmadikét korunk természettudományi műveltsége sürgeti. Az egyik tanulmányi irány erősebb érvényesülése s a másik megszorítása vagy elhagyása hozta létre eddig is a középiskola különböző ágazatait és furcationalis rendszerét s ez fogja megadni a képét a jövő középiskolájának is. És e tekintetben, mivel korunk legnagyobb gondolkodói közül is némelyek (mint Spencer) annyira előtérbe állítják a természettudományok jelentőségét és szellemművelő hatását, hogy a középiskolai oktatás súlypontját is e tanulmányokra kívánják fektetni, mások pedig, ha az irodalmi képzés vezető szerepét fenntartják is, az irodalmi műveltség forrásai közül a classica philológiát, mint korát múlta tanulmányi kört, teljesen ki akarják hagyni a középiskolai irodalmi tanulmányok sorából: a tervezett nemzetközi szaktanácskozáson elsőrenden dönteni kellene és nemzetközi egyezséget kellene létrehozni a következő kérdésekben:

1. *Az irodalmi és természettudományi tanulmányok milyen arányban érvényesüljenek a középiskolában s melyikre essék az oktatás súlypontja?* Véleményem szerint a kérdés csak az irodalmi tanulmányok vezető szerepének biztosításával oldható meg. Az irodalmi képzés és az iskola szövetsége oly régi, mint maga az irodalom és az iskola és e szövetségnek, míg az ember magasabb szellemi értékét az eszményi gondolkodásban keressük s míg a nevelés feladatául az erkölcsi jellem kiképzését tekintjük, öröknek is kell lenni. A természettudományi világnézet egyoldalúságával szemben, mely örökösen az érzéki tapasztalat körében hordozván az elmét, elnyomja fogékonyságát a lelki és erkölcsi tünetmények iránt, a lelki tehetségek harmónikus kiképzése szempontjából túlsúlyra kell emelni az irodalmi tanulmányokat, mint a legnagyobb gondolkodók eszméinek tárházát, hogy általuk oly filozófiai világnézetre vezessük a középiskolai ifjúságot, melynek birtokában művelt érzékkel és szellemes érdeklődéssel viseltessék az ismeret minden faja iránt, a polgári és hazafiúi erényeknek az irodalomban megörökített típusai pedig mintaképei legyenek kialakuló erkölcsi jellemének.

2. *Fönnttartható-e továbbra is a latin- és görögnyelvi tanulmány a középiskolában és milyen szerep biztosíttassék számára?* A legélesebben vitatott középiskolai kérdés, mely a laikus társadalom vehemes támadásai s a hivatott paedagógusok szakvéleményei mellett sem tekinthető eldöntöttnek. A görög és latin szellemen épül az európai műveltség s hiába mondjuk, hogy a modern irodalmak már fölszívták a klasszikus szellem megtermékenyítő eszméit, a művelt emberiségnek minduntalan vissza kell térni a műveltség emez ősforrásaihoz, valahányszor magasabb eszményi céljai elhomályosulnak előtte s a klasszikus irodalmak által teremtett reneszánsz mindannyiszor újjá fogja szülni az emberi műveltséget, valahányszor egyoldalú világnézet ejti meg az emberi szellemet. A hellénizmus mindig korrektívuma lesz az amerikanizmusnak. Ugyanazért részemről nemcsak fenntartandóknak vallom a középiskolai latin és görög irodalmi tanulmányokat, hanem az európai műveltséghez közelebb eső latinnyelvi tanulmányokat épen magyar nemzeti szempontból a középiskola minden ágazatára is kiterjeszteni óhajtom. Mikor még szinte ujjunkkal érzük nemzetünk történetében a latinos korszakot, amikor a legsajátosabb nemzeti kérdésekben sem tudunk igazi tudományos munkásságot

végezni latin műveltség nélkül és amikor úgyszólván nemzeti klasszikus íróink jó részét sem tudjuk megérteni latin kultúra nélkül: a latin nyelv és irodalom ismeretét a középiskolai képzettség elengedhetetlen alkotórészének kell tekintenünk. E mellett föltétlenül szükségesnek tartom azt is, hogy fennálljon a középiskolának egy olyan architypusa, mely a görög nyelv és irodalom tanításával gazdagítsa közműveltségünket. Ez irodalom tanulmányozása nélkül legnemzetibb költőnk, Arany János sem lett volna azzá, ami volt. A műveltség eme forrását tehát nyitva kell tartanunk a hivatottak számára, nemzeti irodalmunk felfrissítésére. Anglia példája lebeg előttem, ahol egyes középiskolák a legintenzívebben művelik a görög irodalmi tanulmányokat s ahol e mellett is a legfejlettebb természettudományi műveltség viszi előbbre az ország iparát és közgazdaságát.

3. *A három tanulmányi irány (classica philologiai, modern irodalmi és természettudományi irány) egyesíthető-e egy középiskolában s megvalósítható-e az egységes középiskola?* Ez a törekvés, mely a régi középiskola egységes tanulmányi irányából kiindulva, a középiskolai ifjúságot ma is elejétől végig közös tanulmányokban óhajtaná nevelni s a nemzeti műveltség egységes szellemét ily módon akarná biztosítani, nézetem szerint a mai közélet elágazó kulturális szükségletei mellett kivihetetlen. Aki ugyanis a fentebbi 3 tanulmányi irányt olyan terjedelemben, amint ma a különböző középiskolák művelik, egyfajta középiskola tanrendszerében próbálná egyesíteni, a túlterhelésnek oly elviselhetetlen mértékét volna kénytelen alkalmazni, amely az ifjúság lelki-testi romlására vezetne; aki pedig az egységes tanulmányi rendszer érdekében ama tanulmányi körök egyikét vagy másikat megszorítani vagy épen mellőzni akarná, az, véleményem szerint, nemzeti műveltségünk elszegényítésén dolgoznék. A középiskolák elágazását én kulturális szükségletnek tartom s az egységes középiskolát, mint elejétől végig egységes tanulmányi rendszert, a múlt évtizedek letárgyalt tanügyi ábrándjának tekintem.

4. *A különböző tanulmányi irányok egy középiskola körében szerveztessenek-e a furcationalis rendszer szerint, vagy pedig a középiskolák tanulmányi irányuk szerint különböző iskolatypust alkossanak?* A furcationalis rendszerű középiskola hazánkban is megvalósult 1890 óta a görögptől tanfolyam

szervezése által a gimnázium bifurcatiójában, de legteljesebb kifejezésre jutott 1902 óta a francia középiskolában, mely felsőbb ciklusában négyféle tanulmányi irányra ágazik el. Az iskolatypusok, melyek különböző tanulmányi irányt képviselnek, leginkább Poroszországban és általán a német birodalom területén állanak fenn, a gimnázium, reálgimnázium és reáliskola alakjában. A középiskola kétféle oekonomiája közül én határozottan a különálló iskolatypusok mellett foglalok állást. Nemcsak azt a nemzetgazdasági luxust tekintem, amivel egy és ugyanazon középiskolában a különböző tanulmányi irányok be rendezése jár, ami pedig a mi szegényes közigazdasági viszonyaink közt szintén sokat nyom a latban; de főként paedagógiai szempontból idegenkedem a furcationalis rendszertől. Ugyanazon középiskolában különböző tanulmányi irányok szervezése a legkomolyabban veszélyezteti az egy iskolába járó növendékek egységes, közös nevelési rendszerét, elhomályosítja az iskola egyéniségét, mely csak az egyöntetű közös nevelés útján alakulhat ki, meggyöngíti az iskolai tradíciót, melynek nevelő hatása már magában is megbecsülhetetlen, azáltal pedig, hogy a tanulókat választásra hívja fel a tanulmányi irányok között s így mintegy az iskolai tanulmányok értékének mérlegelésére nyújt alkalmat, veszélyezteti a tanulmányok komolyságát s kockáztatja az iskolai rend megszilárdulását. A középiskolai typusoknak a föntebbi tanulmányi irányokhoz képest három fajtáját gondolom szervezendőnek. Egyik volna a klasszikus irányú középiskola görög irodalmi tanulmányával, vagyis a mai gimnázium; a másikban egyéb tanulmányok közössége mellett a görög nyelvet a felső négy osztályban egy modern nyelv, pl. a francia helyettesítené s ezáltal a német reálgimnáziumnak megfelelően, a modern irodalmi képzést juttatná teljesebb kifejezésre; a harmadik ama (görög és francia) nyelvek helyett ugyanazon osztályokban a természettudományokat művelné intenzívebben s ezzel a reáliskolai typust képviselné. Egyéb tanulmányokban — közöttük a latin nyelvben is — mind a három fajta középiskola tanrendszere közös volna olyan módon, mint ahogy az egységes jogosítású középiskola tárgyában 1906-ban tartott szakértekezlet tanácskozásainak alapjául szolgáló miniszeri javaslat is tervezte.

A középiskolai tanulmányok kérdésével kapcsolatban méltó tárgyai lehetnének a nemzetközi tanácskozásnak —

egyezmény provokálása nélkül is — a mind jobban sürgetett *esztétikai és szociális nevelés problémái, valamint a heti tanórák számának, illetőleg a középiskolai tananyag redukálásának* a kérdése.

a) A nevelés feladata az ember lelki és testi erőinek harmónikus kiképzése lévén, teljesen jogosult az a törekvés, mely az *esztétikai érzék, ízlés és belátás fejlesztésére* irányul. A művészet az emberi szellem legszebb megnyilatkozásai közé tartozik. Hogy alkotásait megérteni, felfogni és élvezni tudjuk, az a műveltség feltételei közé tartozik. De középiskolai oktatásunk a művészetnek jóformán csak az irodalomban megnyilatkozó ágára fordít beható figyelmet, a képzőművészeteket illetőleg pedig, bár művelődéstörténetünk legszebb lapjai vannak velük beírva, a műérzék kiképzéséről nem gondoskodik. Pedig a dolognak etikai vonatkozásai is vannak, mert a művelt esztétikai érzékkel az erkölcsi rút fogalma sem illik össze. E fogatkozáson segíteni lehetne a *rajztanításnak általánosan kötelezővé tételével, melyet műtörténeti alkotások szemléltetése és összefoglaló ismertetése fejezhetne be.*

b) Az iskolának a társadalmi élettel való benső kapcsolata építik napjainkban a szociálpaedagógusok azt a folyton erősülő követelést is, hogy a középiskola tájékoztatást nyújtson a mai társadalmat mozgó szociális és nemzetgazdasági kérdésekben. A kifejlett gyárpar kulturális és társadalmi jelentősége, a tőke és munka egymáshoz való viszonya és egymással folytatott küzdelme, a különböző közgazdasági rendszerek alkalmazása kétségkívül nagy befolyást gyakorolnak mind az állami, mind az egyéni élet berendezésére s a körülmények való tájékozódás nagyban megkönnyíti az egyén érvényesülését a létért folytatott küzdelemben ; de, azt hiszem, hogy az iskola iránt ez irányban támasztott kívánalmak sok tekintetben túlzottak s a középiskola a szociológia és nemzetgazdaságtan alapelveiről újabb tantárgy behozatala nélkül a mai tanulmányok s különösen a történettanítás keretében is nyújthat annyi ismeretet, amennyit az általános műveltség érdeke tőle megkíván.

c) Fontos paedagógiai kérdés a középiskolai kötelezett heti tanórák maximális számának a megállapítása, mivel e kérdés a feldolgozandó tananyag mennyiségével s ezáltal a szellemi túlterhelés kérdésével áll kapcsolatban. Nem hihető, hogy a munkabírásnak olyan különböző aránya állhatna fenn az egyes

nemzetek ifjúságára nézve, amilyen különbségek e tekintetben Európa középiskoláiban észlelhetők s inkább az iskolai tananyag mennyisége iránt támasztott igények okozhatják azt a különbséget, melyet főként az északi és déli államok e tekintetben mutatnak. Míg ugyanis a német középiskolákban az általános kötelezett tantárgyak heti óraszámja az osztályok emelkedése szerint 30—35, sőt sok helyen a felső osztályokban 37-re is fölmege, tehát az átlagos napi munkaidő 5—6 órát vesz igénybe, addig Olaszországban ugyanazon tantárgyakra az alsóbb osztályokban 21, a felsőbbekben 25, Franciaországban pedig 23—28 heti tanórát fordítanak. A mi középiskolánk 28—30 heti órájával tehát mintegy középúton tart, a szomszéd Ausztriában pedig az a különös jelenség áll fenn, hogy míg az alsó 4 osztály heti óraszámja 29—31-ben, a felső 4 osztályé 27-ben van megállapítva s így a testileg fejletlenebb tanulók nagyobb munkaidőre vannak kötelezve. A kötelezett tantárgyak emez óraszámához természetesen mindenütt hozzájárul még az önként választott rendkívüli tárgyak óraszámja. Ha megvalósítható volna az a paedagógiai követelmény, hogy a tantervben megszabott tananyag teljesen az iskolai órákon dolgoztassék fel s az iskola ez irányban a tanulót semmi házimunkával ne terhelje: a magyar középiskola a maga óraszámával és tananyagával semmi panaszra sem adhatna okot. De ez az ideális követelmény sohasem volt és ma sincs megvalósítva sehol sem. Sőt lehet mondani, hogy nincs oly középiskolai tantárgy, mely az iskolai tanórákon kívül a tanulóknak több-kevesebb házimunkát is ne adna. Nyelveknél a szóismeret és fordítás előkészítése, matézisnél a gyakorlati feladatok dolgozása, valamennyi tárgynál pedig a szerzett ismereteknek emlékezetbe vésése (könyvnelkülözés) olyan teendőket ró iskolán kívül is a tanulóra, melyekkel a gyöngébb tehetségek csak nagy erőfeszítéssel birkózhatnak meg. Sokat kell fejlődnie tanárképzésünknek, míg tanáraink azzal a metódikai rutinnal fognak rendelkezni, hogy a tanórákon ne csak megmagyarázzák és megértessék, hanem a tanulókkal teljesen fel is dolgoztassák és el is sajátíttassák a kitűzött tananyagot. A mai viszonyok közt azonban teljesen indokolt, ha a tananyag és tanórák kevesbítésére törekszünk. *Le kell szállnunk különösen az alsó osztályokban legalább a francia középiskola mértékéig, hogy ifjúságunk egészséges és harmónikus fejlődését biztosíthassuk. S e törekvésnek*

erős alapot adna egy nemzetközi értekezlet megokolt kívánása is.

A középiskolai megoldandó kérdések másik csoportját szolgáltatja a *felsőbb iskolai tanulmányokra való jogosítás és e jogosítás alapjául szolgáló vizsgálati rendszer ügye*. S az idevonatkozó kérdések szintén oly általános érdekűek, az állami és társadalmi életet szintén oly mélyen érintik, hogy nemzetközi megállapodást tartanék kívánatosnak a következő kérdésekben :

5. *Milyen módzatok mellett adható meg a főiskolai tanulmányokra való egyenlő jogosítás a középiskola különböző alakjainak?* Ez nálunk a reáliskola életkérdése, mellyel az egységes jogosítású középiskola ügyében 1906-ban tartott szakértekezlet behatóan foglalkozott, de amelyet megoldásra nem juttatott. E kérdést az európai kontinens két vezető állama, Porosz- és Franciaország, tudvalevőleg a legközelebbi években magára nézve megoldotta ugyan, de egymástól elütő irányban s az általuk szerzett tapasztalatok is anyagot nyújthatnak a kérdés nemzetközi megvitatásához. Mig ugyanis Poroszország minden tanulmányi reform nélkül a középiskola minden ágazatát egyenlő jogosítással ruházta fel az egyetemi tanulmányokra s a különböző középiskolai tanulmányi irányok kiegyenlítése céljából az egyetemeken állított fel latin- és görögnyelvi cursusokat : Franciaország főntebb említett furcationális rendszerű középiskolájának közös gerincében igyekezett biztosítani a tanulmányoknak azt a közösségét, melyre az egyenlő jogosítás elvét építeni lehessen. *Bár magam részéről a francia megoldási módozatot kielégítőnek nem tartom, mindazáltal csak ebben az irányban haladva látom az ügyet nemzeti műveltségünkre nézve megnyugtatóan rendezhetőnek.* Ha ugyanis a középiskola különböző típusai között a jogosítás tekintetében minden különbséget meg akarunk szüntetni, akkor a középiskola mindegyik ágában olyan köznevelési rendszert kell életbe léptetni, amely — egyes tanulmányi irányukban való eltérésük mellett is — az általuk nyújtott műveltség közös jellegét és különösen a főiskolai tanulmányokhoz való egyenlő kapcsolódását lehetőleg biztosítsa. Csak a tanrendszer alapvető elemeinek ez a közössége fogja biztosíthatni nemzeti műveltségünk egységét s társadalmunk vezetői intelligenciájának együttérzését és szellemi rokonságát. A középiskolai oktatásnak ezt a közös gerincét he-

lyesen állapította meg az egységes jogosítású középiskola tárgyában készült s többször említett javaslat s az egyenlő jogosítást ilyen alapon tartom megnyugtatónak.

6. *Fenntartandó-e a középiskola mai vizsgálati rendszere, különösen az érettségi vizsgálat?* E vizsgálatok, melyek állítólag rendkívüli kedélyhullámzásoknak és nagy lelki rázkódásoknak teszik ki a tanulót, már szinte ijesztő rémképeivé lettek a beteges társadalomnak, mely a könnyen befolyásolható napi sajtót is megnyerve, a szenvedélyes támadásoknak egész viharát zúdítja minden iskolai év végén e vizsgálatok miatt a középiskolákra. A társadalom ellenséges magatartását fokozza az a tényleges körülmény is, hogy e vizsgálatoknak nem egy beteges idegzetű s jogosulatlan ambíciójában csalódott ifjú esik áldozatává. A kérdés elemzése céljából különbséget kell tennünk az évi osztályvizsgálatok és az érettségi vizsgálat jelentősége között. *Az osztályvizsgálatoknak mai alakjukban komolyabb jelentőségük nincs és így könnyen el is törölhetők; de nem törölhető el a hozzájuk fűződő promóció,* vagyis a tanulók felsőbb osztályba való bocsátásának mérlegelése, amit a tanári kar külön vizsgálat nélkül az évi szorgalom és előmenetel alapján is intézhet. Pedig meg vagyok győződve, hogy azokat a szülőket és tanulókat, kik a középiskolában elsőrenden nem a szellemi és erkölcsi műveltséghez, hanem az elérendő hivatalhoz vezető utat keresik, nem is annyira a vizsgálat izgalmi, mint inkább e promóció nyugtalanítják. De, ha ezt megszüntetnők, a tehetéstelen vagy hanyag tanulók följobbvitelével teljesen megbénítanók az iskolát feladata teljesítésében. Sokszor fölmjerrült a paedagógiai irodalomban az a gondolat, hogy az évenkénti promócióval összekötött vizsgálatokat helyettesíteni lehetne a középiskola bizonyos fokozatain, pl. a IV. és VI. osztály végén tartott selectiós vizsgálatokkal, melyeken a bevégzett tanulmányi ciklus eredményének beható mérlegelése alapján történnék a tanulóknak a következő ciklusra bocsátása. Az ilyen eljárás talán hosszabb időközökre tolná ki a szülők érdekeivel való összeütközéseket, de jóval nehezebb feladatot róna a tanulóra s azért nagyobb fontosságot nem is tulajdonítok neki.

Más szempont alá esik az érettségi vizsgálat ügye. Ez a vizsgálat a középiskolai tanulmányok végeztével egyfelől mintegy államvizsgálatokként van szervezve, mely az állami élet leendő funkcionáriusainak — tanulmányaiknak kimagasló ha-

tárdombján — egész szellemi érettségét és rátermettségét államilag szervezett bizottság előtt tévén vizsgálat tárgyává, alkalmat nyújt annak a megítélésére is, hogy az egyes középiskolák mennyiben tesznek eleget a közműveltség érdekében elbük tűzött feladatnak ; ez pedig az államnak nemcsak joga, de kötelessége is. Másfelől az érettségi vizsgálat mintegy fölvételi vizsgálat a főiskolai magasabb tanulmányokra s mint ilyet, a főiskolai tanulmányok színvonalának biztosítása teszi jogosulttá és szükségessé. A közoktatás fokozatai oly élesen tagozódnak egymás fölött, hogy Európa legtöbb államában a középiskolába is csak fölvételi vizsgálat útján lehet jutni az elemi iskolából s ez bizonyára emelné a magyar középiskola színvonalát is. Az érettségi vizsgálatnak jellegét néhol azzal is dokumentálják, hogy a középiskolán kívül álló állami bizottságok hatáskörébe utalják; a vizsgálat illetén szervezését épen pszichológiai okokból és a középiskolai ifjúság érdekében nem tartom célszerűnek. Az érettségi vizsgálat állami szervezése a magyar középiskola színvonalát és egységes irányát egy negyedszázad alatt határozottan emelte, eltörlése pedig felekezeti és nemzetiségi viszonyaink között, — amelyek mellett állami középiskoláink számszerűleg is nagy kisebbségben vannak, — csak középiskolai oktatásunk hanyatlására s nemzeti érdekeink gyöngítésére vezetne. Ennélfogva az érettségi vizsgálatot eltörölhetőnek nem tartom, de kívánatosnak vallom, — mint már fentebb is kifejtettem, — hogy *e vizsgálat csakis a főiskolai tanulmányokra készülő ifjúságra nézve s a mainál magasabb színvonalon szerveztesse, a kulturális összeköttetések miatt pedig a vizsgálat tárgyai nemzetközileg állapittassanak meg.*

7. Végül a középiskolai tanulmányok és jogositás kérdéseivel kapcsolatban megvitátást kíván a középiskola egész szervezetét illető kérdés is : *Hány évi tanfolyamra terjedjen a középiskola s milyen korú gyermekek vétessenek fel a középiskolába?* Az európai középiskolák az egyes államok szerint, tudvalevőleg, 9, 8, 7, 6 éves tanfolyammal berendezett intézetek, melyeknek első osztályába ugyanazon sornend szerint 9, 10, 11, 12 éves gyermekek vétetnek föl ; úgy, hogy a felsőbb, egyetemi tanfolyamokra átlag mindenütt 18 éves korában kerül az illető nemzet ifjúsága. A mi 8 osztályú középiskolánkba ugyan középiskolai törvényünk értelmében már a 9 évet betöltött gyermekek is fölvétetnek, de ezek igen kevés százalékát teszik tanuló ifjú-

ságunknak s az elemi iskolai követelményeknél fogva átlag nálunk is 10 éves növendékek kerülnek a középiskolába, kik rendszeren haladva, szintén 18 éves korukban végzik be középiskolai tanulmányaikat. A középiskolai tanulmányok megkezdése s az elemi iskolához való kapcsolódása tehát az államok szerint különböző. Nem volna-e célszerűbb nálunk is az elemi iskola magasabb osztályához vagy éppen a hat osztályú elemi iskola teljes elvégzéséhez fűzni a középiskolai tanulmányokat? E kérdésnek főként az a folyton erősbülő törekvés ad jelentőséget, hogy a latin vagy általában az idegen nyelv tanulása ne kezdődjék mindjárt a mai középiskola első osztályában, hanem engedjünk egy vagy két évet saját nyelvünk idiomáinak teljes elsajátítására s a tanuló lelkében való megszilárdulására, hogy ezáltal biztosabb alapokra építhessük az idegen nyelv tanulását is. Én ugyan e törekvésnek nem vagyok híve, vagy legfeljebb a második osztályra merném áthelyezni a latin nyelvtanulás kezdetét a heti óraszám megfelelő rekompensációja mellett; de számot vetve amaz irányzattal, fölmerül a kérdés, hogy a latin-tanítás alatt levő osztály a középiskolához számíttassék-e, vagy az elemi iskolához csatoltassék, mivel tanulmányi anyaga, az idegen nyelv nélkül, a mai elemi iskolai tanterv szerint is jóformán ide utalná. A nemzetgazdasági szempont határozottan az utóbbi megoldást tenné ajánlatossá, mert egy osztály berendezése és ellátása az elemi iskolában sokkal kevesebb anyagi áldozatba kerül, mint a költséges berendezésű középiskolában; de a szellemi előhaladás biztosítása, a nevelési rendszer egységes iránya feltétlenül megkívánja, hogy az ilyen osztály, — még ha a francia középiskola mintájára előkészítő osztályként, — anyagi áldozatok árán is a középiskola alkatrésze maradjon. Úgy, hogy én — bármint alakuljon is a jövő középiskolájának tanrendszere — 8 éves tanfolyamát ez után is fenntartandónak óhajtom. Kívánom azonban, hogy a 8 osztályú középiskolába való felvétel ideje az átlagos hazai gyakorlat és a külföldi szokás szerint is törvényesen a 10 éves életkorban állapíttassék meg.

Ezekben látom részemről a középiskolai reform sarkalatos kérdéseit és a kérdéseknek nemzeti nevelésünk érdekében kívánatos megoldási módzatait. S ha több fontos középiskolai kérdést, közöttük a legfontosabbakat is, mint pl. az *erkölcsi nevelés* és a *tanárképzés ügyét*, érintetlenül hagytam az előterjesztésem-

ben, oka az, hogy e kérdésekben nincsenek divergens nézetek s nem megvitatásukra, hanem minél teljesebb megvalósításukra van szükségünk. Bármily alakot öltson is a középiskola, az az intézet fogja a legbecsesebb szolgálatot tenni nemzeti közéletünknek, amelyik a legnemesebb és legszilárdabb erkölcsi jellemet oltja tanítványai lelkébe s az az állam fog elől járni a kultúra emelésében, amelyik legtöbbet áldoz tanárai kiképzésére.

Szerény fejtegetésemet Nagyméltóságod figyelmébe ajánlva,
mély tisztelettel vagyok

1908 szeptember 25.

Nagyméltóságodnak

alázatos szolgálója

Dóczi Imre.

VI.

A református tanárképzés érdekében.

1.

Fölterjesztés a református egyházkerületekhez gyakorlati tanárképzés tárgyában.¹

Főtiszteletű és Méltóságos Egyházkerületi Közgyűlés!

Az Országos Református Tanáregyesület 1903. évi nagyenyedi közgyűlésének megbízásából a *református tanárképzés* érdekében intézzük kérelmünket a Főtiszt. és Mélt. Egyházker. Közgyűléshez, hogy hazai református gimnáziumainknak ezt a nagyfontosságú és égető kérdését közös erővel és akarattal a megoldáshoz közelebb vinni igyekezzünk s az adott viszonyok közt is lehetőleg biztosítsuk a jövő református tanári nemzedéknek a hagyományos protestáns szellemben való előkészítését.

A tanárképzés hiánya, melyet őseink a múlt századokban a külföldi protestáns egyetemek látogatásával igyekeztek pótolni, régóta oly mélyen érzett fogyatkozása hazai református felsőbb oktatásügyünknek, hogy szinte egy század óta folytonosan törekednek református egyházunk legjobbjai e fogyatkozás megszüntetésére. Különösen a múlt század első felében, nemzeti közéletünk nagy reformkorszakában, kezdte mélyebben foglalkoztatni az elmélet a református tanárképzés gondolata. A tiszántúli egyházkerületben református egyházunk múltjának egyik nagy alakja, *báró Vay Miklós*, állott azon tudományos küldöttség élén (1840—42.), mely a debreceni főiskolában igye-

¹ Az Országos Református Tanáregyesület nevében és megbízásából írta 1904 április 15-én.

kezett megteremteni a *paedagogicum semináriumot*, hogy abban a tanári pályára készülő ifjak elméletileg és gyakorlatilag kiképeztessenek. Másfelől ugyanakkor erős áramlat mozgatta egyháztársadalmunkat egy *pesti protestáns főiskola* létesítése érdekében, melynek egyik főfeladata lett volna a humanisticus iskolák tanítóinak szemináriumi előkészítése. Újabb időben pedig a mind nagyobb hullámokat vető *protestáns egyetem* kérdése szintén a protestáns tanárképzés szükségének eleven érzésében gyökerezik s e kérdést igyekszik elsőrenden megoldásra juttatni.

Kétségtelen, hogy református középiskoláink (gimnáziumaink, tanító- és tanítónőképző-intézeteink, felsőbb leányiskoláink) tanárainak református szellemét legjobban biztosítaná az, ha már tudományos szakképzettségüket is református főiskolában nyerhetnék s egy ilyen tanintézet szellemi légkörében, református közintézményeink hatása alatt, növekedhetnének. De, sajnos, az anyagi erők hiánya miatt mindazok a törekvések, melyek e tekintetben csaknem egy század óta református közoktatásunk körében felmerültek, ma is a jövőtől várják megvalósításukat s meg kell nyugodnunk abban, hogy mai napság az elméleti tanárképzés hitfelekezeti különbség nélkül az állami egyetemeken történik. Megnyugvásunkat enyhíti az a körülmény, hogy hazai egyetemeinken a teljes tanszabadság, a tudományos szabad vizsgálódás és az igazság szabad keresése uralkodván, iskoláink leendő tanárai ott is abban az eszmekörben nőnek föl, amely a protestantizmus éltető levegőjéhez tartozik. Nem is erre, nem az elméleti, hanem a *gyakorlati tanárképzésre, a református tanárjelöltek gyakorlati évének berendezésére* akarjuk felhívni ezúttal a Főtiszt. és Mélt. Egyházkerületi közgyűlés figyelmét.

Az 1883. évi XXX. t.-c. az ú. n. középiskolai törvény 61. §. 3. pontja értelmében *középiskolai tanárságra való képesttést csak oly egyén nyerhet, aki a felsőbb iskolai tanfolyam elvégzése után még legkevesebb egy évet gyakorlatilag középiskolai tanítással töltött s legalább egy évig nevelői vagy tanítói gyakorlatot is szerzett.* Ezért ugyanazon §. 4. pontja értelmében a képesítő vizsgálat utolsó része, az ú. n. paedagógiai vizsgálat a felsőbb iskolai tanfolyam elvégzése után csak egy év múlva tehető le, hogy ez év alatt a tanárjelölt a gyakorlati tanításbeli ügyességet, a methodikai jártasságot, a tanuló ifjúsággal való bánás-

módban és figyelmezésben a kellő tapintatot elsajátíthassa. A törvénynek ez a rendelkezése azonban mindezekig igen hézagosan és tökéletlenül volt végrehajtva, amennyiben az állam egyetlen gyakorló-gimnáziumot rendezvén be a budapesti tanárképző-intézet mellett, itt a tanárjelölteknek csak igen kevés percentje szerezhette meg a törvény kívánta gyakorlatot ; másfelől az évek során át érezhető tanárhiány oda kényszerítette az iskolafenntartó testületeket, hogy, úgyszólván, az egyetem padjairól vigyék el és helyezék tanári katedrára a tanításban teljesen gyakorlatlan tanárjelölteket. Akárhány tanárjelölt jutott az utóbbi években református gimnáziumaink katedráira is, akiknek ha elméleti szakképzettségük meg volt is, a gyakorlati tanítás terén más tanár módszerét és eljárását alig látták, mint saját egykori tanáraikét.

A tarthatatlan helyzet megszüntetése érdekében végre az ország tanári közvéleményének kellett megnyilatkoznia, hogy sürgesse a közoktatásügyi kormányt a törvény végrehajtására s a gyakorlati tanárképzés megvalósítására. Mert a methodikai jártasság ép oly fontos kellék a tanárban, mint a tudományos szakképzettség ; sőt az ügyes tanító kevesebb szakképzettséggel is nagyobb sikereket ér el a tanításban, mint a mélyen járó szaktudós, ki az átadás képességeivel kevésbé rendelkezik. Egyetlen tanárképző-intézeti gyakorló-iskola nem elégítheti ki e tekintetben az ország szükségletét s a *tanári közvélemény egyhangúlag követeli, hogy az ország minden jól berendezett középiskolája, — akár állami, akár felekezeti középiskola, — ruháztassék fel a tanárjelöltek gyakorlati kiképzésének jogával.* A gyakorlati tanárképzés különben sem az intézmény jellegén, hanem a vezető tanárok személyiségén fordul meg. Amely gimnáziumban néhány jó szaktanár van, kik a jelölteket úgy példaadásukkal, mint utasításaikkal szaktárgyaik tanítási módszerébe bevezetni képesek, — jó igazgató van, akitől a jelöltek a gyakorlati paedagógiában, fegyelmezési eljárásban és az általános didaktika alapelveiben példát és utasítást nyerhetnek, e mellett az intézet paedagógiai könyvtára módot nyújt a jelölteknek a további elméleti képzésre is : az az intézet be van rendezve a tanárjelöltek gyakorlati előkészítésére. A törvény pedig egyáltalán nem írja elő, hogy hol szerezzék a tanárjelöltek a tanítói gyakorlatot s a tanárvizsgáló bizottságok a jogérvényesség szempontjából eddig sem tettek különbséget a között, hogy

a paedagógiai vizsgálatra jelentkező tanárjelölt a tanárképző-intézet gyakorló-iskolájában vagy az ország más középiskolájában töltötte-e a törvény követelte gyakorlati évet. S ha ezekhez vesszük azt a követelményt, hogy hazai középiskoláink 64 és fél százaléka felekezeti tanintézet, csak természetesen találjuk azt a körülményt, hogy a hitfelekezetek, — mielőtt az állami egyetemeken képzett tanárjelölteket saját intézeteikben tanárokul alkalmazzák, — legalább a tanári szak- és paedagógiai vizsgálat közt levő gyakorlati év alatt igyekeznek e tanintézetek szellemébe és tradícióiba beavatni őket.

Ez a körülmény készleti református tanáregyesületünket, hogy felekezeti főhatóságaink figyelmét felhívjuk a református tanárjelöltek gyakorlati előkészítésére. *Minden egyházkerületünkben van egy-két olyan főgimnázium, amelyben részint központi helyzeténél, részint nagy múltjánál fogva erősebben lüktet a református szellem, erősebben élnek a múlt nagy hagyományai. Rendezzük be e főgimnáziumainkat oly módon, hogy azok a tanárjelöltek, kik református iskoláinkban akarnak állást foglalni, e tanintézetekben tölthessék el a tanári szakvizsgálat és paedagógiai vizsgálat közé eső gyakorlati évöket.* Nem szorul bizonyításra, hogy református gimnáziumaink csak addig tartják meg felekezeti jellegüket, míg bennök igazán református szellemű tanárok tanítanak. Nem az államsegély, nem az állami tanterv követése fosztja meg tanintézeteinket református jellegüktől, hanem tanáraik református szellemének meggyöngyülése vagy épen kialvása. Gondoskodnunk kell tehát a református tanári succrescentiáról egy olyan előiskola szervezésével, amely átmenetet képezzen a mai állami tanárképzés és a felekezeti tanári szolgálat között. Nyújtsunk módot a református tanárjelölteknek, hogy gyakorlati évök alatt, a tanításbeli routine elsajátítása mellett, megismerkedhessenek iskoláink múltjával és hagyományaival, beleélhessék magukat intézményeinkbe s fölszívhassák azt a szellemet, mely a múltban református iskoláink jellemét kialakította.

Ha iskoláink régi nagy tanárainak emlékével, tanítási módszerökkel s a tanári hivatásra vonatkozó felfogásukkal közelebbről megismerkednek, ha intézeteink nagy hagyományait történeti fejlődésök menetén ismerik fel: akkor bizonyára bennük is erőteljesebb lesz e nyomokon való továbbhaladás vágya.

A gyakorlati előkészítés közben nyert ily irányú tájékozta-

tások jelentősége nyilvánvaló, mihelyt meggondoljuk, hogy mily kevésbé ismerjük a régi nagy protestáns tanárokat s hogy a magyar közoktatás történetében mint homályosítja el az erősen érvényesülő állami szempont s a mindjobban kiemelkedő katolikus önérték protestáns iskoláink nagy jelentőségének tudatát. Ezért kell azon lennie minden református gimnáziumnak, mely a tanárok gyakorlati előkészítésében részes lesz, hogy az általános didaktikai és paedagógiai szempontok érvényesítése mellett saját maga történetéből vegye a tanárjelöltek gyakorlati és protestáns tanári tudatosságának erősítő eszközeit.

Mindezek alapján tisztelettel kérjük a Főtiszt. és Mélt. Egyházkerületi Közgyűlést :

1. *Méltóztassék intézkedni az iránt, hogy az egyházkerület kebelében valamelyik jól berendezett, jelesebb tanárokkal ellátott, gazdagabb paedagógiai és szakkönyvtárral fölszerelt főgimnáziumban a szakvizsgálatukat letelt református tanárjelöltek a paedagógiai vizsgálatuk előtt eső törvénykövetelte gyakorlati évet eltölthessék, szaktárgyaik tanításának gyakorlatába s az általános paedagógiai és didaktikai elvek gyakorlati alkalmazásába rendszeresen bevezetessenek.*

Az intézkedés, természetesen, elsőrenden a vezetésre hivatott képzett szaktanár és igazgató kiszemelésében s ez alapon a tanintézet kijelölésében áll. De másodrenden bizonyos anyagi áldozattal is jár. Valamint ugyanis a tanárképző-intézet gyakorlóiskolájában a tanárjelöltek egy része ösztöndíjat élvez, úgy lehetőleg nekünk is meg kell könnyítenünk a református tanárjelöltek részére a gyakorlati évről gimnáziumainkban való eltöltését. Kisebb ösztöndíjak vagy tápintézeti (internátusi) segély nyújtásával kellene biztosítanunk a nagyjelentőségű cél keresztülvitelét. Másfelől a jelöltek vezetésével megbízandó szaktanárok és igazgató részére is némi tiszteletdíjról és heti tanóráik lejegyzéséről kell gondoskodni, hogy a jelöltek vezetésére, a velők tartandó methodikai értekezletekre, a didaktikai és paedagógiai kérdések megbeszélésére annál több időt fordíthassanak.

Magát a vezetés munkáját, vagyis a gyakorlati év lefolyását nem óhajtjuk részletes utasítással megszabni. Mint már fentebb is hangoztattuk, a gyakorlati tanárképzés sikeres megoldása csak a személyi hatás érvényesülésén épülhet és ez az elv egészen megfelel tanintézeteink protestáns szellemének is.

A megbízott szaktanárok döntsék el maguk, hogy miképen végezzék e feladatot egyes részeiben ; az egyházkerületnek csak az általános keretet kellene megadni a gyakorlati év berendezéséhez, ily módon : *A megbízott tanárok vezessék be a jelöltet hivatásába, az igazgató a gyakorlati paedagógia és általános didaktika alapján, a szaktanárok a szaktárgyak történeti és módszeres feldolgozásával ; a jelölt tervszerűen látogassa a tanórákat minta-tanítások hallgatása céljából, majd szaktárgyának egyik-másik részéből tartson a szaktanár előtt próbatanítást, végül pedig az iskolai év második felében néhány (legfőljebb 6) órán hetenként a rendes tanítást vegye át a szaktanár felügyelete és vezetése mellett. Mindezeket rendszeres bírálat kövesse s e mellett paedagógiai és didaktikai kérdésekre vonatkozó dolgozatok készítése és tárgyalása útján vezettessék tovább a jelölt pályájának elméleti részében is.* E keret minden intézményben, mely a gyakorlati tanárképzést szolgálja, csaknem egészen azonos és e keretben a vezetéssel megbízott tanárok működése is elég szabad lehet.

2. Tisztelettel kérjük a Főtiszt. és Mélt. Egyházkerületi Közgyűlést, méltóztassék odahatni, hogy az egyházkerület kebelében levő gimnáziumok fenntartó-testületei a tanszékek betöltése alkalmával az olyan tanárjelölteket, kik gyakorló évüket református tanintézetben töltötték, más pályázók felett különösebb figyelemben részesítsék. Az a tanárhány, amelynek idején kénytelenek voltunk onnan venni tanárainkat, ahol kaptuk s nem ritkán más hitfelekezetek világnézetében növekedett tanárokat alkalmazva, ezektől kellett várnunk a protestáns szellemnek iskoláinkban tovább fejlesztését, immár mindinkább megszűnik s így méltán megvárható, hogy tanintézeteink fenntartó-testületei megválasztandó tanáraik református szellemére és ennek biztosítékaira elsőrangú figyelmet fordítsanak.

3. Méltóztassék a gyakorlati tanárképzés előadott elveit a gimnáziumainkban alkalmazott vallástanárok előkészítésére is kiterjeszteni. E szaktanárainknak is paedagógiai előkészítésben kell részesülniök, mert rájuk is ugyanaz a feladat vár, ami tanártársaikra, a neveléstudomány terén pedig még elméleti készültségük is kevesebb, mint amazoknak. Már pedig elsőrenden a vallástanításnál sem annyira theologiai magántanárokra és írókra, mint inkább jó tanítókra és okos nevelőkre van szükség középiskoláinkban. És a vallástanárok gyakorlati előkészí-

tése igen könnyen megoldható, amennyiben mindazok a theológiát végzett egyének, kik középiskolai vallástanárok akarnak lenni, mint segédlelkészek, találnak időt és módot a középiskolai vallásórák látogatására s a hivatásukba való bevezetéssel megbízott, kiválóbb vallástanárok utasításainak követésére.

Főtiszt. és Mélt. Egyházker. Közgyűlés! Tanáregyesületünk csak hivatását igyekszik betölteni, midőn református középiskolai oktatásügyünk *legégetőbb kérdésére, a gyakorlati tanárképzés hiányára* rámutatva, a református tanárjelöltek gyakorlati előkészítésére s iskoláink szellemébe való bevezetésökre tisztelettel felhívjuk az egyházkerületek figyelmét. Nem új dolgot sürgetünk, nem idegenből importált eszmét ajánlgatunk, hanem a múlt század első felében épen hazai református tanügyünk körében tervezett intézménynek a kor szükségletéhez képest újabb alakban megvalósítását s ekkép iskolaügyünknek történeti alapon való fejlesztését óhajtjuk. Abban a reményben, hogy a gyakorlati tanárképzésnek épen református iskoláinkban való nagy jelentősége és égető szüksége iránt a figyelmet sikerült felköltenünk, tisztelettel kérjük e tárgyban a gyors intézkedést, hogy a református tanárjelöltek a hivatásukra való gyakorlati előkészítést minél előbb református gimnáziumainkban nyerhessék.

2.

Javaslat református tanárképzőintézet szervezése tárgyában.¹

Alulírott Méltóságos gróf Dégenfeld József egyházkerületi főgondnok úr által azzal a feladattal bízván meg, hogy tanulmányozzam egy, a debreceni egyetemmel kapcsolatban felállítandó református tanárképző-intézet kérdését s az e tárgyban kiküldött egyházkerületi bizottság elé javaslatot terjesszek, — midőn e megbízásnak eleget téve, a célba vett református tanárképző-intézet alapelveire vonatkozó javaslatomat az alábbiakban tisztelettel előterjesztem, teszem ezt a kérdés nagy jelentőségének teljes tudatával s azzal a gondolattal, hogy egyházke-

¹ A tiszántúli református egyházkerület főgondnokának megbízásából 1912 január 23-án készített dolgozat.

rületünk a debreceni főiskolának állami egyetemmé alakításával a főiskolai tanügyre irányító szerepét elveszítvén, legalább középiskoláink hagyományos református szellemének ápolása és felvirágoztatása érdekében nem fog késni a középiskolai tanárképzést a saját szellemében szervezni s e célra erejének megfeszítésével is minden tekintetben a kor színvonalán álló intézményt létesíteni.

A debreceni egyetem mellett felállítandó református tanárképző-intézetet, melynek feladata volna a középiskolai tanári pályára készülő ifjakat református szellemben nevelni, egyetemi és magántanulmányaikban irányítani, szakpályájukra elméletileg és gyakorlatilag előkészíteni, önállóan, másnemű főiskolai vagy középiskolai internátustól elkülönítve s egy arra hivatott és egész munkaerejével ez intézetnek élő *igazgató* paedagógiai vezetése alatt kell szervezni.

Egy ily intézetnél ugyanis már az is nevelő hatású, ha tagjainak egész életrendjét a közös pálya közös törekvései hatják át, egységes szellemét épen az egyöntetű foglalkozás biztosítja, míg a különböző pályára készülő ifjak együttélése megzavarná az intézet munkarendjét, megnehezítené a szükséges fegyelmet s kockáztatná az intézet tanárképző jellegét. Ennélfogva *az intézetet önállóan és külön épületben kell szervezni*, melynek előállításáról alább kívánok szólni.

Hogy pedig az intézet kitűzött célját és a hozzá fűzött várakozásokat megvalósíthassa, feltétlenül arra hivatott igazgató kormányzása és vezetése alá kell helyezni, ki az intézetben bent lakva, a tanárjelöltek életrendjét és tanulmányait ellenőrizhesse, magasabb paedagógiai belátásával őket tanulmányaik berendezésében irányíthassa, útmutatásaival minden irányban támogathassa s az egész intézetet református szellemben vezesse. Az igazgató egyéniségétől, tudományos és paedagógiai képzettségétől függ elsősorban az intézet szelleme és színvonala; azért e tisztre magasabb képzettségű, szélesebb látókörű és mélyebb paedagógiai belátású egyént kell kiszemelni, akinek javadalmazása a természetbeli lakáson kívül s a teljes nyugdíj biztosítása mellett az állami VI. fizetési osztály illetményeinél (6400, 7200, 8000 korona) kevesebb nem lehet. Az alábbi költségvetésbe ez állás javadalmazását középarányosul 7200 koronával vettem föl, nyugdíjáról pedig az egyházkerületnek külön intézkedéssel kell gondoskodnia.

E református tanárképző-intézet szervezésében és berendezésében mintául kell vennünk a *budapesti Báró Eötvös József-kollégiumot*, mely a középiskolai tanárképzésnek nemcsak hazánkban, de egész Európában a legelsőrangú intézetei közé tartozik, sőt a múlt ősön megnyitott új épületével és új berendezésével fölibe került a párisi *ecole normale superieure*nek is. Ez intézet mai kifejlesztett alakjában 100 tanárjelöltre, vagyis az állami középiskolai tanárság succrescentiájának mintegy 10%-ára van berendezve (bár ezidőszerint még csak 80 hely van betöltve), kik közül 50 egész állami ösztöndíjat (1000 koronát), 30 félösztöndíjat (500 koronát) élvez, 20 pedig teljes díj-fizető. Ez ösztöndíjban bent foglaltatik a tanárjelöltek részére az igazgatóság által havonként kiadott 20 korona, összesen évi 200 korona zsebpénz is; úgy, hogy az egész díjat fizető tanárjelöltek az intézet részére voltaképen 800 koronát fizetnek évenként. Az intézet szakszerű vezetését az igazgató felügyelete alatt ezidőszerint 6 rendes- és 2 óraadó tanár teljesíti s a rendes tanárok, másutt való alkalmazás nélkül, egyenesen ez intézethez vannak kinevezve VIII. és VII. fizetési osztálynak megfelelő javadalmazással. A tanárjelöltek ugyanis nappal az egyetemi tanórákra járnak, este pedig 5—7 óra közt saját vezető tanáraikkal foglalkoznak. Ezenkívül 2 német és 2 francia nőtlen nyelvtanár lakik az intézetben, kiknek az illető nyelv anyanyelvök lévén, a tanárjelölteket nemcsak a munkarendben kiszabott nyelvórákon, hanem a velük való együttélés és folytonos érintkezés útján is oktatják e nyelvekre. Különbö a német és francia nyelvi szakra készülő tanárjelölteket a nyári szünet alkalmával kiküldi az intézet Német- és Franciaországba is a nyelv tökéletesebb gyakorlati elsajátítása végett. Az intézetnek gazdag kézi könyvtára, több dolgozó helyisége és saját háztartása van. Új épülete fölszerelésével együtt egy millió koronába került, évi költségvetése pedig, a tanárok személyi illetményén kívül (mely az állami költségvetés keretébe van beillesztve) 92,700 koronát tesz.

E berendezés elveit tartva szem előtt, református tanárképző-intézetünket a református középiskolai tanárság létszámához képest elég volna 30 tanárjelöltre berendezni, olyformán, hogy 15 teljesen ingyenes, 8 féldíjas és 7 egész díjas tagja legyen az intézetnek, akik egyenlő és teljes ellátásban részesülnek. Az egész díjas jelölt évenként 600 koronát, a féldíjas 300 koro-

nát fizetne s ezenkívül a saját céljaira és az egyenlő elbánás érdekében az egész díjas évi 200, a féldíjas évi 100 koronát szolgáltatna be az intézet pénztárába, melyet az ingyenes tanárjelöltekkel egyenlő mértékben havonként 20 koronás részletekben visszakapna az igazgatóságtól. Azonban az intézet színvonalának biztosítása végett bármily helyre is csak olyan jelölt volna fölvehető, kinek minden tárgyból jeles osztályzatú érettségi bizonyítványa van ; úgy, hogy az ingyenes vagy kedvezményes helyek elnyerésében inkább csak a jelöltek szegénysége lehetne irányadó.

A tanárképzés szakszerű vezetésére az igazgató mellett nekünk is *szakvezető tanárokat* kell alkalmaznunk, kiknek kötelessége volna a magántanulmányokra szánt idő alatt, heti 10—12 órán át az intézetben jelen lenni, a tanárjelölteket egyenként vagy csoportonként tanulmányaikban támogatni, velők szakszerűen foglalkozni, őket különösen a forrástanulmányokba és az irodalmi művek olvasásába bevezetni és szükség esetén számukra szakszerű előadásokat tartani. Legalább hat ilyen szakvezető tanár alkalmazásáról kellene gondoskodnunk a magyar-, latin-, görög- és német irodalomra, a történeti, mennyiségtani vagy természettudományi tanulmányokra. Arra azonban csekély anyagi erőnk mellett nincs módunk, hogy e vezető tanárokat kizárólag a tanárképző-intézet szolgálatára válasszuk; mert ez, ha csak a VIII. fizetési osztály alsó fokozatát vesszük is alapul, egy tanár részére 3600 korona fizetést és 900 korona lakbért, tehát összesen 4500 koronát, hat tanár részére pedig 27,000 koronát igényelne, ami már magában is felét emésztené fel a rendelkezésünkre álló összegnek. E mellett e tanárok korpótlékairól és nyugdíjáról is gondoskodnunk kellene. Nincs tehát más mód, mint, — ahogy az Eötvös-kollégium is eleinte nagyobb részben s még ma is kisebb részben ellátja a maga szükségletét, — az egyetem philosophiai karából és a helybeli főgimnázium kiválóbb tanárai közül óraadó tanárokat alkalmazni szakvezetőkül a tanárképző-intézetben. A bölcsészeti kar református vallású tanárai bizonyára készséggel fognak vállalkozni e munkára, amely voltaképen csak a saját egyetemi hallgatóikkal való bővebb, szemináriumi foglalkozást és az egyetemi katedrán hirdetett eszméiknek és elveiknek behatóbb fel dolgozását és propagálását jelentené ; másfelől a gimnázium tanárai között bizonyosan mindig lesznek olyan kiválóbb tanerők,

kik a tudomány művelését ambíciójuknak tekintik s a középiskolai szükséglet közvetlen ismerete alapján jótékony hatással lehetnek a tanárjelöltek kiképzésére. S meg vagyok győződve, hogy a jelöltek szakszerű vezetésének ez a módja teljesen megnyugtató eredményre vezetne. Egy ily óraadó szakvezető tanár évi tiszteletdíja 2000 koronában volna megállapítható s így vettem föl 6 vezető tanár díját 12,000 koronával az alábbi költségelőirányzatban.

A tanárjelöltek kiképzéséhez tartozik az is, hogy szakjuk külföldi irodalmát könnyen és biztosan kezelhessék. Ecélből legalább egy német és francia származású és anyanyelvű, nőtlen nyelvtanárnak kell bent lakni az intézetben a tanárjelöltekkel, hogy őket e nyelvekre folytonosan oktassák, velök e nyelveken társalogjanak s az illető nyelveknek szóban és írásban való elsajátítását az egyetemi 4 évi pálya alatt lehetővé tegyék. A magyar tudományosság érdeke, valamint a protestáns tradíciók ápolása megkívánná, hogy az angol nyelv tanításáról is gondoskodjunk; de ebben egyfelől 3 nyelv elsajátításának nehézségei, másfelől anyagi erőnk fogyatékosága akadályoznak bennünket s e tekintetben legfőlebb az intézetben kívül kínálkozó alkalmakra utalhatjuk tanárjelöltjeinket. Az idegen nyelvtanároknak kellő javadalmazás mellett az intézetben teljes ellátást, vagy ha az intézetnek saját háztartása nem volna, megfelelő kosztpént is kell adnunk. Az alábbi költségelőirányzatban egy nyelvtanárra 3000 korona fizetést és 800 korona kosztpént, a kettőre együtt 6000 korona fizetést és 1600 korona kosztpént vettem föl. E mellett a német nyelvi és irodalmi szakra készülő tanárjelölteket — mint az Eötvös-kollégium teszi — a nyári szünidőkre nekünk is ki kell küldenünk Németországba a nyelv teljesebb elsajátítása végett. Köztudomású ugyanis, hogy épen a német nyelvi tanszakon nagyon szűkiben vagyunk a református vallású tanárjelölteknek s gimnáziumainkban legtöbb nehézséggel jár e tanszaknak református tanárokkal betöltése. Azért az ily jelöltek kiképzésére különös gondot kell fordítanunk s az alábbi költségvetésben 5 németszakos tanárjelölt szünidei tanfolyamára 600 koronájával évi 3000 koronát vettem föl. Nekünk réaliskolánk jelenleg nem lévén, francia nyelvi tanárok kiképzéséről — legalább ezidőszerint — nem kell gondoskodnunk.

Az intézet berendezésének elsőrangú kérdései közé tartozik megfelelő *kézikönyvtárral* való felszerelése. E szakkönyvtárnak

magában kell foglalnia mindazon paedagógiai és tudományos szakmunkákat, melyek a tanárjelölteknek paedagógiai belátását és tudományos szakképzettségét a kor színvonalára emelhetik. Alapberendezése legalább 10,000 koronát, évenkénti gyarapítása pedig legalább 2000 koronát kíván. Első berendezésénél számításba vehetők ugyan egyfelől a főiskolai könyvtár duplumai, másfelől a mai bölcsészeti szeminárium könyvtára (amennyiben az utóbbit az egyetemi szemináriumnak le nem foglalják), de ezek a szükséglet mérlegelését aligha fogják jelentékenyebb mértékben alászállítani.

A berendezés szükségletei között nem lehet figyelmen kívül hagyunk az *aesthetikai képzés és testedzés* követelményeit sem. De az ilyenmű foglalkozásokat illetőleg nem annyira vezetésre, mint inkább csak az alkalom megadására kell szorítkoznia a berendezésnek. Az intézet épületében kell lenni olyan helyiségnek, hol a tanárjelöltek a zenében gyakorolhassák magukat, a souterrainben kézügyesítő-műhelynek, hol testedző foglalkozást űzhessenek, testgyakorlatokra pedig, — ha az intézet a főiskola közelében helyeztetik el, — szolgálhat a kollégium tornaterme, mely a főgimnázium kiköltözése után úgy is csak a tanítóképző-intézet és a theologusok vagy az akadémiai internátus tagjainak használatára marad fenn.

Nagy kérdés, hogy *háztartással* rendeztessék-e be az intézet, vagy más alkalmas módon oldassék meg tagjainak élelmezése. Kétségen kívül nagyon emelné, ha saját háztartása volna. De ilyenmű berendezéssel épülete is többbe kerülne, évi fenntartása is jóval több áldozatot kívánna s e mellett igazgatójában is ritkábban volna feltalálható az intézet vezetésére hivatott paedagógiai és tudományos képzettség az anyagi ügyek vitelére és ellenőrzésére megkívánt gyakorlati hivatottsággal párosulva. Ugyanazért közel eső gondolat, hogy az élelmezés kérdése a főiskola jelenlegi, jól berendezett tápintézetével kapcsolatban oldassék meg. S ha az intézet a főiskola közelében állíttatnék fel, ez nem is ütköznék semmi nagyobb akadályba. Igaz, hogy ily módon a tanárjelöltek szerényebb ellátásban részesülnének, de szegényes viszonyaik között megnyugtató az is, ha tisztességes és egészséges táplálékot nyújthatunk nekik. E javaslat végén megpróbáltam az intézet költségvetését háztartással és a tápintézettel kapcsolatban külön-külön összeállítani, hogy a különbség szembeötlőbb legyen.

Ami végül az intézet épületének és ez épület berendezésének kérdését illeti, e tekintetben a következő szükségletek forognak fenn: 1. A 30 tanárjelölt közül 28-an négyesével volnának elhelyezhetők, — épen úgy, mint az Eötvös-kollégiumban, — két-két, egymásba nyíló szobában, melyek közül egyik nappali dolgozó, másik hálószobájok volna. Két tanárjelölt pedig, — egyik a jelöltek széniora, ki az igazgatónak az irodai teendők végzésében segédkezne, másik a kézikönyvtár kezelője, — külön-külön szobát kapna. 2. Igazgatói lakás 4 szobával és megfelelő mellékhelyiségekkel. 3. Igazgatói iroda. 4. A két nyelvtanár részére egy-egy szoba, mindenik hálófülkével ellátva. 5. Kézikönyvtár helyisége dolgozó-teremmel ellátva. 6. Hat vezető tanár részére ugyanannyi dolgozó-szoba, mindenik 6—7 jelölt befogadására. 7. Egy zene-szoba. 8. Egy társalgó-terem. 9. Egy beteg-szoba. 10. A souterrainban kézügyesítő műhely, fürdő, két inas és kapus lakása. Mindezen helyiségek elférnének egy emeletes épületben, amely fölszerelésével együtt mintegy 300,000 koronából előállítható. Természetesen, ha az intézet háztartással láttatnék el, akkor a föntebbi szükséglethez még a földszinten egy 32—40 személyre szóló ebédlő, a pincehelyiségben pedig a konyha, kamarák, mosóhelyiség és konyhaszemélyzet elhelyezése is járulna, ami az épület előállítási és berendezési költségeit is emelné. Az épület fölállítása és berendezése törlesztéses építési kölcsönnel volna eszközölhető, melynek annuitására mintegy 16,000 koronát kellene lekötni a rendelkezésre álló alaphól. Az épület a föntebb is érintett és több rendbeli kapcsolat miatt a főiskola szomszédságában s legcélszerűbben a Fűvészkert-utcai részén volna fölállítható.

Javaslatomat¹ a tárgyalás alapjául ajánlva, tisztelettel vagyok

Debrecen, 1912 január 23.

Dóczi Imre,

¹ A javaslathoz, mint a szövegben való utalások is mutatják, részletes költségvetés is volt csatolva, melyet azonban itt feleslegesnek látunk közölni.

VII.

Nevelésügyi feladatok a református egyházban.¹

Tisztelt irodalmi kör! Mélyen tisztelt közönség!

Felolvasással nem szórakoztatásra vagy épen gyönyörködtetésre, nem is a protestantizmus dicsőítésére s kulturális intézményeink magasztalására vállalkoztam, hanem épen azon fogvatkozásokra és mulasztásokra óhajtok rámutatni a köznevelés terén, amelyek miatt a magyar kálvinizmus önerejében és a nemzeti társadalomra gyakorolt hatásában gyöngülve, a magyar kultúra építésében a hatalmas katolikus renaissance-szal szemben nemcsak egykori vezető szerepét veszítette el, de, mint kulturális tényező, hovatovább kevesebb súllyal esik a latba. Nem új dolgokat akarok előhozni; de, mert vannak igazságok, melyeket nem lehet elég gyakran hangoztatni, hogy az emberek lelkét megragadják és gondolkozásukat áthassák, közismert tények csoportosításával és belőlük vont tanulságokkal szeretném eszmélődésre és gondolkozásra serkenteni nevelésügyi teendőink felől egyháztársadalmunkat, amely egyes nagyobb lelkek és szűkebb körök kivételével csak a protestantizmus nagy hagyományaiból táplálkozva, szinte közönnnyel nézi, vagy tán nem is sejtí, hogy a haladó idő mennyi újabb nevelésügyi feladat elé állítja református egyházunkat, ha iskoláinkat, a közszólás szerint, igazán az egyház veteményes kertjeivé akarjuk tenni. Pedig azzá kell tennünk, különben nincs indokolva rájuk fordított anyagi áldozatunk.

Ha hívek akarunk maradni őseink felfogásához, akik a tanügy állami jellegét inauguráló *Mária Terézia* kormánya előtt, a hazai két protestáns egyház képviselőjében tett felter-

¹ Felolvastatott a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Debreceni Körének 1916 május 14-én tartott estélyén.

jesztésükben (1777) iskoláinkat az egyházzal oly benső kapcsolatban állónak tekintették, hogy azokat mintegy a *vallás nevelőintézeteinek* vallották (quae velut seminaria sunt religionis); ha komolyan valljuk egyházi törvényeink szavait, melyek szerint iskoláink „az egyház önfenntartásának eszközei“ és „mindenestől az egyház testéhez tartoznak“;¹ akkor épen egyházi életünk építése érdekében mindent el kell követnünk iskoláinknak mind a kor színvonalán való fejlesztésére, mind különösen a református szellemnek bennök való erősítésére, hogy e szellem felvilágosultságával, liberálizmusával és demokratizmusával, vallásos türelmével, szabadság- és hazaszeretetével s egész nemzeti tartalmával termékenyítsék meg közműveltségünket s egyházunkhoz hű, intézményeihez ragaszkodó, hagyományain lelkesülő, jövőjén munkáló nemzedéket növeljenek egyháztársadalmunknak.

Így fogva fel egyházunk és iskoláink viszonyát, lehetetlen borongó érzés nélkül szemlélnünk, hogy míg a hazai róm. kath. egyház nevelésügyi szervezete épen napjainkban eddig el nem ért kiterjedés és virágzás fokára emelkedik, református iskoláink száma folyton apad s még legnagyobb kollégiumaink is — a protestáns tudományosságnak eme legmesszebb világító tornyai — egymás után fokozódnak le, egy-egy körét szüntette meg kebelökben az oktatásnak.² Míg a reformáció első századaiban a legkisebb egyház is első feladatának tekintette a pletom mellé iskolát állítani s ezáltal lön a protestantizmus az emberi művelődés történetében korszakalkotóvá; míg a XVIII. század közepén is mai gimnáziumaink számánál majdnem kétszerte több³ középfokú református iskola terjesztette az akkori műveltség sugarait, úgyhogy legújabb irodalomtörténetünk⁴ méltatlan és kicsinylő gúnnyal jegyzi meg róluk, hogy „a leg-

¹ Egyházi I. t.-c. 3. §.

² Pápa jogakadémiáját, majd tanítóképezdését szüntette meg, Nagyenyed theológiáját vesztette el, Sárospatak praeparandiáját adta át az állam kezelésébe, Debrecennek pedig egész akadémiai tanszaka alakult át állami egyetemmé.

³ Fináczy 1766-ban mintegy 40-re teszi a református közép- és felsőiskolák számát. A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I. köt., 208. l.

⁴ Pintér Jenő: A magyar irodalom története Bessenyei György fellépésétől Kazinczy Ferenc haláláig. I. köt., 12 l.

utolsó faluban is mindjárt készen állott a gimnázium, ha a kollégiumból oda szakadt serény iskolamester vállalkozott a latin nyelv tanítására“: ma annyira meggyöngült egyháztársadalmunkban az iskola református jellege iránt tanúsított érzék, hogy számos elsőrangú egyházunk is (mint pl. Budapest, Kecskemét, Komárom, Nagyvárad, Szatmár) az államra ruhazza át az iskolafenntartás gondjait.

Amint a XVIII. század végén a Ratio Educationis kibocsátása után egymás után szüntek meg kis gimnáziumaink, ugyanaz történik ma az 1868. évi XXXVIII. t.-c. után népiskoláinkkal. S hogy mily arányokat ölt népiskoláink számának apadása, arra nézve nem szükség messzire visszamennünk adatokért, elég megdöbbenően illusztrálják a hazai közoktatás állapotáról századunkban kibocsátott miniszteri jelentések, amelyek szerint 1899-től 1913-ig, tehát az utolsó 14 év alatt 300-zal *fogott a református népiskolák száma.*¹ Ha pedig az egyetemes konventünkhöz népiskoláinkról tett utolsó jelentéséből azt halljuk, hogy az erdélyi egyházkerületben *egyházainknak immár csak egyhatod része tart fenn iskolát*, akkor itt már nemcsak az „elnémult harangok“, de a megszűnt kálvinista iskolák is kóros állapotát hirdetik a *magyar egyháznak*. S könnyű belátni, hogy, ha református egyházunkban „van élni hit, jog és erő“, e hanyatlási processzusnak végét kell szakítani, mert minden református iskola megszüntetésével egyegy életeret vágunk el egyházunk szervezetében.

Igaz, hogy református tanügyről a múlt századok értelmében ma beszélni sem lehet. Hazánkban ugyanis újabb állami szervezkedésünk aerájában a közoktatásügy állami szempontból oly szerencsésen alakult, hogy, bár az egyetemi és szoros értelemben vett szakoktatás kivételével *az egész közoktatás minden fokon 70 százalékban a hitfelekezetek kezén van, mégis teljesen az állam nyomja rá bélyegét.* Az elemi iskolák, gimnáziumok, tanító- és tanítónőképző-intézetek, jogakadémiák túlnyomó többségben felekezeti jellegűek, de törvényhozás alapján vagy az államsegély útján az állam szabja meg szervezetüket és berendezésüket, tantárgyaikat és tanrendszerüket. S ha van is egyik-másik iskolatypusra református tantervünk, az jóformán csak az állami tanterv másolata.

¹ A református népiskolák száma 1899-ben 2109, 1913-ban 1809.

A tanügy állami szervezése előtt a református iskola karakterét saját tanrendszere mellett még egyes tankönyvek is megadták. Az öreg *Hübner*, *Losonczy* Kis Tüköre, *Molnár* latin grammatikája vagy *Maróthy* számtana százados nyomot hagytak a református iskola hagyományaiban. Ma ilyen vonásról az állami tankönyv-approbatio korában, melyet a felekezeti iskolában alkalmazott tankönyvekre is igyekszünk megnyerni, szó sem lehet. És a református iskolák abban a korban, — főként a XVIII. század második és a XIX. század első felében, — igazán nemzeti hivatást tölthettek be, midőn az államhatalom által lenyűgözött katolikus iskolákkal szemben a külföldi egyetemekkel való rendszeres összeköttetésök folytán a kor szabadabb eszméinek és a nemzeti szellemnek is melegágyai voltak. Hiában akarja *Pintér Jenő* irodalomtörténetében a protestáns iskolák e korbéli állapotát egy fölényes kézlegyintéssel elintézni, mint amelyekről „jobb nem beszélni“,¹ református iskoláink ez időben vezető szerepet vittek, nagyobb kollégiumainkra nézve már a Ratio Educationis tantervi reformjai sem mentek újítás számba. Azok a fogatkozások pedig, melyeket *Bessenyei* és *Kazinczy* saját tanuló korukból felhoznak ellenök, más felekezeti iskoláknak is közös gyarlóságai valának. S bizonyára nem a véletlen műve, hogy azok a férfiak, kik a bécsi udvar kedveskedéseinek mámorába sülyedt és magyar voltáról már-már megfeledkezett nemzetet az irodalom útján fölrázták aléltságából, az első *gárdista írók*, — amint *Beöthy* megalapítja, — mind a református kollégiumokból kerültek ki.² Különbözik református iskoláinknak e korbéli színvonala mellett elég ékesszóló tanúságtételek az 1839-iki országgyűlés vallásügyi tárgyalásai, melyeknek során fölkerülvén a róm. kath. vallású tanulóknak református iskolákba járhatása, az erre vonatkozó tilalomban maguk a katolikus főrendek: *Károlyi*, *Andrássy* és *Zichy* grófok *katholikus sérelmet látnak*, mivel a protestánsok iskolái jobbak, mint a katolikusokéi és így a katolikus szülék el vannak tiltva, hogy gyermekeiket jobb iskolába járathassák.³

¹ Idézett műve. I. köt., 12. l.

² *Beöthy* Zs.: A szép prózai elbeszélés. II. köt., 8. l. és ő utána *Fináczy* idézett műve. I. köt., 230. l.

³ Sárospataki füzetek 1860, 61, 62. évfolyamai. Bodon Ábrahám: Az 1839—40. országgyűlés vallásügyi tárgyalásai.

Iskoláink színvonala, minden fogatkozásaik mellett is, ma sem áll hátrább az állami vagy más felekezeti iskolák színvonalánál. Különösen gimnáziumaink tanügyi berendezése épen korunkban jutott a fejlődés magasabb fokára s közülök nem egy-kettő homályosít el akárhány állami tanintézetet gazdag felszerelésével. De ha tanrendszerökben összeolvadnak és egy úton járnak az ország többi tanintézeteivel, mi adja meg egyéni jellemvonásukat, mi teszi őket református iskolákká? *Nevelési irányuk, a nevelésnek református szellemben való vezetése.* Egyedül a református szellemű nevelés adhatja meg a református iskola létjogosultságát s ha református tanügyről régi értelemben ma már nem szólhatunk, annál inkább kell beszélnünk református nevelésügyről, mert a református szellemű nevelési irány egyházunk fundamentuma s magyarságunknak is századok tanúsága szerint erős támasza. Ha tehát iskoláink szintelenül be nem akarnak olvadni a hazai közoktatás egyetemes szervezetébe, ha egyéniségökkel is szint akarnak adni közműveltségünknek s befolyást akarnak gyakorolni a fejlődő nemzedék világnézetére: a református szellemet kell érvényre juttatniok a nevelés minden fokozatán. E szellemet kétségtelenül erősíthetik egyes tantárgyak körében a hasonló szellemű tankönyvek is, de *legfőbb biztosítéka magának a nevelőnek: a tanítónak és tanárnak református szelleme.* Hiszen a tanító az iskola éltető lelke, aki életet visz a tanterv szervezetébe, szellemet önt a tankönyv holt betűibe; egyénisége, szava, tette s példaadása lelkeket alakít, érzés- és gondolatvilágot teremt, tekintély a gyermeknek, eszmény az ifjúnak. S ha maga a tanító sincs áthatva a református szellemtől, ha lelke üres a mi eszményeinktől és maga sem bír lelkesülni egyházunk céljaiért, hogyan várhatjuk tőle, hogy éltető tagokat neveljen egyházunknak? Ugyanazért, ha vannak elsőrangú nevelésügyi feladatai a magyar református egyháznak, azok között is *legelsőrangúak közé kell sorozni a nevelésügy vezetőinek, a leendő paedagógusoknak: a tanítóknak és tanároknak református szellemű nevelését.* S hogy e tekintetben mennyi teendő vár egyházunkra, elég egy futó pillantást vetnünk a paedagógia mezejére.

Az ébredező lelket a köznevelés első fokán, a legzsengőbb korban a kiseddévónó veszi gondozása alá, meséivel és erkölcsi elbeszéléseivel, versikéivel, dalaival és fohászaival ő ad

első irányt a gyermek erkölcsi érzésének, tárgyat vallásos érzelmének, szárnyat képzeletének, világosságot derengő értelmének. A magyar református egyháznak egyetlen óvónőképző-intézete sincs. Mikor a magyar állam a kiseddóvásra vonatkozó 1891-iki XV. t.-cikket meghozta, egyetlen óvónőképző-intézetet állított fel egyik vidéki városunkban, a többit bízta a társadalomra. A róm. kath. egyház szervezett is hatot; úgy, hogy ma az óvónőképzés ügye hazánkban $\frac{2}{3}$ részben a katolikus egyház kezében van s ennek szellemében történik. Még a nálunk jóval kisebb számú evangélikus egyház is tart fenn egy óvónőképzőt, csak református egyházunk hagyja teljesen figyelmen kívül a nevelésnek e tényezőjét. Igaz, hogy összes óvodáink száma is csak hat, míg a kath. egyházé 200-on is felül van, sőt e hat kiseddóvó egyikétől is a debreceni egyház mindenképen szabadulni akar. Honnan ez alig érthető közöny ez intézmények iránt egyházunkban? Talán az értelem alacsony fokán vallásos szempontból jelentőséget sem tulajdonít nekik egyházunk, mely kiválóan az igehirdetésre van építve? Nagy tévedés. Hiszen a gyermek nem eszével, hanem szívével keresi az Istent. Aztán ne feledjük a horatiusi igazságot sem: Quo semel est imbuta recens, servabit odorem testa diu.¹ A lélek is sokáig megőrzi első benyomásait s gyakran örökre elhatározó befolyással vannak reá. A zsenge korban kapott suggestív hatások a gyermek lelkületét egész életére vallásossá tehetik vagy Istentől üressé; azért bimbójában is gondoznia kell az egyháznak a lelket, hogy, ha kinyílik, virága hittől illatozzék.

Talán nem tévedek, ha ama közöny okát nem is annyira a paedagógia területén, mint inkább azon gyarlóságunkban keresem, hogy a magasabb fokú iskolákat mi mindig nagyobb előszeretettel karoljuk fel, mint az alsóbb rangúakat; talán mert azok több fényt derítenek egyházunkra. Gimnáziumokat állítunk ott, ahol polgári iskolára volna égető szükség, felsőbb leányiskolát szervezünk ott, ahol a nép lelki szükséglete polgári leányiskolát kívánna. Pedig talán nagyobb mértékben kellene annak a magyar népnek érdekeit szem előtt tartanunk, amelyre egyházunk elsőrenden építve van. Óvónőképző-intézetet még abban az esetben is szerveznünk kell, ha óvóintézeteink nem

¹ Ep. I. 2:69—70. Sokáig megtartja az edény azt a szagot, mellyel új korában be volt itatva.

volnának, hogy egyházunk szelleme a nevelés legelső fokán is tért hódítson.

A népiskolai nevelésügy vezetői: *a tanító- és tanítónő képzése* terén kétségtelenül jobban állunk, mert az iskolák emez östypusára századok tradíciója készítette elő s jókor megérezte egyházunk is a tanítóképzés szükségét. De vajjon, elég jól állunk-e s ki tudjuk-e elégíteni egyházunk valódi szükségletét? Összesen 3 tanító- és 4 tanítónőképző-intézetünk van. A 2500 református tanító succrescentiáját tehát három intézet évenként kibocsátott 100—120 tanítójelöltjének kellene ellátni, ami egyszerűen lehetetlen. Igaz, hogy a hiányt némileg pótolhatná a tanítónők nagyobb mérvű alkalmazása, amire a buzditást már egyetemes konventünk is megadta s ami a női lélek alapvonásainál fogva még a vallásos szellemű nevelésnek is emelésére szolgálna; a katolikus egyház bizonyára ezért alkalmaz annyi tanítónőt, hogy számuk az elemi iskolák összes tanerőinek 32 százalékát teszi, míg nálunk csak 18 százalékra emelkedik.¹ De legtöbb egyházunk csak egy tanítóval lévén ellátva, akinek bizonyos egyházi funkciót is kell végeznie, e körülmény sok tekintetben útját állja a tanítónők nagyobb mérvű alkalmazásának, úgy, hogy a szükségletet csakis tanítóképző-intézeteink szaporításával és fejlesztésével pótolhatjuk. Hiszen a nálunk sokkal kevesebb elemi iskolával rendelkező lutheránus egyháznak is kétszer annyi tanítóképző-intézete van, mint nekünk. Két egyházkerületünk, a tiszáninneni és dunántúli régen megszüntette, illetőleg állami kezelésbe bocsátotta tanítóképző-intézetét. Honnan veszik hát tanítóikat? Többnyire az állami tanítóképzőkből. Hogyan várhatunk aztán református, vagy általában egyházas szellemet az olyan tanítóktól, kik abból maguk is legfőlegb gyermekkorukban vagy a vallás-tanítás szűkerű forrásán át szívtak föl lelkükbe valamit? Szolgálati pragmatikával és törvényekkel pedig protestáns szellemet és világnézetet teremteni nem lehet, ha csak neveltetésünk és tanulmányaink át nem itatták vele lelkünket. Azért *a legelemibb önfenntartási szükséglet, hogy legalább minden egyházkerületünk szervezzen egy tanítóképző-intézetet.* S a tiszáninneni egyházkerület alighanem bölcsebben jár vala el, ha ahelyett,

¹ Az 1913-iki miniszteri jelentés szerint a református tanítók száma 3185, ebből férfi 2505, nő 601, a többi tanító-lelkész.

hogy tanítóképző-intézetét adta át az államnak, anyagi erők hiányában inkább jogakadémiáját szüntette volna meg; amazzal több hasznot tehetett volna iskoláinak és az egyetemes egyház érdekeinek, emezzel pedig elejét vehette volna annak a dicstelen harcnak, melyet ősi, közel négyszázados főiskolájának szétdarabolása ügyében minden magyar református ember fájdalmára épen napjainkban kell megvívnia. Viszont a tiszántúli egyházkerület csak a jól felfogott egyházi érdeket szolgálja és a parancsoló szükséglet követelményeinek tesz eleget, midőn épen most tanítóképző-intézetének párhuzamos osztályokkal való fejlesztését vette célba, hogy a református szellemű népnevelést maga-növelte tanítók által biztosíthassa.

E kérdésnél még egy balítéletet kell eloszlatnunk. Sokan a *tanítóképzés* ügyét annyira összekapcsolják a *tanítóképesítés* kérdésével, hogy egymás nélkül el se tudják gondolni s látva azt a folyton erősülő törekvést, mely a tanítóképesítés jogát mindinkább az állam hatáskörébe igyekszik vonni, csüggeteg rezignációval mondanak le a tanítóképzés jogáról is. Pedig e kérdéseket mind az állam, mind az egyház érdekéből el kell választanunk egymástól. S míg a képesítő vizsgálatok egységes állami szervezése, mint a tanítók tudományos képzettségének és paedagógiai készségének biztosítása, a tanügy állami szervezésének szükségszerű következménye, amely sok nemzetiségű és sok felekezetű országunkban csak a hazai közoktatásügy emelésére szolgálhat: addig tanítóinknak a magunk világnézetében való nevelése egyházunknak nemcsak joga, de önmaga iránti kötelessége. Ha visszagondolunk azokra a küzdelmekre, melyeket egyházunk a múlt század hetvenes éveiben a középiskolai tanárság állami képesítése ellen folytatott, láthatjuk, hogy a következmények egyáltalán nem igazolták akkori aggodalmainkat. S amint a középiskolai tanárképesítés állami rendezése nem szolgált hátrányára középiskoláinknak, nem rontotta meg gimnáziumaink református szellemét, sőt emelte tanáraink tudományos színvonalát, úgy nincs miért tartanunk tanítóink állami képesítésétől sem; mert nem a diploma, hanem a nevelés adja meg a tanító szellemét; amaz lehet pecsétje szakképzettségének, de ez biztosítéka egész lelki habitusának.

Nevelésügyi feladataink között talán legélelénkebben érzett s egyházi fórumainkon is legtöbbször és legerősebben hangoztatott szükség a *református tanárképzés ügye*. Az utolsó 3—4

évtized alatt nem volt tanügyi kérdés, amely felsőbb egyházi hatóságainkat élénkebben foglalkoztatta volna; egyházkerület, konvent, zsinat a legelsőrangú feladatok közé sorozta s voltaképen a debreceni egyetem érdekében támasztott mozgalom is ez eszme lobogója alatt indult meg; munkálatok, tervezetek készültek a református tanárképző-intézet ügyében s ma már Debrecenben tanárképző-intézeti igazgató is van — tanárképző-intézet nélkül. A viszonyok és egymással küzdő érdekek mindig más feladatokat toltak az elsőrangúnak nyilvánított feladat elé s tanárképzésünk ügye még mindig a jövő problémái közé tartozik. Pedig különböző középfokú tanintézeteink tanárain kívül 28 református gimnáziumunk tanárainak református szellemben való nevelése s ez úton egész középiskolai nevelésünkben a református öntudat ébrentartása és erősítése csakugyan olyan elsőrangú egyházi érdek, amelytől függ egyházunknak társadalmunk vezető intelligenciájára gyakorolt hatása.

Egyházi köreink ma sem tanítóink, sem tanáraink egyházas szellemével nincsenek megelégedve; nem látják bennök az egyházi élet iránt azt a melegséget és szeretetet, mely a példa ereje által is egyházas érzületet kelthetne az ifjúság lelkében, sőt tapasztalják, hogy tanítóink és tanáraink jobban húznak az államhoz, mint az egyházhoz s az állami rendelkezés nagyobb súllyal esik előttük a latba, mint az egyházi intézkedések. Ez utóbbi állításban van is valami igaz, de megvan a természetes oka is. Újabb időben ugyanis nemcsak tanintézeteink berendezése nyert állami segítség útján magasabb lendületet, de ami javulás történt tanítóink és tanáraink sorsában, emelkedés javadalmazásában, az is jóformán mind erre a forrásra vezethető vissza. S így nem csoda, ha boldogulásukat az államtól várva, iránta nagyobb respektussal viseltetnek. Jellemző adat erre államsegélyes gimnáziumaink példája, melyekben több tanszék miniszteri kinevezés alá esvén, — bár az állami szerződésekben nyíltan ki van kötve, hogy a miniszter kinevezési joga csak e tanszékek megüresedése alkalmával áll be, — e szerződések megkötése után a fenntartó-testületek által törvényesen megválasztott tanárok is azonnal elkövetnek mindent, hogy az állami kinevezés alá eső tanszékekre helyeztessenek át és e törekvésükben még egyházi főhatóságaink is közben járnak — elég hibásan — kérvényeik pártoló fölterjesztésével.

Hogy tanáraink egyházas érzülete mennyiben eshetik jogosult kifogás alá, nem kutatom; de még több joggal fordíthatom meg a kérdést: tettünk-e valamit a nevelés útján ez érzület biztosítására? Ha a szervezetben baj van, az orvos nem a betegség külső tüneteinek eltávolítására, hanem a betegség okainak elhárítására törekszik s a külső jelenségek a belső okok megszűntével maguktól el fognak enyészni. Tanáraink református szellemű nevelésével az ilyen jelenségek is el fognak tűnedezni. Hogy azonban nekünk a közel jövőben önálló és — ha kisebb méretekben is — olyan berendezésű tanárképző-intézetünk legyen, mint pl. az *Eötvös-kollégium*, ahhoz az enyémnél vérmesebb remények s a magyar kálvinizmus alkotó erejében erősebb bizalom kellene. Ugyanazért a feladat könnyebb megvalósítása céljából e tekintetben is inkább a katolikus egyház példájára irányítom a figyelmet, melynek tanítórendjei pannonhalmi tanárképző-intézetünkön kívül a budapesti és kolozsvári egyetemek székhelyén rendházakat tartanak fel, ahol tanárjelöltjeik a rend kötelékében szemináriumi nevelésben részesülve végzik egyetemi tanulmányaikat. Nekünk is vannak a budapesti, kolozsvári és debreceni egyetem székhelyén theologiai internátusaink, melyeknek ha nem mindenike áll is a jól berendezett budapesti internátus színvonalán, megfelelő áldozatokkal magasabb nevelő-intézetekké volnának alakíthatók. S ha ez internátusokba egyenként 15—20 tanárjelölt vétetnék föl, akik egyetemi tanulmányaik mellett kötelezve volnának az illető theologiai fakultáson minden fél-éven egy-egy tantárgyat, mint pl. protestáns egyháztörténetet, protestáns egyházjogot és egyházalkotmánytant, symbolikát, apologétikát stb. colloquium kötelezettsége mellett hallgatni:¹ szakképzettségök mellett beavatást nyernének egyházunk történelmébe, szervezetébe, hitelveibe, intézményeibe és egész szellemébe s azonkívül a lelkészjelöltekkel együtt élve és növekedve, velök együtt éreznének s egységes világnézet uralma alatt közös eszményekért küzdenének. Tanárképzésünk pedig ezúton legalább egyelőre megoldást nyerhetne.

¹ Így volt szervezve a tiszántúli egyházkerület által 1899-ben alapított Eötvös-kollégiumi 1000 koronás két tanárképezdei ösztöndíj is a budapesti theol. akadémiával kapcsolatban, de 10 évi fennállása után, sajnos, a debreceni egyetemre hozott áldozatok miatt ez is megszűnt.

A kath. egyház még tovább megy a paedagógusok nevelésében s kiterjeszti gondját a *polgári iskolai tanítónőképzésre* is. Sőt e téren ép olyan dominans szerepet visz, mint az óvónőképzés terén, amennyiben, míg maga az állam szintén csak egy ilyen intézetet tart fenn az ú. n. Erzsébet nőiskolában, a kath. egyház részéről 6 polgári iskolai tanítónőképző-intézet látja el tanítónőkkel a polgári leányiskolákat. És ha a kath. egyháznak e messzemató nevelésügyi akcióját közelebbről megfigyeljük, ha hozzá vesszük elemi tanítóképző-intézeteinek is nagy számát (20), ha látjuk, hogy ezek mellett 85 polgári leányiskolát tart fenn s a női kereskedelmi tanfolyamokra is különös gondot fordít, míg a fiú polgári iskolákat alig részesíti valami figyelemben: akkor e kulturpolitikában egy magasabb és nagyobb jelentőségű vezető gondolatot kell fölismernünk, a *nőnevelés* fölkarolását. Emlékezetesek boldogult *Molnár Aladár*unknak az 1873-iki állami költségvetés képviselőházi tárgyalásakor mondott szavai: „Aki a nőnevelést kezében tartja, az a jövő nemzedék érzületét tartja kezében“. És a kiváló kálvinista kulturpolitikus szavait épen a magyar kálvinista egyház értette meg legkevésbé. Nekünk 4 felsőbb leányiskolánkon kívül, amelyre nézve még arányban állunk a többi hitfelekezetekkel, csak 5 polgári leányiskolánk van (még az evangélikusoknak is 14) és így polgári iskolai tanítónőképzőre nem is gondolhatunk. Az 1913. évi miniszteri jelentés szerint a polgári iskolába járó 6063 református leány közül csak 451 járhatott református tanintézetbe s közülök még katolikus intézetet is sokkal többnek (712) kellett igénybe vennie. Valóban, ha egyházunk belső építésén akarunk munkálkodni, a nőnevelés extensív fejlesztésével s különösen *polgári leányiskolák szervezésével a legkomolyabban kell foglalkoznunk*. A nőben nemcsak az egyént, hanem a családot neveljük, mert elsőrenden rajta nyugszik a családi élet tisztasága, rajta épül a családi nevelésnek egész vallás-erkölcsi jellege s a Fröbel-féle jelképes mondás szerint is a vallásos érzés az anya és gyermek egymásra mosolygásával kezdődik. A női lélek kiművelésével oly központi fényt gyűjtünk, melynek sugárzása kiterjed a családi körről az egyházi és nemzeti nagy családra is, mert egyház, társadalom, nemzet: mind a családi nevelés szegletkövein épül fel; ez ama fundamentum, mely a köznevelésnek is biztos alapul szolgál s ha egyházunk épen ezt hanyagolja el, oly mulasztást követ el saját

érdekei ellen, melyet a köznevelésre irányuló tevékenységével sem pótolhat. Azt nem mondhatnók, hogy e szükség érzete immár a köztudatba is át nem ment volna, mert 4 évvel ezelőtt már országos leánynevelő egyesület is szervezkedett egyházunk körében, mely a leánygimnázium létrejövetelében is kezdeményezőleg lépett föl; de az egyháztársadalom még mindig mozdatlan marad s várja a megelevenítő lelket, mely a tetemekbe életet leheljen.

Még egy fontos nevelésügyi kérdést kell röviden érintenem: a *középiskolai internátus* ügyét, melyet mostanában egyházi jellegű értekezletek és egyházi lapjaink gyakori fejtegetései is eléggé előtérbe állítottak, sőt egyik lelkes egyházmegyei gondnokunk is nagyobb szabású székfoglaló beszédében nevelésügyünk egyik programmpontjául tűzött ki.¹ E köznevelési tényező, mely a nyugati államokban már régóta a családi nevelést helyettesítő szeretet, gond és felügyelet szárnyai alatt hatalmas palotákban gyűjti össze a középiskolai ifjúságot, hazánkban főleg a múlt évtizedben a tanügyi kormányzat azon kulturpolitikája által nyert nagyobb lendületet, amellyel milliókat fordított középiskolai internátusokra, egyházunk körében pedig részint ezen az úton, részint a hajduböszörményi Kálvineumnak, e minden ízében modern berendezésű nevelő-intézetnek múlt évi bemutatásával keltett szélesebb körű érdeklődést. Református kollégiumainknak ősi intézménye, mondhatni, egyik tipikus vonása volt mindig a szegény tanulók kollégiumi bentlakása és szerény konviktusi ellátása, mely sok szegény ifjú előtt nyitotta meg a kulturális életpálya kapuit. Ez intézmény nem kicsinylendő, sőt a protestantizmus demokratizmusából folyólag primitív berendezésével is nagy jelentőségű hivatást töltött be, mert kollégiumaink ezen az úton bocsátották le gyökereiket a magyar nép legalsó rétegeibe s e gazdag tevékenységből szívták fel a tehetségeket nemzeti kulturánk megtermékenyítésére; de e bentlakási intézmény nem a XX. század internátusa, csak a szegénység istápolása, nem nevelő-intézet, hanem — valljuk meg — sokszor csak a neveletlenség, nyersség melegágya.

Ma az internátusban nevelő-intézetre van szükségünk, mely

¹ Dr. Némethy Károly hevesnagykunsági egyházmegyei gondnok székfoglaló beszéde. Debreceni Prot. Lap, 1916. 21. sz.

a családi nevelés melegét pótolja. A középiskolát úgy is azzal vádolják, hogy inkább csak tanít, mint nevel. S még ha a *Herbart* álláspontjára helyezkedünk is, amely szerint minden tanítás egyúttal nevelés is, amennyiben cselekvésünk rugójává a belátást teszi, akkor is nagy áldásnak kell tartanunk a köznevelésre, ha a középiskola mellett, mely elsőrenden az intellektualis erőket fejti ki, olyan internátus állhat fenn, mely paedagógiai vezetés alatt a társas együttéléssel a jellemet alakítja, a szív és kedély művelését ápolja, szilárd felügyeletével az önfelegyelmezést alapozza meg. Közéletünk erkölcsi lazulásának szomorú jelenségei s korunk szociális viszonyai, — midőn a családi kör sem mindig meleg fészke többé az erkölcsi nevelésnek s midőn az anyagi érdekek után törő szülék is szívesen szabadulnak a nevelés gondjaitól s örömmel ruházzák a hivatott paedagógusokra, — szinte követelik e nevelő-intézeteket, hogy legyen legalább egy sziget társadalmunkban, ahol az erkölcsi világrend törvényei uralkodnak. Ugyanazért a modern internátusnak elengedhetetlen feltétele a szakszerű paedagógiai vezetés, hogy az igazgató és családja s a szintén tanári hivatású felügyelők ne csak bent lakjanak az intézetben, hanem az ifjúsággal együtt étkezzenek, úgyszólván velők együtt éljenek s mintegy közös családot alkossanak, hogy tőlük az ifjúság ne csak szellemi műveltséget, hanem ildomosságot is tanuljon; a közös munkaórák mindig tanári felügyelet alatt folyjanak, hogy a növendékek, ha kell, útbaigazításban, ha kell, fegyelemben részesüljenek; fölszerelésének kellékei: a rend és tisztaság biztosítékai, a világos tanuló- és egészséges hálótermek, az esztétikai képzést, a vallás-erkölcsi nevelést szolgáló segédeszközök és alkalmak, a testi ügyességet és testi nevelést előmozdító slójd- és tornatermek, a növendékektől művelhető kert és játékokra alkalmas tér s mindez rendszeres felügyelet alatt.

Jól tudom, hogy az internátusi nevelésnek is megvannak a maga eredendő bűnei, rossz szokások egymástól elsajátítása s a néma bűnök, melyek a serdülő korban ott leselkednek minden társas nevelésnél a gyermeki ártatlanságra; de mindezt mérsékelni, enyhíteni az intenzív felügyelet s a rendszeres foglalkoztatás feladata. Különös, hogy leánynevelésünk körében, ahol csak felsőbb leányiskoláink és tanítónőképző-intézeteink mellett internátust állítunk, ez intézményekben és berendezésekben nem is gondolunk másra, mint a főntebbi paedagógiai

céloknek többé-kevésbé megvalósítására; finövelésünkben pedig hazai református középiskoláink mellett — egyes kisebb családias intézményeken kívül¹ — egyedül a Kálvineum internátusa az, mely ilyennek ígérkezik s mely a jól kezdett irányban fejlődve, dicsekedésévé válhatik egyházunknak. Ilyenné válhatik esetleg a mezőtúri új internátus is, ha a tanári-kar törekvései érvényesülhetnek. Számukat növelni nagy és szép feladat, mert az ilyen internátusok tehetnék gimnáziumainkat a református szellemű nevelés meleg otthonaivá.

Imé, mennyi nevelésügyi feladat, mely a református egyházra vár, ha nemzeti hivatását múltjához méltóan akarja betölteni! Mennyit és mily mértékben valósít meg belőlük: az életerejének fokmérője. Valamennyinek megvalósításához egyetemes egyházunk összetett erejére, az erők koncentrálása, irányítása végett pedig az egész nevelésügyet áttekintő egységes, öntudatos tanügyi politikára volna szükségünk, amit azonban már maga egyházunk autonomikus szervezete is megbénít. Egyházi törvényeink az egyetemes konventet felruházták ugyan a legfőbb „közoktatási hatóság” jogaival, de anyagi erőket nem bocsátottak rendelkezésére s így a konvent minden köznevelési intézkedésében csak az egyházkerületek anyagi hozzájárulására támaszkodhatván, minden mélyebbre és messzebbre ható kulturpolitikában — még ha volna is — tehetetlen, mert törekvései, mint ez 4 évvel ezelőtt a középiskolai egységes szakfelügyelet szervezésében történt, az egyházkerületeken hajótörést szenvednek. Magasabb, messzebb látó kulturpolitika nyomai, úgyszólván, csak legközelebbi konventi ülésünkön tűnnek föl, midőn az 1848. évi XX. t.-c. végrehajtására irányuló akcióval kapcsolatban köznevelési szükségleteink oly nagy körültekintéssel s a köznevelés egész körére kiterjedő figyelemmel állítottak össze, hogy ha azok megfelelő fedezetre s a kontemplált intézmények megvalósulásra találnának, a magyar református nevelés- és oktatásügy egész szervezetében megizmosodhatnék és szélesebb körben árasztathatná sugarait a nemzeti életre.

Igen, a nemzeti életre, mert befejezésül önigazolásomra ki kell jelentenem, hogy bár fejtegetéseim során a nevelésügyi kérdéseket egyházunk nézőpontjából vizsgáltam, ezt abban a tudatban tettem, hogy a református szellemű nevelés a magyar

¹ Mint pl. Debrecenben a Szilágyi Mihály-intézet.

nemzeti neveléssel a legbensőbb kapcsolatban s azon nemzeti eszmények szolgálatában áll, amelyeknek kultuszában minden felekezeti oktatásnak össze kell forrni e hazában. És ha előadásom folyamán többször hivatkoztam a róm. kath. egyházra, ha köznevelési szervezetét is példaképen állítottam egyházunk elé, nem a felekezeti versengés adta ajkaimra a szót, hanem a nemzet közérdeke. De, ha valaki felekezeti versengést látna is nyilatkozataimban, akkor is azokkal a szavakkal fordulnék kath. testvéreinkhez, melyekkel a szegény, száműzött *Aristides* a salamísi csata előtt lépett a hatalmas és vezérszerepet vivő *Themistokles*hez: Ἡμέα: στασιάζειν χρεόν ἐστι ἐν τε τῷ ἄλλῳ κκιριῶ καί δὴ καί ἐν τῷδε περὶ τοῦ ὀκότερος ἡμέων πλέω ἀγαθὰ τὴν πατρίδα ἐργάσεται.¹

¹ Nekünk, mint más alkalommal, úgy most is versenyeznünk kell, hogy melyikünk tesz több jót a hazának. Her. VIII. 79.

Dóczi Imre 40 éves jubileumi-alapítványa.

Hogy a Dóczi Imre neve egy hozzá méltó alapítvánnyal is meg legyen örökítve, arra nézve az 1916. év szeptember havában indult meg a mozgalom, amely először volt tanítványaira terjedt ki, de a tisztelet és szeretet mindinkább szélesbítvén keretét, utóbb több irányban eszközölte az alapítványra való gyűjtést, ú. m. a volt tanítványok, a tiszántúli református középiskolák tanárkarai, valamint fenntartó testületei, végre az Országos Református Tanáregyesület körében.

Az ilyen módon eddig begyűlt adományok összege 7820 (Hétezernyolcszázhusz) korona.

A gyűjtés azonban még mindig folyamatban van s így az alapítvány végső összegét nem tüntethetjük fel és az alapító oklevelet, mint ohajtottuk volna, nem közölhetjük.

A már eddig is szép alapítványi összeg, mely, remélhetőleg, még jelentékenyen fog gyarapodni, lehetővé teszi, hogy a Dóczi Imre életének egyik nagy és nemes törekvését, a *református tanárképzést* elősegítse. Ő ugyanis, akinek számára tartja fenn a gyűjtést vezető bizottság az alapítvány céljának meghatározását, ezt a célt oly módon kívánja kitűzni, hogy az alapítványi összeg kamatai a létesítendő hazai református tanárképző-intézetben, vagy ha ilyen létre nem jöhetne, a budapesti Eötvös-kollégiumban nevelkedő, kiváló református tanárjelölt teljesen ingyenes ellátására fordíttassanak, tehát az alapítványi összeg mindaddig tőkésítették, míg kamatjövedelme ezt az ellátási költséget nem fedezi. Az alapítvány célja s az arra leendő fölvétel módozatai az alapítólevélben lesznek részletesen és pontosan körülírva.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
Előszó	3
Dóczi Imre élete	5
Dóczi Imre irodalmi működése	8
Dóczi Imrét üdvözlő cikkek és beszédek	11
1. Dóczi Imre. <i>Barcza József</i>	13
2. A református tanár. <i>Dr. Kun Béla</i>	17
3. <i>Dr. Kardos Albert</i> , debreceni áll. főreáliskolai igazgató üdvözlő beszéde a debreceni tanári kör nevében	20
4. Dóczi Imre üdvözlése a tiszántúli református egyház- ker. közgyűlésével kapcsolatban rendezett ünnepségen	24
A) <i>Dr. Baltazár Dezső</i> püspök üdvözlő beszéde a volt tanítványok nevében	24
B) <i>Dr. Lencz Géza</i> kollégiumi igazgató üdvözlő beszéde a debreceni kollégium nevében	25
C) <i>Nagy Elek</i> hajdúnánási főgimn. igazgató üdvözlő beszéde a tiszántúli egyházkerületi középiskolák tanárkarainak részéről	26
D) <i>Dóczi Imre</i> válasza ez üdvözletekre	29
5. <i>S. Szabó József</i> üdvözlő beszéde az Országos Refor- mátus Tanáregyesület igazgatósága nevében	31
6. <i>Dóczi Imre</i> elnök válasza ez üdvözlésre	35
7. <i>Karai Sándor</i> debreceni református főgimn. igazgató üdvözlő beszéde a főgimnázium tanári kara részéről	37
Dóczi Imrét üdvözlő levelek	41
A tiszántúli református egyházkerület üdvözlete	44
Debrecen sz. kir. város tanácsának üdvözlete	45
A debreceni magyar királyi tudományegyetem bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karának üdvözlése	46
Dóczi Imre elnöki megnyitó beszédei	49
I. A Tiszántúli Református Középiskolai Tanáregyesület Kisújszálláson tartott XV-ik évi közgyűlésén	51
II. A Tiszántúli Református Középiskolai Tanáregyesület Hódmezővásárhelyen tartott XVI-ik évi közgyűlésén	55

	Lap
III. A Tiszántúli Református Középiskolai Tanáregyesület Mezőtúron tartott XVII-ik évi közgyűlésén	60
IV. A Tiszántúli Református Középiskolai Tanáregyesület Karcagon tartott XVIII-ik évi közgyűlésén	65
V. Az Országos Református Tanáregyesület Debrecenben tartott első közgyűlésén	69
VI. Az Országos Református Tanáregyesület Nagyenyeden tartott második közgyűlésén	75
VII. Az Országos Református Tanáregyesület Pápán tartott harmadik közgyűlésén	81
VIII. Az Országos Református Tanáregyesület Budapesten tartott negyedik közgyűlésén	86
IX. Az Országos Református Tanáregyesület Sárospatakon tartott ötödik közgyűlésén	92
X. Az Országos Református Tanáregyesület Kolozsvárt tartott hatodik közgyűlésén	100
XI. Az Országos Református Tanáregyesület Hódmezővásárhelyt tartott hetedik közgyűlésén	106
XII. Az Országos Református Tanáregyesület Rimaszombaton tartott nyolcadik közgyűlésén	112
XIII. Az Országos Református Tanáregyesület Szatmárnémetiben tartott kilencedik közgyűlésén	118
XIV. Az Országos Református Tanáregyesület Marosvásárhelyt tartott tizedik közgyűlésén	124
XV. Az Országos Református Tanáregyesület Zilahon tartott tizenegyedik közgyűlésén	130
XVI. Az Országos Református Tanáregyesület Budapesten tartott tizenkettedik közgyűlésén	137
XVII. Az Országos Református Tanáregyesület Debrecenben tartott tizenharmadik közgyűlésén	143
Dóczy Imre elnöki üdvözlő beszédei :	
I. Kolozsvárt a református kollégium háromszázados jubileumán	153
II. Szatmárnémetiben a református főgimnázium háromszázados jubileumán	156
III. Marosvásárhelyt a református kollégium új épületének felavatása alkalmával	160
Dóczy Imre válogatott pädagógiai dolgozatai	163
I. Irodalmi képzés a classica-philologiai oktatásban	165
II. A magyar gimnáziumi oktatásügy iránya	179
III. Allamsegély és autonom református középiskoláink	188
IV. Az egységes jogositású középiskoláról	199
V. Egy középiskolai nemzetközi értekezleten megvitatandó tanügyi kérdések	210

	Lap
VI. A református tanárképzés érdekében	224
1. Fölterjesztés a református egyházkerületekhez a gyakorlati tanárképzés tárgyában	224
2. Javaslat református tanárképző-intézet szervezése tárgyában	230
VII. Nevelésügyi feladatok a református egyházban	237
Dóczi Imre 40 éves jubileumi alapítványa	252

SECRETARIAT OF THE GOVERNMENT
Date. 905-1972

